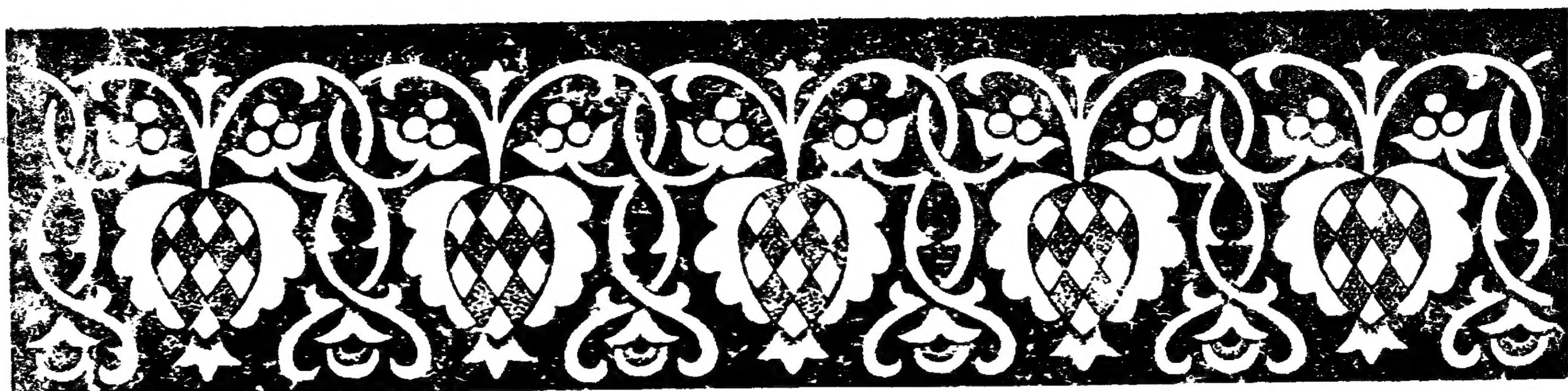
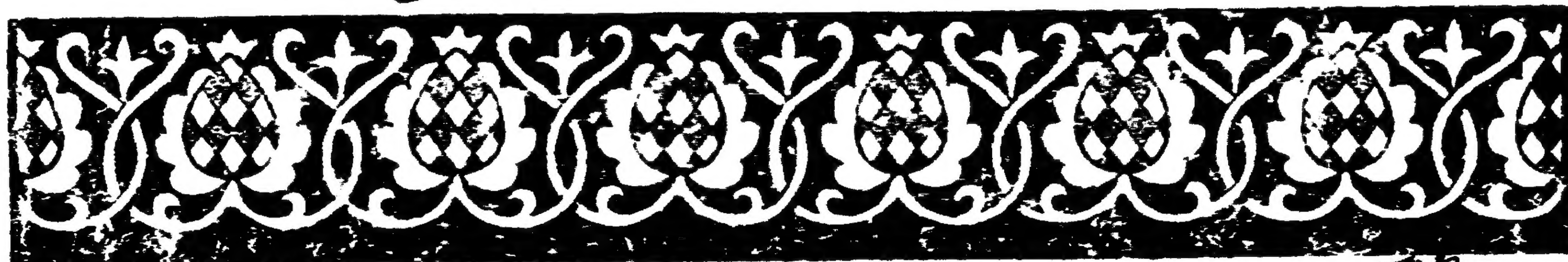

Проф. Євген Онацький

Українська мала енциклопедія

Книжка VI. Літери Ком. - Л.

Накладом Адміністратури
УАПЦеркви в Аргентіні
Буенос Айрес - 1960

ЄВГЕН ОНАЦЬКИЙ

Дійсний Член НТШ і УВАН

УКРАЇНСЬКА МАЛА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ЛІТЕРИ

КОМ – ЛЕ

Накладом Адміністратури УАПЦ в Арґентіні

БУЕНОС АЙРЕС 1960

Тираж 1.000 примірників.

Друкарня «Чампіон», Talleres Gráficos "Champion". Mercedes 2163, Buenos Aires

К

КОМОРА — частина хати, відділена сінями від жилої хати з піччю. Іноді комору будували й окремо. У ній переховували ріжне господарське добро, в ній стояла скриня і розвішана була всяка одежа. Комору часто глиною не мастили, і замість вікна була тільки невеличка дірка для світла. Літом тут спав звичайно хтось із родини. Комора відогравала особливу ролю в весільному обряді, бо в коморі доконувався шлюбний акт. Тільки в граничних повітах на сході України, в Катеринославщині та в далеких північно-західніх околицях (Городенщина) звичай відступав від загального правила: у тих місцевостях клали молодих у самій хаті, або в сусідів, — і в цьому останньому випадку приміщували молодих у повітці, чи в клуні. Треба вважати, — завважував із цього приводу Хв. Вовк, — що цей останній спосіб заховує в собі найвірніше риси архаїчного шлюбу, бо тоді шлюбне ліжко знаходилося не тільки поза хатою, де живуть люди (цього виразно дотримують майже скрізь), але ще й біля току, де молотять збіжжя, що має своє магічне значення. Що ж до звичаю класти спати молодих поза хатою, то це дуже добре пояснюється наподібленням переховування молодого подружжя, як то мусіли робити, коли умикали молоду та боялися здогону. У Сідлеччині заховався звичай заводити молодих **потай** до комори.

З комори звичайно забирали тоді все, що в ній звичайно складається, щоб залишалося в ній саме ліжко.

Дружко приносив з клуні куль соломи. Іноді він клав також сніп збіжжя під подушку. Свати та ще хтось із бояр стелили солому на підлозі, чи на ліжку, вкривали її рядном та клали килим, чи кожушину, що мала бути за коца. Іноді стелили й постельні речі, що їх привозила з собою молода, але — завжди на соломі. На Поділлі, молодій клали солому та подушку, а молодому кілька полін та великий камінь, що мав йому бути за подушку. Свашки співали:

Ой, хто буде спати,
Будем йому на постіль слати:
Соломку в головки,
Сінця під колінця,
А м'яти під п'яти,
Щоб було м'ягко спати...

У головах ставили образ, клали хліб і сіль. У деяких місцевостях клали також під подушку хліб та сир.

Коли все було готове, дружко звертався до старостів, щоб благословили: «Пани старости та підстарости! благословіть молодих на упокой повести!» Благословлення давали тричі, і тоді дружко із піддружим та старостами вів молодих за кінці хустини до комори. Одна з свашок несла меч, якого їй передавала світилка, а світилка негайно відходила, бо з того часу, як поїзд увійшов до хати молодого, жадна дівчина не сміла бути на весіллі. Це зрозуміло: увесь весільний ритуал, разом із піснями, що досі був такий урочистий і пересякнутий релігійним характером, з моменту виїзду молодої з батьківської хати, зміняв свою форму: пісні, хоч і заховували свою урочистість та релігійність, набирали вакхічного та еротичного характеру, який дедалі все посилювався і набирав апогею у моменті відходу молодих на шлюбну постіль.

Відійшовши до комори, дружко та молодий спинялися перед дверима, а молоду заводили до середини свашки, які зараз же починали її роздягати. Свахи цілком роздягали молоду, — виймали їй навіть сережки з вух та персні з пальців. Її обшукували так уважно, — щоб запевнитися, що ніде нема зав'язаних вузликів, голки, ані жадного іншого тонкого знаряддя, яким можна було б проколоти.

Боплян засвідчував, що в XVII ст. цей звичай був дуже суворий: «Коли настає час класти молоду, — писав він, — споріднені з молодим жінки беруть її та ведуть до окремої кімнати, де роздягають її до тіла, обдивляючись її зі всіх боків, між пальцями ніг, в інших частинах тіла, щоб пізнати, чи не сховано де крови, шпильки, чи бавовни, просякнутої якимсь червоним настоєм, і коли вони знайдуть щось таке, настає в весіллі неспокій та велике заворушен-

ня; але коли вони не знайдуть нічого, вони вдягають її в гарну бавовняну сорочку, білу та нову, кладуть її між двома копцами і вводять роздягненого молодого...»

Скінчивши огляд та вдягнувши на дівчину нову сорочку, одна зі свах ішла з комори, здіймала з молодого шапку і вдягала її на молоду. Молода, не маючи на собі нічого, крім сорочки та шапки молодого, чекала його в такому вбранні. Тоді дружко та піддружий, взявши молодого за руки, урочисто вводили молодого в комору до молодої. Молода тричі його вітала. Потім його роздягали і він підлягав такому самому старанному обшукові, все для того самого — знайти якийсь вузлик чи проторг. Ритуал вимагав, щоб молодого роззувала молода. В одному з чобіт вона знаходила кілька монет, завчасно туди покладених. Як свідчив Калиновський в XVII ст. молодий ударяв молоду халявою. В останніх часах, навпаки, подекуди молода мусіла бити молодого (Чубин. ст. 653).

Нарешті молодим казали лягати в ліжко, і всі відходили... Тим часом гості в хаті далі пили й бавилися.

Якщо молодий з тої чи іншої причини не годен був до чину, якого від нього вимагав шлюбний акт, то це пояснювали звичайно браком поваги до звичаїв та до заходів осторого. Йому, напр., категорично заборонялося оглядатися назад, як тільки він приходив додому, а особливо коли його вели до комори. Так само його несилу могли спричинити чари якогось ворога, що встромив був йому десь голку, чи зав'язав вузлика. Іноді могла бути в тому винна й молода. У цьому випадку, щоб знищити чари молодої, молодий повинен був розірвати сорочку молодої, у другому випадку знову починали шукати причини лиха і, коли знаходили щось підозріле, проголошували: «От якийсь дідько з пекла кепкує з нас!» Але коли нічого не можна було довести, то обвинувачували молодого і навіть били його. Тоді перша сваха брала його за руки, вела на подвір'я і примушувала витягати всі цвяхи, що траплялися подорозі — в дверях, в колесах, тощо, аж поки він не відчував, що йому зробилося ліпше. Але коли молодий, після всіх цих заходів, все-таки не годен був виконати своїх функцій, його заступав дружко. Іноді ж дефльорацію, яка вважалася необхідною, робила сама молода, або свахи, прориваючи плівку пальцями.

На Лівобережжі, молоді залишалися в коморі стільки часу, скільки було потрібно для шлюбного єднання, але на Правобережжі і в Галичині вони залишалися там всю ніч і виходили з комори тільки другого дня вранці. Тільки в деяких повітах, зближених до Дніпра, додержувано лівобережного звичаю.

У першому випадку, дружко, що залишався біля дверей комори, діждавшись відповідного сиґналу, всіх про те сповіщав. Тоді, взявши меч, ішли до комори, щоб вивести молодих. У деяких місцевостях, нечисленних, молодий, давши сиґнал, ховався: подекуди навпаки, він ховав молоду і мусів потім дати кілька копійок тому, хто її знаходив. Свахи скидали з молодої сорочку і давали їй ту, в якій вона була перед тим. Вони також надягали їй знову шапку молодого. У випадку, коли були докази дівоцтва, вони співали:

Темного лугу калина
Доброго батька дитина:
Сім літ по ночах ходила,
Цноту з собою носила:
Купували купці — не продала,
Прохали хлопці — вона не дала;
Шовком ніженьки зв'язала,
Свому Йванові держала...

Потім, згідно з тим чи інним звичаєм, що панував у даній місцевості, молодим давали спокій, або урочисто вводили до гостей. У першому випадку молоді продовжували сидіти на постелі і їм приносили на вечерю печену курку — це страва, встановлена ритуалом, — хліба та доброї горілки. А тим часом сорочку молодої тріюмфально показували всім присутнім у хаті. У другому випадку молода вбиралася в повний свій одяг. Сам молодий надівав їй на голову очіпок, свахи покривали її намітою і до намітки додавали червоний вінок, — коли ж дівоцтво не було доведено, надягали їй зелений вінок. Потім дружко брав меча і йшов із комори, молоді йшли за ним упарі...

Діставши безнеречне підтвердження дівоцтва молодої, захованого аж до шлюбу, присутні виявляли несамовиту радість: починали верещати, скакати по лавах, бити посуд...

Але, коли сорочки не показувано, то молода, проспівавши свою пісню, що стверджувала її чистоту, йшла зо своїм чоловіком до його батьків, що чекали їх, сидячи на лаві біля печі і тримаючи, кожний, в руках хліб. Старший боярин просив тричі в старости благословення дітям привітати їх батьків. Молоді вітали їх, а батьки благословляли хлібом. Потім молодих садовили за стіл та частували наливкою та обрядовою печеною куркою. Тільки в зах. Україні цю приписану страву заступлено варениками з сиром. Дуже рідко бувало, що гості розходилися зараз же по вечері. Звичайно новина про чистоту молодої викликала бенкет, що часто переходив в оргію. Ця частина весілля звалася вже ПЕРЕЗВОЮ (Хв. Вовк «Студії...» ст. 286-98).

КОМПЕТЕНТНІСТЬ — належне знання даної речі, що дає право видавати про неї той чи інший осуд, братися за виконування того чи іншого проекту. Славний грецький маляр Апеллес виставив на огляд публіки одну свою картину. Якийсь швець завважив, що черевики одного з персонажів картини були невідповідно зроблені. Апеллес, схований за запоною, почув цю заввагу, визнав її слушність і виправив помилку. На

другий день, швець, підбадьорений таким успіхом своєї критики, почав критикувати ноги, вираз обличчя та інші речі. Але Апеллес вийшов тоді зі свого сховку і сказав: «Шевцю, не йди поза черевики!» Звідти й наше прислів'я: «Шевцю, знай своє діло, а до кравецтва не мішайся!»

Французький соціолог, проф. Сіґале в своїй праці «Злочинний натовп» писав: «Треба сконстатувати досить дивне явище, що тим часом, як усі уряди вимагають інтелектуальних і етичних ґарантій від усіх тих, хто хоче віддатися професії лікаря, адвоката, інженера, службовця, вони не вимагають жадних ґарантій від тих, хто віддається професії журналіста. Можна було б сказати, — я прошу вибачити мені за парадокс, — що держава залишає на призволяще некомпетентних осіб найвищі й найтрудніші функції: вона дозволяє присяжним (які не мають обов'язку ані знати право, ані бути психологами) судити про життя й честь громадян: вона дозволяє депутатам парляменту (які не мають обов'язку пробробити студії соціології й політики) вирішувати справи, що торкаються загальних інтересів нації: вона дає журналістам (які не мають обов'язку витримати будьякі іспити, ані виказати, що вони не були ніколи засуджені за якісь злочини) страшну владу формувати громадську думку...» (Париж, 1901, 249).

І наш В. Липинський теж обурювався в своїх «Листах...»: «Щоб бути звичайним ремісником, треба пройти якусь науку і пройти означене термінування, яке виховує вміння слухати й уміння наказувати, дає дисципліну, корпоративний дух і звичку до організованости. Але, щоб стати,, при демократичній методі організації, творцем ідеології нації, «редактором» чи літератором —для цього не треба ні освіти, ні термінування. Легко собі уявити, які наслідки для «духа нації» має такий натуральний добір, при якому в творці цього духа йде все, що до відповідальних фахів, які вимагають освіти й страху, не здатне. Чим більше світ демократизується тим суворіше карають за безпатентне лікування тіла, і тим свобідніше дозволяють усякому займатися лікуванням духа. У зачатках великих культур і при творенні держав звичайно буває навпаки...» (ст. 463).

Французький академік Е. Фаґе присвятив «Культові Некомпетентности» в демократичних режимах спеціяльну книжку, яка до 1912 р. мала вже 16 видань.

КОМПРОМІС — погодження з противником на підставі взаємних уступок. У «Правах Малоросійських» компромісом називалася згода двох сторін, що судяться, не позиватися в жадному з звичайних судів, але, вибравши двох чи трьох суддів, віддати свою справу на їхній розгляд і рішення. Для цього позивачі робили запис у відповідному суді, в якому, називаючи обраних ними суддів МЕДІЯТОРАМИ (посередниками), давали їм уповноваження розв'язати їх справу, окреслювати межі їх влади, зобов'язувалися коритися їх постановам і накладали заруку, себто грошеву кару, на того, хто на постанову медіяторського суду не погоджувався б. Коли медіятори вирішували справу, то їх постанови також називано КОМПРОМІСОМ.

Усе людське життя — це, зрештою, один великий компроміс — між бажаннями та справжніми можливостями, між почуваннями серця й наказами розуму, між своєю вдачею та нахилами і вдачею та нахилами інших, і т. д. Всі оті так звані форми життя — правила чемности, що іноді видаються зайвою комплікацією, всі вони — наслідки компромісу, всі вони, як зазначив Ортеґа-і-Ґассет, — показники цивілізації, що виявляє волю жити в суспільстві, рахуючись з інтересами й бажаннями інших членів суспільства. «Цивілізація — це насамперед воля жити в суспільстві. Людина виявляється нецивілізованим варваром, поскільки вона не рахується з іншими членами суспільства. Варварство — це тенденція до розкладу суспільства.« («Бунт мас» Париж, 1937, ст. 74).

Але, як справедливо писав д-р Д. Донцов, «є компроміси і компроміси». Змушений капітулювати перед румунсько-сербсько-грецькою коаліцією, болгарський цар Фердінанд підписав з нею мир, але в промові до свого війська сказав: «Ми звиваємо наші побідні колись прапори, змушені до того силою, але лише до слушного часу». Це був компроміс, як і берестейський мир, який заключили большевики з Німеччиною. Але Йоффе з Троцьким не співали при тім: «Дойтчлянд. Дойтчлянд юбер аллес..», а болгари не робили радісних маніфестацій під сербськими фанами... А наші сменовеховці роблять подібне, і в цім власне огидливість їх акції. Правда, часом бувають страшні обставини, і в'язень мусить приймати їжу від свого тюремника, але не мусить вступати з ним у розмову, в товариські зносини. У царській Україні були адвокати, які боронили революціонерів, які мусіли вступати в урядовий контакт із военними суддями і жандармами, але допускати цих останніх у товариство не дозволяв не тільки революційний, але навіть і ліберальний добрий тон. У нас пристають із советськими аґентами і стискають їм руки, — тим, на яких совісті є тисячі трупів цвіту нашої нації, тисячі замучених за боротьбу з Росією, тисячі, що сидять по тюрмах; на совісті яких підпирання всього того огидливого ладу..» (ЛНВ, 1922, VII, 84). (Див. КАТ).

КОМУЛОВИЧ (КОМУЛЕЙ) — хорватський священик, якого папа Климент VIII вислав в 1593 р. до запорозьких козаків, щоб заанґажувати їх до протитурецької Ліґи. Він мав передати їм дві булі від папи і 12.000 золотих дукатів. Але о. Комулович до Січі не доїхав, не наважившись пускатися в небезпечне «Дике Поле». Зрештою, він зустрівся з недавнім козацьким

«старшим» Мик. Язловецьким, з яким і уклав умову: за передані йому тих 12.000 золотих Язловецький зобов'язався до трьох місяців іти в Татарські краї або напасти на татар, коли вони вертатимуться з Угорщини. (М. Груш. «Іст. УР» VII, ст. 198-99). Переговорював о. Комулович і з Наливайком, але безуспішно. З походу ж Язловецького нічого не вийшло — не зміг він набрати відповідної кількости козаків, і так заходи папи і його висланника Комуловича на тому скінчилися.

КОМУНІЗМ — теорія суспільного устрою на підставі спільної власности, загальної праці і розподілу здобутків праці за гаслом: «Кожний працює згідно зі своїми здатностями, кожний отримує згідно зі своїми потребами».

Теорію комуністичного устрою розробив уперше Платон (427—347 до Р. Хр.), який в »Діялогу про Закони» так описує свою ідеальну державу: «Держава, що стоятиме понад усіма, повно й буквально практикуватиме прислів'я: Ті, що себе люблять, мають усе спільне. По всіх усюдах має так бути, що жінки будуть спільні, діти спільні і спільне всякого роду добро, щоб вийняти з ужитку саме слово «власність»: щоб самі речі, що природа дала у власність людині — очі, вуха, руки — зробилися, так би мовити, спільні всім, і всі громадяни могли б бачити, чути і робити все спільно, щоб від тих речей отримували свої болі й потіхи, — одним словом, щоб по всіх усюдах закони мали на меті створення цілком одноманітної держави, де можна було б запевнити, що там верх політичної мудрости, і закони не можуть мати кращого застосовання. Така держава, — що в ній всі боги, чи сини богів жили б у багатьох, але всі на один зразок, —робить щасливими всіх її мешканців...»

Дуже довго така ідеальна «одноманітна» держава нікого не спокушала, хоча й після Платона знаходилися інші філософи, як от Томас Мор, що в 1516 р. видрукував »Утопію« з ідеальним комуністичним устроєм життя, — але цей твір видався таким далеким від справжньогс розвою дійсного життя, що дав своє ім'я ріжним іншим нездійсненним — «утопічним» теоріям. Але от в 1847 р. вийшов у світ «КОМУНІСТИЧНИЙ МАНІФЕСТ« К. Маркса й Енґельса, що починався словами: »Привид блукає по Европі, привид комунізму..» Вся історія, — сказано в тому «Маніфесті» — це історія клясової боротьби, яка й тепер провадиться в вигляді боротьби між буржуазією й пролетаріятом. Переможцем у ній буде пролетаріят: «Буржуазія продукує своїх власних грабарів. Її занепад і перемога пролетаріяту неминуча». Потім клясова боротьба припиниться, бо пролетаріят після своєї перемоги ніякої панівної кляси не творитиме. Пролетарський рух, це — визвольницький рух величезних мас на користь величезних мас». Цей Маніфест твердо встановлює, що робітники не мають ніякої Батьківщини, вони не мають чого губити, крім своїх кайданів, і закінчується славнозвісною фразою: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!».

Цей Комуністичний Маніфест ліг в основу програм всіх т. зв. марксистських соціялістичних і комуністичних партій. Бо довгий час між соціялізмом і комунізмом, як політичними рухами не було ріжниці і ці назви мішалися. Відмежування між комунізмом і соціялізмом прийшло тільки з большевицькою революцією в Росії, коли до влади прийшла большевицька партія, як ліва частина колись єдиної соціял демократичної партії, що розкололася в 1903 р. Але й після того московські комуністи часто називають комунізм соціялізмом і перейменували Росію в Союз Соціялістичних Республік. Подібно до того, як в російській соціялдемократії прийшло до поділу на «меншевиків» і «большевиків» і в соціялістичних партіях інших країн прийшло до подібного розколу, в наслідок чого супроти II Інтернаціоналу соціялістів постав III Комуністичний Інтернаціонал (див. КОМІНТЕРН), що його ідеологом став ЛЕНІН, який трактував соціялістів II Інтернаціоналу, як «соціял-зрадників», заперечував всяку «буржуазну» мораль і проповідував, що для досягнення перемоги пролетаріяту всякі засоби — включно з убійствами, підступом, зрадою, брехнею, наклепами — добрі. Комунізм Леніна визнає кожну людину лише за частинку одухованої матерії, яка потребує належного керівництва, що персоніфікується в диктатурі пролетаріяту (а фактично купки людей над пролетаріятом), якої світовий генеральний штаб знаходиться в Москві.

Комунізм у Росії відразу розпочав боротьбу з релігією взагалі і з християнством зокрема, бо й дійсно ні один справжній комуніст не може бути християнином, і ні один християнин — комуністом. Для комуніста первородний гріх — це визиск людини людиною, і звідти поділ всього суспільства на дві категорії — визискуваних і визискувачів: визискувані — це пролетаріят, визискувачі — буржуазія. Звідти — проповідь ненависти визискуваного проти визискувача, ненависти, що освячує всякий злочин, поповнений в ім'я звільнення пролетаріяту від визиску. Для християнина не існує добрих і злих категорій, чи, за комуністичною термінологією, кляс. Доброю чи злою буває людина, не кляса. Християнин дуже добре може прийняти поділ суспільства на кляси, як факт історичний, може прийняти також економічну боротьбу між клясами, як засіб робітничої кляси для поліпшення свого становища, але він ніяк не може прийняти проповіді клясової ненависти і заперечення християнської моралі. Ненавидіти буржуазну клясу для християнина, — як вказав італійський філософ А. Тільґер, — це абсурд і гріх: абсурд, бо кляса, з етичного погляду, це ж тільки абстракція; і гріх, бо буржуй — це ж також людина, і якщо ця людина творить зло, треба цьо-

му злу протиставитися, але не належить по людину ненавидіти: християнин повинен ненавидіти гріх, а не грішника. Для християнина — ненависть супроти будь кого — це найбільше порушення Христової заповіді, якже міг би він прийняти проповідь клясової ненависти?

Комуністи твердять, що, щоб зробити людину доброю й чесною, треба змінити умовини суспільного життя, поставити людину в такі умовини, щоб їй було неможливо визискувати іншу людину. Християни не заперечують, що суспільне оточення й той чи інший господарський стан впливають на моральний стан людини, — але вони твердять, що не досить змінити суспільні умовини життя, щоб людина стала доброю. і щоб всяке зло зі світу зникло. Зло корениться в серці людини, в її егоїзмі, в її пожадливості, що примушують людину захоплювати ті чи інші матеріяльні добра і користати з них, не ділячись із своїми ближніми. Але вона може — зусиллям волі, з допомогою ласки Божої — перемогти злі інстинкти своєї вдачі, і відкрити серце до милосердя і любови. Для християнина моральне відродження людини не має нічого спільного з соціяльною революцією, — це подія — чисто особиста, що може статися в будьякий момент її життя. І в світі гнету й визиску можна мати чисте серце й провадити святе життя. Отже християнин починає там, де комуніст кінчає, і навпаки; іде від особи до суспільства, комуніст — від суспільства до особи. Християнин виходить від внутрішнього спокою, що осягається шляхом відмовлення від егоїзму і відкриття серця духові милосердя й любови, до спокою, чи миру, суспільного. Тому він не може прийняти проповіді, що домагається перетворення суспільства шляхом насильства, бо ніяке суспільне поліпшення не варте того, щоб задля нього притьмарювати полум'я любови й милосердя, що творять справжне внутрішне багатство і мир душі. Комуніст натомість уважає, що поліпшення людини зв'язане необхідно з поліпшенням суспільних умов життя і тому намагається приспішити «неминучий» (за К. Марксом і Енґельсом) хід подій шляхом насильства і злочинів.

Для комунізму ідеал — безклясове суспільство, де вже не буде ні слуг, ні панів, ні визискувачів, ні визискуваних. Щоб осягнути цей ідеал необхідна клясова боротьба, і знищення визискувачів. Але для того, щоб ця боротьба відбувалася, необхідно, щоб були ті, що її провадять, себто визискувані, які для прожитку мають тільки власні руки. Ці визискувані, себто пролетаріят. знаходяться тільки там, де є визискувачі. себто капіталісти. Для комуніста капіталізм — це зло. Але без капіталізму нема пролетаріяту. себто тої кляси, що має витворити найбільше добро, себто безклясове суспільство- Хто хоче мати те найвище добро, мусить хотіти мати — бодай тимчасово — і оте зло, капіталізм. що без нього не може бути пролетаріяту.. Де капіталізму нема, треба, значить його створити, щоб колись пізніше його знищити силами створеного ним пролетаріяту. Для комунізму, добро і зло протилежні поняття, але родяться вони з того самого кореня: добро родиться зі зла, зло — засіб до добра. Комунізм в основі діялектичний (див. ДІЯЛЕКТИКА) і моністичний (див. МОНІЗМ). Християнство натомість корінно антидіялектичне і дуалістичне. Добро і зло для нього не мають нічого спільного. Християнство приймає, що іноді зі зла може зродитися добро, але від цього до прийняття, що зло — необхідна умовина народження добра, дуже далеко. Для християнина зло ніколи не може бути засобом до добра (див. ЗАСОБИ): зло все було і залишається злом, яке може бути викуплене, прощене, але ніколи, ніякою моральною альхемією не може стати золотом добра.

Комунізм, як фанатична релігія клясової ненависти, що виключає всі інші релігії, визнаючи їх «опіюмом народу», і як не менш фанатична віра в можливість створення земного раю шляхом переведення людства через чистилище й пекло всіляких нелюдських експериментів над народами, творить повну антитезу християнству. що проповідує любов, заперечує ненависть і не вірить у можливість земного раю, поки кожна окрема людина не знайде Царства Божого в своєму власному серці — що в усякому разі неможливо, поки існує комуністична Москва.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ БІЛЬШОВИКІВ УКРАЇНИ (КПбУ) — відділ московської комуністичної партії в Україні. Перший її з'їзд відбувся в липні 1918 р. у Москві, де було поставлено їй завдання — «боротися за революційне об'єднання України та Росії на підставі пролетарського централізму в межах Російської Совєтської Соціялістичної Республіки».

КОМУНКУЛЬТ — спілка українських письменників, яку утворив був Мих. Семенко. — вона провадила боротьбу з неоклясиками. Існувала до 1927 р.

КОМФОРТ — витворена технікою вигода життя. В наших часах країною найбільшого комфорту стали США. Але сторонньому спостерігачеві ця закоханість американців у комфортабельному житті, цьому найбільшому ідеалові ОБИВАТЕЛЬЩИНИ (див.), видається найбільшою загрозою дальшому культурному й особливо духовому розвиткові цієї великої країни. «Всі раси, — пише Г. Кайзерлінґ в свойому «Психоаналізі Америки» (1930 р.). — що за свого існування мали замало конфліктів і забагато комфорту, швидко вироджувалися. Певно, що вищий матеріяльний рівень кращий від нижчого, але найважніше — якість людини ,а не її оточення. В американській цивілізації так мало турбот про перевагу внутрішнього життя, що в очах величезної більшости ідеал високого комфорту практично включає в себе всі інші

ідеальні бажання. В наслідок цього панує тут переможно дух матерії, а не автономний дух життя...» (ст. 445). І в другому місці своєї цікавої й глибокої книжки Г. Кайзерлінґ писав: «По всіх усюдах, де панує рутина, дух завмирає. І є багато вказівок на те, що рутина комфорту найупертіша зі всіх. Становище Америки (США) без сумніву, більш критичне, з точки погляду духового поступу, ніж становище большевицької Росії, бо жахливий матеріяльний стан цієї країни повинен неминуче тримати збуджений дух тамтешніх людей. Росія може духово відродитися кожної хвилі, але треба було б незвичайних зусиль, щоб відродити Америку, коли б виявилася в тому необхідність...» (ст. 195).

КОМ'ЯГА — річна барка, якою в XVI ст. привозили Дніпром до Києва сіль із Криму. Ів. Вишенський, картаючи сучасних йому українських владик за їх надто розкішне життя та знущання над простим народом, писав: «Чи не ваші милості.. у бідних підданих з обори коней, волів, овець волочите, дані пеняжні (грошеві), дані поту й труду їх витягаєте, з них живцем лупите, обнажаєте, мучите, томите, **до ком'яг і шкут,** не зважаючи на час, зимою й літом в невідповідний час гоните?»

Грушевський підкреслене місце пояснював: «Назви сплавних човнів, до котрих піддані мусіли здалека довозити своєю худобою ріжні вироби панського господарства». («З істор. рел. думки на Україні», 1925, ст. 71).

КОНАННЯ — вмирання, передсмертні страждання. Наш нарід вірить, що тільки добрі побожні люди вмирають спокійно, а лихі люди та ті, що зналися з нечистою силою ,вмирають довго й тяжко мучаться: «Яке життя, така й смерть». Смерть цих людей страшна, бо їх конання безконечне: все життя людини мусить перейти перед очима, а гріхи обліплюють душу й не дають їй покинути тіло. Найбільших же грішників і «земля не приймає». Тому дехто з пересердя й закляне: «Щоб тебе сира земля не прийняла!»

Коли людина надто довго мучиться і не може вмерти, на обов'язку його ближніх лежало вкоротити її муки. Одним із кращих засобів до того вважалося на Волині — покласти кональника на біле простирало на підлозі і дати йому в руки засвічену страсну свічку (див. ГРОМНИЦЯ): тоді людина або швидко вмре, або почне відразу видужувати (К. Ст. 1896, IX, 236-37). У с. Вербівці на Теребовельщині, щоб людина спокійно вмерла, вмивали її МАРУНОЮ, і клали їй маруну під голову, мили вікна горохлянкою, а як дуже вже тяжко вмирала, то розривали кізлиння на хаті і виганяли родину з хати бо, якщо родина плаче або взагалі жалує за кональником, то душа з нього не може вийти, а навіть можна його і відплакати (тільки відплаканий все одно за кілька днів помре). Крім того, виймали з-під хворого постіль особливо подушку з курячого пір'я: на курячім пір'ї, казали, не може людина вмерти — і або клали його на долівці або давали йому нову постіль (Етн. Зб. НТ. XXXII, ст. 372).

У с. Шебекині на Білгородщині, «коли кому приходиться дуже трудно вмирати, і догадуються, що він, або вона, була відьма, чи знахар, то тоді виходять усі з хати, а на горищі проти постелі хворого пробивають у стелі дірку, щоб скоріш душа виходила, бо чорти при хрещених людях в двері з душею бояться виходити, а вилітають у трубу або в дірку ту, що проламають у стелі. Якщо відьма, або знахар, успіє до сроку здати своє знахарство кому другому, і потім покається перед Богом то таким уже вмирати не так трудно... Коли взрослий чоловік на постелі довго не кончається, то його з постелі переносять до долу, щоб душа скоріш вийшла, бо на землі, кажуть, легше душі виходити. Іноді відчиняють двері й вікна й кадять ладаном, щоб очистити воздух а старі думають не те: кадять ладаном не для очистки воздуху а для того, щоб вигнати нечистого з хати..» (там же ст. 408-9).

У с. Карлові на Снятинщині казали: «..Часом буває, вмираючий дуже мучиться, не може сконати, тоді вибирають йому з-під голови подушку, а підкладають кожух, бо пір'я не дає сконати.. Як хто дуже мучиться, то має Скусу (злого духа). Від Скуси кладуть під паху свяченої солонини та й свяченої ТОЇ — то скорше сконає. Мучиться за якийсь гріх великий. Тоді наймається псалтирю та й дяк читає ПРОХІДНУ ДОРОГУ та й легше конає. Як пряла у свята, або ушахрувала десь на пряжі то, як конає, дуже мучиться усе пряде...То тоді барзо (скоро) дають їй повісмо в руки, то зараз сконає. Відтак це повісмо дається за простибіг... Як не може сконати, то варять тою і дають йому кушати, тай умре зараз.-. Як хто мучиться, то кличуть людей може трапиться між ними, яка щаслива душа то він борше сконає... Як умирає ґазда (господар), то ідуть борше до шпіхліра і мішають те збіжжя, що він ще мав у своїх руках, щоб із ним не завмерло, — якби то не зробив то би потому зерно не зійшло... Як умирає хто, то дзеркало обертається склом до стіни, бо геть би зблідло, як би ся мертвець на нього подивив. Дзиґарок затримується, щоб не йшов, і ховають все таке, що є веселе..» (там же ст. 320—22) У Т. Шевченка в поемі «Відьма»:

Непрощенний
Грішний умирає:
Уже його, лукавого,
Сакраментували,
Клали долі на соломі,
І стелю знимали, —
Не вмирає... І лікарі —
Нічого не вдіють!...

У цьому описові конання непрощенного грішника, наш великий поет, як і зажди, виявив

велике знання українських народніх вірувань. (Див. КНІС).

КОНВАЛІЯ — рослина з широким листям і гарними білими дзвониковими запашними квітами сильно отруйна. Вивару з неї у нас ужива-ють, як лік проти водяної опухлини й захорувань серця. У мові квітів — символ безневинности, дівочости й віднайденого щастя.

КОНВІКТ — бурса зі школою; спільне мешкання для шкільної молоді.

КОНВІСАРСТВО — відливання з цини. Було відоме в Україні вже в XV ст., а в Києві був тоді й цех конвісарів. На Правобережжі конвісарські майстерні називалися звичайно ГАМАРНЯМИ. Конвісари відливали ріжні речі для домашнього й церковного вжитку — келихи, пляшки, кубки, полумиски, збанки, тарілки, кварти, чарки; розтруханці, ліхтарні, свічники, хрести, чаші. дискоси, ложечки, мирниці, гробниці і т. д., прикрашували їх орнаментом, виображеннями святих, біблійними сценами. Вживали для того плоскорізьбу й чеканку (карбування). (В. Січинський «Нариси з іст. у. пром.» 1938, ст. 93),

КОНВОЙ — збройна охорона. В народній пісні: «Руки й ніжки закують в кайдани, конвоєм приведуть..» (С. Грінч:).

КОНДАК — церковна пісня з короткою похвалою святому або головним змістом свята. Найбільше склав кондаків грек св. Роман Солодкоспівець в VI ст.

КОНДАКАР — збірка кондаків, а також стародавня богослужбова книга української Церкви XI - XIV вв., нотована т. зв. КОНДАКАРНИМ ЗНАМ'ЯМ, досі не розшифрованим.

КОНДІЙКА — церковна посудина, в якій святять воду.

КОНДУРИ — рід чобіт у галицьких покутян.

КОНДЕ ЛЮЇ II (1621 — 1686). т. зв. ВЕЛИКИЙ КОНДЕ, генерал французьких військ у війнах з Еспанією, під час т. зв. ФРОНДИ, був противником кардинала МАЗАРІНІ (див.). Під його командою українські козаки в 1645 р. брали штурмом Дюнкерк, що знаходився в еспанських руках. Конде був захоплений відвагою козаків (див. ДЮНКЕРК). Чи був тоді особисто Б. Хмельницький під Дюнкерком про це відомостей не збереглося, але 10 років пізніше Терльон, французький посол у Стокгольмі, писав до Парижу, до кард. Мазаріні, що аґент, якого він надіслав до гетьмана Хмельницького, чув від старого вождя, як «йому дуже приємно бачити француза», бо він дуже радо згадує дні, які він провів у Франції, і розпитував про славного Конде, на якого «з гордістю дивиться як на свого старого начальника..» (І. Борщак «Франція й Україна» в «Ділі» серпень 1921 р.).

КОНДЯК — дячок і вчитель церковної школи в Україні XIX ст. (сл. Грінч.).

КОНИСЬКИЙ ОЛЕКСАНДЕР (1836 -1900) — один із визначніших нечисленних піонерів українського національного відродження, XIX стол. герой національної праці. Поет, письменник, публіцист, популяризатор, невтомний громадський діяч. Кониський вже на шкільній лаві в чернігівській гімназії почав писати українські вірші. за що й був вигнаний із гімназії. Довершивши самотужки свою освіту, Кониський присвятив усі свої сили на те, щоб понести освіту й культуру занедбаному українському народові. За надто жваву участь у громадянській праці, за засновування недільних шкіл на Полтавщині та складання підручників в українській мові для народньої освіти був засланий в рр. 1863—1865 до Вологди й Тотьми, і тут сталися з ним «два найбільші нещастя його життя» — він одружився з московкою й захворів на очі. Щоб лікувати очі дістав дозвіл виїхати за кордон, але й тут лікування мало допомогло, і одне око він зовсім утратив. Зате зміг відвідати Галичину і тут нав'язав тісні особисті зв'язки з провідними тамтешніми українськими діячами, з якими й залишився в тісній співпраці все своє життя. Повернувшисьззакордону до Києва, Кониський до смерти провадив інтенсивну літературну й громадську діяльність, дописуючи одночасно до галицьких часописів і журналів під різними псевдонімами — Верниволя, Дрозд, Перебендя, Сирота, Маруся, Яковенко, та інш. Кониський був одним із фундаторів літературного «Товариства ім. Шевченка» у Львові, заснованого 1873 р., з почину наддніпрянських діячів, головно полтавців. Це товариство мало підпомагати розвиткові українського письменства, саме тоді смертельно загроженого репресіями московського царського уряду. Визначну ролю відограв Олександер Кониський і в перетворенні цього літературного товариста в науко-ве, що сталося в 1892 р., хоча Кониський вже в 1889 р. подав був у «Правді» докладний плян реформи й програму діяльности НТШ. Головна науково - популяризаційна праця Кониського — це його двотомовий життєпис Т. Шевченка, що його видало НТШ. Ця праця Кониського довго залишалася головним джерелом до пізнання Шевченкового життя й творчости. Крім того він залишив по собі понад 50 оповідань, кілька повістей, комедію «Порвались струни», збірку поезій «Порвані струни» та «Вибір поем», і величезну кількість публіцистичних статтей, розкиданих по ріжних галицьких та буковинських часописах. Великий розголос колись мала його полеміка з Драгомановим, з яким вони знаходилися на протилежних пози-

ціях: Кониський очолював тодішній націоналістичний табір, Драгоманів — космополітичний..

С. Єфремов так писав про О. Кониського: «З Кониського була надзвичайно характерна постать для тієї досвітньої в нашому житті доби, з якої так таки й не пощастило йому вибратися. Енергійний, ворушкий, запопадливий працівник, він вічно шукав, де б міг прикласти своєї сили до діла. Хоч які тяжкі часи були, а не міг він сидіти, склавши руки, як багато його однолітків зробило, не міг і одійти од українства, заспокоїтись працею на чужому полі. Поза українськими справами просто таки не можна було уявити цієї людини, що була не тільки людиною ініціятиви, але й людиною чорної роботи, якої так багато, та до якої так мало охочих знаходиться. Такими людьми, як Кониський, найбільш держалась українська справа під той темний час, коли навіть голосу українського не чутно було: вони були не тільки робітниками, а немов прапорами цілої епохи, і якось легше на душі ставало од свідомости, що те джерело праці й енергії не засохло, а б'є невпинно, все нові піднімаючи справи й поновляючи старі заходи. Треба було самому пережити страшний час реакції 80—90 рр., щоб оцінити по заслузі творчу ролю таких людей - прапорів..» («Іст. у. письм.» II, ст: 94):

Під час кримської війни в 1854 р. Кониський був примушений вступити на службу до московської армії. І хоч як коротка була ця служба і для оборони «матушки-Росії» зовсім марна — канцелярійна праця в Прилуках протягом кількох місяців — Кониському вона завдала багато душевних мук. У своїй поезії «Туга», вміщеній 1862 р. у львівськім «Слові» писав він:

Я блудний син. лукавий син.
Зневажив я свою родину, —
І тяжко — соромно згадать
Про те. що я служив чужині.
Христос учив прощать братів, —
Прости і ти мене, Вкраїно,
Прости прости, що я служив
Твоєму ворогу — чужині...

(М. Мухин «Більше світла» 1936 ст. 43.

Текст українського національно - релігійного гімну «Боже Великий Єдиний. нам Україну храни», що ми його співаємо в кінці кожної літургії, звичайно не знаючи. хто його написав. належить Ол. Кониському. Нагадаємо тут теж -- бодай в уривках — його призабуту «Проповідь на горі», в якій Ол. Кониський славить великі ідеї Христової науки:

Блажен.. хто на громаду звик робить.
Хто брата темного навчає.
У хату вбогу вносить світ...
Блажен, хто щирими сльозами
Чужу оплакує біду...
Блажен.хто серцем незлобивий,
Хто приязно живе з людьми...
Блажен, хто милостив буває,
Хто неімущому дає,
Голодних кормить, наповає,
Одежу вбогим роздає,
Хто йде провідати в неволі
Яремних узників в тюрмі,
Хто вдовам, сиротам в недолі
І безпомощним в чужині
У поміч стане, братом буде...
Блажен, хто сіє у народі
Зерно найкраще на землі:
Зерно любви, братерства, згоди
В громаді, в хаті і в сім'ї...

КОНИСЬКИЙ ЮРІЙ (1718—1795) — відомий проповідник, вихованець Київської Академії, від 1754 р. архиєпископ Білоруський, що дбав про повернення уніятів до православія. Автор трагікомедії «Воскресеніє Мертвих» (1746 р.). Йому хибно приписувано довгий час також авторство «Історії Русов» (див.). Поховано його було в Спаській церкві в Могилеві, і на мармуровому надгробку зберігалася його власна епітафія барокковими літерами, яку відписав прот. Д. Бурко з деякими поправками щодо сучасної української мови:

Колиска — Ніжен град, а Київ — мій учитель.
У тридцять вісім літ я став уже святитель,
Сімнадцять довгих літ боровся я з вовками,
А двадцять два прожив, як пастир, із вівцями.
Зазнав на тім шляху і радости й негоди
Та завжди вірним був Христові і народу.
Георгій іменем, я із Кониських дому,
В житті подібний був коневі поштовому.
Мої отут спочили бренні кості
У рік семисот-п'ятий дев'яностий...

(«Рідна Церква», 1959, с. 39, ст. 12)

КОНКЛАВ — збір кардиналів для вибору папи. У Т. Шевченка в поемі «Єретик» приписується хибно «святому конклаву» право підтверджувати (а також значить і заперечувати) папські булли. в даному разі буллу про ІНДУЛЬГЕНЦІЇ (див.). Такого права не існувало. — функції конклаву обмежувалися до вибору нового папи.

КОНКОРДАТ — договір між Ватиканом та якоюсь державою про взаємовідносини та права католицької Церкви в тій державі. Першим конкордатом був Вормський конкордат 1122 р. між німецьким імператором Генріхом V і папою Каліхстом, що заключив боротьбу за інвеститури. В 1924 р. був підписаний конкордат із Польщею що регулював становище греко - католицької (української) Церкви під Польщею і віддавав греко-католиків на Волині під владу латинських (польських) єпископів.

КОНКОРДІЯ — погодження у 1863 р.. осягнене в Римі щодо взаємин між католиками грецького та латинського обряду в Галичині. За цією конкордією заборонялося без дозволу па-

ни переходити з одного обряду на другий; у мішаних подружжях хлопці мали йти за обрядом батька, а дівчата за обрядом матері. Проте латинське (польське) духовенство цю конкордію часто порушувало на шкоду української греко-католицької Церкви.

КОНКУБІНАТ — подружнє життя на віру, без вінчання.. М. Грушевський вказував, що звичайове право давньої України-Руси допускало конкубінат, і він був сильно поширений навіть у XI - XIII вв. На значне поширення конкубінату з рабинями вказує Руська Правда XII в. своєю постановою, що по смерті господаря його раба - підложниця та її діти від нього мають бути пущені на свободу. Ярославова устава, даючи дуже багато місця всяким протишлюбним переступам, ані згадує про конкубінат, як провину: очевидно, не було що й думати потягати людей до відповідальности за таке звичайне явище. Супроти поширення конкубінату навіть намагання духовенства провести різницю між шлюбною жінкою — ВОДИМОЮ — і нешлюбними — МЕНШИЦЯМИ — спочатку не давали наслідків. Бачимо, напр., що Ярослав, син Святополка київського від наложниці, має всі права, як і інші княжі діти. Ярослав Осмомисл дає по собі головний стіл не шлюбному синові Володимирові, а Олегові «Настасічу», і якщо пізніше бояри змінили той його заповіт, то не з поглядів моралі, а зі своїх політичних інтересів.

У середніх же й нижчих верствах суспільства християнський шлюб взагалі поширювався дуже повільно, і «прості люди», як казав Яків Чорноризець, довго вважали церковний шлюб річчю бояр та князів, і митрополит Максим (1283—1305) р. мусів ще пригадувати своїм вірним про необхідність вінчатися(М. Грушевський «Іст. УР.» III. ст. 385—86). (Див. ВІНЧАННЯ). ІНТЕРЦИЗА).

КОНКУРЕНЦІЯ — суперництво, головно в господарсько - торговельній сфері, що має великий вплив на утворення ринкових цін. Вільна конкуренція не можлива в країнах державного капіталізму, себто в СССР із сателітами і неможлива також у тих країнах капіталістичних, де не існує законів проти трестів що творять монополії і накидають свої ціни. Люїс Ґалянтієо писав 1951 р. в «Рідер Дайґест»:

«Великі підприємства Европи уникають конкуренції, як якоїсь біди. Один американський інженер, що студіював хемічну промисловість в Европі при кінці 1950 р. каже: «Европейський фабрикант, що поширює свій ринок і зменшує видатки продукції, не зменшує цін продажу, хібащо інші фабриканти тої самої галузі погодяться зменшити свої ціни. В наслідок того, він не тільки збільшує свій зиск до ненормального рівня, але й обмежує ринок». Інакше кажучи, европейська промисловість — монополістична. Вона робить речі, що в США вважалися б змовою для обшахраювання народу і були б об'єктом судової акції, згідно з законом проти трестів (монополії). Замість того, щоб чесно конкурувати на користь покупця, пропонуючи йому все кращий крам за все дешевші ціни, европейські фабриканти вирішують за спільною згодою про максимум, до якого можуть піднести свої ціни без того, що б покупець протестував, і примушують покупців сплачувати ці максимальні ціни, встановлені в пожадливій змові. Роблять ще гірше: замість знижувати ціни і давати якнайбільшій масі людей можливість насолоджуватися приємними речами, вони знижують рівень життя і тим викликають незадоволення робітничих мас. Здається, їм байдуже, що це незадоволення дає мільйони голосів комуністам і загрожує самому існуванню приватних підприємств в Европі...» («Селексіонес» 1951, VI, 68).

Фр. Гайек в своїй відомій книзі «Шлях до рабства» писав: «Наша свобода вибору в суспільстві, що керується вільною конкуренцією залежить від того, що коли якась особа не може дати нам того, чого ми потребуємо, ми можемо піти до іншого продавця. Натомість, якщо ми знаходимось в суспільстві, де панують монополісти, ми позбавлені цеї можливости; ми здані на ласку й неласку монополіста. Уряд (як у СССР), що кермує всією економією держави, це наймогутніший монополіст, якого тільки можна собі уявити. Такий уряд має абсолютну владу визначати, що він нам дасть і на яких умовинах... При такій державній економічній системі, (позбавленій вільної конкуренції), ми мусимо брати не те, що нам подобається, керуючись власним смаком і власними бажаннями, але те, що нам визначить сваволя інших...» (Селексіонес, 1945, IX, ст. 116).

КОНОВАЛЕЦЬ ЄВГЕН (1891—1938) — одна з найвизначніших постатей українських визвольних змагань, організатор і командант формації Січових Стрільців, одної з найкращих і найвірніших частин армії УНР, що, розпочавшись невеличким куренем, через загін і полк, розрослася до дивізії і корпусу, а нарешті й окремої «групи СС-ів». Відмовившись від чину отамана, Є. Коновалець і на пості команданта Осадного Корпусу, що облягав Київ у повстанні Директорії УНР проти гетьмана П. Скоропадського, пізніше на пості команданта залоги Києва, і до кінців своїх днів носив титул «полковника». Це характеризує його скромність, що не дозволила йому прийняти й почесне місце кооптованого члена Директорії УНР, ані запропонованої йому військової диктатури.

Після закінчення відкритих військових дій і ліквідації армії, полк. Є. Коновалець не припиняє боротьби, а стає в Галичині на чолі перше Української Військової Організації (УВО), а

потім Організації Українських Націоналістів (ОУН), що відограла величезну ролю в активізації українського бойового духа зокрема в Галичині та на всіх просторах української діяспори. Промовляючи на І-му Конгресі Українських Націоналістів у Відні 2. II. 1929, Є. Коновалець сказав:

«...Спротиви, які зустрінемо на нашому шляху, будуть велетенські, бож віднова Української Самостійної Соборної Держави сама собою однозначна з ліквідацією московської імперії, як і польського історичного імперіялізму, спричинить таку докорінну перебудову всього Сходу Европи і великої частини Азії, що це з конечности вплине неменш глибоко й на політичний вигляд усієї решти світу. Чи можемо пориватися на такі великі діла? Цього свідоцтва не можемо виставляти собі самі; його виставить нашій Організації щойно пізніше іспит самого життя... Хочу вірити, що завдання, які, в нашій програмі ми собі накреслили, зуміємо як мужі виконати. Тільки в тому випадку вільно буде сказати що дату створення нашої Організації зарахують будучі історики, як одну з переломових, творчих і позитивних дат на тисячолітньому шляху життя Української Нації...»

Народжений в Сх. Галичині (в с. Жажкові біля Львова) і опинившись, як військово - полонений першої світової війни в московському полоні, з якого звільнився з вибухом революції 1917 р., що привела його до Києва, Є. Коновалець, за щасливим виразом п. В. І. Гришка, зробився і залишився до смерти «ПРАПОРОМ ВСЕУКРАЇНСТВА». У статті, видрукованій в «Українськім Прометеї» в 1954 р. з приводу XVI річниці смерти полк. Є. Коновальця В. І. Гришко між іншим писав:

«Дехто з тих, що гордовито величають себе «людьми з Великої України», часом бувають настільки малими, що вважають присутність Коновальця в пантеоні української слави лише даниною провінційним амбіціям його вужчих земляків та однопартійців. Мовляв — був він тільки полковником однієї територіяльної військової частини і головою однієї політичної організації, отже — належить він тільки їм. З другого ж боку й деякі лицарі «західнього П'ємонту» теж підкреслюють саме вужчі, територіяльні, чи партійні, моменти у зв'язку з іменем Коновальця.

«Насправді ж Коновалець, як історична постать, що ввійшла в пам'ять наступних поколінь, народилася не в Галичині, а в Наддніпрянщині в самому Києві, «в огні і бурі революції» 1918 р. — тоді, коли командант ГАЛИЦЬКИХ січових стрільців став командантом столиці Української Народньої республіки, а стрільці — ґвардійцями УКРАЇНСЬКОЇ народньої армії під проводом Петлюри. І це він чи не перший (в кожнім разі — з галицьких військовиків) став справді і в повному значенні цих слів **людиною Великої України**, борячись дійсно за велику, а не малу, Україну під гаслом: «Через Київ на Львів!».

«Такою ж людиною Великої України був Коновалець і як творець та провідник спершу Української Військової Організації (УВО), а потім — Організації Українських Націоналістів (ОУН). Обидві ці організації були задумані й під керівництвом Коновальця діяли, як організації ВСЕУКРАЇНСЬКІ».

Полк. Є. Коновалець згинув 23 травня 1938 р. від руки московського аґента, перебравши на себе всяке ризико безпосередніх зносин з революційними організаціями України. (Див. ОУН, ПРОВІДНИК, ІНСАБАТО).

КОНОВ'ЯЗЬ — стовп із каблучкою, або й каблучка в стіні, до якої прив'язували коней. «Позлізали та й поприв'язували коней... у конов'язей» (Куліш, «Зап. Ю. З. Руси», V, 254. Словн. Грінч.).

КОНОКРАД, КОНОВІД — людина, що краде коні. Наші люди з особливою ненавистю ставилися до конокрадів і, зловивши їх часто тяжко карали самосудом. Це відношення до конокрадів у нас настільки традиційне, що навіть і в «Руській Правді» крадіж коней карано не ПРОДАЖЖЮ, як за інші переступи проти власности, а вищою карою — ПОТОКОМ. (М. Груш. «Іст. У. Р.», III, ст. 364, 367).

КОНОН БЕЙ (1884—?) — єпископ УАПЦ Канівський і Богуславський, висвячений 7. II. 1922. В 1928 був заарештований аґентами московської поліції. Дальша доля його невідома.

КОНОПЛЯ — зелиста рослина від 1 до 4 метри заввишки, роздільностатева: з пилякями зветься ПЛОСКІНЬ, зі стовпиками — МАТІРКА. З бильців коноплі добувають волокно для пряжі, із зернят — олію. походить конопля з Ірану. У нас продукція конопель розвинулась особливо в XVIII ст., коли українське прядиво, під московською назвою ПЕНЬКИ, йшло великими транспортами в Московщину та до Балтику, до західніх виробень полотна. (Ів. Крип'якевич «Іст. у. культ.» ст. 92).

З коноплею в'язалося в нас чимало забобонів: в наслідок її сильного запаху, вважали її за добру охорону від нечистої сили: «Якщо під Івана Купала підперезатися коноплиною, то відьма нічого лихого не зможе тобі зробити» (Дикарев. 1903. ст. 13). «Коноплю святять на Маковія разом із іншим зіллям, і вона служить пізніше для обкурювання хати, щоб мерт'вяки не ходили» (К. Ст. 1889. VIII, 524-27, Ящуржинський). З другого ж боку, якщо відьма захоче скористати з конопляної нитки, як магічним засобом, то може зіпсувати разом усі корови в селі, перев'язавши цією ниткою коловорот, що через нього корови ходять на пашу. (М. Сумцов в К. Ст. 1889, XII, ст. 600-602).

Конопляне сім'я вживалося при ворожінні, як чарівний засіб. На Катерини дівчата зав'язували в пазухах своїх сорочок по жмені конопляного сім'я і носили його аж до Андрія. Маємо вістки про цей звичай з околиць Канева, Літина, Вінниці, а також із Волині та Херсонщини. В околицях Канева конопляне сім'я носили і парубки — у правому рукаві, дівчата ж у поясі. Проти Андрія, або й на Андрія дівчата (зрідка парубки) сіяли те конопляне сім'я, примовляючи: «Андрію, Андрію, коноплі сію, димкою (спідницею) волочу, ґвалт віддатися хочу» (Ів. Франко «Приповідки» III, 375). Всюди це ворожіння виконували, щоб довідатися про судженого, але в Мшанці Старом. пов. зареєстровано й іншу магічну ціль — «щоб коноплі росли великі». Посіявши, заскороджували штанами чи сорочкою (у Франка спідницею), які потім клали під подушку. Після того суджений мав приснитися (Копержинський в Перв. Громад. 1929, III, 57).

На Гуцульщині на Воведення опівночі голі жінки сідали на порозі і ткали самосівні коноплі — «щоб велися у році». (там же, ст. 41).

Якщо сіяння конопель в'яжеться з думкою про весілля, то збирання коноплі символізує шлюб (див. ЗБИРАННЯ). Зв'язок конопель із думками про шлюб і весілля виявляється і в весільній пісні, яку співали, коли молода виходила з комори: «Та внадився журавель, журавель, до бабиних конопель, конопель: Такий - сякий журавель, такий-сякий цибатий». (Дикарев, ст. 14).

Вимокання конопель у воді символізує в піснях важке життя молодиці в чужій родині: «Оддала мене матонька, не оддала — утопила: як ту череточку - коноплянночку у ставочку помочила..» (Чубин. V, 748). «Далась мене, моя мати, заміж молодою, як би тую конопельку в воду зеленою. Ой, як тяжко конопельці сирій в воді гнити, а ще тяжче молодиці на чужині жити». (там же, 527).

Натомість у приповідках коноплі, — символ захисту: «Дай собі раду, лізь у коноплі», —, бо, як завважив Ів. Франко, в коноплях добре ховатися: сильний запах конопель забиває людський запах так що й собаки не можуть віднайти людину, сховану в коноплях (Франко, III.2). Звідти й приповідка: «Вискочив, як Пилип із конопель». — себто зробив якусь дурницю, ляпнув щось не до речі, замість триматися захисту, несподівано сам себе виявив...

У «Пані Тадеуші» Міцкевича в перекладі М. Рильського про коноплю читаємо:

> Це зілля запашне, що сіють коло дому,
> Ховало вже нераз утікача сірому:
> То заяць що його вже мали наздогнати
> Собаки сяде тут нещастя переждати
> Бо знає з досвіду, що запах конопляний
> Зупинить гончаків: то, темним страхом гнаний,
> Сховається дворак од лютих канчуків
> І доти там лежить, аж поки панський гнів
> Ущухне; некрути — і ті всяк час ховались
> Поміж коноплями, коли за ними гнались
> У лісі, в запустах, у пущах вікових.
> Не дивно як під час наїздів бойових,
> Що їх мій рідний край зазнав колись чимало,
> За стратегічний пункт коноплі слугували.

КОНОТОП — місто на Чернігівщині, осадчим якого вважають якогось Підкову, що переселився сюди з Правобережжя в 1635 р. У 1640 р новгородсіверський староста Пясочінський вибудував тут фортецю з чотиристороннього вала з 3 баштами, кожна сторона була завдовжки в 100 сажнів. Отут-то ніженський полковник Гр. Гуляницький прославився обороною міста, що 29 квітня 1659 р. обложила була велика московська армія кн. Трубецького. Всі ворожі намагання здобути Конотоп штурмом розбилися об залізну видержливість українців. Багато тижнів тривала завзята оборона, і подвиги оборонців не були марні: дальше просування москалів в Україну було стримане. Тим часом гетьман Виговський зібрав своє військо, заручився допомогою татар із Криму і 7 липня прибув до річки Соснівки під Конотоп. Вранці 8 липня розпочався страшний бій.

Вміло маневруючи і розташувавши по флангах козацькі сили та татар, Виговський кінним маневром заінсценізував напад і слідом за ним швидкий відступ козаків, за якими в погоню посунули московські полчища, які перейшовши річку Соснівку, глибоко відірвалися від своїх баз і потрапили в пастку. З одного боку наскочила на них козацька кіннота, з другого боку налетіла орда. В цей час спеціяльний відділ козацького війська, що непомітно пробрався у вороже запілля, висадив міст через Соснівку і зруйнував греблі через які хлинула вода і перетворила всі навколишні землі на непрохідне багнище і трясовину.

Оточені і притиснуті до річки, через яку вже не було змоги відступати, москалі зазнали катастрофічної поразки. 30.000 їх загинуло, а безліч вояків, серед них два воєводи Пожарський і Львов, опинилися в полоні. Грізна колись московська армія перестала існувати. Зі жменькою недобитків Трубецкой втік путивльським шляхом у напрямі до московського кордону.

Московський історик Соловйов так описує цей погром: «Квіт московської кінноти, що довершив щасливих походів у 1654-55 рр., загинув в один день... Ніколи опісля московський цар не був уже в можливості вивести в поле такого сильного війська. У жалібному вбранні вийшов цар Олексій Михайлович до народу; тривога впала на Москву. Удар був тим тяжчий, що несподіваний; прийшов він по таких блискучих успіхах! Ще недавно Долгорукий привів до Москви полоненим литовського тетьмана, ве-

давно гомоніли радісні розмови про перемоги Хованського; а тепер Трубецькой, на якого була надія більш усіх, «муж благовійний і іззящний, в воїнстві щасливий і недругам страшний», погубив таке велике військо! По здобутті столичних міст, по здобутті литовської столиці, царське місто затремтіло зі страху за себе: в серпні на приказ царя, люди всіх чинів спішили на земляні роботи для укріплення Москви. Сам цар з боярами часто бував присутній при роботах; сусідні мешканці з родинами, з майном, наповняли Москву; йшли чутки, що цар виїжджає за Волгу, за Ярославль»...

Союзники Виговського татари з насміхом говорили московським послам: «Ваш цар хоче запанувати над запорозькими козаками; польський король також хотів панувати над ними, але й своє королівство потім віддав; те саме буде і з московським царством, буде знищене через козаків».

Конотоп був блискучим запереченням Переяславу, особливо в його пізнішій большевицькій інтерпретації. Перед Україною відкривалися якнайкращі перспективи. Але внутрішній розклад і розбиття в українському таборі перекреслило змогу скористатися тими великими можливостями, які давала Україні Конотопська перемога. Страшна вістка, що наспіла до українсько - татарського табору про похід запорожців на чолі з кошовим отаманом Іваном Сірком, ворогом Виговського, на беззахисний Крим, змусила татарське військо покинути бойові операції і поспішити додому боронити свої оселі і родини. Але ще перед їх поверненням Сірко залишив Крим і вдарив на Чигирин, гетьманську резиденцію, так що Виговський з військом, замість переслідувати москалів, що тікали, змушений був поспішати на правий берег Дніпра і захищати свою столицю.

Тимчасом в різних місцевостях України спалахнули повстання проти Виговського козаків, незадоволених його спілкою з поляками і підбурюваних польськими агентами. Виговський побачив неможливість дальшого гетьманування і склав булаву. (Див. ВИГОВСЬКИЙ). А Москва, якнайскоріше використала це замішання, спішно створила нову збройну силу, і за кілька місяців князь Трубецькой, який так недавно панічно втікав з-під Конотопа, знову з'явився із військом в Україні і тоном переможця нав'язав Україні новий договір, подібний до Переяславського.

КОНОТОПСЬКІ СТАТТІ — договір із 10 пунктів, що його підписано 16 червня 1672 р. на нараді козацької старшини, із московським боярином Гр. Ромодановським перед вибором на гетьмана Ів. Самійловича. Зараз по арешті гетьмана Многогрішного 13. III. 1672 р., до Москви виїхав делеґат збунтованої старшини Ів. Лисенко, який повіз із собою проект нових українсько - московських «статтей». У них сама старшина просила Москву обмежити права гетьмана, як у міжнародніх відносинах, так і в унутрішній самоуправі. Пропонувала старшина щоб гетьманові було рішуче заборонено зв'язки з сусідніми державами, обмежено його суддівську владу, та щоб у виборі гетьмана не брала участи козацька «чернь» і посольство. Розуміється Москва дуже радо пристала на такі обмеження і зараз таки й вислала Гр. Ромадановського для заприсяження нових «статтей» і вибору нового гетьмана. Місцем виборів Москва призначила Конотоп, і хоча українська старшина настояла на тому, щоб вибори відбулися в глухому степу, біля містечка Козача Діброва, на самому українсько - московському пограниччі, все ж затверджені статті ввійшли в історію під назвою «конотопських».

КОНСЕРВАТИЗМ — політичний напрямок, який намагається зберегти серед свого народу істотний вплив усіх тих вартостей духового, етичного, політично - устроєвого та суспільного ладу, що становлять славну традицію відповідної нації. Консерватизм сприяє втриманню тяглости історично - творчого життя нації від найдавніших аж до найостанніших часів. (див. ТРАДИЦІЯ). В основі консерватизму лежить любов до власної землі, повне самопосвяти змагання до державної влади власного народу, що має бути господарем у власній хаті. Консерватизм оберігає націю від надто анархічних, революційних рухів, що зривають із національною традицією і намагаються накинути нації витвори чужонаціонального духу, які вносять елементи розкладу і підривають етичні основи життя народу. У тому його велика суспільна вага. Але — «коли консервативні кола тратять відчуття пульсу свого народу, коли вони, переповні матеріялістичним опортунізмом стають чужі потребам і надіям свого народу заради своєї «привати», тоді цей вироджений консерватизм стає пістряком у життєвих органах свого народу. Бо вищий змисл життю надає тільки героїчний момент, готовість класти свою голову за вищі цілі й завдання. Але тим часом, як революційні елементи все до якоїсь міри готові гинути для своєї справи, вся політична філософія виродженого в опортунізм консерватизму зводиться до того, щоб «комбінувати й крутити» в політиці так, щоб при всяких умовах зберігати власну голову і майно, як ніби вищі вартості людського буття. Коли ж у додатку такий консерватизм вбирає на себе ще й маску «ідеалізму», щоб нею, на зразок революційних демагогів, обманювати виборчу масу, і робить фразу з усього, за що здоровий консерватизм повинен вміти класти свої голови — фразою робить накликування до «зберігання історичних підстав життя», фразою — релігійність, перемінену в фарисейство на показ, фразою — демагогічне цькування «революційної, інтернаціональної демократії» в ім'я «нації» чи «релігії», а на ділі своєю аморальністю, демагогією й громадським поступованням нічим від неї не відріж-

няючись, то такий консерватизм робиться не менш розкладовою силою, ніж найбільш демагогічна, повна ріжних «грушок на вербі» революційна, масова пропаґанда. (Порівняй В. Кучабський «Польща й Україна», 1933, ст. 209 - 10) (Див. КОНФОРМІЗМ).

КОНСИСТЕНТИ — польські війська, що перебували на території України. В «Чорній Раді» П. Куліша: «Почали жовніри, консистуючи по городах і селах, беззаконні окорми від людей вимагати». Там же говориться про «безбожний глум польських консистентів над українцями».

За Гетьманщини, коли на Лівобережній Україні Москва почала розміщати своїх драгунів, українське населення було примушено давати на їх утримання «КОНСИСТЕНСЬКІ ДАЧІ», або й просто — «КОНСИСТЕНТИ», які, за Слабченком, походять із часів Брюховецького, що наказав збирати для московських воєвод СТАЦІЙНИЙ ЗБІР, що й отримав назву ПОРЦІЙ І РАЦІЙ, або КОНСИСТЕНТІВ. Ці нові консистенти (у відмінність від старих за Польщі) були застосуванням в Україні шведської системи, яку ввів Петро І: всі селянські землі в Швеції ділилися на рути, що мусіли утримувати по одному вояку кожна. Спочатку консистенти мусіли давати всі жителі полків, не виключаючи старшин. Але потім старшина домоглася від сенату звільнення від них, і наказом 1721 р. потверджений в 1722 і 1725 рр. духовенство і старшина були звільнені від давання консистентів. Труднощі постачання консистентів натурою і зловживання московських офіцерів, що наказували викидати збіжжя на землю і довгий час його не приймали, від чого воно псувалося й гнило, а потім його забраковували, привели на думку керівні кола гетьманщини заступити постачання натурою грошевим податком, що сталося в 1751 р., коли по полках введено «полкові щотні комісії..» Але від того українським селянам краще не стало, бо селянство взагалі грошей не мало... (Слабченко «Полк» ст. 193 - 97).

КОНСИСТОРІЯ — церковна управа: ПАПСЬКА КОНСИСТОРІЯ — зібрання кардиналів, на якому папа дає напрямні церковної політики, призначає нових кардиналів, єпископів.. ЄПАРХІЯЛЬНА КОНСИСТОРІЯ — церковна установа, що допомагає єпископові адмініструвати його єпархію. У протестантів консисторія — церковна та шкільна влада.

КОНСПІРАЦІЯ — система й методи, застосовувані підпільною організацією для збереження в таємниці нелеґальної діяльности. На жаль, саме ці методи, що виключають можливість доброї контролі, дозволяють надто часто ріжним провокаторам брати участь у тих підпільних організаціях і наражати ідейних людей на безглузді акти. (Див. АЗЕФЩИНА).

КОНСТИТУЦІЯ — основні закони держави, що визначають її суспільну побудову, функції державних органів влади та суду і основні права й обов'язки громадян. Першу українську конституцію оголосив Пилип Орлик в Бендерах після свого обрання на гетьмана в 1710 р. За тією конституцією встановлювалася «генеральна рада», зложена з генеральної старшини, полковників і військових депутатів, що мала збиратися тричі на рік: «Старшина і порадники повинні шанувати свого гетьмана, проте можуть прилюдно виговорювати йому на раді, і він цим не повинен ображатися. Усі уряди й посади повинні бути виборні і по своїй волі гетьман не має права наставляти нікого. Усі урядовці підлягають Суду Генеральному, і без його присуду гетьман не має права нікого карати...» (М. Аркас. ст. 438). «Орликова конституція передбачувала цілу низку реформ у ділянці верховної й виконавчої влади та в межах громадського устрою, прав і обов'язків козацької, міщанської та селянської суспільности. Взагалі вся конституція була пройнята широким демократизмом, що відбивав дуже різко на тлі політично - громадських умов життя тогочасної Східньої Европи..» («Вел. Історія України» вид. Ів. Тиктора, ст. 528).

29 квітня 1918 р. Українська Центральна Рада в Києві ухвалила «Конституцію Української Народньої Республіки», що придержувалася загальних принципів европейських конституційних систем, не приймаючи советського устрою, хоч і признала соціялізацію землі. На увагу заслуговує в ній вирішення національного питання меншин, яким дається «право в межах УНР на національно - персональну автономію, себто право на самостійне устроєння свого національного життя, що здійснюється через органи національного союзу, влада якого шириться на всіх його членів, незалежно від місця й поселення в УНР». Для здійснення цього права всі громадяни, приналежні до якоїсь національної меншини, мали творити свій Національний Союз, який має «право представництва даної нації перед державними та громадськими інституціями..» (Див. МЕНШИНИ).

Але конституція УНР залишилася на папері, бо того самого дня стався гетьманський переворот і «гетьман усієї України», Павло Скоропадський видав «Закон про тимчасовий Державний Устрій України», що, за означенням проф. Ст. Дністрянського не був «конституцією, а тільки самодержавною установою» («Загальна наука права..» т. І. ст. 318).

Про Конституцію УНР 29 квітня 1918 р. д-р Ів. Лисяк-Рудницький писав у «Листах до Приятелів» (1959, IV, ст. 5): «...Нема сумніву, що конституція УНР не була б проіснувала й одного року. Вона не дбала про те, щоб установити стабільну та авторитетну виконавчу владу та незалежну владу судову. І суд і уряд підпорядковувалися всесильному парляментові. Напр.,

уряд не мав права розв'язувати парламент та розписати нові вибори; зате парлямент («Всенародні Збори») мав право оголошувати вотум недовір'я не тільки урядові в цілому, але й поодиноким міністрам. Тим знищувалася всяка внутрішня солідарність уряду, а поодинокі міністри прямо підчинялися наказам партійних фракцій у парляменті. Як куріоз можна додати, що конституція УНР не знала ні установи голови держави (президента), ані навіть голови уряду (премієра). Ким у цьому устрої мала здійснюватися єдність курсу практичної політики країни залишається загадкою без відповіді. Конституція заявляла, що «УНР надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування», але цілком не дбала про розмежування компетенцій між органами самоврядування та центральною державною владою. Доводиться ствердити, що з погляду «конституційної архітектури» документ, що про нього говоримо, був твором непродуманим, незугарним і дилетантським...»

Конґрес Трудового Народу України, скликаний після повалення гетьманської влади, на 28 січня 1919 р. в Києві ухвалив був свій «закон про форму української влади» Він не витворив нового державного устрою, але й не перейняв конституції УНР, а тільки встановив владу для оборони Республіки, концентруючи її в руках Директорії з 5 членів, доповненої представником Зах. України та Ради Народніх Міністрів.

Всеукраїнська Національна Рада в Кам'янці Подільському на засіданнях 9, 11 і 13 травня 1920 ухвалила була проєкт «основного державного закону про устрій Української Держави». Цей проєкт передано «правительственній комісії по виробленні конституції Української Держави», і ця комісія, поробивши відповідні зміни й доповнення, предложила його до затвердження, як проєкт «основного державного закона УНР». Але урядові кола УНР не захотіли його затверджувати. Натомість С. Петлюра затвердив 12 листопада 1920 р. «закон про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в УНР», і «закон про державну народню раду УНР». Заслуговує також згадки праця проф. О. Ейхельмана «Проєкт конституції основних державних законів УНР» 1921 р., дуже докладно розроблений, але ніколи ніким не затверджений.

КОНСТИТУЦІЮ УКРАЇНСЬКОЇ ССР уложено за цинічною засадою, що «всяка конституція — обман» (ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Част I: 1898 - 1925. Київ, 1941 ст. 470). І дійсно! За конституцією Українська ССР — суверенна держава. Вона має свій окремий герб, свій прапор і свою столицю. У ст. 23 основного закону проголошено, що «Верховна Рада Української РСР є єдиним законодатним органом Укр. РСР». Стаття 13 каже, що «Укр. РСР здійснює державну владу самостійно, повнотою зберігаючи свої суверенні права». З тим, що-правда, роз'ясненням, що ця суверенність може проявлятися лише «вне пределов статьї XIV Конституції СССР». Коли ж ми звернемося до цієї статті XIV, надто довгої, щоб її тут наводити, то переконаємося, як пише Д. Ф. Соловей, що «стаття XIV Конституції СССР забезпечує у всьому Союзі керівництво абсолютно всіма ділянками державного життя, економічного й культурного. А як поглянемо ще й на статтю VI Конституції СССР, то виявиться, що й усі добра, і усі цінності, які є в Україні (чи в іншій неросійській республіці) належать усьому СССР, отже практично перебувають у цілковитому розпорядженні уряду СССР... В статті 67 Конституції СССР сказано: «Постанови й розпорядження Ради Міністрів СССР — обов'язкові до виконання на всі території СССР»; а в статті 69: «Рада Міністрів СССР має право по галузях управління й господарства, які віднесені до компетенції СССР, припиняти постанови й розпорядження Ради Міністрів союзних республік». А, як ми щойно бачили зі статті XIV і VI Конституції СССР, до тієї компетенції Ради Міністрів СССР фактично віднесено абсолютно все... За верховною владою Української ССР реально залишено право видавати не-свої закони, а лише штампувати закони, видані урядом СССР, перевидавати їх в Україні у перекладі на українську мову (і то — якщо це буде визнано за потрібне) та стежити за виконанням законів, виданих урядом СССР. Оце і вся суверенність..» («Україна в системі советського колоніялізму» Мюнхен, 1959, ст. 110 - 13).

Правда в конституції Української ССР в статті XIV сказано: «Українська ССР зберігає за собою право виходу із Союзу ССР«. Це право підтверджує і Конституція СССР. Але цього права як справедливо зазначив Д. Соловей, надано після того, як українському урядові, в тих же двох конституціях, образно кажучи, було зв'язано руки і ноги. І тут мимоволі пригадуються слова Леніна з грудня 1922 р.: «При таких умовах дуже природно, що свобода виходу із Союзу, якою ми виправдуємо себе, виявиться пустим папірцем». І Л. Троцький теж писав у 1939 р. про це «конституційне право»: «Найменша спроба відкрито піднести питання про самостійність України означала б негайний розстріл по обвинуваченню в зраді» («Про українське питання» «Вперед» 1956, ч. 10/71).

Роблячи підсумки свойому докладному розглядові конституцій УССР і СССР, Д. Соловей прийшов до таких висновків: «Сталінська конституція, зафіксувавши статтею 126 право оліґархії КПСС на диктатуру в Україні (бути «руководящим ядром всех организаций трудящихся, как общественных, так і государственных»), цим самим стала в суперечніть з інтересами робітництва, яке, в наслідок того пункту конституції,

опинилося під диктатом монопольної партійної бюрократії (див. БЮРОКРАТІЯ) та під нещадним гнітом державного капіталізму. Так само вона стала в суперечність і з інтересами селянства, бо для нього те саме ЦК КПСС, якому та Конституція віддала політичну монополію, створило нове кріпацтво. Нарешті, стала в суперечність ця Конституція і з інтересами усіх народів СССР, бо диктатура оліґархії КПСС позбавила їх суверенности, демократії і свободи у звичайному людському розумінні, а неросійські народи СССР позбавила ще й можливости вільного культурно - національного розвитку та піддала їх посиленому колоніяльному визискові..» (згад. праця, ст. 121).

КОНСТРУКТИВІЗМ — напрямок у пластичному мистецтві, що дає перевагу конструктивному принципові над декоративним. Виник цей напрямок по першій світовій війні й найбільшого застосовання знайшов в архітектурі: відповідно до нових будівельних матеріялів (бетон, залізо скло) конструктивісти вживають в загальних масах простих геометричних форм, легких залізо - бетонових склепінь, прозорого скляного перекриття, великих площ, терасових композицій, плаского даху, широких розтягнутих вікон, ґалерійок та терас. Конструктивізм дуже поширився в Україні у 1920-их роках, як то виявляють особливо електрівня в Києві 1926 р., ансамбль Будинку Державної Промисловости та Будинку Проєктів і Обкому партії в Харкові 1924-30 рр., двірець в Києві, поштамт у Харкові та й інші. Та пізніше, коло 1932 р., проти чистого конструктивізму, надто космополітичного характеру збунтувався московський націоналізм його було оголошено «ворожою диверсією» і накинено в архітектурі офіційний совєтський напрямок що «поєднує елементи петербурзького ампіру з елементами конструктивізму» .. і відзначається нахилом до псевдомонументалізму (будинок Верховної Ради УССР в Києві будинок уряду УССР у Києві, та інші. (В. Січинський в ЕУ. ст. 815).

КОНСТЯНТИН БАГРЯНОРОДНИЙ (905 — 959) —візантійський імператор, літератор і книголюбець. Його відвідала в 957 р. в. кн. Ольга. Перша авдієнція відбулася 9 вересня, в великій залі Маґнаври призначеній на прийняття визначніших «іґемонів». «Це була розкішна заля з різними чудами візантійської розкоші й премудрости призначеними на те.. щоб приголомшити приїжджих варварів величністю грецької держави , грецької культури. Золотий трон, на якім засідав імператор мало того що був розкішно прикрашений різними оздобами, мав ще хитрий механізм що міг підносити в повітря той трон, вправляти в рух фігури львів, що були розміщені в різних місцях і давати їм голос, так що льви «страшенно ричали» птахи гармонійно співали, и подібні механізми були приробленi також до інших оздоб, що прикрашували залю. У цю залю була введена начальниками церемоній Ольга з визначними жінками свого двору — йшла сама на переді, за нею по ранґу її дами, потім посли і купці. Коли вона стала на призначенім їм місці, царський льоґотет (міністер закордонних справ) обмінявся з нею «звичайними» запитаннями — етикетальними питаннями про дорогу, здоров'я, та всякими компліментами. По тім звичайно наступала продукція тих усіх чуд палати — звірі рухалися і ричали, птахи співали, орґани грали; далі цісареві підносилися дари, привезені чужинцями, і на тім авдієнція кінчалася, чужинці виходили при реві львів і музиці органів...« (М. Груш. «Іст. УР.», І, 452-53).

Були потім більш приватні прийняття, урочистості, бенкети, більш інтимні обіди в імператорській родині. Останній парадний обід, мабуть, прощальний, відбувся 18 жовтня.

З приводу цих відвідин поширилася леґенда про хрещення Ольги в Царгороді, при чому сам імператор мав би бути її хресним батьком. Оповідав літописець, що перед тим імператор так був очарований її красою й мудрістю, що почав до неї залицятися і пропонував одружитися, але Ольга заперечила, бо вона, мовляв, не хрещена, отже цар не може з нею звінчатися, а коли хоче, щоб вона хрестилася, то хай він буде її хресним батьком. Коли ж це сталося то імператор, як хресний батько, не міг уже з нею одружитися. І тоді сказав він Ользі: «Перехитрила ти мене, Ольго!«

Але, як указує М. Грушевський це оповідання — чиста леґенда: Констянтин мав живу жінку, яка теж приймала в себе Ольгу, і, будучи вже в надто шановних літах, напевно не думав із нею розводитися задля Ольги. «Правдоподібно, Ольга охрестилася в Києві... десь коло часу подорожі до Царгороду, але скорше по ній, як перед нею, бо візантійські протоколи нічим не натякають, що Ольга була християнка... Не сталося це, мабуть, і пізніше як 958 р., бо приймаючи її послів 959 р., в Німеччині вже знали, що Ольга охрещена..» (там же ст. 451). З того виходить, що в усякому разі відвідини двора імператора Константина Багрянородного вплинули на рішення Ольги охреститися

Багрянородний залишив кілька історичних праць з котрих для нас найважніша — «Про народи або як управляти державою», в якій він наводить варязькі («руські») та староукраїнські («слов'янські») назви Дніпрових порогів, руські назви міст і племен. (Див. ПОРОГИ).

КОНСТЯНТИН ВЕЛИКИЙ (274—337) — перший християнський імператор, що медіолянським едиктом 313 р. визнав християнську релігію офіційною релігією імперії, а в 325 р. скликав перший вселенський собор у Нікеї, та переніс столицю імперії з Риму до Візантії, яку казвав «Новим Римом», і яка прибрала на його шану пізніше назву Константинополя. Його

пам'ять. як святого рівноапостольного, християнська Церква шанує спеціяльно 3-го червня, якого дня в нас відьми збирали ріжні трави для своїх чарувань, про що згадує І. Котляревський в «Енеїді»:

...І зараз в горщечок наклала
Відьомських різних трав.
Які на Констянтина рвала.. (III, 136).

КОНСУЛ — в давньому Римі один із двох найвищих представників влади; в наших часах представник держави за кордоном, що доглядає над виконанням торговельних договорів. боронить інтереси громадян своєї держави та полагоджує різні адміністративні та цивільні їх справи; у нас, у старинній бурсі — наглядач над учнями.

КОНТАРІНІ АМБРОЗІО — венецький сенатор і дипломат, що в поїздці до перського шаха, в якого Венеція шукала союзу проти турків. відвідав в 1473 — 1474 рр. Україну, про яку дещо й розповів в описі. своєї подорожі. виданому в Венеції в 1483 р.

Про Луцьк він пише: «...це місто має доволі добру, хоч і дерев'яну твердиню, де ми й спинилися до 24 березня з деякою небезпекою. бо всі мешканці. з нагоди відбутого там весілля, повпивалися і легко могли нас образити. Тут загалом не п'ють вина, але вживають напиток із меду. значно міцніший від вина...»

Про Київ: «...Місто Київ лежить на кордоні Тартарії. Сюди з'їздиться сила купців з північної Руси з ріжними футрами, що їх вони караванами спроваджують до Кафи. але ці каравани. подібно вівцям дуже часто наражені на напади татар. Київ переповнений хлібом і всякого роду м'ясом. Мешканці звичайно проводять час ранком до третьої години за справами, а потім ідуть до шинків, де залишаються до самої ночі і нерідко, понапивавшись, починають бійку...» Довге перебування киян по шинках пояснюється урядовою забороною тримати світло в приватних домах (Проф. П. Клепатський).

З Києва Контаріні їхав до Криму разом із литовським послом, якому хан прислав для охорони 1.200 кінноччиків. Цікавий опис переправи через Дніпро: «..Дніпро служить з цього боку кордоном поміж Польщею й Тартарією і. при значній глибині. має більше милі в ширину... Татари негайно взялися рубати дерево, яке зв'язали разом. прикрили хворостом і положили на ньому наші речі. а самі. вскочивши до води, тягли за уздечки свої коні. до хвостів яких були прив'язані мотузками ці плоти. Ми сіли на ці плоти і. поганяючи коней. з поміччю Божою, переправились через ріку..» (За В. Січинським «Чужинці..» ст. 40-44).

КОНТРАКТОВИЙ ЯРМАРОК — ярмарок, на який привозять головним чином зразки ріжного краму, ознайомлюючись з якими представники ріжних торговельних фірм договорюються («роблять контракти») про доставу того чи іншого краму. Протягом усього XVIII й XIX ст. були славні в усій Східній Европі КИЇВСЬКІ КОНТРАКТИ. Ще в 1797 р. Київ перейняв від Дубна контрактовий ярмарок ,в якому зосереджувалася пізніше майже вся продукційна діяльність й торговельні обороти хліборобської України. Київські Контракти відбувалися що-року від 1 лютого до 15 березня і торговельні обороти на них ішли в десятки мільйонів золотих карбованців. Мали вони не тільки торговельне, але велике громадське значення, бо в ті тижні з'їздилося до Києва все, що відігравало якусь ролю в суспільному житті — купці. промисловці й верхівка державної та самоуправної адміністрації. Відбувалися великі прийняття, балі, бенкети, концерти, виставки, театральні вистави тощо. На контрактових балях побували Гоголь Шевченко, Міцкевич, Крашевський, Бальзак, і Ф. Ліст давав тут свої незвичайні концерти на піяно. У половині XIX ст. Київські Контракти стали фінансовою й торговельною підвалиною під розбудову великої української цукрової промисловости.

КОНТРАСТ — різко виявлена протилежність. Наше життя повне контрастів. Арак писав в ЛНВіснику: «Взаємно узалежнені в своїй величності ненависть і любов являють дивну широчінь контрастів, що красномовно свідчать про просторість духа й розмах душевного життя, гарячість і силу. Чим виразніші певні настрої, тим зміна їх здається більш різкою, тим яскравіше враження контрастичности життя. Шевченко часом сам дивується собі: «Дивне щось твориться зі мною: душі своєї я не шкодував дляЛукерії. а тепер жаль мені для неї нитки..» Цією контрастичністю він дивував Костомарова: «Іноді найде на нього така хвиля, що сидить мов неживий — та сумний, сумний глядить кудись у далечінь. Зате іноді так розходиться. розгориться. стане сипати ріжні свої вигадки та приказки. або почне вдавати купців. попів, дяків, старообрядовців; — то просто кінця не було сміху та веселощам» (ЛНВ. 1939. I. 28). Психолог І. Юнґ визнає ці духові контрасти джерелом творчости: що більша творчість людей, то більші в них помічаються контрасти. бо «всяка енерґія необхідно походить з попереднього контрасту, без якого вона була б неможлива. Для того. щоб був можливий процес компенсації, що творить енерґію, необхідно мусить існувати протиставлення верхнього нижньому. гарячого холодному, і. т. д. Все те, що живе виявляє енерґію і тому залежить від контрастів.. («Невідоме в психічному житті..» 1928. Париж. ст. 126).

КОНТРИБУЦІЯ — воєнне відшкодовання, данина переможених переможцеві. Володимирко галицький в 1151 р., воюючи з київським князем Ізяславом, вертаючись до Галичини «зірвав

серце на придорожніх київських і волинських містах, сказавши дати собі контрибуцію». Літописець дає при цьому характеристичний образок такої контрибуції — звичайної приналежности тодішніх війн: «І сказав Мичанам (людям з Мичська на Тетереві. тепер Радомисль): «Дайте мені серебра, скільки вам кажу, інакше візьму вас на щит» (дам ваше місто війську на грабунок). Вони не мали дати стільки, скільки він казав, позбирали серебро з вух і шиї (кашийники і ковтки). потопили і дали Володимирку. Володимирко узяв серебро і пішов, беручи серебро по всіх містах, аж до своєї землі» (Іпат. 290. М. Груш. «Іст. УР. II. 168):

Знаходимо згадки про контрибуції давніх часів і в колядках. Ось як, напр., малюється образ проводиря дружини, себто князя:

Ой спід гори да стоять тумани.
Да то не тумани — пара з коней йде.
Ой там же військо — аж землі важко
Ой там у війську пана немає.
Ой одзоветься зличний паниченько,
Славного отця й пані матки:
«Я ж у тому війську да паном стану,
Велю гармати наворочати,
В Чернігів город велю стріляти».
Ой б'є да б'є він у Чернігів город,
Там його не знали ні царі, ні пани
Винесли йому військо червінців —
Він тоє забрав, шапочки не зняв,
не подякував...»

Таким же способом здобуває він контрибуцію з Переяслава, де дають йому коня в збруї, і вкінці з самого Києва, де дають йому панну в наряді. (М. Груш. «Іст.III. 497):

КОНТРОВЕРСІЯ — процес у давніх українських судах Гетьманщини, себто «докази, чи довод позовної сторони і відповідь чи виправдання обскарженої сторони. Після певного визначеного терміну і викликів возного, які ВОЛАННЯМ називалися, обидві сторони мали негайно вступити в контроверсію і скінчити її не далі трьох днів, коли вже вся контроверсія зо всіма документами поступала до писаря. Той, хто спізнявся, позбавлявся права відповідати чи доводити і вважався від суду упавшим в речі — себто винним». (Ломиковський «Словар» ст. 30):

У Котляревського в «Наталці Полтавці» Возний каже: «Кому хочеш позов заложу і контроверсію сочиню..»

КОНТРОЛЯ — нагляд перевірювання. Одна з найважливіших проблем сучасного світу це проблема контролі: які речі мають підлягати контролі а які мають бути залишені приватній ініціятиві.«Здорове й поступове суспільство, — писав Бертран Рассель в «Влада і -особистість» (італ. вид. 1949, ст. 105), — потребує центральної контролі і одночасно ініціятиви окремих осіб і груп: без контролі маємо анархію, без ініціятиви занепад». Нахил до контролювання, до нагляду, до дисципліни може бути в деяких галузях людської діяльности необхідним, але в інших може вбивати творчі стимули, що не зносять нагляду. Нахили до наживи, до визиску, до злочину, до зловживання шкодять суспільству і повинні підлягати контролі властей і організацій, — але творча ініціятива не може розвиватися інакше, як в атмосфері повної свободи. Матеріяльні добра натурально обмежені і тому творять проблеми їх посідання. Духові добра не обмежені, і їхнє посідання не виключає їх використовування також і іншими. Одну араґосту, за дотепним порівнянням Рено Кантоні не можуть їсти одночасно тисяча осіб, але одну й ту саму симфонію можуть слухати одночасно тисячі людей. «Контроля імпульсів пожадливости й зажерливости, — завважував Б. Рассель, — рішуче необхідна, і тому державй і навіть одна світова держава, необхідні, щоб людина вижила. Але ми не можемо задовольнитися тільки тим, щоб людина була тільки жива, а не мертва. Ми хочемо також, щоб вона була щаслива творча, сильна. Для цього держава може постачити необхідні засоби, але лише при умові, що, забезпечуючи порядок, вона не задушила б тих імпульсів здебільшого недисциплінованих що надають життю його вартість і смак», (там же ст. 127).

Забезпечити людям певний лад, певний шматок хліба, деякий стан здоров'я це все добре Для цього можна погодитися на деяке обмеження своєї свободи. Але забезпечене життя — це ще не щасливе життя: одноманітність, сірість життя можуть позбавити радости навіть і добре забезпечене життя. В сучасному світі, надто бюрократизованому, надто техніцизованому, духові добра перетворюються поволі — особливо в країнах советсько - московської культури — в свого роду промислові вироби, що служать цілям пропаґанди. Інтеліґенція, що продукує духові цінності, робиться цехом на службі політичних та економічних інтересів одної партії. Вона знаходить собі забезпечення і навіть дуже високий рівень матеріяльного життя, але втрачає свободу творчости, що єдина може забезпечити високу якість і ориґінальність її творів. Контроля може бути корисна пересічностям, не творчим одиницям, ремісникам, не творцям, але для творчих одиниць вона означає моральне приниження і творчий занепад. Стан української літератури під московською советською контролею тому найкращий доказ. Випадок із Пастернаком, нобелівським лявреатом московської літератури, теж надто для всіх красномовний.

КОНФЕДЕРАЦІЯ — тепер постійний союз держав, що зберігають незалежність, але мають деякі спільні державні органи: давніше — союз шляхти та духовенства в Польщі для осяг-

нення якоїсь політичної цілі. Конфедерації з'являються в Польщі за першого безкоролів'я, по вимертю династії Ягайлонів. Найбільш відома ВАРШАВСЬКА ГЕНЕРАЛЬНА КОНФЕДЕРАЦІЯ 1572 р., в якій з'єдналися представники не-католицьких віровизнань, і яка домоглася в 1573 признання сеймом й затвердження новим королем Генріком свободи віри всім іновірцям (т. зв. ДИСИДЕНТАМ), навіть переслідуваним в Зах. Европі аріянам (СОЦИНІЯНАМ). На Варшавську Конфедерацію покликувалися всі дисиденти, в тому й православні українці, аж до упадку Польщі. Цей правний акт давав теж право шляхті заводити в своїх маєтках ту віру, яку визнавав їх власник.

Конфедерації, як приватні союзи, зверталися нераз проти короля й були розсадниками анархії, особливо в Україні, як напр., БАРСЬКА КОНФЕДЕРАЦІЯ 1768 р. (див. КОЛІЇВЩИНА).

Т. Шевченко відмітив в «Гайдамаках» цю шляхетську анархію:

...Встає шляхецькая земля
і — разом сто конфедерацій...

КОНФІРМАЦІЯ — в євангеликів обряд прийняття дорослої молоді до церковної громади. В Католицькій Церкві ствердження єпископом відбутого хрещення.

КОНФІСКАЦІЯ. КОНФІСКАТА — примусове відібрання на користь держави майна, що належить приватній особі.

У «Правах, по яких судиться український нарід», конфіскація маєтку встановлювалася в більшості випадків разом із найтяжчими карами за політичні злочини. (З. НТШ. т. 139, ст. 153). Також заборона цензури випускати в світ число якоїсь газети з небажаною статтею. Конфіската українських часописів дуже широко практикувалася в поверсальській Польщі.

КОНФОРМІЗМ — боязнь власної незалежної думки, пристосовування до моральної атмосфери оточення, згідно з формулою — «так усі роблять», «треба бути як усі». Конформізм незвичайно поширився в наші часи масової цивілізації. Сучасна людина хоче мати все те, що мають інші, і поводитися так, як поводяться інші. Вона легко йде за реклямою та за модою і купує крам що користується найбільшим збутом. Сучасна людина стає все більш невільною і все менш здатною до самостійного думання, вона зрікається своєї особовости, занехаяє боротьбу за збереження власного обличчя, а у відданості ідеям свого оточення вона вбачає навіть свою велич. Так витворюється в США стандартний індивід, душа вилита в форми. В СССР так твориться безбарвний тип «совєтської людини» — людини, що має думати згідно з наказами комуністичної партії і робити тільки те, що партія дозволяє чи наказує робити. «Будь подібний до твого оточення, а то я знищу тебе», загрожує московсько - совєтська система. «Будь подібний до твого оточення, якщо хочеш добре жити», — дораджує обивательська мудрість американського конформіста. і тому там діти українських батьків, що не хочуть відріжнятися від чужого оточення, вживають англійської (чи еспанської в Арґентіні) мови, а батьків, які з тим не погоджуються, називають старомодними. Коли б конформізм переміг по всіх усюдах, зникла б усяка опозиція, зникли б усякі ориґінальні думки, незгідні з думкою більшости, і з цим зникла б можливість розвитку всякої культури й творчости. На згубну небезпеку конформізму вказує сучасний славний філософ Альберт Швайцер: «Де людські збірноти сильніше впливають на одиницю, ніж вона на збірноту, там приходить упадок, бо це підриває те, що найважніше, а саме духову й моральну цінність одиниці. Наступає віддуховлення і відморальнення суспільств, а тоді суспільство тратить здібність розуміти й вирішати проблеми, що стають перед ним. Скорше чи пізніше воно котиться до катастрофи.. І минулі часи знали боротьбу окремого духа, що мислить, проти зв'язаного духа загалу. Але ніколи проблема не була така гостра, як тепер, бо той дух загалу ніколи не був такий зв'язаний, як тепер у модерних організаціях, модерній бездумності і модерних народніх пристрастях..» (Листи до Приятелів, 1959, VI ст. 14-15).

Не треба змішувати конформізму з КОНСЕРВАТИЗМОМ: консерватори, як давній римський Катон, як — у деякій мірі — і наш В. Липинський, вважаючи давні форми життя за кращі, здатні на героїчну їх оборону; конформісти ж, натомість, надто люблять спокій і гармонію щоб піти на будьякийсь «бунт», чи повстання, чи навіть на активну опозицію. Найбільше, на що вони можуть наважитися, це — на критиканство нових ідей, що порушують прийняті форми життя. Конформізм — це мораль ОБИВАТЕЛЬЩИНИ (див.), не здатної на героїчні пориви та на будьяку акцію в обороні ідеалів. Олена Теліга змалювала наших конформістів у ПАРТАЧАХ ЖИТТЯ. «Партачі життя, — писала вона, — це люди, що не мають звичайної, не геройської, а цивільної відваги, без опертя якої найвищий героїзм зависає у повітрі, не пустивши коріння ані в землю, ані в маси.. Партачі життя нераз мають вистачальну кількість розуму, щоб розуміти, хто має рацію, але ніколи не мають настільки відваги й чесности, щоб стати по боці проповідника якоїсь правди, доки він не став загально знаним і, так би сказати, санкціонованим проповідником. Вони не стають ні обіч, ні проти, але вони й не сидять спокійно, продовжуючи свою «незалежну» роботу. Вони, як соняшники, хилять свої голови то в один, то в другий бік залежно від того, в який саме бік падає сонце загальної опінії, чи чийогось успіху, і де саме можна ви-

тягнути максимум матеріяльної користи для себе...» («Прапори духа» Вид. «Сурма» 1947, ст. 86—87).

КОНЦЕНТРАК, КОНЦЕНТРАЦІЙНИЙ ТАБОР — табор інтернованих, визнаних небезпечними для уряду й політичного режиму, — винахід англійців, що застосовували його в англо-бурській війні 1899—1902 рр. супроти бурського населення, що брало участь у протианглійській партизанці. Найбільшого розвитку цей англійський винахід знайшов проте в совєтській Росії та в гітлерівській Німеччині, де концентраки перетворилися в знаряддя масового винищування небажаних урядові елементів.

Враховують, що населення концентраків в СССР в ріжних часах коливалося між 14 — 25 мільйонами душ. Територія, яку займають ці концентраки, що в СССР називаються «виховно-трудовими лаґерями», охоплює до 2 000.000 кв. кілометрів. Для кермування нею та в'язнями було зорганізоване спеціяльне ГОЛОВНОУПРАВЛІННЯ ЛАГЕРЯМИ, скорочено — ГУЛАГ. З огляду на нелюдські умови життя й праці в цих концентраках, запроторені в них масово вимирають, за розрахунком самих колишніх в'язнів тих таборів, по 4.000 осіб на день, або по 200 на годину. Більшість цих таборів знаходиться в північних частинах СССР де температура доходить до 45 ступнів нижче нулі, — але праця, не вважаючи на ці морози, не припиняється, хоча в'язні дуже погано вбрані. В'язні мусять працювати по 12 годин денно на такій важкій праці, як рубка лісу, або видобування золота та інших копалин. У ці години не враховується час ходні до місця праці і повороту до бараку. Хто не виробляє повної визначеної — дуже високої — норми, одержував за наказом ч. 16 з березня 1938 р., підписаного Берзіним, начальником північно - східніх таборів, тільки 400 грамів чорного хліба, 50 грамів риби та 20 грамів зерен. Це — все.

Але поза явною ціллю винищування в концентраках ворогів совєтського режиму, Москва переслідує ними й іншу ціль — використання примусової праці мільйонів рабів. Для здійснення імперіялістичної мрії московських комуністів опанувати ввесь світ, необхідно проробити величезні підготовні роботи, неможливі до здійснення шляхом праці вільних робітників. З загальної суми 37 мільярдів рублів, вкладеної в великі побудови в 1941 р. 7 міліярдів відносяться до побудов, зроблених руками в'язнів, причому витрати тут відносяться тільки до набування матеріялів, а праця не потягала за собою ніяких жадних витрат. З величезної маси 3.500.000 кубічних метрів зрубаного лісу, майже ввесь цей матеріял постачила дарова праця в'язнів. Більше половини всього золота, що добувається в СССР постачає безплатна праця в'язнів на Колимі (див.) та Алдані..

У міру того, як ув'язнені в концентраках вимирають, відбуваються нові масові арешти й вивози населення до цих «виховно - трудових» установ.

За посвідченнями чужинців, яким щастило визволитися з концентраків і виїхати поза межі СССР, величезну більшість — до 60—70% усіх засланців по таборах — складають українці.

У днях 21 - 26 травня 1951 р. відбувся в Брюсселі процес, що його влаштувала «Міжнародня Комісія Боротьби з Кацетами», яку створили колишні в'язні гітлерівських концентраків Франції, Бельгії, Голляндії й республіканської Еспанії. Ця комісія звернулась була до всіх урядів світу з просьбою дозволити її представникам приїхати до їх країн і вивчити стан концентраків на місці. Всі держави дали дозвіл, — всі, за винятком СССР. Саме тому та Комісія створила була Міжнародній Трибунал, якому доручила прослідити справу концентраків у СССР. Головою трибуналу був проф. А. Балаховські, керівник Пастерівського Науково — Дослідного Інституту в Парижі. Було викликано 25 свідків із величезної маси, що була зголосилася. Найчисленніше були репрезентовані росіяни й німці. Решта — поляки, українці, жиди, болгари — були репрезентовані найбільше двома особами.

За партійністю свідки розбивались на безпартійних, колишніх членів комуністичних партій (найчисленніша група), соціял-демократів і бундівців. За державною приналежністю це колишні совєтські, німецькі, польські, болгарські і чеські громадяни. За професією це звичайні робітники, інженери, професори, військовики: господарники; службовці і представники церкви.

Варто тут же відзначити, що склад свідків на цьому процесі був дещо особливий і сенсаційний. Тут вперше на міжнародньому процесі виступало п'ять свідків, які не були в'язнями совєтських концтаборів, а навпаки були там начальниками, охоронцями, суддями.

Це представники тієї страшної поліційної машини, яка тримала в своїх руках десятки мільйонів совєтських рабів. І тому їхні виступи, інколи навіть своїм цинізмом, були особливо сенсаційні.

З українців свідчив тільки один проф. Б. Подоляк, який також нотував свідчення інших свідків і пізніше подав їх до «Сучасної України» ч. 14 з 8. VII. 1951. Сам він розповів трибуналові про ВОРКУТСЬКИЙ ТАБОР, що, починаючи з 1936 р. мав понад 3.000 в'язнів. Нестерпні умовини життя привели при кінці 1936 р. до оголошення протесту і довготривалої голодівки. Цей протест і голодівку очолила група троцькістів, що була найчисленнішою і найорганізованішою політичною групою в цьому таборі. Її цілковито підтримали і навіть увійшли у провід страйкового комітету група українських соціял - демократів (за проводом Башловки) і українських націонал - ухильників, чи — як їх популярно називали— скрипниківців (під проводом письменника Баглюка, секретаря спілки

донбаських письменників «Забой», і Дейнеки, колишнього секретаря парторганізації Луганського педінституту).

Далі він переходить до найдраматичнішої історії воркутського табору, а можливо і всіх таборів СССР — до масового терору і розстрілу в'язнів 1938 р. каральною експедицією капітана Кашкетіна. На одній тільки Воркуті з 3 тисяч в'язнів розстріляно було 1.300 чоловік.

І нарешті він розповідає трагічну долю військово - полонених советської армії часу советсько - фінляндської війни, про яких він мав нагоду довідатись під кінець свого ув'язнення.

Полька Ядвіґа Ковальська, колишня комуністка, оповіла, між іншим, що в 1945 р. до далекосхідніх таборів привезли масово українських дівчат, обвинувачених у підпільній повстанчій акції проти большевицьких поневолювачів. Вона свідчить, що наші дівчата в найстрашніших умовах концтабору були зразком організованости, свідомости і принциповости. Старі таборяни з пошаною дивилися на це горде і незламне духом молоде покоління українських жінок.

Дуже цікаві свідчення дав кол. полковник червоної армії В. Єршов, який мав 8 високих військових нагород і був начальником трьох репатріяційних фільтрувальних таборів у Сх. Німеччині. Наводимо тут його свідчення, бо воно якнайкраще характеризує цілі й засоби советських концентраків, а також дають точні дані про долю соток тисяч українців, що піддалися були репатріяційній пропаґанді і повернулися «на родіну».

1945 р. 8 червня від командувача армії, він дістав наказ негайно організувати три великі переходові репатріяційні табори. Ці табори повинні бути такої місткости й зручности, щоб можна було щоденно приймати 2,5 — 3 тисячі осіб. Особи ці будуть з військово полонених, з колишніх власовців і «остарбайтерів». Згідно з наказами, він такі табори організував і десь на початку липня почали прибувати перші репатріянти. 120 авт щоденно возили людей. На кожному авті напис: «Родіна простіла — Сталін простіт». Репатріянтів зустрічали з музикою і червоними прапорами. Але як тільки охорона табору приймала людей, музика зникала, прапори ховались і починали працю. Політичні слідчі з СМЕРШ-у (смерть шпіонам), збирали прибулих, вітали з визволенням, реєстрували уважно на спеціяльні картки і тут же ставили вимогу, щоб вони були чесні перед батьківщиною й виказали всіх тих своїх товаришів, хто якось в тій чи іншій мірі, будучи в німецькій неволі, чи погано висловився про советську владу та її уряд, чи критикував Сталіна та інших. Наслідків ждати довго не довелось. Боязливі й підлі люди, як завжди, знайшлись. Почались доноси, арешти допити. Бідні, нічого невинні раби німецьких таборів примусових праць, чи полонені червоноармійці не розуміли чого, власне, від них хотять? Який злочин вони вчинили? Після перших днів жаху, підозри, допитів, репатріянти почали масово тікати 50—100 чоловік денно.

— Я дістав наказ— розповідає свідок,— прийняти для підсилення ще один батальйон солдат і строго оточити табір вартою. Після того втеча з табору стала неможливою.

Далі він розповідає як у перші тижні існування табору привезли людей із таборів полонених зовсім хворих і знесилених. Люди не могли ходити, їм треба було дати негайно медичну допомогу. Щоб організувати такий великий медичний пункт, він мусів мати дозвіл від вищого начальства. Начальник політвідділу армії, з яким він чомусь мусів говорити в цій справі, поставив йому запитання:

— Чи ви знаєте, з ким ви там маєте справу?

—Згідно з наказом я організував табір для репатріяції братів і сестер, що були в гітлерівському рабстві.

— Ви політично збараніли, полковнику, — завважує виразно начполітвідділу.

— Слухаю, товаришу начальнику!

Повернувшись з такою характеристикою, — розповідає свідок, — я був безсилий щонебудь допомогти умираючим людям. Вони гинули, а тих, кого дозволяла Контрольна Політична Трійка, скидали на вантажні авта і відвозили далі, де вже були раніше медичні пункти.

Тому що він був начальником, отже повним господарем трьох великих фільтрувальних таборів, він мав тісний контакт з начальником СМЕРШ-у й Контрольної Трійки, хоч вони йому не підлягали і перед ним не звітувались. Саме це дало йому змогу знати багато таємних подій в таборі і документів, а також статистичний рух мешканців табору. Опираючись на ці факти й відомості, він оповідає несамовиті історії.

Він часто бачив на столі начальника СМЕРШ-у вироки (без прізвищ) смерти. Такі вироки йшли за списками сотнями. Це значить, що вони ухвалювались колективно й без обвинувачених. З фільтрувальних таборів до СССР відправили вільними до дому не більше 20 — 25%. Це були жінки, підлітки і старі немічні. З решти — найщасливіші були ті з молоді, що їх відправляли в штрафні батальйони червоної армії. Але таких щасливих було мало. Переважну більшість транспортували в концтабори. Він стверджує, що із його **таборів, через які пройшло 180 тисяч осіб, 80—90 тисяч пішли безпосередньо до концтаборів.** На це він має точні документальні дані.

Допити начальник СМЕРШ-у провадив завжди з привченим до слідства псом. Коли допитуваний не хотів відповідати, або відповідав неґативно чи заперечливо, пес кидався на нього, рвав одежу, хапав зубами за голе тіло, але в такій мірі і з такою силою що ран не робив, тіла

не рвав, тільки наганяв цим смертельний жах на допитуваного чи допитувану, і в цей спосіб начальник вимагав зізнань. Свідок каже, як він, випадково із службового обов'язку, натрапив раз на таку сцену. Опинившись на самоті з начальником СМЕРШ-у, він запитав, що це значить? Той, зніяковівши, відповів:

— То звичайне тренування пса.

Масові самогубства людей у фільтрувальних таборах були звичайним явищем. Ще такий цікавий деталь: 1947 р. свідок дістав відпустку із східньої зони Німеччини і поїхав на батьківщину. Там він відвідав свого давнього друга, що був директором великого заводу будівельних матеріялів. У дружній розмові давній товариш якось сказав, що все було б добре, якби його завод міг виконати плян. Але це неможливо. На запитання чому, той відповів, що це неможливо тому, що завод обслуговується переважно жінками колишніми «остарбайтерками», а тепер в'язнями концтабору, який тут же недалеко розташований у задротованих бараках. Свідок з помітним хвилюванням розповідає про тих нещасних молодих дівчат, яких він із свого фільтрувального табору Німеччини відправляв колись у числі тих 20% щасливих до дому. А виявилося, що й ці, тоді щасливі, не минули загальної долі.

(Див. також КІНҐІР, КОЛИМА, СВІРЛАҐ, НОБЛЬ; ДРАЙ-ХМАРА).

КОНЦЕР, КОНЧАР — рід меча з трикутним або чотирикутним лезом із гострим кінцем, щоб колоти. Кончарів уживала в Україні XV - XVI ст. чужоземна піхота.

КОНЧАК — половецький хан, що нападав і руйнував Україну: в 1171 р. його напад на Переяславщину відбив Ігор Святославич; 1179 р. він знову пустошив Переяславщину, нищив землі здовж Сули — «зніс Сулу». 1185 р. зазнав поразки над Хоролом, але того ж самого року погромив над Каялою Ігоря Святославича, про що оповів у поетичній формі автор «Слова о Полку Ігоревім». (Див. ЄВЛАН. КАЯЛА).

КОНШАХТИ — таємні переговори, підозрілі зв'язки.

КОНЬЮНКТУРА — збіг обставин, випадковий стан речей, що впливає на хід якоїсь справи. Звідси ГОСПОДАРСЬКА КОНЬЮНКТУРА - тимчасовий стан різних чинників, що впливають на стан господарства, як от рухи цін, курс цінних паперів, висота заробітньої платні, розміри продукції і т. ін. Звідси також КОНЬЮНКТУРИЗМ — вміння пристосовуватися до обставин і використовувати їх на власну користь. З. Пеленський писав в 1935 р. в «Шляху Нації» (II ст. 39 - 40) про коньюнктуристів: «Домінатою (напрямною) поведінки людини стає примітивний політичний сприт, т. зв. опреділювання себе від випадку до випадку, стрибання зі справи на справу, лиш тільки т. зв. займання становища до фактів, які у даному оточенні розвиваються в щоденній черзі. Йде цьому типові людини не про ведення розвиткової лінії фактів, але про їх використовування, про лявірування серед коньюнктур. Щоденна коньюнктура — ось на чому жити і — галапасувати. Вони знають, як швидко ті коньюнктури міняються, і вони ніколи до останку не преципзують — все одно, в якій хочете справі — отого свого «становища», бо ж справи , власне, міняються. Вони не мудрі, але хитрі, не зручні, але спритні; не гнучкі, але в'юнкі. Їх політика — не мистецтво, але найгіршого ґатунку дилетантизм. Цілковито ялові й нетворчі, можуть стояти здебільша тільки в критикерській опозиції; не здібні встрявати в керування справами позитивно вони розбудовують свою діяльність в систему безнастанного обезвладнювання інших і бороджения кожній справі. Трагічною стає ситуація кожної суспільности, серед якої цей тип виняловленого амбітника починає здобувати перевагу» (Див. КАР'ЄРИЗМ).

КООПЕРАЦІЯ — співробітництво, а спеціяльно в господарському житті — спілкування споживачів для переборення дорожнечі життя шляхом усунення торговельних посередників. Кооперативний рух розпочався в 1843 р., коли ткачі Рочделю (в Англії) вирішили сформувати першу кооперативу для закупна і розподілу речей першої необхідности, на таких чотирьох головних засадах: І. Демократична контроля 2. обмеження відсотків в уділовому капіталі; 3. Справедливий розподіл чистих зисків із кооперативи межи тими, які причинилися до зисків; 4. необмежений вступ у члени кооперативи. Ініціятива рочдельських ткачів знайшла несподіваний успіх й поширення в усьому світі: за повідомленням журналу міжнародного об'єднання кооператив з кінця 1952 р. в тому році було в 35 країнах 378.423 кооперативи з 116.014.000 членів. Найперше місце щодо кількости кооператив займала тоді (та, мабуть, займає і тепер) Фінляндія, в якій було 1.418 кооператив із загальним числом членства 1.487.000 членів, що при стані населення в 4 мільйони дає 36,35% скооперовання. Друге місце має Данія з 30,64% скооперованого населення. Серед цифр, поданих у тому звідомленні, бракує цифр із Півд. Америки, де кооперативний рух теж помітно зростає.

В Україні кооперативний рух розпочався в 60-х роках: перша споживча кооператива постала в Харкові, перша кредитова кооператива — в Гадячому на Полтавщині в 1869 р., але дуже буйно розвинувся цей рух після 1917 р., так що на початку 1919 р. одна споживча кооператива припадала на кожних 2.300 мешканців. При кінці 1920 р. споживча кооперація вже обслуговувала половину населення України (ЕУ, ст. 1113). Велику ролю відіграла коопе-

рація і в Зах. Україні, де створила була фінансову базу господарського й культурно - освітнього розвитку українського населення під Польщею. Ідейні підстави Української кооперації і велике національне її значення дуже добре висловив Ю. Павликовський в «Кооперативній Републіці» (1928, I, ст. 3—4):

«Зневірені у власні сили господарські дроби народу знаходять у кооперативних установах засіб помноження сил шляхом солідарного гуртування, знаходять спроможність творчої праці. Працею цією кермують вони самі і на власну відповідальність. Ширина і глибина творчої праці згуртованих залежить від їх волі, а розвій від їх адміністраційної здатности Демократичний устрій кооператив дає спроможність вибитись на верх справжнім талантам. У кооперативах ломиться психіка раба, ломиться боротьба тільки за власне існування. Кооперація, як ідея економічно - суспільна, вимагає від їїісповідників творення не тільки власного їх добробуту, але також — і тут суть ідеї — творення добробуту загалу, способом чесним і благородним, який підносить ісповідників її на вищий ступінь моральної досконалости. Працюючи в кооперативі, пересічна людина перестає думати тільки про себе — думає про загал. Люди на стає громадянином. Почуття громадських обов'язків в народі - рабі це перша і головна умова перебудови його на справжню націю.

«Життя кооперації овіває народні маси здоровим містицизмом, вірою у краще завтра, здійснювання якого не каже сподіватись ні від кого посторонннього, а тільки від власних сил, матеріяльних і моральних, солідарно працюючих.

«Не нехтує теж кооперація досвідом народу. Противно, признаючи закони розвитку засадою своєї праці, глядить у минуле, щоб до його додатніх прикмет нав'язати творчість у сучасності і шляхом культури праці підготувати майбутнє. Спираючись в економічній ділянці своєї праці на тверді закони господарського життя, може кооперація народу-раба нав'язувати до досвіду більших націй, які, як вільні будівничі, розвинули в себе кооперативний рух. Загальні засади кооперативного руху, усталені досвідом чужих, ні в чому не перепиняють в творенні окремих засад, які відповідають потребам і прикметам того народу, який будує свою кооперацію... В кооперативних установах виховується народ на господаря своєї землі. От чому по нашій національній катастрофі, вже з початком 1920 р., побіджений, але не зломаний живий наш народ затягнувся під прапор кооперації. Він перевиховує себе, кладе одночасно матеріяльні основи під фізичний і духовий свій розвій..»

КОПА — сільська громада, зібрана в судових справах: «Копа переможе й попа» (Номис, 10742). У Котляревського в «Наталці Полтавці»: «Позови й копи страх надоїли..» (Див. КОПНИЙ СУД).

КОПА — рахункова одиниця в 60 одиниць. Звідти КОПА ЗБІЖЖЯ, що складається з 60 снопів: «Сидить курка на копі, знесла яєць три копі..» (Сл. Грінч.).

КОПА ГРОШЕЙ — «спочатку 60 литовських або 75 польських грошей. а після об'єднання польської й литовської монетних систем в одно ціле (після Люблинської унії 1569 р.) — 75 польських або литовських грошей однаково». (Шугаевський в Наук. Зб. УВАН, I, 148). На московську монету копа — 50 коп. У «Москалевій Криниці» Т. Шевченка:

...Не торгувавсь і пан-отець
Усім на диво та на чудо!
За три копи звінчав у будень...

Ломиковський в своюму «Словарі..» писав: «1. При купівлі та продажу на ярмарках та базарах копа рахувалася, як 50 копійок. 2 У судових вироках копа складається з шести золотих і рівняється 120 коп. 3. Копа правна, в законах та штрафах, має в собі 22 золоті, або 450 коп.» (ст. 30).

КОПАНИЦІ — сані на Покутті, зроблені з дерева, викопаного з корінням, що природно росло в формі вил. Колберґ писав, що такі сані значно міцніші за сані з полозами. (Хв. Вовк, «Студії..» ст. 75).

КОПАНИЦЯ — заступ, рискаль.

КОПАНКА — криниця без цямрини. Також невеличкий штучний ставок — ОПОЛОНКА. Із копанками - ополонками в'яжеться звичай їх чищення, що відбувається в перший понеділок або вівторок Петрівки. «Молоді жінки - господині певного кутка, чи певної вулиці, які прали своє шмаття в тій копанці чи ополонці, а чи на тому чи іншому березі ставу чи річки, умовлялися протягом Русального тижня і в умовлений день збиралися до своєї копанки. Ані молодь, ані чоловіки участи в святі не брали, за винятком цілком фізичної допомоги жінкам, як покласти нові кладки, вбити кілля під поміст, на якому прали, чи обгородити копанку зсередини і т. д... Вигнавши худобу, збирались на «клинці» — роздоріжжі (на горбочку). Поки зберуться всі, годували там дітей. Але ось усі в зборі. Сідають і частуються «по чарці», але ніхто не снідає, бо очищати копанку - ковбаню треба натщесерце. Чарчина обійшла коло, всі повеселішали, і починають співати пісень. Пісні співали спеціяльні, які до нас не дійшли, але крім пісень ритуальних, співали й веснянок петрівчаних та русальних. Із співами й вирушали вони до копанки - ковбані (ставки здебільшого були дальше від поселення а тому кожний куток копав собі копанку — в інших місце-

востях називали «калабанею» —, щоб жінкам було ближче ходити прати білизну, купати дітей та напувати худобу)... Усе село чистило свої копанки в один і той же час, — тому в селі було досить шумно й гамірно від співів та переспівів жіночих гуртків, що чистили копанки..» (Ст. Килимник «Український Рік...» IV ст. 69—72).

КОПЕЛЯНД д-р РОЯЛЬ — сенатор США, демократ. у 1929 р. він вніс у сенат США пропозицію про призначення дипломатичного представника США при уряді УНР. Ось це внесення в дослівному перекладі, як воно було видруковано в «Ділі» 25. XII. 1929 р.:

«Зваживши, що Україна на протязі століть зберігала своє незалежне існування свою расову єдність і одноцільність своєї мови, установ і законів супроти майже постійних наступів і частих наїзників. що її підбивали, а її територія була цілі століття і є нині населена народом християнської віри;

Зваживши, що на Україні проголошено Українську Демократичну Республіку, утворену нормально й свобідно враз із писаною конституцією 22 січня 1918;

Зваживши, що існування цієї Республіки визнали загально всі нації світа, з виїмком Сполучених Держав;

Зваживши, що без огляду на виразне визнання її також російським урядом у 1918 р, ... цей від того часу заняв територію цієї Республіки і нині ще виконує владу над нею, так, що вона була примушена перенести діяльність свого уряду з України в Польщу, Чехословаччину і Францію, де її урядовці нині працюють,

Зваживши, що Конґрес є тої думки, що Уряд З'єдинених Держав повинен осудити незаконну акцію російського уряду. а висловити свою симпатію для народу Української Республіки;

Зогляду на те все, Сенат і представники Парляменту Сполучених Держав зібрані на Конґресі домагаються, щоби приняти закон одночасно з коштами у зв'язку з призначенням дипломатичного представника при Українській Демократичній Республіці, колинебудь президент уважатиме за відповідне зробити таке призначення».

Про це внесення сен. Р. Копелянда і його відгуки в українському громадянстві докладніше в моїх «Записках Українського Журналіста У Вічному Місті. Рік 1930». Б. Айрес 1954.

КОПЕЦЬ — межевий знак: у П. Куліша в «Чорній Раді»: «Оборе плугом, обнесе копцями, ровом обкопає...»

КОПИНСЬКИЙ ІСАЯ († 1640) — київський митрополит, наступник Йова БОРЕЦЬКОГО (див.). Свої аскетичні погляди висловив він у творах «Лествица духовного в Бозі іночеческого жительства», «Алфавит духовний» та інші. У 1648 р. писав він до кн. Яреми Вишневецького, українського ренеґата й ката українського народу за Хмельниччини: «Великий жаль, Милостивий Княже, серця нашого, всіх нас духовних і всього православного християнства здиймует, видячи Вашу Княжу Милость, пожаданную утіху нашу старожитной ролігії грецкой, предков і родителей своїх не наслідуючого... Ліпшую тиї завше славу і повагу у людей мають, которії суть у вірі своїй сталії, анежди тії, що ся хвіють і статечне в вірі своїй не тривають...»

КОПИСТЕНСЬКИЙ ЗАХАРІЯ († 1627) — архимандрит Києво - Печерської Лаври, визначний письменник, полеміст. Головні твори — «Книга о вірі» (1619) — проти протестантів. «Книга о правдивій едності православних християн» (1623) та особливо «Палінодія» (1623), що, за словами С. Єфремова, була «вінцем тодішньої богословської науки і підбивала підсумок змаганням за віру на початку XVII ст.» Крім того визначився він, як проповідник — славні були свого часу його проповіді на похороні та в роковини смерти його попередника Єлисея ПЛЕТЕНЕЦЬКОГО († 1624). Як архимандрит Печерського манастиря він продовжував велику культурну працю, що її розпочав був Плетенецький зокрема щодо друкарської справи, поширення та збагачення бібліотеки та видавання книжок. Сам він брав участь у перекладі «Антологіона» та «Бесід» св. Ів. Золотоустого, підкреслюючи необхідність широкої освіти. — «щоб і ми, Россове, — як писав він, — до того ж дійшли життя, як і інші освічені народи світу». (С. Єфремов «Іст. у. письм.» I, 153).

КОПИСТКА — дерев'яна лопатка до мішання тіста Вживалося зневажливо про нездалу шаблю. У Котляревського в «Енеїді»: «Соснові копистки стругали і до боків поначепляли...»

КОПИТЕНЬ, КОПИТЦЯ — рослина Азарум европеум. На Вороніжчині збирали це зілля 10 травня в лісі і сушили: дівчата мили ним голову, щоб коса добре росла. (Мат. у. етн. НТШ, VI, 124).

КОПИТЦЯ — за княжих часів так звали в нас плетені панчохи. (Груш. Іст. УР, I, 271).

КОПІЄ — церковний ніж, що його кінчик має форму копія (списа). Ручка його закінчується хрестом. Вживають його для приготовлення й роздрібнення Агнця та виймання часточок з інших проскур. (Див. КОП'Я).

КОПІЙКА — московська монета, одна сота рубля, чи нашого карбованця. «Московські срібні копійки, дрібні і зовнішньо незграбні, були дуже незручні для користування. Тому українське населення їх не любило і неохоче їх брало, хоч їх карбовано з високоякісного срібла. Лише поволі входили вони в обіг і, мабуть,

востях називали «калабанею» —, щоб жінкам було ближче ходити прати білизну, купати дітей та напувати худобу)... Усе село чистило свої копанки в один і той же час, — тому в селі було досить шумно й гамірно від співів та переспівів жіночих гуртків, що чистили копанки..» (Ст. Килимник «Український Рік...» IV ст. 69—72).

КОПЕЛЯНД д-р РОЯЛЬ — сенатор США, демократ. у 1929 р. він вніс у сенат США пропозицію про призначення дипломатичного представника США при уряді УНР. Ось це внесення в дослівному перекладі, як воно було видруковано в «Ділі» 25. XII. 1929 р.:

«Зваживши, що Україна на протязі століть зберігала своє незалежне існування свою расову єдність і одноцільність своєї мови, установ і законів супроти майже постійних наступів і частих наїзників. що її підбивали, а її територія була цілі століття і є нині населена народом християнської віри;

Зваживши, що на Україні проголошено Українську Демократичну Республіку, утворену нормально й свобідно враз із писаною конституцією 22 січня 1918;

Зваживши. що існування цієї Республіки визнали загально всі нації світа, з виїмком Сполучених Держав;

Зваживши. що без огляду на виразне визнання її також російським урядом у 1918 р, ... цей від того часу заняв територію цієї Республіки і нині ще виконує владу над нею, так, що вона була примушена перенести діяльність свого уряду з України в Польщу, Чехословаччину і Францію, де її урядовці нині працюють,

Зваживши, що Конґрес є тої думки, що Уряд З'єдинених Держав повинен осудити незаконну акцію російського уряду. а висловити свою симпатію для народу Української Республіки;

Зогляду на те все, Сенат і представники Парляменту Сполучених Держав зібрані на Конґресі домагаються. щоби приняти закон одночасно з коштами у зв'язку з призначенням дипломатичного представника при Українській Демократичній Республіці. колинебудь президент уважатиме за відповідне зробити таке призначення».

Про це внесення сен. Р. Копелянда і його відгуки в українському громадянстві докладніше в моїх «Записках Українського Журналіста У Вічному Місті. Рік 1930». Б. Айрес 1954.

КОПЕЦЬ — межевий знак: у П. Куліша в «Чорній Раді»: «Оборе плугом, обнесе копцями, ровом обкопає...»

КОПИНСЬКИЙ ІСАЯ († 1640) — київський митрополит. наступник Йова БОРЕЦЬКОГО (див.). Свої аскетичні погляди висловив він у творах «Лествица духовного в Бозі іноческого жительства». «Алфавит духовний» та інші. У 1648 р. писав він до кн. Яреми Вишневецького, українського ренеґата й ката українського народу за Хмельниччини: «Великий жаль, Милостивий Княже, серця нашого, всіх нас духовних і всього православного християнства здиймует, видячи Вашу Княжу Милость, пожаданную утіху нашу старожитной религії грецкой, предков і родителей своїх не наслідуючого... Лішшую тиї завше славу і повагу у людей мають, которії суть у вірі своїй сталії, анежди тії, що ся хвіють і статечне в вірі своїй не тривають...»

КОПИСТЕНСЬКИЙ ЗАХАРІЯ († 1627) — архимандрит Києво - Печерської Лаври, визначний письменник, полеміст. Головні твори — «Книга о вірі» (1619) — проти протестантів. «Книга о правдивій єдності православних християн» (1623) та особливо «Палінодія» (1623), що, за словами С. Єфремова, була «вінцем тодішньої богословської науки і підбивала підсумок змаганням за віру на початку XVII ст.» Крім того визначився він, як проповідник — славні були свого часу його проповіді на похороні та в роковини смерти його попередника Єлисея ПЛЕТЕНЕЦЬКОГО († 1624). Як архимандрит Печерського манастиря він продовжував велику культурну працю, що її розпочав був Плетенецький зокрема щодо друкарської справи, поширення та збагачення бібліотеки та видавання книжок. Сам він брав участь у перекладі «Антологіона» та «Бесід» св. Ів. Золотоустого, підкреслюючи необхідність широкої освіти. — «щоб і ми, Россове, — як писав він, — до того ж дійшли життя, як і інші освічені народи світу». (С. Єфремов «Іст. у. письм.» І, 153).

КОПИСТКА — дерев'яна лопатка до мішання тіста Вживалося зневажливо про нездалу шаблю. У Котляревського в «Енеїді»: «Соснові копистки стругали і до боків поначепляли...»

КОПИТЕНЬ, КОПИТЦЯ — рослина Азарум европеум. На Вороніжчині збирали це зілля 10 травня в лісі і сушили: дівчата мили ним голову, щоб коса добре росла. (Мат. у. етн. НТШ, VI, 124).

КОПИТЦЯ — за княжих часів так звали в нас плетені панчохи. (Груш. Іст. УР, І, 271).

КОПІЄ — церковний ніж, що його кінчик має форму копія (списа). Ручка його закінчується хрестом. Вживають його для приготовлення й роздрібнення Агнця та виймання часточок з інших проскур. (Див. КОП'Я).

КОПІЙКА — московська монета, одна сота рубля, чи нашого карбованця. «Московські срібні копійки, дрібні і зовнішньо незграбні, були дуже незручні для користування. Тому українське населення їх не любило і неохоче їх брало, хоч їх карбовано з високоякісного срібла. Лише поволі входили вони в обіг і, мабуть,

аж до кінця XVII ст. поступалися кількістю перед польською й західньо - европейською монетою. У майні гетьмана Самойловича, як свідчить опис цього майна, копійок було лише на 3814 рублів 12 алтин (алтина — три копійки, Є. О.),тим часом як чехів, що ціною дорівнювали копійці, було на 30.808 рублів 9 алтин. Кількісна перевага копійок і взагалі російської монети над польською й західньо - европейською почалася в Україні тільки за Петра 1.» (В. Шугаєвський в Наук. Зб. УВАН, І, 145).

Московський уряд намагався запровадити в обіг в Україні, поруч із срібними копійками, мідяні гроші, що їх карбовано в Москві в 1654—1663 рр. під час великої фінансової скрути, а саме ПОЛТИНИ (піврубля), АЛТИНИ (3 копійки) і КОПІЙКИ. Але українське населення ставилось до них вороже і відмовлялось їх брати. «В Кіеве козаки і мещани і торговие люди не токмо полтинников і медних мелких денег ні за что не емлют» — писав 1668 р. київський воєвода Бутурлін московському урядові. А втім деяку кількість мідяних копійок все ж таки вдалося запровадити до обігу, — вони трапляються тепер у скарбах, але цілком окремо від срібних копійок. На відміну від останніх їх іноді звано РУДІ КОПІЙКИ. (там же).

КОПЛЕМАН ГЕРМАН — член палати репрезентантів США родом із України. Діставши меморіял американських українців про жахливий стан України в 1933 р, звернувся в цій справі листовно до Літвінова тодішнього міністра зак. справ СССР, покликаючись при цьому на інформації «Діла» про голод в Україні. Літвінов і радник совєтської амбасади в Вашінґтоні Сквірський негайно факт голоду категорично заперечили. Літвінов написав Коплеманові: «Багато таких памфлетів, повних брехливих інформацій, пускають в обіг закордонні антиреволюційні організації, які спеціялізуються в такого роду роботі. Вони не мають нічого іншого до діла, як поширювати фальшиві інформації або підробляти документи».

Сквірський у своїй відповіді назвав голод в Україні «ґротесковою ідеєю». Він твердив, що смертність в Україні протягом першої п'ятирічки була найнижча з усіх республік СССР, а природний приріст населення становив там річно два відсотки. Далі Сквірський послався на статті Дюранті, друковані в Нью Йорк Таймсі, в яких писалося, що «жнива в Україні блискучі, і всяка балаканина про голод — смішна», та на аналогічні звідомлення з Москви кореспондента «Асошіейтед Прес».. Щодо «Діла», — писав Сквірський, — то це не українська газета, а «орган групи еміґрантів у Польщі, колишніх феодальних землевласників з України, які живуть тепер за кордоном». «Кому ж ви будете вірити: еміґраційним джерелам чи двом американським журналістам, які репрезентують «Нью Йорк Таймс» і «Асошіейтед Прес», які самі оглядали терен?» — закінчував свій лист Сквірський.

На жаль п. М. Рудницька, з якої праці «Боротьба за правду про великий голод» я беру цей матеріял, не подала, яке враження зробила на Г. Коплемана ця безсоромна, нахабна брехня, зрештою, заздалегідь американськими продажними кореспондентами підготовлена.

КОПНИЙ СУД — громадський суд в Україні й Білорусі в XV — XVIII ст. Він збирався на КОПИЩІ і участь у ньому брали всі дорослі копної округи, які вибирали суддів для вирішення справи, задля якої пошкодований, або обвинувачений, скликав КОПУ (див.). Копний суд притримувався звичаєвого давнього права, але відклик до нього можна було робити до іншого компетентного суду — міського, чи державного.

КОПРИНА — шовк гіршого ґатунку, що йшов із Візантії в Україну за княжих часів. (Див ПАВОЛОКА).

КОП'Я — зачіпна зброя княжих часів «Коп'я — це була звичайна зброя тяжко озброєного війська — піхоти і кінноти. З коп'ями полки йдуть до наступу. Коп'я це й відзнака полководця. У бою князь повинен перший «сунути» коп'ям, а як князь умирав, то коп'я ставили при його гробниці. Коп'я мало залізне вістря в формі видовженого листка з отвором, щоб насаджувати ОСКЕПИЩЕ, тобто дерев'яний дрючок. У бою ці деревця часто ламалися. Коп'я бували різної довжини: на картинах княжого війська в піхоти вони виглядають короткі (яких півтора метра) в кінноти значно довші (до півтретя м.).» (Крип'якевич «Іст. у. в.» ст: 25—26): Див; СУЛИЦЯ, СПИС, ОСКЕП, РОГАТИНА, РАТИЩЕ.

КОРА — грецька богиня, донька Зевеса і Деметри. Див. ПЕРСЕФОНА

КОРА — «шкура» здеревілих ростин, що вкриває стовбур і віти. В українській народній символіці кора — символ заможности, багатства. На Андрія дівчата, ворожачи, рахували кілки в огорожі і дивилися: якщо 27-ий був покритий корою, то суджений буде багатий, а якщо голий, без кори — то буде бідний (Мат. у. етн. НТШ, XVIII, ст. 150). У колядках з предвічним деревом на дворі господаря, на тому дереві все буває золота кора:

...Вийшла красна панна
Та й позбирала золоту кору,
Золоту кору, жемчужну росу.
Та й понесла до золотаря:
— Золотарику, ти мій братику!
Іскуй же мені золотий перстінь,
Золотий перстінь, жемчужную стрічку:
У перснику — вінчатися,

У стрічці — величатися..
(Черн. Губ. Вед.» 1854, ч. 13)

У зв'язку з цим символічним значенням кори, мабуть, стоїть і звичай при будівлі хати закопувати в землю стовпи з корою. (Перв. Гром. 1926, 90).

КОРАБЕЛЬ — великий човен для перевозу людей і вантажу. У колядках зустрічається корабель, як символ незвичайної обстанови, в якій відбуваються події:

Край Дунаю корабель плавле,
Що в тім кораблі самі столове,
Коло тих столів все старі люди,
Ой старі люди й старі ґаздині,
Старі ґаздині радочку радять,
Що не так тепер, як стародавне,
Що кум до куми з вечерев не йде..
(Шухевич, IV, 32).

Алеґорія корабля дуже подобалася Навчителям Церкви, і, якщо за поганських часів корабель що входить до порту, був символом кінця життя, то християнство прийняло корабель за символ людського життя, що його б'ють хвилі бур і негоди. Бачимо таку символізацію на гравюрі Гр. Левицького з 1739 р., присвяченій Р. Заборовському («Наша Культ.» 1937, 20).

Ще св. Авґустин сказав, що ковчег Біблії — це образ Божої громади, яка мандрує в цьому світі, себто символ Церкви. Пізніше Джотто і Кавалліні вималювали в атріюмі св. Петра в Ватикані Церкву в образі корабля. На давніх християнських саркофаґах можна бачити корабель із людиною, прив'язаною до щогли: це християнізоване оповідання про Уліса, що рятується від співу сирен. Сирени тут — персоніфікація небезпеки життя, а щогла — емблема Церкви, до якої християнин повинен себе прив'язати щоб уникнути спокус. У псальмах, які співали українські сектанти, ми зустрічаємо в кораблі персоніфікацію громади вірних:

Кораблик, кораблик
Воспливає по синьому морю,
В кораблику корабельщики
Терплять много горя.
А вірному молодцю
Поміч подається,
Коли вірний молодець
В обман не дається
І всі скорби і печалі
Терпить, побіждає,
А сам стоїть в кораблику,
Рулем управляє.
Ко Отцу в висоту
Просьбу посилає:
«..Отець ти наш милосердний,
До всіх нас усердний!»
Якби були всі матроси
Своїм серцем прості,
Друг вони на друга
Моленно взирали,
За любов, за віру
Головоньки клали,
Надежду на Бога
Всегда б спокладали,
А земної слави
Ні в чому не іскали,
Бо земная слава
То горка отрава
Хто з нею спознався,
Той з Богом розстався...
(М. Груш. «З іст. релігійн. думки» 1925, 147).

Зустрічаємо часто корабель на іконах св. Миколая, бо ж він уважається охоронцем мореплавців.

У геральдиці корабель — символ морських перемог, або подорожей морем. Багато міст мало корабель у своєму гербі: серед давніх — Сидон, серед сучасних — Париж Лісбона, Нант, Ля Рошель, Брістоль, Буенос Айрес...

КОРАБЛИК — жіноча шапочка з оксамиту або смушку, стіжкової форми, над вухами розрізана, — її носили панночки і пані шляхетського та купецького стану.

Хв. Вовк писав у своїх «Студіях..»: «Це невеличка шапочка довгувато - округлої форми, що її краї, дуже низькі, щільно прилягають до боків втулини, а спереду та ззаду стоять догори загостреними кінцями. За козацьких часів такі кораблики, що їх малюнки в ріжних виглядах можна знайти у Ріґельмана, були у великому вжитку. Тоді їх передні та задні кінці робили іноді подвійні, а тому на голові виходило щось на кшталт чотирьох вух чи ріжків. Робили ці кораблики з парчі, або оксамиту, а одвороти — з футра. У наші часи вони затрималися, та й то як дуже велика рідкість, тільки де-не-де на Харківщині та на Вороніжчині, і роблять їх тепер із сукна з оксамитовими одворотами» (ст. 131).

В «Енеїді» Котляревського читаємо в описі чепурухи Дідони:

....Взяла кораблик бархатовий.. —

У «Наталі» М: Макаровського (1848 р.)

В понеділок не очіпок,
А кораблик мала,
Або білую кибалку любо надівала...

КОРАЛІ — намисто з коралів, червоних відкладів морських тваринок, що живуть у Середземному морі. Давні греки оповідали, що коралі народилися з крапель крови Медузи, які впали в море. Називали кораль також Горгонією, бо вірили, що частина моря, де вони знаходилися, була закам'яніла, як кам'яніли всі ті, на кого падав погляд Горгони - Медузи. Пліній у 23-ій книзі своєї «Гісторія Натураліс» оповідав, що «кораль, як тільки до нього торкнутися, робиться камнем, але перед тим він був живий». Зрештою навіть славний фізик Реомюр писав у 1721 р.: «Коралі — це камні, що їх виробляють рослини». У давнину коралі були амулетами, панацеєю на всяке лихо. За часів Плінія, авґури та індуські чародії дивилися на коралі, як

на дивну й святу річ, і прикрашалися ними, щоб уникнути нещастя. Сам Пліній сповідав, що у Римлян намиста з коралів цінувалися, як і намиста з перел, що походили з Індії. Також діти носили коралеві галузки, як амулети. У нас із коралями в'яжеться мало забобонів, бо були вони в нас головно символом краси: «Були коралі та й пішли далі», — казали про колись гарну, але вже стару жінку (Ів. Франко «Прип.» II, 292), та жіночої чести: «Для чесної дівчини, — писав Ів. Франко, — нема більшої зневаги, як коли парубок прилюдно порве на ній коралі і розсипле під ноги. Звідти й погроза: «Я на ній коралі розсиплю...» (там же).

Проте коралів не давали на шию покійній дівчині, бо вони, мовляв, на тому світі горітимуть і пектимуть: «їх Біда (себто чорт) надумала носити», — так казали на Снятинщині ЕЗ. НТШ. XXXII, 310).

КОРАН — свята книга махоммедан, що складається з 114 розділів, або СУР, в яких зафіксовано промови Махоммеда, «надхнені від Бога через архангела Гавриїла», та його рішення в ріжних справах. Ще за життя Махоммеда їх частинно записали, потім протягом семи років один із секретарів Махоммеда уклав із тих записів точний канонічний текст, який ухвалили халіф Осман і комісія правовірних. З того часу текст Корану залишається незмінним. Є в ньому багато леґенд і традицій, що мають багато спільного з біблійними, і, крім того моральна й релігійна наука, в основі якої лежить навчання Аллаха, єдиного Творця світу і його найвищого Судді. Дуже живо й мальовниче змальоване в ньому життя праведних у раю і муки грішників у пеклі. Рай представляється, як сад із водограями, річками вина і прегарними дівчатами - «гуріями з великими чорними очима», що скидаються на перли, сховані в ракушках». Натомість пекло повне «палючого вогню, жахливого вітру та кип'ячої води».

Коран наказує махоммеданам виконувати те, що носить назву П'ЯТИ СТОВПІВ ІСЛЯМУ. (див. ІСЛЯМ), а крім того доручає й менші деякі обов'язки, як от забороняє їсти свинину, пити вино, грати в газардові гри, давати гроші під високі відсотки (лихва); встановляє норми шлюбу та розводу і кари за ріжні злочини. У Корані нема заборони малювати образи і ставити статуї живих істот і особливо живих людей, але таку заборону виголосив був Мохаммед, і тому в ортодоксальному Іслямі нема ні статуй, ні образів Пророка.

Махоммедани шанують Біблію й Новий Завіт, але вважають, що Коран — останнє виявлення волі Божої, як і Махоммед був останнім пророком, що прийшов після Христа, щоб поповнити закон Божий. Христос для них був тільки пророком, що його перевершив Махоммед. Тому Коран проповідує й вищість «правовірних» (махоммедан) над жидами та християнами, і то тим більше, що християни, на їх думку, зрадили Єдиного Бога, признавши Бога Триєдиного (у трьох іпостасях), що видається махоммеданам ухилом у політеїзм. Тому — то у сурі 5/56 Коран доручає: «Правовірні, не дружіть із жидами і християнами». У строфі VII тої ж сури заповідається, що ні жид, ні християнин не сміють брати собі за жінку махоммеданку. Сура 9/39 каже про християн: «Звоюйте їх, щоб вони платили дань.. і були упокорені..» До XI ст. цей момент упокорення не виступав на перший плян. Але в XI ст. зустрічаємо в цій справі новий урядовий розпорядок, який накидав християнам, що жили серед махоммедан, шість більших обов'язків, яких порушення потягало за собою кару смерти, і шість менших, яких порушення приносило в'язницю або грошеву кару.

Перші обов'язки вимагали усяких виявів пошани для ісляму, для релігії і для її визнавців. Менші обов'язки стосувалися самих християн: вони мусіли носити синю одежу з ремінним поясом, будувати доми нижчі від домів махаммедан, не сміли голосно читати Святого Письма, показувати на публічний вид хрестів і свиней, своїх померлих мусіли хоронити скрито і тихо. Також не могли вживати християни коней бо ця тварина благородного походження, а мусіли вдоволятися ослами і мулами.

КОРБ Й. Г. — австрійський посол у Москві, що залишив опис своєї подорожі в Московії, виданий в 1698 р. у Відні. Описи московського життя були такі вбивчі для московського престижу закордоном, що московський уряд домагався в 1707 р. від австрійського уряду, щоб той знищив цю книжку. Коли ж австрійський уряд відмовився задовольнити це домагання, москалі самі почали її скуповувати і нищити.

Корб писав: «Вся московська нація в рабстві; всі і кожний без ріжниці стану, включно з міністрами, — раби. Найвищі вельможі підписують свій лист до царя — «твій холоп і раб... Івашка, Петрушка» і т. п. Якщо підпише «Іван», «Петро», то стратить своє життя. Москалі переконані, що вся їхня країна з усіма багатствами і всіма людьми — приватна власність царя, і він має божеське право робити і з маєтками, і з людьми, що захоче. Ці люди неотесані, грубі, без найменших моральних засад. Пристойної поведінки не хочуть навчитися від чужинців. Ця нація, народжена в рабстві, скаженіє при найменшому проблиску волі. Покірні, коли загнуздані і в ярмі, вони самі визнають себе за рабів царя... Цю міру вони прикладають і до інших народів. Чужинцям, що опинилися в Московщині, вони накидають ярмо, що його самі носять, і вимагають від чужинців бути такими ж рабами, як і вони. Якщо чужинець пробує втікти з Московщини, спіймавши, вони

карають його, як «беґлаго», як раба, який втік від власника... Не маючи найменшої культури, вони ошуканство вважають за верх мудрости. В брехні вони не мають ані меж, ані найменшого сорому. Основи звичайних людських чеснот такі чужі москалям, що у них сама підлість уважається за велику чесноту. Ця нація має таку нелюбов, таку ненависть до свободи, що протестують проти свободи і всіх благ, які вона приносить. Москалі так привикли до свого рабства, що ледве чи коритимуться доброму й мудрому монархові, який обмежився б властивими йому функціями і не втручався б у приватне життя підданих на кожному їх кроці. На приятелювання й приязнь москалі дивляться виключно з точки погляду користи для себе. Московські солдати мають звичку жорстоко і з власної волі бити ув'язнених, знущатися над ними і всякими способами катувати. Серед москалів завжди і всюди можна знайти за гроші фальшивих свідків. За пару рублів москаль складе фальшиву присягу на св. хресті і на евангелії. Навіть у турків нема такого гидкого і добровільного самопониження перед вищими і такої жорстокости над безборонними..»

КОРВІН - ПАВЛОВСЬКА СТАНИСЛАВА — українська письменниця і ілюстраторка дитячих книжок авторка «Казок баби Оксани», нею ілюстрованих. В 1920 р. московські вандали її розстріляли.

КОРДОВАН — козляча шкура і чобіт, з неї зроблений. Див. САП'ЯН.

КОРДОН — границя між двома державами, яку стереже військо (Див. ГРАНИЦЯ).

Три польські журналісти запитали Сталіна, що він він думає про польсько - німецьку границю на Найс-Одрі, бо західні держави тої границі визнати не хочуть. Сталін відповів: «У добу світової революції границі держави можуть мати лише другорядне значення. Всі границі, які тепер існують після звільнення народів матимуть не більше значення, як провінційні границі. «Українське Слово» в Парижі так коментувало ці його слова:

[illegible] сказано ясно: існує й існуватиме одна [illegible] ська імперія, провінціями якої будуть [illegible]иторії. Бо «визволення» йде з Московщи[illegible] народи яких Москва вже «визволила». [illegible] нічим іншим як провінціональними [illegible] Наприклад, границі України й Моск[illegible] якого значення, але для кого? — [illegible] тільки для України! Для Москви [illegible] лике значення не тільки терито[illegible] рське, національне але навіть [illegible] Українцям у ґуберніях Воронізькій та Кур[illegible] можна мати своїх шкіл, не можна поширювати українських книжок, часописів, не можна вживати в зустрічі з місцевою адміністрацією української мови. Те саме на Кубані та Криму, які відділені від України. Отже по відношенню Москви до України, ця остання є тільки провінцією й так, як з провінцією Московської імперії москалі з нею поступають. Тільки імперіяльна політика Москви вирішує границі між Україною й Москвою, тому й ті границі не встановлено за ніяким принципом, та багато разів Москва вже змінювала ті границі і завжди на некористь України. Не інакший стан є між іншими «союзними» та «автономними» республіками».

КОРДУБА МИРОН (1876—1948) — історик, дійсний член НТШ, професор варшавського університету й львівського університету ім. Ів. Франка, автор праць з історії (головно з Хмельниччини), етнографії та географії України. Під час першої світової війни кермував культурною роботою серед українських полонених у Зальцведельському таборі.

КОРЕЦЬ — місто на Волині над р. Корчиком, допливом Случа, це — давній КОРЧЕСК, що згадується в літописі під 1150 р. 1494 р. тут було погромлено татар. В XVI ст. кн. Константин Ольґердович побудував тут замок, а в 1783 р. кн. Йосип Чарторийський заложив тут фабрику, яка з 1790 р. почала виробляти гарний порцеляновий посуд. Щоб поставити виробництво на рівень зах. европейського, закликано було закордонних майстрів, головно з Саксонії, а на чолі фабрики стали брати Франц і Михайло Де МЕЗЕРИ, з Угорщини. Вже в 1793 р. працювало коло 1.000 робітників на 86 верстатах, продукуючи місячно до 20.000 штук різної посуди. Лише в одному малярському відділі працювало 73 малярі під проводом Собінського. У технічному відношенні, як засвідчує В. Січинський («Нар. з іст. укр. промисловости», ст. 43), — «вироби дійшли до такої досконалости, що дорівнювали саксонським, а навіть англійським зразкам того роду, як знамениті вироби Веджвуда». Та після пожежі фабрики в 1797 р., коли брати Мезери там вже не працювали, корецькі вироби вже не дорівнювали попереднім. Відбудовано фабрику в 1801 р., а від 1804 р. директором її став француз Меро зі знаменитої французької фабрики порцеляни в Севрі, звідки він привіз і майстрів. Працюючи до 1815 р. Меро підніс фабрику на дуже високий рівень, подібно до доби Мезерів. Пізніше, фабрика почала занепадати і закрилася в 1832 р. Про мистецьку якість корецьких виробів В. Січинський писав: «Під оглядом мистецьким корецькі вироби стояли на дуже високому рівні. Поруч з «універсальними» (на той час) течіями в стилі Людовіка XVI, а з початком XIX ст. стилю ампір, зустрічається орнаментика з українською рослинністю (трави колоски пільні квіти листя), що їх впроваджували місцеві мистці та своєрідно їх стилізували. Високий технічний і мистецький рівень корецьких виробів робив їх дуже цінними, так що попит на них був великий не тільки

в усій Україні, але і в сусідніх країнах, зокрема на Московщині». (Там же, ст. 43 - 44).

КОРЕЦЬ — міра на сипці. У XVI ст. 4 корці складали одну КОЛОДУ (див.). Звали корцем також дерев'яний, чи залізнийківш, коряк: «Що це ти, бабо, ополоником їси? — Десь діти корець занесли» (Номис, 12220).

КОРЕЧНИЙ МЛИН, — КОРЕЧНИК — водяний млин із наливним колесом.

КОРЖ — найпримітивніша форма хліба: «Найпростіший хліб — запечене, більш-менш тонкою верствою, неквашене, себто прісне тісто. Таке печиво затрималося в Україні в формі простих коржиків. Способом приготовання — печення просто на вугіллі чи на гарячому попелі. — до коржів дуже подібні вівсяні ПЛЯЦКИ галицьких бойків..» (Хв. Вовк «Студії» ст. 80):

КОРЖ КУЗЬМА — студент останніх курсів політехніки, український соціял - революціонер, член Української Центральної Ради і секретар її Організаційного Бюра. Боронив Україну від московської навали зі зброєю в руках. Схоплений большевиками, розстріляний влітку 1919 р. у Києві.

КОРЗНО — керея, плащ заможніших громадян князівської України-Руси.

КОРИНКА — сушений виноград із Греції. У нас його їли на Святій Вечері.

КОРИСТОЛЮБНІСТЬ — бажання наживи, що визначає спеціяльно купецьку верству. Це дуже небезпечна риса людської вдачі, що часто приводить до порушення етичних засад і, протиставлячись ЖЕРТВЕННОСТІ (див.), розкладає суспільство, особливо, коли нею виявляються заражені його провідні кола, що дають злий приклад. На ґрунті користолюбности виростають ПІДКУПНІСТЬ і ХАБАРНИЦТВО, а також трактування людей як засобу і знаряддя для власних цілей. «Користолюбність, — писав Джон Раскін (1819—1900), —пустошить душу робить її глухою й сліпою в відношенню до всякого ідеалу, заслоняє красу світу, руйнує здоров'я людини і ізолює її від своїх ближніх »

КОРИТО — видовбаний стовбур дерева, в якому дають їсти свиням: «Корита не ходять до свиней, а свині до корита» (Номис). «Знай своє корито!» — кажуть невихованій людині (Франко «Прип.» II. 292). «А до корита, коли-сь свиня!» випрошують п'яницю, що не вміє себе тримати в товаристві (там же). «Було б корито, а свині будуть!» — кажуть, щоб підкреслити, що на легкий хліб все знайдуться охочі.

У гуцулів корито — НОЧВИ (див.).

ПІД КОРИТО ПІДВЕРНУТИ — перемогти У П. Куліша в «Чорній Раді»: «Підвернемо тепер ми під корито ваших полковників та гетьманів».

КОРИФЕЙ — провідник хору в грецькій трагедії. Звідти — взагалі чільний представник якогось мистецтва чи науки. У нас Садовського, Саксаганського, Заньковецьку, Кропивницького звемо Корифеями Українського Театру.

КОРИЦЯ — кора корицевого дерева, спорідненого з лавром, що росте на островах півд.-сх. Азії. Її вживають у нас до приправи деяких страв, лікерів і ліків.

В Галичині цю кору звуть ЦИНАМОН.

КОРІННА — горілка, настояна на корінних (кориця, імбир, тощо).

КОРІНЬ — частина рослини що сидить у землі тримає її й відживляє: символ сталости, солідности: «Міцний у корені», — кажуть про людину, що стоїть твердо на власних ногах (Ів. Франко, «Прип.» II, 293). Також символ роду: «То поганого кореня дитина» — себто поганого, нездорового морально чи фізично, роду. «Яке коріння, таке й насіння». «З кореня ледащо».

КОРІНЬКОВА — див. КОРІННА.

КОРМА — задня частина човна.

КОРМИГА — чужа влада, неволя. ПІД КОРМИГУ ПІДВЕРНУТИ — упокорити поневолити.

КОРМИЛЕЦЬ — виховник княжих дітей за Київської Держави. Часом кормильцями бували й раби, які потім здобували волю й впливи.

КОРМЛЕННЯ — податок натурою на вдержання княжих урядників у давній Україні. Пізніше вони почали одержувати цей податок грішми і тому кормлення означало посаду.

КОРНІЄНКО ВАСИЛЬ (1867—1904) — маляр і поет. Ілюстрував «Енеїду» Котляревського. Крім того, відомі його образи з української історії — «В'їзд Б. Хмельницького до Києва», «Козак Голота і татарин», «Характерник» та інші.

КОРНЯКТ КОНСТЯНТИН (1517—1603) — львівський купець, грек із Крети член Ставропігії. Побудував своїм коштом велику вежу Успенської церкви у Львові 1578 р. і власний дім на Ринку 1580 р., — обидві будови — найкращі зразки львівського ренесансу.

КОРОБКА МИКОЛА (1872 - 1921) — літературознавець та етнограф, що багато писав на теми українського фолькльору (див БЕРЕЗА). Був одним із основників Т-ва Дослідів Волині.

КОРОБКА — скринька з дерева, лубу, чи

картону. Коробка з лубу зветься також КОЗУБОМ, а з картону — ШАБАТУРКА. Мистецьки виконана коробка зветься ШКАТУЛОЮ, ШКАТУЛКОЮ.

З КОРОБКИ МОЛОТИТИ — молотити за частину вимолоченого збіжжя.

КОРОВА — самиця БИКА (див.), яку на плекають головно задля молока і м'яса.

З найдавніших часів, корова, разом із биком, була — і залишається досі в бравмінській Індії — втіленням божеського принципу. Саме тому в мітології всіх давніх народів вона грає видатну ролю: в давньому Єгипті, де бик Апіс, символ хліборобства, був одночасно втіленням Озіріса, корова, символ плідности, була присвячена богині матері — Ізиді, або Гатор, що годує дитину — Горуса (символ сонця). За північною мітологією скандинавів, велетні Турси і боги Аси пішли від двох космічних перводжерел — від страшного Іміра, що його тіло пішло на створення всього світу, і від корови Андумбли, з вим'я якої спливають чотири річки, що живлять Іміра. Від Іміра пішли велетні й карлики, від Андумбли — боги Аси. Ця містична мати богів до наших часів продовжує відігравати ролю ніжної матері в різного роду казках, де мати сирітки перетворена в корову, продовжує і в цій новій постаті піклуватися долею сирітки. Корова, як символ материнської любови, фігурує в наших приповідках: «Кожна корова своє теля лиже» «Лиха та корова, що своє теля боде» (Ів Франко. II, 295). Одночасно була вона й символом покірної, м'якої вдачі, як то ми бачимо в приповідці: «Бу на бу а му на му». Ів. Франко пояснював: «Бу наслідує голос бугая, символ гордої бутної вдачі, а му — покірної, м'якої вдачі. Приповідка хоче сказати, що супроти гордого, зухвалого і я буду гордий та зухвалий, а супроти доброго і я буду добрий..» (Там же, I, 127).

У наших звичаях та обрядах, корова фігурує як символ здоров'я. На Різдво, вдосвіта впроваджували корову до хати і давали їй сіна зі стола і з кожної страви (з тих, що були призначені для душ померлих). Коли впроваджували корову, кричали: «Помагай Біг на щастя, на здоров'я!» а коли випроваджували казали: «Родило б ся вам жито пшениця і все добро!« Корову впроваджували і на Благовіщення, і то вдосвіта, щоб ніхто чужий не ввійшов скорше до хати. Бо якби ввійшов перше чужий, а був би [illegible] на очі або якби йому палець обривав, [illegible] інше йому бракувало б, то й ввесь рік то [illegible] б. Для того старалися якнайскорше [illegible] корову (Мат. у етн. НТШ, Дра[illegible] XVIII. ст. 15-16). Молодій бажали: [illegible] як корова, а плодюча, як зем[illegible] Франко. II. 174).

КОРОВАЙ - великий весільний хліб, який пекли і в молодої і в молодого, коли вони ходили запрошувати родичів та знайомих на своє весілля.

Етимологічне значення слова «коровай» не ясне. Одні, як Сумцов та Ястребов, виводили це слово від санскритського пня «кр» — робити, чинити; інші, як Хв. Вовк, в'язали його з «коровою», санскритським словом «кравия» — м'ясо, або з слов'янським «коров», «кров» і т. д., намагаючись виказати, що коровай був жертвою, і як жертва, заступав колишню криваву жертву:

«У всіх релігійних культах, — писав Хв. Вовк у своїх «Студіях...» (ст. 243 44), — жертва хлібом замінила собою жертву худобою, тому дуже часто надають хлібові форму ріжних тварин, що їх мали колись звичай колоти, як жертву... Беручи ж на увагу, що український коровай так само має форму ріжних тварин, або частіше ще ріжних частин їх тіла, як от голова, роги, тощо, то назва цього хліба, який заступив собою жертвенне м'ясо, мусить мати етимологічний зв'язок із саскритським кравия...»

Але інший дослідник весільної української обрядовости, Ястребов, дошукуючись зв'язку між короваєм і коровою, ніде не завважив будь-яких подібностей між формою короваю і корови, — навпаки, він звернув увагу, що, виключивши голубків, якими прикрашається коровай, інші його прикраси походять виключно із рослинного світу, що відзначається і в весільних піснях:

Привезено зілля
З трьох гір на весілля,
Поставлено зілля
На столі — престолі...
Ти наш святий короваю!
(Чуб. IV. ч. 1055)

Або:

Розбирайся, короваю,
З зеленого розмаю,
З червоної калини,
З зеленого барвінку —
На тисову тарілку... (Чуб. IV, ч. 1059)

Тому Ястребов уважав більш доцільним виводити коровай із санскритського пня «кр» — чинити, робити (себто, робити власне хліб).

З другого боку і Ящуржинський, дослідник весільного печива, писав в 1897 р. в «Київській Старині»;

«Проф. Сумцов висловив гадку, що коровай як весільна жертва, замінив собою корову, з якою зближає його і назва» (Сумцов «Хлеб в обрядах и песнях» ст. 122-24). Але ми, розглянувши всі ті зразки, які нам попривозили з трьох губерній, не знайшли фактичного ствердження цієї гадки в формі прикрас на зразок коров'ячої голови, рогів, хвоста, що про них зібрав був вістки Сумцов у своїй праці. Так само не бачили серед прикрас короваю образів сонця та місяця, які можна було б уважати за решгки сонячного культу. Нема нічого неможливого, що ці образи зрештою десь і знайдуться, але треба приймати на увагу, що коровай, як і всі весільні хліби, робиться з кислого тіста, що при пе-

ченню, нерідко відмінює свою первісну форму і тим може давати привід до непорозумінь. Так, у прикрасах одного короваю з с. Глодоси не трудно було б убачати баранячі голови, коли б жінка, яка його робила, не запевняла нас, що то мали бути голубки...» (К. Ст. 1897, XI. ст: 283—86):

У полеміці, яка розвинулася в 1955 р. на сторінках «Нов. Шляху» в Вінніпеґу з приводу походження назви короваю, висунено ще дві теорії — Ів. Березовського, що виводив цю назву від «корогви», що прикрашувала колись коровай (він мав на увазі, мабуть, весільне ГИЛЬЦЕ, див.), та М. Штепи та Г. Мироненка, що, покликаючись на весільну термінологію («князь», «княгиня», «вінчання») виводили «коровай» з «корони», якої форму ніби має іноді коровай.

Але ці здогади — плід творчої фантазії.

Робити, чи «бгати» коровай запрошується молодих родичок та сусідок. То мають бути молодиці, що живуть із своїми чоловіками, отже виключається не тільки вдови, але й жінки, яких чоловіки знаходяться тимчасово десь на стороні, у війську, тощо. Іноді виключається і жінок що вдруге вийшли заміж.

Цих коровайниць має бути ніби непарне число. Запрошує їх часто сама мати молодої, але на Херсонщині ця функція припадає переважно молодшій сестрі молодої, або й якій іншій родичці, яка зветься тоді «прохальницею».

Запрошені молодиці приходять, несучи з собою муку, яйця, масло та інше, потрібне для печення короваю. Вони починають з того, що миють собі руки і заквітчуються барвінком. Потім, співаючи, просять старосту благословити розпочати працю. На Херсонщині двох із них в'язали червоним поясом, і вони, так зв'язані, ставали місити тісто. В багатьох місцях борошно висипали перше в ночви, поставлені серед хати, додавали туди води, а часом і горілки щоб коровай «був веселий», а вже тоді перекладали зроблене тісто до діжі, де його й місили.

На Полтавщині замісити тісто запрошували дружка та піддружого, і ті, насипавши трохи вівса, борошна та води на віко діжі, заколочували те все мізинним пальцем, клали в середину заколотки трохи мідних грошей і передавали віко діжі жінкам, які вже й провадили далі всю роботу.

Пісні, що їх співали коровайниці за працею, починаються проханням до Господа Бога та до Божої Матері допомогти виконати покладене на коровайниць завдання. Пісня звичайно далі пояснює, що воду для святого короваю брано з Дунаю, або з семи ріжних криниць, що вжито для нього сім міхів муки, яку змелено з пшениці, що росла на семи полях, а мелено ту муку на семи жорнах, а переховувано ту муку сім літ; додано до короваю сім кіп яєць від семи молодих кур, а сіль взято з семи возів, масло взято з семи макітер, що стояли в семи хатах, а походить вона від семи молодих корів (Чуб. ів. чч. 501, 523 та інш.). Поки місили коровай,

Трійця в церкви ходила,
Спаса за ручку водила....

Молодиці запрошують Спаса взяти участь в їх праці:

Ходи, Спасе, до нас,
А у нас все гаразд:
Хороші коровайнички
Коровай бгають
Та сиром поливають:
Зсередини сиром-маслом,
Около добрим щастям (Чуб.. ч. 501)

В іншій пісні оповідається, що навіть вітер не сміє віяти в бік хати, де твориться велике таїнство, бо ж

Сам Бог коровай місить,
Пречистая світить,
Янголи да воду носять,
Миколая на поміч просять;
Просили, просили та й не упросили,
Дак вони й самі замісили.
(Чуб. IV. ч. 504).

Вимішане добре тісто виймають із діжі, ставлять на неї (на обвід) п'ять свічок, звитих докупи а одну велику свічку ставлять на ножа на дні діжі і закінчують місити тісто на столі. Пісня оповідає:

Коло діжі чотири ножі,
А п'ятий на послузі.
Коло діжі свічі палають,
А на столі коровай бгають.
Три сестри свічки сукало,
Трьох зілля клало:
І руту, і м'яту,
Хрещаті квітки,
Щоб любилися дітки,
Щоб любилися, цілувалися.
Щоб всі люди здивувалися.
(Чуб. ч. 500).

Коли тісто вимішено, на діжу клали, перевернуте віко, на нього навхрест дві маленькі в'язочки соломи, засипали їх мукою, і на неї клали коржа, посипаючи його жменею вівса, — цей корж служить підставою короваєві і, при розподілі короваю, припадає завжди музикам.

На Херсонщині коровай, за Ящуржинським, робили так: насамперед клали великий корж — «підошву» короваю. На нього — «для долі» — клали монету і три вареники. Хв. Вовк писав, що гроші клав батько. На Поділлі на коржа, в середину короваю клали 27 вареників із сиром (Хв Вовк «Студії..» ст. 247). З опису весілля в Більському пов. у Чубинського довідуємося, що в середину короваю клали також образи сонця й місяця, зроблені з тіста (Чуб. IV. 672). Але Ящуржинському ця вістка видається сумнівною, бо в крайньому випадку такі образи сонця й місяця можна було б чекати згори короваю, а не в середині, де вони зараз же запливають тістом.

Потім, — продовжує свій опис із Херсонщини Ящуржинський, — клали перехрестя — себ-

то дві бинди з тіста навхрест. На перехресті клали булку. Підошву обперізували кільцем із тіста і проти кінців перехрестя містили чотирьох голубків. На горі булки приладовувалося шишку, а боки прикрашалися маленькими шишками і листям барвінку з тіста. Іноді коровай прикрашувався згори також барвінком, пучком калини, квітками безсмертника та позолотою. В середину коровая згори втикалося гильце.... (Ящуржинський в К. Ст: 1897, XI, ст. 283).

Литвинова, описуючи весілля на Чернігівщині теж пише:

«Зверху на коровай покладають хрест із пшеничного тіста, той хрест продовжують обручем навкруги всього короваю, і потім увесь коровай обліплюють зверху голубками, шишками та под. з пшеничного ж тіста, а як спечуть коровай, красять його червоною фарбою і, місцями золотять сухозлотицею. Наліплюючи голубків парами, приказують:

—Дай же, Боже, щоб наші діти у парі були!» (себто не розлучалися. Мат. Укр. Етнол. НТШ, III, ст. 84).

Коли коровай готовий, староста дає благословення саджати його в піч. Кличуть якогось кучерявого парубка, щоб він піч замів:

Кучерявий піч вимітає,
Кучерява (себто, коровай) у піч
заглядає:
«—Ой, де ж мені сісти
На щасливім місті?».
(Мат. Укр. Етн. НТШ, III, 84)

Часто пісні називають цього кучерявого парубка «вірменом» (кучері — символ щастя). Та Вовк здогадувався, що цей «вірмен» — не що інше як тільки перекручене і скорочене слово — «вірняний» (вірний в любові). Варіянт пісні в Чубинського (ст. 237) цілком добре це підтверджує, як і та обставина, шо в тій самій пісні маємо ми ще й «багатого», що ставить коровай у піч. Отже, комбінація цих трьох прикмет — кучерявий, себто, щасливий, вірняний та багатий — надає цьому звичаєві таке ж саме символічне значення, як і той звичай, що практикувався в Україні та Німеччині, класти в шлюбне ліжко спершу молоде подружжя, що їх взаємне кохання та щасливе подружнє життя всім відомі (Вовк, ст. 247).

Посадивши коровай до печі, співають:

Піч наша всміхається,
Коровая сподівається.
Пече моя, пече,
Чи хороший коровай спечеш?
(Мат. Укр. Етн. НТШ, III, 85)

Відповідно до слів пісні, що «як зорі оточу-[illegible]нце», так і коровай має бути оточений ріж-[illegible] хлібами, розміщують навкруги коровая й [illegible]льні печива — шишки, лежень, дивень, [illegible] тощо.

П[illegible]ля того, як коровай вже посаджено в піч, [illegible]ячниці загасивши свічку, що ввесь час горіла в діжі, мили руки, а воду виливали на тік. при цьому висловлювалися побажання, щоб молода пара стільки волів мала, скільки пар рук у тій воді милося.

Вернувшись до хати, жінки ставали навколо діжі і, разом із чоловіками, які на той час вже приходили до хати, підносили діжу догори, стукаючи нею об сволок цілувалися навхрест, носили діжу по хаті, танцювали з нею, приспівуючи веселих пісень, переважно еротичного характеру:

Ой, піч стоїть на сохах,
А діжу носять на руках.
Ой, піч наша, піч,
Іспечи нам коровай за ніч.
(Мат. Укр. Етн. НТШ, III, 85)

Або:

А в нашої печі
Срібнії плечі,
Орловії крила,
Щоб коровай гнітила.
Поцілуймося, хто кому рад!
(Чуб. IV, чч. 498, 501, 546, 550, 555; 572).

Потім ставили діжу на місце, і всі пили горілку і вечеряли, дожидаючись, чи, як у пісні висловлюються. — «стережучи коровай» —, аж поки він не спечеться. Батько й мати п'ють до молодої, бажаючи їй, щоб вона була — «сильна й здорова, як вода; весела, як весна; багата, як земля..»

Коли ж коровай вже спечеться, і приходить час виймати його з печі, звичайно співали:

Де тії ковалі живуть,
Що золоті сокири кують;
Ковалю-коваленку,
Скуй мені сокироньку:
Будемо піч рубати,
Коровай добувати...,

бо він у печі ніби так виріс, що його вже інакше, як розбивши піч, не витягти.

Витягнувши коровай з печі, його підперезували, себто, обгортали навкруги рушником, і ставили на стіл. Присутні співали:

Де ж ти був, що ти чував, святий
короваю?
— Бував же я, чував же я місяця
з зорею,

себто молодого та молоду (Чуб. IV, ч. 584).

І, якщо готуючи коровай, просили Бога, щоб святий коровай вдався

Як день, білий, як Бог, милий,
як яснее сонечко (Чуб. ч. 538),

то тепер звичайно констатували, що коровай дійсно вийшов

Ясний, красний, як місяченько,
Як яснее сонечко...
(Чуб. IV, ч. 598)

Спечений коровай прикрашувався гильцем та прапорцями, — зробленими з довгих паличок короговками з ріжнобарвного паперу. Прапор-

ців буває звичайно 16, але буває й більше (Мат. Укр. Етн. НТШ, III, 86, 87. Тут же й образок прикрашеного коровая).

Поставивши виготовлений коровай на віко діжі, застелене навхрест двома вишиваними рушниками, ставлять віко на голову одній з молодиць, і вона несе його до комори, де він і залишався аж до прибирання стола для Дівич-Вечора, коли, покривши стіл чистим обрусом, ставили на нього коровай. У молодого підсипали тоді під коровай по жмені жита (Мат. У. Е. НТШ, III, 92). На жаль, з цієї звістки не видно, хто підсипає, і чи тільки в молодого, а може і в молодої.

По місцевостях, де Дівич-Вечора не буває, коровай залишався в коморі аж до покриття голови молодої, коли старший боярин, вимивши руки, просив у старости тричі благословення принести коровай. Одержавши благословення, приносив коровай на віку діжі, застеленому наміткою. Ставши на порозі хати, він ще раз просив у старостів дозволу переступити поріг, і вже тоді ставив коровай на стіл. Все це відбувалося в супроводі ритуального співу, що описував та пояснював все те, що відбувалося.

Діставши від старостів дозвіл розподіляти коровай, старший боярин цілував його і починав краяти «золотим ножем» (як каже пісня), а його товариш розкладав на «срібну тарілку» та розносив усім присутнім, за порядком спорідненя та за віком кожного. Хор співав:

Засвіти, Боже, з раю
Нашому короваю,
Щоб було виднесенько,
Краяти дрібнесенько.

Насамперед старший боярин, чи дружко, вирізував з коровая «старшу шишку», для якої мати молодої, подавала хустку. Дружко зав'язував ту шишку у хустку і подавав старшому бояринові, щоб він відніс батькам молодого:

— Кланяйся батькові й матері хлібом-сілю і кажи, що й ми зараз будемо.

Дружко розкроював коровай по половині і одну половину віддавав матері молодої «на перезву», а другу ділив далі. Коровая мусіло вистачити на всі дні весілля, щоб кожний новий гість міг його отримати. Тому, коли вважали, що одного коровая не вистачить, пекли їх більше.

Всі, хто отримував святий коровай, брали його не голими руками, а через хустку, підкреслюючи тим його «святість».

Коровай мусіли одержати всі присутні, і в давнину існував навіть звичай засвічувати свічку та шукати по всіх кутках хати, чи не залишився хтось необділеним. (Чуб. IV, ч. 1074). В усякому разі старший боярин мусів був завжди тричі запитувати, чи всі дістали і чи всі задоволені. Тоді сторонні глядачі, що залишалися за порогом, звичайно так відзивалися:

— Запорожцям не давали!

Дружко клав останки коровая на віко і подавав за поріг, кличучи:

— Запорожці! Запорожці!

(Мат. У. Е. НТШ, III, ст. 131).

Хведір Вовк підкреслював ще й інший характерний звичай: старший боярин перед тим, як ділити коровай, здіймав обома руками коровай над головою, іноді навіть ударяючи тарілкою об сволок. Зовсім те саме роблять індуси, коли сідаючи їсти, першу ложку рижу здіймають урівень з головою та присвячують в думці цей риж Сіві та Вішну. (Вовк «Студії...» ст. 277):

Ті, що дістають коровай, звичайно клали на тарілку срібні гроші і приобіцювали молодим ріжні дарунки.

До родичів і близьких знайомих, які чомусь не могли бути на весіллі, молоді або самі відвозили шматки короваю або відсилали із сватами. За давнім звичаєм треба було мати короваю в запасі бодай на тиждень, щоб частувати ним усіх, хто приходив поздоровляти (Ломиковський, «Словар...» 30-31).

Нема сумніву, що «святий коровай» був насамперед святим хлібом, і що культ коровая в весільній обрядовості — це тільки кульмінаційний пункт культу хліба, цілком природний в такого хліборобського народу, яким був український народ. Нагадаємо тут, що і вся весільна обрядовість починається приносом хліба: якщо його приймають і виміняють на інший хліб, то й весілля має відбутися; якщо ж його завертають назад, то значить і весілля не буде. Молодих батьки також благословляли не тільки іконами, але й хлібом.

Ястребов у своїй студії про весільний хліб переказує спомини старожилів колишньої «лінії», що весільний обряд, у трудних умовинах переселенського життя, зводився до того, що молоду пару обводили навкруги діжі, на якій був покладений хліб, очевидячки, як символ святого коровая. (К. Ст. 1897, VI).

Ястребов цитує також спомини бурлаків - заробітчан про те, як на економіях брали шлюб у отамана ватаги просто через благословення хлібом :

У специфічній формі коровая культ хліба набирає значення не стільки жертви, — як то намагалися виказати попередні, вищезгадані дослідники, але як родового причастя:

— Сходися, роде, коровай ся крає! (Ів. Франко «Приповідки,» III, 295).

Обов'язкова форма цього причастя підкреслюється в формі розподілу коровая, коли нікого не можна було поминути. Це визнання необхідности загального родового причастя в урочистий момент шлюбу, виказує цілком ясно, якою святістю був для наших предків святий хліб, що як подавець життя, супроводив українців в його родинній обрядовості від народження до самої смерти. З хлібом йдуть відвідати породилю і подивитися на новонароджену дитину.

З хлібом просять на хрестини кумів і гостей. Запрошені в свою чергу теж звичайно приходять із хлібом. На похоронах парубка або дівчини святий хліб виступає знову в формі весільного короваю та шишок. Шишки роздавали присутнім перед виносом тіла, а коровай клали на віко і несли на цвинтар, де його розподілювали перед тим, як опускали тіло в яму. (Ів. Беньковський в К. Ст.).

Деякі дослідники намагалися, як ми бачили, в'язати коровай з культом сонця, а деякі з культом місяця. Знаходили вони, відповідно до своїх здогадів, в короваї і образи сонця та місяця. Знаходили вони потвердження тих своїх здогадів і в весільних піснях, де коровай зближується то з сонцем:

Проси Бога, Марусенько, щоб Бог дав,
Щоб ті ся коровай вдав,
Як день, білий, як Бог, милий,
Як яснеє сонечко,
Що світить в віконечко...

то з місяцем:

Ой, Бог нам дав,
Коровай нам ся вдав:
Ясний, красний, як місяченько...

Так і Хв. Вовк з одного боку твердить про зв'язок короваю з культом сонця («Студії..» ст. 244), а кілька сторінок нижче підкреслює, що «верхня частина коровая являє собою місяць...» (ст. 276).

Тим часом річ, присвячена культові сонця, не може бути одночасно присвячена культові місяця. Образи сонця й місяця з'являються в коровайних піснях тільки як образи величання, і на ніякий інший культ, як тільки на культ святого хліба, не вказують.

Потебня був завважив., що в піснях коровай часто виступає як символ молодого. Він указує напр., що на короваї виносять очіпок, що ним покривають голову молодої, на знак того, що вона з дівчини зробилася молодицею. Пісня, яку тоді співають ніби натякає, що винуватець покривання — коровай:

Ей, доглядайся, Ганнусю,
На що коровай внесено:
На короваї повивання,
На твою косу покривання...

В іншій пісні «питається коровай у перепечі, чи єсть стежечка до клеті»:

Ой, єсть стежечка да маленька,
Аби наша рутонька зелененька,
Аби наша Марусенька молоденька..

Потебня розуміє цю пісню, як натяк на те, що від коровая походить згуба дівоцтва, бо рута — постійний символ дівоцтва, і топтання рути — позбавлювання дівоцтва; стежка, про яку питає коровай, іде до «клеті», себто до комори, де кладуть спати молодих.

Так розуміє Потебня ще й іншу пісню:

Питається коровай у перепечі,
Чи є стежечка до печі?
— Ой, є стежечка да маленька,
Муравочка зелененька,
Ой заросла да суничником,
А зацвіла полуничником...

Трава — дівчина, дівоцтво; суниця, полуниця, мабуть, те саме; Перепіч — молода, коровай — молодий: бути їм разом у печі.

За народньою символікою їсти — любити. Якщо коровай — молодий, то спробувати молодій коровая до весілля, значить — кохатися до шлюбу. Тому кажуть:

«Якщо молода закоштує коровая напередодні весілля, чоловік не буде її любити».

По всіх усюдах молоді, а за ними й всі весільні гості їдять коровай тільки на весіллі. Цим між іншим відріжняється український коровай від московської «козулі», що її молода розсилає подругам після заручин, до весілля. (Потебня «О миф. знач...» І, ст. 51-55).

Проте, символізує коровай іноді й молоду, як то видно з приповідки:

«На чужий коровай очей не зривай, а про себе дбай» (Франко, «Приповідки», II, 295), — себто не зазіхай на чужу молодицю, а шукай власної.

Коровай має часто епітет «раю»: «Коровай, мій раю!» (Чуб. IV, 227 - 28). «Ой, раю мій, раю пшеничний короваю...» (Головацький, IV, 245).

Про коровай в багатьох піснях говориться, що його післано від Бога (Чуб. IV, 231), отже з раю, де встає сонечко: «З раю сонечко встає (Чуб. IV, 155) і світить місяць (ів. 230):

Світи, місяцю, з раю
Нашому короваю,
Аби був коровай красний,
А як сонійко ясний....»

Звідци й оте зближення коровая з сонцем і місяцем, що дало привід деяким дослідникам вбачати в короваї пережитки культу тих двох небесних світил. А тим часом і тут маємо, очевидне бажання тільки звеличити коровай в зв'язку з тим щастям, яке обіцяє його присутність, як післанця Божого, — адже не дурно в українській мові раювання — це стан найбільшого щастя.

Звідци й — «коровай — мій раю!»

КОРОВ'ЯК — рослина Вербаскум Пгломоїдес Л. У «Трудах» Чубинського про неї сказано: «До сходу сонця треба пригнути коров'яка до землі і накрити камінцем, що вживається при варці білизни. Від такого накриття, черваки, що знаходяться в худобі, повипадають самі собою». (І, ст. 80, 82).

Але те саме вірування ми знаходимо і в відношенні до інших рослин — бузини в Німеччині, чортополоху — в Московії, вовчка в Чехії та Прусії (Мангардт «Баумкультус», II, 15, 20, Майков «Великор. заклин.» 79). А. Веселовський, рецензуючи «Труди» Чубинського,

писав з цього приводу: «Ми маємо тут, очевидячки, абстрактний обрядовий акт, що його переносять, по аналогії, з одної речі на другу, так само, як це трапляється з об'єктизованими мітологічними схемами, що вільно прикладаються до пояснення того чи іншого мітологічного явища і не з'ясовуються внутрішньою міттологічною екзеґезою кожного явища окремо» (XXII «Присужденіе Увар. наград..» 1880, 177).

КОРОГВА — символ солідарности певної суспільної групи. В давні часи мала значення прапору. В 1146 р. кияни писали кн. Ігореві: «Ти — наш князь, не хочемо бути якимсь дідичним володінням Ольговичів; як побачимо твою корогву, то й ми зараз до тебе» (Груш. «Іст. УР», II, 148). М. Грушевський писав: «У цім часі важну ролю грають воєнні корогви — СТЯГИ князів. По них вояки пізнають своїх...» У війні 1154 р. між Ізяславом київським і Ярославом Осмомислом Галицьким, Ізяслав ужив під Теребовлем хитрощів: «казав поставити на побоєвищі галицькі коругви, захоплені під час битви, і масу галицького війська здурено тим, зваблено і половлено..» (там же, ст. 437). М. Грушевський писав далі: «По стягах орієнтуються в ході битви — поки стяг стоїть «добре», значить військо держиться; «понизити свої стяги» — значить признати свою невдачу; «кинути стяги» — значить відступити від князя. Так кияни змовляються серед битви кинути свої стяги й перейти на сторону Ізяслава» (М. Груш. «Іст. УР» III, 252—54).

У «Слові о Полку Ігореві» бачимо «червоний стяг, білу хорухов». З цього приводу проф. М. Міллер писав: «Стяг — від давньо - скандинавського «стонг» ...був відомий в Україні вже від IX—X ст. Стяг був один для кількох полків. Корогва, від давньо - монгольського «хоронго», була своя при кожній військовій частині..» («Муз. Вісті» 1959. I, ст. 11).

За козацьких часів були три роди корогов: 1. гетьманська, або військова, — «перший прапор, який все носили перед гетьманом»; 2. корогви полкові і 3. корогви сотенні. Крім того були ще ЗНАЧКИ (див.) на щоденний вжиток.

У давніших часах козацьке військо вживало корогов тих держав, у яких знаходилися на службі. Перший полк реєстрових козаків, сформований 1578 р. одержав «велику королівську шовкову корогву, шовкову з мальованням» (М. Груш. «Іст. УР» VII, 155). Можна здогадуватися, що на тій корогві був польський орел. Від польського короля Володислава IV запорозьке військо мало блакитну корогву з орлом — наполовину білим, наполовину червоним.

Німецький цісар Рудольф II, заходившись воювати турків, вислав у 1594 р. на Січ окреме посольство з грішми й дарунками, щоб з'єднати козаків до спільної виправи проти турків. При цій нагоді передав цісар козацькому війську корогву, що «в тодішніх часах визначало рід протекторату», і козаки самі з часом дивились на це, як на символ залежности від німецького цісаря, а не від польського короля. Польському урядові та цісарська корогва була сіллю в оці і, коли на Солониці Жолкевський в 1596 р. розгромив козаків, відібрано їм цісарську корогву — символ їхньої незалежности від польського короля. (Б. Б. Бійченко в «Укр. Віснику» ч. 16(115). Богдан Хмельницький дістав в 1649 р. від Яна Казимира червоний прапор із білим орлом. Цар Олексій прислав йому натомість московський прапор, на якому були образи Спаса, Богородиці, Антонія і Феодосія Печерських і св. Варвари. Павло Алепський (див.) оповідав, що в Богуславі, де в 1654 р. була кватиря Хмельницького, «військо мало корогву христолюбивого й хороброго гетьмана Зиновія: з чорного й жовтого шовку, у смуги, з хрестом на ратищі». (Ів. Крип'якевич «Іст. у. в.» 1936, ст. 252).

Перше була тільки одна військова корогва, але дуже швидко й полковники Хмельницького почали заводити собі свої корогви: Кривоніс мав білу корогву з червоним хрестом, Нечай мав шовкову корогву, «щирим золотом вигаптовану черницями київськими» (там же).

Під Гомелем 1651 р. козацькі прапори були: один червоний із білим хрестом і такою самою обвідкою, другий червоний, три білі, два чорні, два жовто-блакитні. Підо Львовом 1655 р. за Хмельницьким несли червону корогву і другу — з образом св. Михайла, що пробиває змия, за цими корогвами, — писав польський міщанин сучасник, — ішли інші корогви, більшменш 34, на них видко було герби майже всіх дальших воєвідств і повітів — окрім нашого білого орла в короні...» (там же).

Ів. Крип'якевич із тих даних робив висновок: «З цих ріжних згадок видко, що в козацькому війську довго не було одного типу козацьких корогов, а панувала повна довільність, і що до барв прапорів, і щодо знаків, що на них були. Цю справу унормували щойно після руїни.. У XVIII ст. вже на всіх військових корогвах був той самий знак, а саме «національний герб» — козак із шаблею і самопалом. З 1758 р. маємо рисунок цього гербу на прапорі лубенського полку, а з 1765 р. збереглася корогва домонтівської сотні переяславського полку з таким самим гербом. По другім боці корогви кожний полк, чи сотня, давали свій власний знак. На домонтівській корогві була змальована рука, що тримає золотий хрест, а при хресті стоять дві постаті з пальмовим гиллям. На жаль, не маємо певної відомости, як виглядала гетьманська корогва»... («Іст. у. в.» ст. 252).

КОРОГВА ХРЕЩАТА — корогва з хрестом. П. Куліш у «Чорній Раді» писав: «У запорожців на білих корогвах тільки червоні хрести, а в городових — орли і всяке малювання з золотом».

У «Думі» про С. КІШКУ (див.) згадується про «червоні хрещаті давні корогви...»

КОРОГВА ЦЕРКОВНА — корогва з посвяченим образом, що її носять у церковних процесіях. Їх буває щонайменше дві, але буває й багато більше: — «Поміж возами попи з кропилами йшли, за ними корогви несли...» (Т. Шевченко).

КОРОГВА ЧЕРВОНА ВЕСІЛЬНА — символ дотриманого дівоцтва. Вже в весільному поїзді, коли молодий їде по молоду перед ним повіває червона корогва (Вовк «Студії.» ст. 197). Звичай носити прапор, звичайно червоний, перед поїздом молодого існував у всіх слов'янських народів, за винятком москалів і поляків (там же, ст. 264). У цьому поході червона корогва, може бути, нагадувала корогву того військового відділу, що в давнину вирушав на здобування «княгині» свойому «князеві». Але після першої шлюбної ночі, після КОМОРИ (див.), коли виявлялося, що молода була до шлюбу дівчиною, бояри в супроводі дружини «негайно йдуть до хати молодого та ставлять корогву, себто весільний прапор. Беруть для того довгого дрючка та чепляють на нього на кінці червону запаску, або щось інше з тканини тої самої барви, напр., хустину, або пояс. Зверху прив'язують пучок калинових ягід та барвінку. Корогву ставлять чито на стрісі хати, чи перед ганком, і після того молодий частує своїх бояр горілкою, а молода пришиває до їх шапок червону бинду. Значна частина членів цієї делегації мусить додержувати варти коло корогви, зостаючись перед ганком, аж поки не настане ніч, щоб ніхто не вкрав весільного прапору, бо коли б це сталося молодий мусів би платити викупне». (Вовк, ст. 304).

КОРОГВОЮ звали іноді також ГИЛЬЦЕ (див.), яким прикрашали КОРОВАЙ (див.).

КОРОГІД — див. ПЕРЕЗВА.

КОРОДА — сильно сучковате дерево.

КОРОЛЕВА НАТАЛІЯ з ДУНІН-БОРКОВСЬКИХ (нар. 1888 р.) — визначна українська письменниця, археолог з фаху, людина глибокої культури й ерудиції, що ними визначаються її твори: «Рік 1313» (1935) — з життя німецького середньовіччя; «Во дні они» (1935) — євангельські події, переказані, як короткі оповідання не тільки філософічного та психологічного змісту, але й археологічної підбудови (перевидані в 1948 р.); «Предок» (1936) — повість із життя середньовіччя. «Сон Тіні» (1936) — роман з життя давнього Єгипту й Риму часів імператора Адріяна; «Леґенди Старокиївські» в двох частинах (з 1942—1943) та багато іншого. У 1936 р. її було нагороджено у Львові двома літературними преміями за книжки «Без коріння» та «Інакший світ». Були винагороджені також «Сон Тіні» і «Предок». Н. Королева переклала на українську мову «Наслідування Христа» Томи Кемпійського. Була вона замужем за відомим нашим видавцем і письменником Вас. Королевим (1879 — 1941), що й ввів Н. Королеву в українську літературу — перед тим вона писала головно по французьки та московськи (наукові праці). Життєвою філософією письменниці, що відбивалася і в її творах, було гасло: «Будь у малому вірним, надхнення ж шукай у великому».

Н. Королева була напівеспанкою з походження. Народилася в с. Сан Педро біля Бурґосу. Втративши матір при народженні, з п'яти літ виховувалася в еспанському манастирі. Сестра в других покійної матері донья Касільда де Мединаселі була дамою королівського двору. Вона познайомила малу Естрелліту (одне з численних імен Королевої) з королевою - реґенткою Марією Крістіною, і Естрелліта грала в королівських садах Мадріду з престолонаслідником, пізніше королем Альфонсом XIII, і ця дитяча приязнь залишилася в обох на все життя. Аж у 1904 р. батько, одружившись із чешкою Людмилою Лось, виписав її до Києва. Та в 1908 Н. Королева була вже знову в Еспанії, де прожила до 1911 р. До Києва повернулася у 1914 р., коли захворів батько. Перша світова війна відрізала поворот на захід, і Н. Королева зробилася сестрою жалібницею. Була двічі ранена. У 1919 р. зголосилася на працю до міністерства зак. справ УНР і виїхала в складі дипломатичної Місії до Праги де й вийшла заміж за В. Королева-Старого. І під його впливом зробилася українською письменницею. Л. Биковський, доповідаючи в 1957 р. про життя й творчість Н. Королевої в денверській групі УВАН у США, сконстатував, що «кращі, вищі духово типи з-поміж чужинців, знайшовшись в Україні, захоплюються українською культурою, українізуються і віддають їй свій талант. Натомість нижчі духово, більш примітивні типи, зокрема з-поміж українців, захоплюються московською культурою і обмосковлюються побутово і духово. Саме в цьому відношенні нам особливо цікава постать Н. Королевої, цієї напівеспанки, що закінчила в Петербурзі Археологічний Інститут і Академію Мистецтва, а в Києві Філологічний Факультет Університету.

КОРОЛЕВ'ЯТА — див. МАГНАТИ.

КОРОЛЕНКО ВОЛОДИМИР (1853—1921) — московський письменник українського роду, що належав до категорії тих «усердних малоросів», що, живучи в Україні, зневажали культуру рідного народу і віддавали всі свої сили на збагачення культури окупанта. Коли М. Гнатюк передав був В. Короленкові через М. Горького

просьбу прислати якесь своє оповідання українською мовою до ювілейного Збірника на честь Ів. Франка. В. Короленко відписав Горькому:

«Вам казали, що в мене є готове оповідання, та ще й писане по українськи· Одного разу я записав дещо з слів одного з тутешніх моїх сусідів. Але це тільки сировий запис, матеріял для оповідання. а не саме оповідання. Українською мовою я не володію; розумію все, але Ви знаєте, що це таке володіння мовою в мистецькому творі. Образ, думка з'являється в мізку одночасно зі словом. А мені доводиться перетягати це з російської мови. і слова не тощо не надходять одразу. але часом і зовсім не надходять· Можу ще сяк-так уявити собі, як говорить селянин, і таксяк передати його слова, але своє. те, що від себе, ніяк не виливається в цю форму. Справа в тім, що я в дитинстві й за юнацьких літ говорив по польськи й по московськи· По українськи не говорив ніколи й ніколи по українськи не думав. Пробував це тут (на Полтавщині). просто з цікавости, але бачу. що нічого з цього не виходить. Не хочу тому й загравати з українською літературою, роблячи вигляд, що можу писати по українськи», Дата на листі: «10. липня 1913 р., Сорочинці, на Полтавщині. с. Хатки». («Нова Україна», 1923. IV, ст· 151).

Яка ріжниця між В. Короленком і Н. Королевою (див.)! Не дурно ж, коли Короленко зустрвся з М. Міхновським і протягнув йому руку, М· Міхновський не прийняв тої руки. заявляючи: «Зрадникам руки не подаю».

КОРОЛІВ ВАСИЛЬ (1879—1941) — громадський діяч, письменник і видавець. Як журналіст, співробітничав у київській «Раді» та багатьох інших часописах під псевдом В. СТАРИЙ. Був співосновником і директором В-ва «Час» у Києві, в 1917—1919 редагував «Книгар»; належав до дипломатичної місії УНР в Чехословаччині. потім викладав в Українській Господарській Академії в Подебрадах. За фахом був ветеринарем, і залишив книжку «Скотолічебник». Як письменник залишив цікаву повість для дітей «Чмелик», автобіографію «Зустрічі зі смертю» і збірку оповідань «Милосердний Самаритянин» (1938). Був дружиною п. Н. Королевої (див.).

КОРОЛІВЩИНА — маєток, наданий королем в доживотне володіння під умовою військової служби. За Хмельницького всі королівщини створили земельний державний фонд Козацької Держави.

КОРОЛЬ — титул володаря значнішої держави. Це слов'янське слово походить від імени короля франків Карла Великого, якого папа коронував у Римі на західньо - римського імператора: в наслідок залежности зах. слов'янських племінних князів від Карла Великого, постала серед них назва «король» для означення суверенного володаря. Але, як справедливо завважив проф. М. Андрусяк, на Русі князі теж були суверенними володарями. Тим-то «Повість Временних Літ» називає «князями» угорського Стефана і польського Болеслава, хоч вони дістали королівські корони: перший від папи, другий від зах. римського цісаря Оттона III. Коли ґоти в VI ст. напали були на антів, і король Вінітар узяв до неволі короля їх Боза і 70 його старшин та велів розп'яти їх на хрестах для страху антам, то історик Йордан, що написав історію ґотів у VI ст., зве однаково «королями» і ґотських «кунінґів» і антського володаря Боза. «Слід прийняти, — писав проф. М. Андрусяк,— що вже в тих часах українські слов'яни прийняли від ґотів назву володаря «кунінґ». зіслов'янщили його на «князь», отже Йордан слов'янську назву «князі», запозичену з ґотського «кунінґ». передав латинською мовою через «рекс» — король. «Скандинавські й ісляндські саґи», писав він далі «називають князя Володимира Великого «конунґом Гардаріки»· Маґдебурський єпископ Тітмар (975—1018) називає в своїй хроніці західньо - римських цісарів саської династії (трьох Оттонів), Володимира Великого (або його сина Ярослава) — «Рускорум — Рускуорум — Русценорум рекс», отже «королем русинів». В оповіщених Ф· Деґлером реєстрах документів візантійських цісарів є згадка, що візантійський цісар вислав 11 жовтня 898 р. посольство. в якому був митрополит Ефезу, єпарх Антіохії та кілька єпископів і монахів, до Володимира Великого до Києва. щоби передати йому корону й інші інсиґнії та цісарівну Анну. Немає сумніву, що коронація Володимира на царя-короля відбулася у зв'язку з його вінчанням з цісарівною».

М. Грушевський в своїй «Іст. УР» (т· III. ст. 113) відзначив, що у нас, властиво в Галичині, королівський титул з'являвся у зв'язку з церковною унією: в такій ситуації став «королем руським» Коломан. потім Данило. Але М. Андрусяк, на підставі документальних вісток. які він наводить у своїй статті «Наші королі» написаній з нагоди 700-ліття коронації Данила Романовича», прийшов до висновку, що «в середньовічних західньо - европейських джерелах титулують наших великих київських князів домонгольського періоду та галицько - волинських Романовичів усе королями· Тим то цієї титуляції повинні держатися й українські історики у своїх працях в західньо-европейських (у тому і в західньо - слов'янських) мовах. Дослівним дотеперішнім перекладом нашого слова «князь» викликувалося в західньому світі туманні погляди про мниму несуверенність наших князів».

Розвиваючи цю свою думку в рецензії (в «Свободі») на працю Грицака про Галицько - Волинську Державу, він підкреслив, що термін «Галицько - Волинська Держава» ніяк не можна перекладати на англійську мову, як «князівство», бо «галицько - волинські князі були суве-

ренними володарями, і тому папа Іноцентій IV ще перед дорогичинською коронацією називав Данила королем Руси, а Василька королем Володимирії; королем Руси назвав себе на своїй печатці в латинській мові Юрій І. Титул «королів Галичини й Володимирії» прибрали угорські королі в початках XIII ст. й не змінили його навіть тоді, коли в останньому десятилітті незалежности Галицько - Волинської держави угорські королі звали її «руським королівством». Разом з угорською королівською короною Габсбурґи прибрали також титул «королів Галичини й Володимирії», і цей титул був їх правною основою для анексії Галичини в 1772 р. Назва «королівства Галичини й Володимирії», як австрійського коронного краю, є саме правильним перекладом «Галицько - Волинської держави» в західньо - европейському розумінні її суверенности. Саме ж перенесення назви «Русь» з Київської на Галицько - Волинську державу в урядових актах пап та польських і угорських королів є наявним доказом, що для них спадкоємницею Київської Руси була Галицько - Волинська держава, а не Московщина! (Див. Михайло ВСЕВОЛОДОВИЧ).

КОРОЛЬ — весняна хороводна гра, спільна всім слов'янам, що вказує на її давність: «король» шукає собі пари в хороводі. У деяких варіантах, замість короля фіґурує князь. Див. також КАЛИТА.

КОРОМИСЛО — вигнута груба палиця з гачками на кінцях, до яких чіпляють відро з водою: коромисло з двома відрами на кінцях несуть на плечі. Цікаво відзначити, що на славнозвісному саркофазі, знайденому в Гагії Тріяді на Криті, жриця несе воду для лібацій в двох відрах на коромислі (Ґльоц «Еґейська культура» ст. 317, образок). Коромисло було відоме з давніх часів і в Китаю, де й досі ним користуються.

У народній символіці НАПУВАТИ (див.)— задовольнити спрагу любови У пісні співається:

Несе дівка воду з броду,
коромисло гнеться:
— Чом до мене моя мати,
ніхто не пришлеться?

Себто, рада б я вже заміж піти, та ніхто чомусь мене не хоче.

У якомусь тісному зв'язку з цією символікою стоять і забобонні вірування: «Не можна вагітній жінці переступати через коромисло, бо дитина уродиться з замотаним пупцем» (Мат. у етн. НТШ. VIII. 8). Але ж, з другого боку, для улегшення породу переводять жінку через коромисло» (там же. ст. 22). На Куп'янщині казали, що вагітна жінка не повинна переступати через коромисло, щоб у дитини і в неї самої не було на ногах болячок (Етн. Віст. 1929, VIII, 102).

КОРОМИСЛО — дитяча гра: двоє хлопців чи дівчат, стають один до одного спиною і по черзі нахиляються вперед, від чого другий підноситься в повітря (К. Ст. 1887, VI, 479).

КОРОНА — царський чи королівський вінець; ознака влади, пізніше — символ шляхетської гідности. У нас у розмовній мові символ гідности взагалі: «Від цього в тебе корона з голови не спаде...»

Про корону українських володарів збереглися різні оповідання, але документальних даних про них не знайдено. Про це писала О. Токаржевська в лондонській «Українській Думці»: « Традиція зберегла оповідання, що св. Володимир Великий, коли одружився з візантійською цісарівною Ганною, то отримав з Царгороду зовнішні ознаки своєї суверенности — корону, ланцюг і пурпуровий плащ. Одначе літопис про це не згадує, описуючи лише, що Володимир перебрав з Херсону ікони, церковний посуд і літургічні одяги. Правда, в Москві, в давньому архіві міністерства закордонних справ переховувалася соборна грамота царгородського патріярха Йосифа з 1561 року, в якій дійсно згадується про корону Володимира, що її привезла від своїх братів Василя II і Костянтина VIII цісарівна Ганна, хоч про це не говорить ні один тогочасний грецький запис. Це мала б бути славнозвісна «шапка Мономаха» і для цього грамоту було підшкрябано і доповнено». Російський історик і археолог Ал. Вельтман («Царській золотой венец». Чтенія московського общества історії і древностей Росії. 1860. том І, стор. 2) каже, що в грамоті «я легко заметіл грубую подскрьобку нескольких слов для вставкі слова «Мономах» после імені «Константін», брат царевни Анни, супругі Владіміра Велікаго»...

«Так само про долю корони короля Данила нічого сказати не можна — де вона і чи ще існує взагалі.

«Король Данило дістав цю корону від папи Інокентія IV (Фієскі) в 1253 році, в ті страшні для Европи часи, коли постала монгольська загроза і коли ще тривала боротьба проти мусульманської інвазії. Її привезли до Дорогичина папський леґат Обіццо ді Менцано, єпископ веронський, і Вільґельм, єпископ камінський. В Дорогичині відбулася коронація, але на жаль, автор галицького літопису, говорячи про це, не подає опису церемонії та не дає опису корони, яку папський леґат привіз із Риму. Отже невідомо, який вона мала вигляд і форму. На старовинній ґравюрі король Данило має на голові якусь дивовижну корону, що нагадує трохи шапки чи митри князів священної Римської імперії, але значно вищу і з наложеною зверху на шапку малою середньовічною королівською короною. Тимчасом на маєстатичній печатці Данилового онука, Юрія І, якою користувався і правнук — Юрій II Болеслав, бачимо звичайну середньовічну королівську корону, таку, що можна було покласти на голову безпосередньо чи на шолом,

Традиція переказує, що корона Данила була подібною до мітри церковних достойників чи до якоїсь східньої царської корони. Згідно з тим самим переказом, коли вигасли прямі нащадки короля Данила, і з претенсіями до Галичини й Волині виступили Казимир Великий, король польський, князі шлеські на Ґлоґові і Ополі, князі мазовецькі, король угорський і Любарт, князь литовський, та врешті Казимир захопив спірну спадщину, то серед королівських скарбів свяченої корони не було. Німецький історик Каро (Історія Польщі, стор. 229) каже, що Казимир, здобувши Львів, велику здобич забрав, «серед якої дві дорогоцінні корони». Які це були корони і де вони поділися, нічого не відомо, а свячена корона Данила була захована, згодом перероблена на єпископську митру і старанно бережена в скарбниці катедрального собору в Перемишлі, де її вживало багато видатних владик аж до 1915 року, цебто доки її не пограбували москалі.

Коли під час першої світової війни московські війська, що окупували західню Україну, мусіли відступати, то цей скарб був вивезений до Петербурга, як воєнна здобич. Перебувала перемиська єпископська митра в Росії недовго, бо в 1921 році, після підписання в Ризі мирного трактату між Росією і Польщею, повернена цій останній разом з архівами і польськими цінностями, пограбованими і вивезеними від кінця XVIII віку. Отже митра повернулася до Перемишля і перебувала там аж доки скомунізована Польща не знищила цілковито всі спогади про український Перемишль.

ТРИ ЗОЛОТІ КОРОНИ — дві над одною в блакитному полі — герб угорських королів, а пізніше німецьких і австрійських цісарів, був від середневіччя властивим гербом Галичини, бо ЛЕВ набрав значення галицького герба щойно в XV ст. (Музейні Вісті, 1959, I, ст. 5).

КОРОНАЦІЯ, КОРОНУВАННЯ — церковна церемонія, в якій володар приймає корону, як символ своєї влади. Ця церемонія складається з намащування освяченим олієм та накладання корони.

Папа Олександер IV писав 13. II. 1257 р. Данилові Галицькому, дорікаючи йому «недодержання зложеної присяги» та пригадуючи йому коронацію Данила в Дорогичині над Бугом: «Церква ця, бажаючи утвердити тебе відповідними привілеями в послусі собі та збагатити достойними ласками, піднесла твою особу до висоти королівської гідности, намащуючи тебе святим миром та вкладаючи на твою голову діядему королів» (Док. Рим. Арх. т. I. ст. 50).

В давніших часах коронував тільки папа, потім вищий церковний достойник. Першим королем, що сам наложив собі корону, був пруський король Фрідріх I в 1701 р.

КОРОННИЙ КРАЙ — політично - адміністративна територіяльна одиниця Австро - Угорщини, існування якої основувалося не на етнографічних, культурних чи господарських умовах, а на історичному минулому. Таким коронним краєм була в Австро-Угорщині Галичина, як залишок колишнього «королівства Галичини і Володимирії».

КОРОНУВАННЯ — див. КОРОНАЦІЯ. Також церемонія приймання нового члена до парубоцької громади в Україні. Вона наслідує давнєє «ПОСАДЖЕННЯ НА КОНЯ», САДЖЕННЯ НА СТІЛ, тощо. (К. Ст. 1887, VIII. 767). Церемонію Коронування було записано вперше на Брацлавщині в 1880 р. Хлопець, якого парубоцька громада ухвалила прийняти до себе, прийшовши на збори, вклонявся, а парубки підносили його на руках, співаючи величальну пісню «Посіяли дівки льон». Зв'язок її з цією церемонією полягає в словах: «На конику удалець, що за диво удалець, наш Іван молодець». Парубок на коні, як рівноправний член воєнного братства, це та ідея, яку бачимо в церемонії саджения на коня молодого княжича під час ПОСТРИГІВ, на знак його переходу з дитячих літ до воєнної верстви. Піднесення на руках, як признання влади, звісне з ґерманськім ритуалі, приходить у нас у княжій добі, не описане спеціяльно, але в деяких принагідних оказіях. Так, в Іпат. літ. (ст. 303) згадується про піднесення Ізяслава його військом, що зраділо, віднайшовши свого князя. (М. Груш. «Іст. у. літ.» I. 220).

КОРОСТА — хвороба шкури, яку спричиняє маленький галапас — коростяний свербун: самичка риє в нашкірні хідники і складає в них яєчка, це й викликає сильне свербіння На Херсонщині коросту лікували сметаною, змішаною з порохом, або відваром кореня дев'ятисила, також купалися в річці в Чистий Четвер (Ястребов, «Летоп.» III, 108). Загально в Україні купалися від корости на Водохрища (Номис, 8401). В Галичині проти корости товкли синій камінь, мішали його з оливою, мастили тим усе тіло, і потім так намащена гола людина лізла в теплу піч (В. Гнатюк в ЗНТШ. т. VI, 54). Подекуди ця рецепта була трохи відмінна: «Треба розтопити в замкненому черепку сірки, помазати нею тіло, а потім улізти в теплу піч, в якій того дня пікся хліб...» (Етн. Зб. НТШ. V, ст. 185).

КОРОСТЕНЬ — місто, відоме в давньому літописі під назвою ІСКОРОСТЕНЯ, заселеного деревлянами. Його мешканці повстали проти в. кн. Ігоря, побили його дружину, а його самого розшматували, прив'язавши до двох нагнутих дерев. Мстячи смерть свого чоловіка в. кн. Ольга

спалила місто, уживши хитрощів: після довгої безуспішної облоги попрохала у мешканців лише «малої дані» — по три голуби та три горобці від двору. Діставши їх, наказала прив'язати до кожного з них сірку. запалити її і випустити птиць Ті полетіли до своїх гнізд попід стріхами і запалили місто. Запалення міста, або нив, тваринами відоме з давніших часів: Лівій розповідав про Ганнібала, що випустив проти римлян 3.000 волів з прив'язаними до них смолоскипами; у Біблії Самсон випускає на ниви філістимлян лисів із прив'язаними до їх хвостів смолоскипами. Але Ольга, що була тоді ще не хрещена, напевно Біблії не читала. і дуже сумнівно,, що б читала Лівія...

КОРОТКОЗОРІСТЬ — вада зору, при якій око бачить добре лише близькі речі, а дальші тільки при помочі окулярів. Ця фізична короткозорість. завдяки окулярам, дуже добре направляється, натомість дуже небезпечна і звичайно непоправна короткозорість громадська і політична, при якій людина, «не бачить нічого поза свій власний ніс», і, заглиблена в споглядання своїх маленьких особистих справ, не здатна зрозуміти великих подій, що відбуваються в широкому світі, і що мають вплив і на її особисте життя. Такою політичною короткозорістю відзначалися наші селяни, які, коли вказувано їм на небезпеку комунізму, що несли з собою московські большевики, відповідали: «Нас із мужика не скинуть...» Але їх не тільки скинули з незалежного селянства, але й перетворили в колхозних рабів. Такою короткозорістю відзначалися й політики західніх европейських держав, що не бачили потреби підтримати визвольну боротьбу України і опинилися самі під загрозою поневолення. Прикладів політичної короткозорости — особливо в відношенні до України і Москви — надто багато принесла нам історія останніх десятиліть...

Ще про іншу політичну короткозорість думав д-р М. Шлемкевич коли писав у 1958 р.: «Не бачити нюансів життя — це інтелектуальна короткозорість, яку тільки півінтеліґент може вважати доказом сили і прямолінійности...» («Верхи життя і творчости» ст. 145).

КОРОЧУН — давня назва Різдвяного періоду як найкоротших днів в році. У бойків КОРОЧУН чи ҐЕРЕЧУН — великий хліб, який печуть на Різдво. Тоді капусту, бульбу, горох, гриби, пшеницю, все, що тільки господиня готує, — кладуть у видовбану в середині корочуна ямку. Шматок корочуна споживають на Різдво, шматок дають волам на Новий Рік, а добрий кавалок тримають у житі, щоб не зіпсувалося до нового плуга. Як починають орати, кушають його ті, що при плузі роблять, і худобі дають зажити (ЗНТШ, т. 114, ст. 131). Згідно з цим і Жаткович повідомляв із Карпатської України: «На Святий Вечір печуть керечун, себто великій житній або тенґеричний (кукурудзяний) хліб, на якого верх сиплять трохи жита, вівса, тенґериці, пасулі (квасолі) і т. д. А це насіння ізріжуть, сховають і часом худобі дають, щоб тучна була і плодилася б. Керечун так їдять, щоб вистачило до Нового Року. Тістом з-під керечуна правлять хрести на дверях стайні, щоб нечистий не годен був шкодити худобі» (Етн. Зб. НТШ. II, ст. 10).

Були у нас спроби зробити з корочуна якусь мітичну істоту, але вони не мають під собою жадних наукових даних. У Білорусі, як указав Міклошич, корочун визначав генія смерти, але це вже пізніше наверствовання, залежне від того, що Різдво в'яжеться з культом небіжчиків (Перв. Гром. 1928. II, 53). У зв'язку з цим треба поставити вираз КОРОТЕЧА НА ТЕБЕ! рівнозначний «Щоб ти пропав!» і «Щоб смерть прийшла тобі в найкоротшому часі!» Або й просто: «Бодай на тебе КОРОТКА ГОДИНА!» (Словник Грінченка).

КОРПОРАЦІЯ — спілка людей тої самої професії. У середні віки корпоративний устрій обіймав усю промислову людність, причому, як зазначав проф. М. Грушевський («Іст. УР» VI, 108—109), поняття промисловости і зв'язаного з нею корпоративного чи ЦЕХОВОГО устрою було дуже широке. У корпорації (цехи) організовувалися в середньовічному місті лікарі й аптекарі, адвокати й нотарі, професори й студенти, музиканти й повії, забезпечуючи колективну охорону своїх інтересів. При такому стані речей конкуренція цілковито виключається. У тому саме полягає головна ріжниця між тодішнім і пізнішим ліберальним світоглядом, що голосить право на працю кожному й дає необмежене поле господарській боротьбі. Корпоративний чи цеховий устрій середньовіччя не залишив по собі добрих спогадів, бо для молодших робітників і учнів він приносив із собою тиранію майстрів і довгі роки важкого навчання, зв'язаного з прислуговуванням, а для майстрів — абсолютну заборону робити будьяку іншу працю, крім своєї вузької спеціяльности, яку до того ж приймалося спадково, а не з вільного вибору. Це поважно затримувало розвиток промисловости й ініціятиви. Французька революція знесла корпорації на Заході й відкрила шлях вільній конкуренції та праці кожного в тій діяльності, щодо якої хто виявляв більше охоти та вмілости.

У новіших часах у робітничих колах, разом із розвитком соціялізму, починає знову зростати нахил до самоорганізації у формі СИНДИКАТІВ, (див.) себто спілок робітників одної й тої самої професії для оборони своїх господарських інтересів перед підприємцями.

Розвиток синдикатів, що набирають усе більших впливів в господарському житті кожної нації, привів до витворення теорії КОРПОРАТИВНОЇ ДЕРЖАВИ, в якій законодавча влада належала б не парляментові, складеному з пред-

ставників політичних партій. а КОРПОРАТИВНІЙ ПАЛАТІ, в якій були б представлені своїми заступниками всі важливіші професійно - господарські організації. Думки про потребу реорганізації держави на корпоративних основах зустрічаються вже в папській Енцикліці «Квадраґесімо Анно», але справжні практичні кроки в тому напрямку були зроблені в Італії за Муссоліні, в Еспанії за Франка і в Португалії за Салазара. В усіх цих випадках корпоративна система тісно в'яжеться з диктатурою та державним тоталітаризмом, але можна думати, що такий зв'язок зовсім не обов'язковий, а лише викликаний тимчасовими історичними обставинами.

КОРСЕТКА — жіноча безрукавка, що витворилася, мабуть, із КАТАНКИ. Це перетворення сталося, як думає Хв. Вовк, одночасно з тим, як на місце сукна для цієї одежі прийшли бавовняні тканини, а це на Наддніпрянщині сталося в 20-30 рр. минулого століття. «Цим пояснюється повна відсутність корсетки як на малюнках Ріґельмана, так і в описах одежі у Шафонського, БантишаКаменського. Арандаренка, а також і в Ґолембіовського та у Деля Фріза. У всякім разі корсетка — це частина жіночої одежі, порівнюючи з іншими. новішого походження, і вона, як показує все вищенаведене, найбільше розвинулася в східній Україні, тим часом як на заході України в деяких місцевостях, як, напр., у Голтському пов. на Поділлю та в усіх Галичині корсетки зовсім немає. В західній частині України корсетки бувають більш яскравих та строкатих барв і значно коротші (ближчі до ЛЕЙБИКА), а на сході вони — темніші та значно довші. На Чернігівщині їх шиють із набойки з дрібними квіточками на чорному та синьому тлі, на Полтавщині вони майже скрізь однобарвні, темних відтінків, а крім того довші, ніж деінде в Україні. На Харківщині та Вороніжчині корсетки шиють коротші із строкатих тканин бавовняної парчі ,тощо, та довільно оздоблюють їх оксамитовими нашивками, ґудзиками, тощо. Застьобуються корсетки звичайно на лівому боці, але часом, як напр., на Уманщині посеред грудей, на гапликах» (Вовк «Студії.» ст. 135). Останніми часами появилися корсетки і в Галичині. Там їх звуть також ЖУПАНАМИ (Збаражчина).

КОРСТА — див. ДОМОВИНА.

КОРСУН ОЛЕКСАНДЕР (1818—1891) — письменник, видав у 1841 р. альманах «Сніп» та 1890 р. цінні спогади про М. Костомарова. Переробив сім українських народніх казок у книжці«Украинскія повѣрія». «За-молоду дав кілька зразків віршованої прози, в яких виявив величезний роялізм та цілковите нерозуміння ні завдань поезії, ні вимог часу». (С. Єфремов).

КОРСУНЬ — грецьке місто в Криму, давній ХЕРСОНЕС (див.) що залишив сильну традицію в культурній історії Руси України, бо звідци Володимир Вел. приніс християнство. Проф. Кондаков писав: «Під назвою «корсунського» в давній Русі розуміли все рідке, артистичне, але і давнє, старинне; в противність «царгородському, що було символом вирафінованого, високого з технічного погляду, «корсунське» значило — архаїчне». (Русс. Древ.» V, 27).

Проф. М. Міллер теж писав: «Херсонес, або Корсунь по старо-українському, був не тільки найбільшим осередком християнства, а й найбільшим осередком виробництва церковного ременту, який розходився звідси далеко навкруги. Тут вироблялися дзвони для церков, кадила, чаші, дискоси, хрести напрестольні, требні; ікони та особливо хрести-енколпіони, настільні металеві хрестики, тощо. Ці вироби широко розповсюджувалися по давній Україні-Русі, від Білої Вежі на Дону і до Галича на Дністрі. і були відомі під назвою КОРСУНСЬКОГО ДІЛА» («Християнство в Україні-Русі» в «Визвольний Шлях» 1959, VII, ст. 747).

Проте, проф. М. Грушевський застерігався: «У землях Руської держави повно було тих «корсунських» речей, хоч з них деякі були не більше корсунськими, як славні «корсунські» церковні двері в Новгороді, що в дійсності зроблені були в Маґдебурзі. («Іст. УР» І, 283—84).

КОРСУНЬ — містечко на Київщині над Россю, одна з старших осель, княжа волость, пізніше осередок Корсунського козацького полку. Тут у 1648 р. Богдан Хмельницький мав блискучу перемогу над поляками. Обидва польські гетьмани Мик. Потоцький і Март. Калиновський. що командували польським військом, були взяті в полон. Тріюмф козацький був незвичайний — Польща залишалася без війська і без командантів. Б. Хмельницький пішов далі на північ, не зустрічаючи жадного спротиву. Нарід вітав переможців з корогвами, з хлібом і сіллю, і склав думу в якій оспівував корсунську перемогу:

..Тоді козаки ляхів догоняли,
Пана Потоцького піймали, як барана зв'язали,
Та перед Хмельницького гетьмана примчали:
«Гей, пане Потоцький чого в тебе розум жіноцький?
Не міг єси в Кам'янці Подільськім пробувати,
Печеного поросяти, курки із перцем та шапраном заживати,
А тепер не зумієш ти з нами, козаками воювати
І житньої соломахи з тузлуком уживати!
Хіба велю тебе кримському хану дати,
Щоб навчили тебе кримські нагаї сирої кобилини жувати».

Тут 19. X. 1957 р. відбулася рада, яка обрала Ів. Виговського гетьманом.

КОРУГОВ — див. КОРОГВА.

КОРХ — міра довжини на ширину долоні або на чотири пальці. (Сл. Грінч.)·

КОРЧ — нагле, незалежне від волі, болюче скорчення м'язів· Коли гуцул мав корч, йшов до знахаря, а той посилав його «до схід-сонця» принести води з дев'яти криниць, чи джерел, потім наливав цю воду до дерев'яної миски, додавав три зубці часнику і йшов з нею під каглу Все те робилося також іще до сходу сонця, бо «примівка боїться денного світла». Тут, уклонившися тричі каглі, брав примівник ножа і робив ним ніби триграний проруб у воді, розставляючи часник на рогах того задуманого трикутника. Проколовши потім кілька разів воду вістрям ножа, він проговорював примівку: «Водичко - Йорданичко! Умиваєш луги - береги коріння, біле каміння, умий і цього рщеного, чисто вроджeного від уброду, гніву, ненависти і від усякого злого!» Потім примівник непостережено для інших доливав до води якоїсь червоної фарби і показував своякам хворого вже червону воду та запевняв, що той, хто наслав «болу», тепер буде вже нешкідливий· Потім, тримаючи цю воду над головою хворого, він відмовляв 9 разів дуже довгу примівку, яку цікаві можуть знайти в Етн. Зб. НТШ, V, ст. 56—58.

КОРЧАГА — глиняна посудина з вузькою [illegible]йкою (грецька Амфора)· З глиняного посуду в давній Укр[illegible]їні-Русі в історичних пам'ятниках особливо згадуються корчаги: в них тримали [illegible]яку страву і вино. (М. Груш. «Іст· УР» І, ст. 263).

«До самого початку X ст. стосується великий фраґмент корчаги (амфори), знайдений недавно В· Авдусиним у залишках відомого Гніз[illegible]вського городища біля Смоленського На ньому [illegible]облений кирилицею вирізаний напис «Горухща». Щодо часу, до якого належить цей фрагмент немає сумніву, бо він точно позначається [illegible]ім комплексом речей, як і надзвичайною арха[illegible]істю кириличних літер, особливо літери Щ»· Такий напис цієї літери в дальшому вже [illegible]трічається. Кирилиця появилася на Русі [illegible]поширювалася лише в зв'язку з християн[illegible]м. Отже кириличний напис на корчазі з[illegible] [illegible] посереднім свідоцтвом просякнення [illegible]янства на Русь-Україну в часи кн. Оле[illegible] М[illegible] Міллер «Християнство в Україні-Ру[illegible] [illegible]в. Шлях» 1959, VII, 794—95)·

КОРЧАК — водяний млин із наливним ко[illegible]

КОРЧЕСК — див. КОРЕЦЬ.

КОРЧМА, КОРШМА — шинок із заїздом, [illegible] гостинниці· Ів. Крип'якевич писав: [illegible]нниці не були дуже вигідні, зате по дорожній зустрічав їх усюди. Це були великі, просторі коршми, що стояли по всіх містах, містечках, більших селах, а то й безлюдних роздорожжях. У більших коршмах було по кілька гостинних кімнат де «кращі» гості могли знайти нічліг, — до того ж коршмар мав різні засоби поживи, сам варив мід і пиво й міг прохарчувати подорожніх. При коршмі був усе т. зв· СТАН — широка стайня чи возовня під дахом, у якій могло поміститися 20—30 возів. Сюди панські повози й купецькі вози заїздили в час дощу· Коршми старалися звернути на себе увагу гостей своїми назвами: Вигода, Гулянка, Забава, Утіха, Весела; Розкішна і інш. Коршмарі тримали також музик щоб гості могли забавитися й потанцювати. Була приповідка: «Коршма без музики, як віз без смаровила». («Іст· у. культ.» 1937, ст. 121—22)·

За відсутністю на селі інших розваг, особливо зимою, корчма довгий час була свого роду селянським клюбом, до якого й «всі дівки прийдуть до корчомки гуляти» (Чубин. V, 114). Тимто ще й досі у лемків КОРЧМУ РОБИТИ — значить влаштовувати свято з музикою та частуванням (Сл. Грінч.)·

Проте, з огляду на постійну пиятику, яка там відбувалася, у народній пам'яті залишилася корчма, як символ морального занепаду й господарської руїни: «Козак ледащиця не хоче робити іде до коршомки мед-горілку пити.» (Чубин. V, 39). І в козацькій думі співається:

А козак сидить у корчмі та мед-вино кружляє,
Корчму сохваляє:
—Гей, корчмо, корчмо — княгине!
Чом то в тобі козацького добра багато гине!
І сама єси неошатно ходиш
І нас козаків-нетяг, під случай без свиток
водиш.·.

Відповідно до того маємо й приповідки: «Біг корчми, а чорт церкви не любить». Тут дуже ясно виступає контраст церкви і корчми, як видимих символів двох ворожих принципів світового ладу (Ів· Франко, І, 65). Сюди ж відносяться й інші приповідки: «Як до церкви, то й ноги болять, а як до корчми, то й в боки взявся». «Де Біг церкву ставить, там дідько корчму». Тут, як зазначав Ів· Франко, маємо не тільки спостереження факту, що ці два будинки бували все близько один від одного всередині села, але й вислів думки, що спокуса, гріх ідуть дуже часто за чеснотою, немов чигають на неї (там же, 76). Звідти й порада: «Якщо дощ захопить кумів, коли йдуть із дитиною, під корчмою, куми нізащо не повинні йти до корчми, хоч би й як їх дощ мочив — «бо то не годиться перший раз заносити до нехриста Божого янгелика» (МУЕ, НТШ, XVIII, 110).

КОРШ ФЕДІР (1843—1915) — видатний російський філолог, професор Одеського й Московського університетів, член російської академії наук. Був оборонцем прав українського на-

роду в найтяжчих часах його переслідування — визнавав українську мову за самостійну і писав по українськи наукові розвідки, а під псевдом ХВЕДІР КОРЖ — вірші.

КОРШАК – див. ШУЛІКА, КАНЯ.

КОРЯК — ківш (див.). У Шевченка: «Льохи, шинки з шинкарками, з винами, медами, закупили запорожці та й тнуть коряками».

КОРЯК — плата мірошникові мукою за поміл, помольне, проміл: «Моє діло мірошницьке: підкрути та й сядь, а коряки бери» (Номис, ч. 3114).

КОСА — господарський прилад зрізати (косити) траву на сіно. Дуже поширений в усьому світі атрибут уосібленої смерти, що «косить» людей і тварини багатих і бідних. Пригадаймо «Косаря» у Шевченка:

Не благай, не проси:
Не клепає коси (не спиняється, Є. О.);
Чи то город, чи то поле,
Як бритвою старий голе
Усе, що даси:
Мужика й шинкаря,
Сироту кобзаря.
Приспівує старий, косить,
Кладе горами покоси,
Не минає й царя...

Коса виступає також, як символ рішучої, моторної людини, що нараз наскакує на якусь прикру перешкоду: «Трапила коса на камінь».

Виставляючи бджіл із льоха, наші пасічники переносили їх через гостру косу, щоб вони відгризалися від чужих бджіл (Милорадович в К. Ст. 1903, II, 201).

КОСА — довге заплетене волосся, колишній атрибут дівочої краси: «Дівоцька краса — до пояса коса» (Ів. Франко «Прип.» III, 110). Куми в Галичині вітали новонароджену дівчинку: «Дівка до грядки, коса до п'ятки», — себто, щоб дівчина виросла до «грядки» — до поперечних бальків, впущених в дві протилежні стіни понижче стелі, і щоб мала довгі коси, як невідмінну прикмету дівочої краси (там же I. 573).

Ой тепер же-сь нам, молода Настуню,
Тепер же-сь нам мила:
Русою косою, рум'яним личком
Світлоньку розсвітила... (Голов. IV, 211)

Або:

Як на павойці золоте пірце,
Так на дівойці коси, —
Жадна невістка та й не зазнала
При свекрові розкоші (Голов. III, 156:

себто, поки «коси», поти щастя й волі, бо поняття «розкошу» неподільно зв'язане з поняттям щастя і волі (Потебня.) (Див. ПОЛЕ).

Заплітали дівчині косу вперше на шостому році життя. Була це колись урочиста церемонія (див. ЗАПЛІТИНИ). Коли ж дівчина втрачувала дівочу честь їй косу відрізали, і це була велика ганьба. Коли ж коси й не відрізали, то все одно дівчина, що породила нешлюбну дитину, не мала більше права ходити з непокритою головою, а мусіла свої коси вкривати — звідти в нас ПОКРИТКИ. Коли ж дівчина виходила заміж, то теж втрачала свої коси, бо замужні жінки в нас ходили все з покритою головою. На весіллі особливу ролю відогравав обряд КОСИ РОЗПЛІТАННЯ (див.).

Але не тільки дівчата носили коси, — ще донедавна коса в чоловіків була характерною прикметою китайців. Лише революція Сун-Ят-Сена в 1911 р. знесла цей звичай китайців носити косу, що встановився був за панування в Китаї династії Цінґів та Манджурів (з 1644 р.): ці примусили китайських жінок калічити собі ноги, щоб вони не могли далеко ходити, а китайців носити косу, щоб легше було їх хапати. Тому коса китайців була символом рабства, підданости, з яким покінчила революція.

Але і в Европі був час, що чоловіки носили косу та перуку, проти чого повставали ліберали. Тому «кодіно» (коса) стало в Італії символом реакційности. Французька революція знесла звичай носити косу, але потім на короткий час австрійсько - московської реакції на зміну зрізаним волоссям прийшла мода вбирати перуки.

КОСА, СЕЛЕЗІНКА — внутрішний орган, що в людині знаходиться в правій підреберній ділянці. Вона витворює білі тільця крови, т. зв. лімфоцити та нищить старі червоні тільця і кров'яні платівки — тромбоцити. Зрештою, фізіологічні функції коси ще не досить вияснені.

КОСА, ПЕРЕСИП — вузький та довгий піщаний виступ землі, що відділює затоки й лимани від відкритого моря.

КОСАР — людина, що косить. В поезії алегорія смерти: «Над головою вже несе свою неклепану косу косар непевний» (Т. Шевченко).

КОСАРІ — сузір'я ОРІОН (див.).

КОСЕНКО ВІКТОР (1896—1938) — композитор і пініст. Професор (з 1928 р.) Музично - Драматичного Інституту ім. Лисенка в Києві а потім консерваторії там же. Концертував багато по всій Україні зі співачкою Окс. Колодубовою, складаючи свої програми виключно з творів українських композиторів.

Залишив по собі Косенко значну композиторську спадщину, що обхопила майже всі ділянки музичної творчости.

Із симфонічної діяльности слід відмітити його «Героїчну увертюру», «Молдавську Поему», незакінчену симфонію «Загибіль ескадри», дві оркестрові «Сюїти» (до п'єс «Любов під в'я-

зами» і «Фея гіркого мигдалю»). З камерних творів визначається його чудове «Фортепіянове Тріо». В українській нечисленній віолончелевій літературі Косенкова «Соната» для віолончелі і фортепіяну залишається репрезентативним твором. Компонував також «Сонати» і «Сюїти» для скрипки.

Найбагатша його спадщина фортепіянова, що для Косенка, як піяніста, самозрозуміле. Значної популярности набув його «Фортепіяновий Концерт»; відомі також його «Поеми-Леґенди» (а-моль, е-моль), «Поема-Заклик», три «Сонати», «Сюїти», багато «Прелюдій», «Етюдів» (між ними 11 етюдів у формі давніх танків, як Ґавот ес-дур, Менует, Пассакалія й ін.) і дитячі п'єси педагогічного репертуару.

Компонував Косенко також вокальну музику, а саме хори, хорові опрацювання народ. пісень і сольоспіви (як «Вони стояли мовчки», «Коби то ти могла», «На майдані», «Співа зима» і багато інших).

З. Лисько в «Укр. Самостійнику» (31. I. 1954) так характеризував його композиційну творчість:

«Водночас з респектуванням передових загально - европейських музичних досягнень, Косенко зумів у свої твори інфільтрувати українські музичні елементи. Він добре опановував великі музичні форми і технічну фактуру. Отже визначна мистецька індивідуальність Косенка, з його своєрідним, неповторним стилем, дає підставу поставити його в найперші ряди українських композиторів.

Загальний настрій Косенкового музичного вияву схиляється до елегійности іноді з домішкою трагізму. Він сам про себе нераз говорив: «я мінорний композитор». Але це не перешкоджало йому тонко-інтимну атмосферу своїх творів розвивати, де треба, до широких трагічних площин з непереможною силою. І такі місця вибуху ніколи не вироджуються у Косенка в чисто зовнішні звукові ефекти, а визначаються завжди мистецькою щирістю і психологічною глибиною. На особливо високому рівні стоїть його фортепіянова фактура. В цій ділянці займає Косенко, поруч з Л. Ревуцьким і В. Барвінським, найвидатніше місце в українській музичній літературі».

В. Барвінський, пишучи в «Укр. Музиці» (Львів, 1939, I, ст. 22-24) некролог В. Косенка, зазначив:

«Смерть Косенка боляче й до глибини зворушила не тільки тих усіх що знали його особисто, як людину хрустального характеру, людину виняткових людських та мистецьких прикмет, але й тих, що пізнали його духа з його чудових творів. Українська музична культура й цілий український музичний світ вкрилися глибокою жалобою на всіх просторах української землі».

КОСИ РОЗПЛІТАННЯ — весільний обряд, що відбувався звичайно в день шлюбу. У пісні співають:

Ой на горі жито, тоненькі покоси
А хто буде розплітати дівчиноньці коси?
Козак буде розплітати, козак буде плести,
Козак буде дівчиноньку до шлюбоньку вести...

На середину хати ставили діжу, покривали її кожушиною, вовною догори, і садовили на неї молоду. Староста благословляв косу розплітати. Тоді брат молодої, коли вона має ще **нежонатого** брата (необхідна умова), підходив до неї і починав розплітати косу. Коли молода не мала нежонатого брата, то його міг заступити нежонатий брат у перших. Подекуди починав розплітання сам молодий, а докінчували свашки; подекуди — але дуже рідко — розплітав батько молодої. Прощаючись із косою, молода плакала, дружки співали:

Чого плачеш, чого жалуєш, молода Марусю?
Ой, чи тобі жаль батька старого, чи подвір'ячка його,
Ой, не жаль мені батька старого і подвір'ячка
Тільки жаль мені русої коси — дівочої краси;
Дівки гуляють кісоньками мають, а мене не приймають...

Або:

Ой, на горі жито, а в долині просо,
Ой, жаль мені тебе моя русо-косо!
Ой, просо, просо —волоття,
Ой, косо, косо — золоття!
Та не рік я тебе кохала
Що суботоньки чесала,
Що неділеньки вмивала...

Після того, як косу розплетено, до молодої підходили дружки щоб розчесати волосся і, роблячи це, мастили його маслом і медом — подібний звичай існував у індусів періоду Вед. (Хв. Вовк, «Студії...» ст. 251). Потім вони чепляли в волосся молодої багато монет, подарованих від молодого, а також окрайчик хліба, а батько молодої, тітки та сестри в перших додавали кілька голівок часнику, як талісман що охороняє від усякого лиха. Потім заплітали волосся в одну косу і укладали її на голові на кшталт вінка. У деяких місцевостях, коли батько й мати молодої ще живі, заплітали косу в усю довжину, коли ж вона була круглою сиротою, то їй зовсім не заплітали волосся, а зав'язували його стрічкою на потилиці, а коли вона мала тільки батька, чи тільки матір, то їй заплітали косу наполовину (там же).

В одній пісні, що співали під час заплітання коси, зустрічається строфа:

Приїхали паничі,
Взяли косу під мечі (Чубин. чч. 642 і 128).

Сліди цього звичаю «брати косу під мечі» — зберігалися до наших часів у гуцулів: там прив'язували кінці коси молодої до причілку, і сам молодий або старший боярин одрубував кінці коси одним ударом топірця. Це обрядове від-

різування волосся молодій (воно практикувалося також на Волині, але простим ножем) — символізувало жертву богам і зустрічалося давніше в усіх індо-европейських народів, починаючи від стародавніх індусів та народів інших рас, як, напр., антеків (Хв. Вовк «Студії..» 251).

КОСИНКА ГРИГОРІЙ (1899—1935) — талановитий письменник, якого розстріляно в Києві за «приналежність до контрреволюційної організації» (присуд з 15. XII. 1934). Цей «останній імпресіоніст», як його називали, був сином робітника цукроварні, і він сам був сільським наймитом, здобуваючи освіту самотужки. Початок його творчости датується 1919 р., а 1922 р. вийшла в світ перша збірка його новель «На золотих богів». Від першого нарису «На буряки» (1919 р.) до останнього твору повісти «Гармонія», що вийшла незадовго до його смерти Косинка знав одну тему — життя українського села. Але це не було давнє пасивне українське село, — це було село нове, розбурхане, революційне, що активно боронить себе і намагається вирішити само свої проблеми. Нічого дивного що це село досить швидко зрозуміло, що звільнення від великих панів, від поміщиків, не принесло йому бажаної землі і свободи, що на місце одних визискувачів прийшли другі що віднимають знову ту землю і свободу. У новелі «Голова Ході», селянин із розпачем говорить:

«Ореш, а красних днів не бачиш: була царизна, прийшов совєт — робимо, а пани, як плили шовками в городах, і по цей день пливуть». «Робочі? — Вони теж лямку тягнуть як і ми.. А хто винен? Хто? Отак, виходить, і власть наша, і порядки наші, а все по старому — збулися великих панів, чорт наплодив дрібних, і п'ють як п'явки...»

Большевицький критик Піскун писав з приводу «Гармонії» Косинки:

«Основне настановлення твору — довести, що большевизм для України чуже й незрозуміле явище, що біднота не тільки не підтримала большевиків, а навіть до діла й не чула про них..»

Крім згаданих, Косинка залишив ще збірки оповідань «В житах», «Мати», «Політики», і вже по смерті видруковане в 1942 р. за межами СССР оповідання «Фавст».

КОСИНСЬКИЙ КРИШТОФ — підляський шляхтич, запорозький ватажок, що в 1591 р. розпочав низку повстань українських козаків та селян проти польського маґнатства в Україні, і захопив Трипілля. Переговори з козаками в цій справі нічого не помогли, бо тим часом, як поляки домагалися видачі Косинського, на Волині й на Поділлі спалахнули селянські повстання. Приборкувані в одному місці, розгорталися вони в другому і так не вгавали протягом всього 1592 р. «Вперше, мабуть, тоді зрозуміли шляхтичі - землевласники, що таке козаччина, і чим вона їм загрожує. Змобілізовано шляхту волинського воєводства, а на її чолі станув не хто інший, а сам кн. Конст. Острозький. Під містечком П'яткою, поблизу Житомира, прийшло до зустрічі шляхти з козаками і селянами - повстанцями. Було це на початку 1593 р. Козацьке військо побито. На побоєвищі лягло 2.000 козаків, у руки переможців попало 26 козацьких гармат і кілька хоругов. Косинський мусів скоритися, розпустити змобілізованих селян і відійти на Низ..· Але вже весною 1593 р. змобілізував Косинський новий козачий загін у 2.000 люда з артилерією і став під Черкасами... але тут він згинув у бою». (М. Голубець «Вел. Іст. Укр.» Тиктора, 408—410).

З наказу Москви, совєтські історики намагаються всіма силами довести, що українці завжди шукали оборони й захисту в свого молодшого «брата», якого наперекір історії названо «старшим». Тому й п. Гуслистий в «нарисах з історії України» 1941 р. твердить, немов «факт переходу Косинського до московського царя Федора Івановича в підданство підтверджує «Грамота» останнього до Донців, в якій указувалось: «Велено Черкасом запорожскім Гетману Хріштопу Косіцкому і всем Атаманом і Черкасом — воювати Татар». З цього приводу Р. Млиновецький в «Історії Українського Народу» Мюнхен 1958, констатує, що «ні тоді, ні пізніше (аж до Переяслава) не знаємо про жодні суперечки між московським і польським урядом, щодо державної приналежности запорожців, а такі безперечно були б, коли б справді (а не лиш у мріях п. Гуслистого) Косинський перейшов був у московське підданство» (ст. 120). (Див. ЛЯССОТА ЕРІХ).

КОСІВ СИЛЬВЕСТЕР († 1657) — київський православний митрополит в рр. 1648 - 1657, автор богословських трактатів «Дидаскалія», а також «Патерікона» і «Ексеґезиса». Дуже урочисто зустрічав він гетьмана Хмельницького при його в'їзді 1949 р. до Києва, як «Богом даного і тому Богданом названого», і, разом із єрусалимським патріярхом Паїсієм, тоді в Києві присутнім утвердив у Хмельницькому думку про відновлення української державности. За те ж, після уложення Переяславської угоди 1654 р., відмовився, разом із своїм вищим духовенством, присягнути московському цареві, та ще й відгрожувався московським боярам: «Не ждіть початку, ждіть кінця: побачите самі, що незабаром над вами кінець буде..»

Тоді ж таки митрополит Косів, разом із вищим духовенством, вислали до польського короля на сейм двох ченців з заявою, що «їм із московськими людьми бути в союзі невозможно, і вони того ніколи не бажали». Так от нехай король зібравши військо, визволяє їх, а вони «з Києва московських людей виб'ють, будуть під королевською рукою по-прежньому..»

В. Андрієвський коментував: «Випадок в історії, певно, безпримірний, що православне

духовенство зверталося до іновірного короля і то незабаром по війні з тим королем — війні, в якій оборона православної віри та її служителів стояла на першому пляні!..· Видно, що під царя московського «православного» — «воліли» ті, що про православ'я (московське) і про царя того мали поняття в кожному разі від істини дальше, ніж саме духовенство, якому про ті речі либонь чи не найбільше належало знати..» (В. Андрієвський «У десяту річницю», 1929, ст. 8).

КОСМЕТИКА — уміліcть зберігати й побільшувати красу тіла, головне шкури, волосся й нігтів. У наші часи, коли на косметичні засоби в самих США витрачається понад 2 більйони долярів, і коли по всіх усюдах видно червоні вуста і надто червоні нігті, не кажучи вже про ріжно-фарбоване волосся, трудно собі навіть уявити те обурення, що викликали в давніші часи спроби тої чи іншої жінки, чи дівчини, зробити себе штучними засобами більш привабливою. У 1770 р. англійський парлямент проголосив урочисто, що треба вважати за «відьму» кожну жінку, яка намагатиметься знайти собі чоловіка з допомогою пофарбованого волосся. У нас до такої крайности не доходили, але все ж відомий мемуарист, Мих. Литвин, описуючи життя в в. кн. Литовськім в XVI ст. відмічав із жалем, що жінки «дбають не про порядне життя, а про майно і красу — пускають фальшиві поголоски про своє багатство і малюють собі лиця...» (Мих. Груш. «Іст. УР» VI, ст. 403). Котляревський же в своїй «Енеїді» не завагався помістити в пеклі тих жінок, що намагалися «дурити так людей»,

> Бо щоки терли манією,
> А блейвасом і ніс, і лоб,
> Щоб краскою, хоть не своєю,
> Причаруватъ к собі кого б;
> Із ріпи підставляли зуби,
> Ялозили все смальцем губи,
> Щоб підвести на гріх людей...

У 1958 р. часописи повідомляли: «Сім мільйонів американок (у США) мають таку перечулену церу під впливом косметичних середників, що мусять заступати їх спеціяльними, досить дорогими препаратами. З-посеред тих «красунь» 27% назагал не може вже вживати мила — такі поступи зробило в них перечулення шкури. Шкодить це не тільки красі, але й здоров'ю, і американські вчені розпочали пропаґандивну працю усвідомлення жінок про ролю, яку відограє шкура в людському організмі».

КОСМОГОНІЯ — вчення про походження світу, спочатку тісне зв'язане з мітологією та релігійними віруваннями, а з XVIII ст. все більше обперте на наукові дані, головно астрономії. Довший час, астрономія, за браком відповідних інструментів, була примушена обмежуватися на студіюванні соняшної системи з її плянетами. Лише в початку XX ст. її увага змогла перенестися від плянет до студіювання зірок, що врешті тою привело до відкриття численних ґалясій, себто космічних архіпелагів зірок, подібних нашому Чумацькому Шляхові (див. БОГІВ ШЛЯХ). Дальші спостереження встановили, що ці ґалясії віддаляються одна від одної і від нашого Чумацького Шляху зі швидкістю, пропорційною їхньому від нас віддаленню: що далі від нас яка ґалясія знаходиться, тим швидше вона від нас віддаляється. З того зроблено висновок, що всесвіт знаходиться в стані розширювання, подібного до того, як розширювалася б куля, яку все більше надмухувано. Якщо ж прийняти, що всі ці ґалясії ввесь час бігли в космічному просторі в тому самому напрямку з відповідною швидкістю (дальші швидше, ближчі повільніше), то приходимо до висновку, що всі вони вирушили в свою подорож в один й той же час і з одного й того пункту. Вираховано, що це мало б статися приблизно 5 міліярдів років тому. Цікаво відзначити, що ці розрахунки збігаються також із тими, що відносяться до віку радіоактивних частиць, які знаходяться в земній поверхні, і до віку давніших зірок, встановленою на підставі останніх теорій про розвій небесних тіл. Всі відкриття науки вказують на одну й ту ж саму добу створення всесвіту, коли засвітилися космічні вогні, і розпочався величний похід теперішнього зоряного неба: це сталося коло 5. міліярдів років тому, коли,як здогадується, бельгійський астроном Ле Метр з невідомих причин вибух первісний космічний атом, що містив у собі всі елементи теперішнього всесвіту і післав в усі сторони від себе всі ті ґалясії, що і далі розбігаються з божевільною швидкістю (ті, що знаходяться вд нас на віддалі мільйона світляних років, із швидкістю 3.800 миль на секунду, а ті, що знаходяться на віддалі 100 мільйонів світляних років, із швидкістю 38.000 миль на секунду. Щоб мати бодай якесь уявлення про цю швидкість пригадаймо, що космічні віддалі виміряються швидкістю світла, яке пробігає за одну секунду 300.000 кілометрів. Скільки таких секунд у світляному році ?!)

Про українські космогонічні леґенди див. ГОГОЛЬ, ГОЛУБ, ДЕРЕВО, ЖИТТЯ І СМЕРТЬ.

КОСМОПОЛІТИЗМ — світогляд, що відкидає ріжниці між націями і расами, і проголошує ввесь світ своєю батьківщиною, не визнаючи супроти рідної нації й батьківщини ніяких особливих обов'язків. Космополітизм вже був поширився в імперіяльному Римі, головно серед стоїків, але ті, визнаючи себе громадянами всього світу, не доходили до заперечення власної батьківщини. Марк Аврелій твердив: «Як Антонін я маю за батьківщину Рим, але як людина — світ». Так само й Сократ, коли його запитали, де його батьківщина, відповів: — «Увесь світ», але коли його батьківщина винесла йому несправедливий присуд смерти, без протесту прийняв його, бо, мовляв, присуд бать-

ківщини — найвищий закон, і кожний громадянин має виконувати закон своєї батьківщини. У нас космополітизм поширював М. Драгоманів, який писав у своїй «Автобіографії»: «По моєму, найбільша частина національних відзнак України від Московії пояснюється тим, що Україна до XVIII ст. більше зв'язана з Зах. Европою і, хоч з задержками (дякуючи татарам), та всетаки йшла укупі з Зах. Европою в суспільному й культурному проґресі. Перебування в Европі до решти переконало мене, що власне европеїзм, або космополітизм, котрий не відкидає особливих національних варіяцій загальних ідей і форм, є і найкраща оснoва для українських автономних змагань». (Цитовано з «Вільна Україна» 1959, ч. 24, ст. 16). Але, говорячи про космополітизм, Драгоманов добре бачив його облудну машкару в нібито «космополітичних», а насправді шовіністичних та імперіялістичних москалів, і констатував: «Деякі з росіян, неприхильники українського письменства й усякої осібности та волі українців (а такі неприхильники є й серед українців із роду), виступають проти українства, прикриваючись всесвітністю (себто, космополітизмом, Є. О.). Між тими неприхильниками є такі, котрі кажуть, що національностей не треба, що національні мови тільки перешкоджають людям, то й ліпше, коли українська мова вимре. Такі фальшиві всесвітники (космополіти) були й є не тільки в Росії. Були часи ще недавно, коли деякі німці говорили таке ж саме проти слов'ян і навіть італійців; вони казали: добре було б, коли б уся Европа була сполучена в одну державу, то покищо нехай Венеція належить до німецької Австрії, а чехи до Німеччини: добре було б, якби всі народи могли порозумітися на одній мові, то нехай, напр., чехи забувають свою, а вчаться німецької і т. і. Я не раз виступав проти таких фальшивих всесвітників... Останній раз я говорив проти них у книжці «Историческая Польща и Великорусская демократія», де я показував, що противники українства, котрі послуговуються всесвітністю, дійсно зовсім не космополіти, а московські націоналісти, або російські державники...» («Чудацькі Думки», 1915 ст. 20-21).

Як видно з цих слів Драгоманова, імперіялісти ріжних країн, а в тому й особливо московські, радо використовують космополітизм для приспання національного чуття відпорности підкорених націй, або націй, що мають стати черговою жертвою їхньої захланности, поширюючи серед них бажання «користати з вигод усіх націй, ніякій з них нічим не зобов'язуючись» (Ю. Бенда).

КОСМОС, ВСЕСВІТ — див. КОСМОЛОГІЯ.

На давніх іконах Сошествія св. Духа на Апостолів фігурував Космос у вигляді діда-царя, з великим рушником у руках, а на ньому 12 сувоїв. Такі образки ми маємо в нашому «Анфологіоні» 1619 р., у «Бес. Іоанна Златоустого на Діянія св. Апостолів» 1624 р., в «Толкованії св. Андрія, арх. Кападокійського на Апокалипсис» 1625 р. та інш. У «Діяніях св. Апостолів» оповідається що, коли Дух Святий зійшов на апостолів, зібралася там велика сила різноплемінного народу. Візантійські іконописці почали давати частину замість цілого, напр., одно-два дерева замість всього саду, сеґмент блакиті замість всього неба і т. п. Так і тут, замість усього світу, іконописець подав тільки постать царя світу, а щоб це зрозуміло було, підписує «о космос». У руках ся постать тримає 12 сувоїв — символ апостольських проповідей, що з того дня властиво почалися, а намальовано їх на рушнику тому, що надто поважні речі завжди вважалося незручним брати голими руками (Новицький в ЗНТШ. т. 144, ст. 151).

У старовинних збірниках на запит — «чому в образах Сошествія св. Духа малюють сивого чоловіка у темному місці, надто старого, а на нім червоний одяг, а на голові вінець царський, а в руках має обрус білий, і на ньому 12 сувоїв», дається відповідь: «Чоловік сидить у темному місці — бо колись увесь світ був у темряві невіри, а що він старий, то зістарився від Адамового злочину, а що на нім одяг червоний — то то приноси кривавих жертв бісовських, а що має на голові вінець царський, бо царствував у світі гріха, а що в руках має обрус, а на нім 12 сувоїв — то то 12 апостолів своїм навчанням світ просвітили» (там же).

КОСОВОРОТКА — верхня кольорова сорочка москалів з косим коміром, ношена на випуск, що в ній часто можна бачити на світлинах Лева Толстого, і що, за його прикладом почала ширитися й серед української змосковленої інтеліґенції XX століття. Москалі почали її носити з часів татарської навали (Вовк «Студії...» ст. 160). «Чоловіча російська косоворотка й пояс до неї — це фіно-сибірська одежа» (В. Щербаківський в «Наш. Культура» 1937, ст. 301). (Див. ОДЯГ, СОРОЧКА).

КОСТЕЛ — католицька церква. В давнину в зах. Европі церкви будовано або в замках - фортецях, або самі церкви укріплювано, як замок. Зразком такої укріпленої замкової церкви може бути у нас на Поділлі Покровська церква в с. Сутківцях, збудована в 1476 р., а також на Волині церкви в Зимному (1495) та в Дермані. Замок називався з латинського «кастелюм» і з того постало польське «костел», а потім і польське «косціол». У чехів ще за часів Ів. Гуса розріжняли — «костел» — мурована церква, і «церкев» — дерев'яна. У нас назва костела закріпилася за католицькими церквами, що у нас усе були муровані, і була відома здавна. У Луцькій книзі 1571 р. читаємо (в тепер. правописі): «Лист в справі вікаріїв, капланів

костела головного Луцького...» («Рідна Мова» 1936, ст. 423).

КОСТЕЛЬНИК ГАВРИЇЛ (1886—1948) — церковний і релігійний діяч західніх українських земель походження з Руського Керестуру в Бачці (Юґославія). Автор численних брошур релігійного змісту, професор греко-католицької Академії у Львові, редактор церковно релігійного часопису «Нива». У 1945 р. очолив «ініціятивну» групу в справі об'єднання греко-католицької української Церкви з російською православною. Скликаний з цього приводу церковний Собор у Львові в днях 8—10 березня 1946 р. «скасував» унію. 20. IX. 1948 р. о. Костельник загинув від руки невідомого убивці.

КОСТЕР — купа очерету, складена з 30 кіп, а в кожній копі 60 кулів (Сл. Грінч.). В «Енеїді» Котляревського: «Стояв у неї на городі в кострі на зиму очерет...» (II. 65).

КОСТИРНИК — людина, що грає в кості. В одній думі співається: «Которі п'яниці, которі костирники не хочете в кості програвать, ідіть до мене в охотне військо погулять...» Звідти КОСТИРСТВО — гра в кості: У Куліша в драмі «Байда»: «Добра свого на кабацьких служебок, на костирство, на танці-музики не прогайнували...»

У «Правах, по которим судиться малоросійський народ» міські урядовці повинні були забороняти костирство (ЗНТШ, т. 159, стор. 204).

Костирство — дуже давня гра, відома ще в давньому Єгипті, звідки перейшла до Греції і до Риму.

КОСТКА-НАПЕРСКІ — польський повстанець, ніби натуральний син короля Владислава IV, який в 1651 р., після поїздок до семигородського князя Ракочія, а «правдоподібно також і до козаків», несподівано появився на польсько - мадярському пограниччі та в околицях Кракова з універсалами Хмельницького, в яких український гетьман закликав польське селянство до бунту проти шляхти. Ще й досі нема певности, — писав д-р Б. Кентржинський, — чи були то універсали правдиві, чи фальшиві, але можна з певністю сказати, що за повстанням Костки, без сумніву, стояв Хмельницький та його аґентурний штаб під проводом полк. СТАСЕНКА (див.) (Б. Кентржинський «Розвідча мережа гетьмана Б. Хмельницького» в «Календарі - Альманаху» української друкарні в Парижі на р. 1956 ст. 121-22).

КОСТОМАРІВ МИКОЛА (1817—1885) — український письменник і поет (псевдонім ЄРЕМІЯ ГАЛКА), визначний історик, член-осноник Кирило-Методіївського Братства і його головний ідеолог, автор статута Братства та «Книги Битія Українського Народу», перейнятих слов'янофільським месіяністичним духом, автор 16 томів історичних монографій (з них особливо цінна монографія про Богд. Хмельницького 1857 — 1859) і 6 томів історії України в життєписах її головних діячів, автор історичних повістей «Кудеяр» і »Чернигівка» та драм «Переяславські Ночі» (1839) і «Сава Чалий» (1838). Під його доглядом і редакцією вийшли томи III. IV. V «Трудов Етнографіческо статистической експедиции в югозападний край» П. Чубинського. Разом із П. Кулішем видав кілька томів дуже цінних архівних матеріялів — «Акти до истории Южной и Западной Россіи» та виявив себе блискучим публіцистом, особливо на сторінках петербурзької «Основи» (1861—62). Великий розголос і вплив мали його «Дві руські народності», «Правда москвичам про Русь», «Правда полякам про Русь» та інше.

Син поміщика с. Юрівки української частини Вороніжчини, забитого селянами за жорстоке поводження коли Миколі було 10 років, і його власної кріпачки Тетяни, що подбала про належне виховання й освіту свого сина, Микола Костомарів, під впливом етнографічних видань Максимовича та перших українських повістей М. Гоголя захопився ідеєю служення свойому народові: «Мною, — оповідає він у своїй Автобіографії під 1838 р., — опанувала якась пристрасть до всього малоросійського; мене виводило з себе, що невігласи, яких тоді було дуже багато, з погордою згадували хохлів, і все малоросійське викликало в них тільки сміх. Я вирішив писати по-малоруськи, але — як писати? Треба вчиться в народу, зійтися з ним...»

У вірші «Пісня моя» в образі жінки молодий автор виводить Україну, яка висловила йому завдання на все його життя:

Співай, казала, для всього роду,
Співай, казала, для всієї родини,

і він запевнив, що виконає це завдання:

Співатиму, співатиму, поки гласу стане,
Хоч і слухать не захочуть, я не перестану...

Молодий Костомарів, що прийняв у своїх поезіях ім'я Єремії Галки, належав уже до того революційного нового покоління, що не мало нічого спільного з опортуністичним оточенням цареславних Квіток-Основ'яненок, а вже віщувало близький прихід Т Шевченка:

Петро наш ім'янитий...
Як той звір у крови облитий,
З поганцями Вкраїну рабував...

У 1845 р. Костомарова запрошують на професора університету в Києві, і тут зродилися тоді в 1846 р. в нього «Книги Битія Українського Народу, що їх кирило - методієвські братчики звали «Законом Божим»:

«...І бачуть ляцькі пани і московський цар, що нічого не зробить з Україною, і сказали поміж собою: не буде України ні тобі, ні мені, розідремо її пополовині, як Дніпро її розполови-

нив: лівий бік буде московському царю на поживу, і правий бік польським панам на погалу.

І билась Україна літ п'ятдесят, і єсть то найсвятіша і найславніша війна за волю, яка тільки є в історії, а розділ України є найпоганіше діло, яке тільки можна найти в історії...»

«..Але німка цариця Катерина, повія всесвітня, убійниця мужа свого, вогтанне доконала козацтво і волю».

«І пропала Україна, але це тільки так здається».

«Лежить в могилі Україна, але не вмерла».

—«І встане Україна з своєї могили і озоветься до всіх братів своїх слов'ян і почують крик її, і повстане вся Слов'янщина».

«І Україна буде непідлеглою Річчю Посполитою. Тоді скажуть всі народи, показуючи рукою на місце, де на карті буде намальована Україна: «От камінь, що ним знехтували будівничі, а це ж був угольний камінь..»

З приводу «Книги Битія..» і зв'язаного з ним Статуту Кирило - Методієвського Братства, писав мені проф. Вол. Міяковський, директор Музею-Архіву УВАН:

«..У V томі Вашої Енциклопедії, в статті про Кирило-Методієвське Братство я із здивуванням прочитав довшу цитату про Статут Братства з циклостилевої публікації Р. Задеснянського (в якій наведено деякі тези того Статуту і сказано: «Наведені політичні погляди, що були в «Уставе» «слов'янського общества», подаємо за працею Д. Дорошенка «М. Костомаров» ст. 26—27 ; при тому звертаємо увагу, що всі наведені тези зникли з «пунктів», опублікованих «Українським Музеєм-Архівом» при УВАН у брошурі, що зветься «М. Костомаров. Книга Битія українського народу» виданій в 1947 р в Авґсбурґу..»). Наша публікація джерельна, сперта на виписки і копії автентичних документів зі справи ІІІ-го Отделенія. Тому і тексти в ній правильні, і хто візьме в руку і порівняє нашу публікацію з відповідним місцем твору Задеснянського побачить, що в нашій все документовано, і є посилка на джерела.. У справі Статуту п. Р. Задеснянський посилається на популярну брошуру Дм. Ів. Дорошенка про Костомарова. Коли Дм. Ів. працював над своєю біографією Костомарова, він не мав змоги користуватися надрукованими архівними джерелами і використав уже опубліковані документи в цій справі. Статут уперше опублікував П. Є. Щоголів у журналі «Билое» (Спб. 1906, кн. II). Д. І. правильно навів усі шість пунктів статуту в українському перекладі і **додав до кожного пункту коментарі з пізнішої мемуарної літератури.** Цей пасус зі статутом зроблено не в тексті біографії Костомарова, а в примітці на ст. 26—27, при чому Дорошенко не дає ніяких посилань, відки і що саме він бере, але кожному одразу видно, що це не статут а оповідання про статут («Статут був такий», — пише Д. Дор. на самому початку примітки, а коли цитує відозву Кир. - Методіївців у тексті, то пише — ось вона від слова до слова, ставить знаки наведення і зазначає, звідки її передруковує)... Посилаю Вам фотографію 68 аркуша архівної справи, щоб Ви побачили, що всі 6 пунктів Статуту не мають ні одного з тих додатків у вигляді коментаря, який подав Д. І. Дорошенко, і які Р. Задеснянський, а за ним і Ви, прийняли за справжні пункти Статуту. Щоб заперечити публікацію Музею-Архіву УВАН, треба було б довести, що на л. 68 справи ч. 81, часть II, знаходиться інший текст Статуту. А такого іншого тексту, як відомо, в природі не існує..»

У 1847 р., напередодні свого вінчання, М. Костомарів був арештований, відсидів рік у Петропавловській фортеці в Петербурзі і засланий до Саратова. Щойно в 1857 р. йому дозволено повернутися до Петербурґу, де в 1859 р. він почав викладати в університеті, але в 1862 р. в наслідок студентських розрух, його було з університету звільнено, і він до кінця днів досліджував архіви, одружившись в 1875 р. зі своєю колишньою судженою. З давньої революційности в нього тоді вже нічого не залишилося. Людина, що в 40 рр. говорила, що перед Росією тільки два шляхи — або перетворитися в федерацію незалежних націй, або розпастися на кілька держав; українець яскраво антимонархічного, республіканського наставлення, що мріяв про велику провідну ролю України в усьому болай слов'янському світі вважаючи одночасно українську мову найціннішим скарбом нації, у 70 рр. почав проповідувати беззастережну льояльність пожному петербурзькому урядові, вважаючи одночасно, що Україні вистачить літератури «для домашнього обіходу». Всі історичні твори та історичні повісті М. Костомарова написані московською мовою. І лише в «Чернігівці», хоча текст від автора московський, розмови провадяться українською мовою. Зрештою всі історичні твори і повісті М. Костомарова перекладено на українську мову. (Див. КИРИЛО - МЕТОДІЄВСЬКЕ БРАТСТВО, ГЕРЦЕН, ЛЕҐЕНДА).

КОСТРИЦЯ — патолоч, яка відпадає від волокон коноплі при її «тіпанні». «Я ж думала, що нагаєчка з кострищі, аж то вона з поганої сприці» (Чуб. V, 599).

КОСТРУБ, КОСТРУБОНЬКО — весіння хороводна гра дівчат. Цю гру описав **Ржегорж,** який бачив її в с. Озерянці в Галичині, в Наук. Зб. в Києві. (1927, т. XXVI, ст. 140-41). Описано її також у Чубинського (т. III, 77) та в Кольберґа (т. I, 159).

На третій день Великодня, себто в великодній вівторок, парубки років до 18 перед заходом сонця робили Коструба, себто чоловічу ляльку. Робили її з патика, сентиметрів на 20 завдовшки, липового, чи вербового. Ножиками позначали на ньому вуста, очі, ніс, бороду, вуха. На

голову давали йому стару подерту шапку, а самого завивали в старі подерті лахи. Тому і в розмовній мові ще досі КОСТРУБ означає нечепуру, нехлюя- (сл. Грінченка). Прибраного так Коструба клали на мари, зроблені з двох патичків, сполучених посередині двома поперечними патичками. Чотири хлопці, брали коструба на плечі і несли на цвинтар, що звичайно знаходився поблизу місця, де роблять коструба. Малі хлопці, що досі цікаво приглядалися до роблення коструба, чіпляли до прутиків шматочки паперу і несли їх, мов ті хоругви на похороні.

У часі, як хлопці готували коструба, дівчата, зібравшись на цвинтарі, співали про коструба і висмівали його, що він такий гидкий, бридкий, а думає женитися. Формуючи коло, вони вибирали одну з-поміж себе, ніби кострубову наречену, яка, ставши всередину коло запитувала:

— Кумцю любцю, чи не бачили ви мого Кострубонька?

Дівчата відповідали, що він пішов «у поле орати», або «сіяти», або що «он там під крамницею, торгує милій спідницю..»

Тоді дівчина ніби журиться й плаче, що не оцінила, як слід Коструба:

— Головонько моя бідна, журба моя непотрібна, ой що ж бо я учинила, що Коструба не злюбила.Приїдь, приїдь, Кострубоньку, стану з тобою до шлюбоньку, та на білому каменоньку та по раннім читаннячку стану з тобою до шлюбоньку».

Поки хлопці виготовляли Коструба, дівчата вспівали проспівати цю пісню кілька разів, а потім співали й інших веснянок.

Під час цього інтермеццо не відбувалося жадної дії, але, мабуть, усі уважали, що дівчина, спокушена дарунками — не з любови, а з лакомства нещасного — таки пішла за Коструба заміж. Але подружнє життя від того не йде, як слід, бо жінка заглядається на інших, кращих від Коструба. Тому, коли Коструб умирає, і хлопці приносять його на марах, дівчата, замість сумувати, навпаки веселішають, плещуть у долоні, тупотять ногами. Серед сміху гурма дівчат і хлопців обносить умерлого Коструба кілька разів навкруги церкви. Жінка, що за життя Коструба його не любила, тепер відкрито радіє:

— Слава ж тобі, Христе Царю, що мій милий на цвинтарю. Слава тобі, Ісусе Христе, не буде кому мене гризти. Як на лаві лежав то ще було трохи жаль, а як з лави зняли, ввесь жаль відняли·..

Хлопці б'ють дівчат за те, що ті сміються на похороні а інші тимчасом копають гріб ножиками та патиками сантиметрів 8-10 завглибшки. Потім ховають Коструба, присипають його землею а дівчата співають пісню про весну, що вернулася: «Ой вже весна воскресла! — Що ж нам принесла? — Принесла нам днину урочу та красу дівочу»·

Хлопці ніби злостяться, що дівчата такі веселі на похороні, ловлять їх, примушують ставати навколішки на гробі та оплакувати Коструба. І це повторюється кілька разів досить довго, серед загального сміху й реготу, бо спіймана дівчина виривається й не хоче ставати навколішки ані молитися за Коструба. По заході сонця всі розходяться. Коструба добувати з гробу не можна — коли б хто припадково розкрив його гріб, спричинився б до повороту зими, снігу, тощо.

Похорон Коструба ставили в зв'язок із давнегрецькими Адоніями, з оплакуванням Купала та Ярила, або московської Костроми, вбачаючи в цьому обряді чито похорон ненависної зими (проф. М. Сумцов в К. Ст· 1889. IX, ст· 636-37), чито, як західньо - европейські дослідники Маннгардт і Фрезер, усіблення рослинного духа, що мусів умерти, щоб відродитися (Фрезер «Золота галузка» I, 99—103).

М. Грушевський писав з цього приводу: «Цей похорон зв'язують із смертю Купала - Адонія, бачать у ньому заворожування зерна і т. д. Але він може стояти в зв'язку і з похороном зими, — маючи на увазі, що смерть у цій грі викликає не жаль, а радість· Правда, що єсть варіянт і радісний (ним користувався Фрезер, Є О·): «Ожив ожив наш Кострубонько, ожив, ожив, ожив наш голубонько!» — але я дозволю собі звернути увагу ще й на аналогію з великорос. Костромою, котрого теж аналогічно ховають весною, або літом, а він означає також те сміття, що палиться на Новий Рік». («Іст. у. л.» I, 169—70)·

Що радісний варіянт не може бути вихідним, а тільки значно другорядним, пізнішого походження, на це вказує між іншим саме ім'я Коструба, себто Нечепури, «гидкого - бридкого», як про нього оповідається· Отже трудно, щоб з приводу воскресення такого Нечепури можна було радіти і називати його «наш голубонько».

Не можна не згадати тут цікавої інтерпретації московського Костроми, що дуже добре прикладається й до нашого Коструба, яку запропонував був Каллаш на сторінках «Етн· Обозрєнія» (1889, т. 44, ст. 160). Тут він доводить що обрядова смерть — відголос справжньої смерти. Коли у пізнішому обряді топлять, чи палять ляльку старої негарної людини, значить у старовину робили те саме і з старими людьми, навіть із батьками, які робилися нездатними до продуктивної праці і ставали непотрібним тягарем· Отже у таких похоронах Костроми, чи Коструба, можна вбачати пережиток колишніх реальних умовин життя, і ніякого календарно магічного значення вони не мають· Якщо ж їх пристосовано до весни, то тільки тому, що в весінню голодівку коли припаси звичайно кінчалися, смерть непотрібних дідів з'являлася з особливою необхідністю.

Ця теорія, крім яскраво матеріялістичного забарвлення, має ще й ту хибу, що не приймає під увагу безперечні рівнобіжники весняних похорон і оплакувань ляльки, що представляла людину,, записані в ріжних народів, які на весняні голодівки не терпіли і старих батьків не забивали.

КОСЯК — табун кобил із огирем (слов. Уманця). Як термін пізнішого походження відповідає табунові в 10.000 голів (П. Курінний).

КОСЯК — линва для якоря на дніпровських човнах. (Сл. Грінч.) Також якір при плотах (Сл. Уманця).

КОТАРА — завіса з важкої вовняної матерії над дверима, над ліжком або вікнами. Також — намет.

КОТВА, КОТВИЦЯ — якір.

КОТЕЛЬНИКИ — майстри, що в давній князівській Україні обробляли мідь. Крім котлів (казанів) і дзвонів виробляли вони підсвічники, рукомойки, обручі, тагани та інше.

КОТЕРІЯ — див. КЛІКА.

КОТЕРМАК ЮРІЙ — див. ДРОГОБИЦЬКИЙ ЮРІЙ.

КОТИГОРОШОК — казковий герой, мати якого завагітніла ним від з'їденої горошинки (див. ЗАЧАТТЯ ЧУДЕСНЕ).

КОТИКИ — цвіт верби та лози: «Свячена лоза й котики — ліки од трясці». (Номис, ч. 8401).

КОТЛИ ВІЙСЬКОВІ, ТЕЛЕМБАСИ, ТАЛАМБАСИ — військові бубни ДОВБИША (див.): «Приїхали (в Січ), вдарили в котли, зібрались козаки» (Зап. ЮЗ. Руси» І. 168).

КОТЛЯРЕВСЬКИЙ ІВАН (1769—1836) — «Батько нової української літератури», якої початок датуємо його «Перелицьованою Енеїдою» 1798 р., що заговорила до української інтелігенції щиро-народньою мовою описуючи українське життя після зруйнування Запорозької Січі («Трої») 1775 р. Бо ж то не Еней і не троянці блукають світами, то останки запорожців зі своїм кошовим шукають десь пристановища на світі. Вдача Енея та його товаришів, їх поведінка, їх звичаї, одяги, зброя — все це чисто українське. У постатях Олімпійських богів змальовано українських поміщиків та бюрократів з їх розгульним життям, з їх характерними прикметами, з їх егоїзмом, з їх надмірними апетитами, з їх здирством то хабарництвом. Щоб пізнати як слід народній побут, Котляревський часто бував на вечерницях та досвітках записував там ріжні народні вирази, збирав приповідки та пісні, приглядався до народніх звичаїв, — і завдяки цьому «Енеїда» повна багатого етнографічного матеріялу, що дозволяє дивитися на Котляревського, як і на першого нашого етнографа: тим-то в цій нашій УМЕ так багато цитат із «Енеїди» під різними гаслами.

Це знання народнього побуту виявив Котляревський і в інших двох своїх творах — несмертельній «Наталці Полтавці» та «Москалі - Чарівнику», що були вперше виставлені на сцені в Полтаві в 1819 р. і були реакцією на невмиле, повне глуму з українців, відтворення українського народнього побуту в опереті московського письменника кн. Шаховського «Козак стихотворець» та інших писак, які не цурались за виразом проф Дашкевича, «модного тоді висміювання малоросів»! Оборона Котляревського спеціяльно в «Наталці Полтавці» така вдала й гідна, що ця оперета досі робить враження «м'ягкістю й ніжністю малюнку, красою слова, чаром народніх пісень, кидаючи одночасно гарне світло на гуманність автора». (В. Радзикевич).

С. Єфремов писав в «Іст. у. письменства» (І. 368): «З Котляревським до літератури нашої ввійшов народ і сів у ній на покуті остаючись там і по сей день бажаним гостем. Народ був **матеріяльною** підвалиною смілпвого почину Котляревського: **моральні** основи давала йому попередня літературна традиція, нарешті психологічним мотивом була любов до рідного краю, що не пустила його на шлях дезертирства од своєї батьківщини. Через щасливу комбінацію з них обставин Котляревський і зробився першим живим мотором українського письменства й громадського життя, єдиним на свій час теоретиком й практиком демократичного національного руху в Україні — і в тому його неминуща перед рідним краєм заслуга. ..До Котляревського українське письменство не було народнім, бо не прийняло ще до себе найпотрібнішого для всякого широнароднього письменства елементу — народньої мови, а коли й приймало, (Некрашевич, А. Головатий, Гаватович — Є. О.) то спорадично й не додержувалось її твердо й непорушно. Тільки з Котляревського почавши, народня мова увіходить у письменство, як неодмінна складова його частина, якої вже не можна вилучити з того, що ми розуміємо під письменством.. Правду писав Шевченко про славу, що навіки вкрила першого письменника-батька нового нашого письменства:

> Будеш, батьку, панувати,
> Поки живуть люде;
> Поки сонце з неба сяє,
> Тебе не забудуть...»

КОТЛЯРЕВЩИНА — епігони й невдалі наслідувачі Ів. Котляревського, головно його «Е-

неїди» з її гумористично - сатиричним тоном, всі оті Білецькі - Носенки, Писаревські, Думитрашки - Копитки, П. Кореницькі, О. Корсуни та інші, що, наслідуючи Котляревського не добачали поважного ідейного змісту «Енеїди», і наслідували тільки зовнішню манеру його писання, що полягала інеді в доборі грубих вульгаризмів, як ото про Енея, що «кричить як на пуп, попарпався увесь, подряпався, на тім'ї начесав аж струп» або про всяких Дідон - - «сучих дочок», що «кудахтають, як квочки», або про «скирти гною», що липилися по Трої і т. д.

«Не зрозумівши духу й напряму «Енеїди», не маючи літературного хисту, а саму лише сверблячку до писання, вони копіювали саму зверхню сторону поеми Котляревського і вкинулись у звичайну утрировку і безглузду карикатурність. Своїми невдатними спробами ці письменники довели були до того, що витворився був на все українське письменство погляд, як на грубе варнякання, просторікувату забавку, пристановище «малоросійських жартів», і справжні письменники тоді ж таки не жартома мусіли доводити, що українська мова здатна й до серйозної творчости та поважних творів. Необачні наслідувачі кинули, нарешті, і на самогоКотляревського темну пляму, хоч він найменше винуватий був за ту безглузду «котляревщину», що пустили під його прапором непрохані та нетямущі учні...» (С. Єфремов — Іст. у. письм.» І, ст. 374)'

КОТОЛУПНЯ — місце, де вбивали й обдирали котів, а переносно — місце тортур.

КОТУРНИ — у давніх греків високе взуття з підошвами заввишки в одну стопу, що його завів Айсхіл щоб надавати акторам у геройських ролях імпозантнішої постави, більшого росту. СТАВАТИ НА КОТУРНИ — говорити надто високим стилем. С. Єфремов у своїй «Іст. у. письмен.» згадує тих «невідомих творців» компліментів блудних», які просто не могли говорити інакше, як простою мовою, і які все ж НА КОТУРНИ ПНУЛИСЬ і силкувались іноді з-письменна закидати...» (І. ст. 352).

КОТЯН — половецький хан; з його донькою був одружений Мстислав Галицький. Після того, як монголи розгромили половців в 1222 р., він утік до Дніпра і прохав помочі в українських князів. Це привело до бою на р. КАЛЦІ [illegible] коли татари розгромили спільне військо українців і половців. (див. ПЛОСКИНЯ). Але [illegible] татари відійшли в Азію, щоб з'явитися знову під командою Батия в 1238 р. Котян пробував боронитися, але був остаточно розгромлений в астраханських степах, і з 4.000 половецьких недобитків утік до Угорщини, де й закінчив своє життя. Із ним закінчилася половецька доба наших степів і почалася татарська.

КОУТ — див. **КОВУТ.**

КОХ ГАНС (1894—1959) — німецький історик і теолог з 1929 р. доцент Віденського університету, потім професор теологічного факультету у Кеніґсберґу і в Бресляві. З 1937 р. і до кінця другої світової війни знову в віденському університеті. По другій світовій війні був деякий час євангельським пастором, а потім осів у Мюнхені і відновив працю «Інституту для справ Европейського Сходу», який очолював свого часу в Бресляві і який очолював до своєї смерти в Мюнхені. Цей Інститут видав між іншим у німецькій мові два томи історичних матеріялів, що відносяться до українського життя під німецькою окупацією, які зібрав та упорядкував п. Р. Ільницький. Проф. Г. Кох був постійним членом Кураторії Українського Вільного Університету та дійсним членом НТШ, і брав активну участь в українсько - німецькому товаристві. У 1954 р. був ректором німецької Високої Школи Політичних Наук у Мюнхені, а в 1955 р. їздив, як дорадник у східньо - европейських справах із канцлером Аденауером до Москви.

Народжений в Сх. Галичині, у Львові, Ганс Кох змолоду зв'язав себе з українським народом: у першій світовій війні служив в українському золочівському піхотному полку ч. 35, а після розпаду Австрії вступив до Української Галицької Армії і був членом її Булави — адьютантом ген. Тарнавського, у ранзі сотника (1919—21). З УГА він пережив усі її тріюмфи і трагедії і залишив з того часу спогади п. заг. «Договір із Денікіним», що їх видала «Червона Калина» у Львові в 1930 р. За другої світової війни був змобілізований до німецької армії і разом із нею побував знову в Україні, допомагаючи українцям, чим міг, у тих трудних обставинах. Енріко Масса, кореспондент італійських часописів «Іль Месаджеро» в Римі та «Іль Пополо д'Італія» в Міляно умістив у цих двох часописах на початку листопада 1941 р. просторy кореспонденцію з Києва, в якій писав:

«Для нас, кваппивих відвідувачів, що прибули з Берліну майже туристичною валкою, було приємною несподіванкою знайти в Києві такого вченого й ласкавого провідника, як проф. Кох з Віденського університету. Досить приземистий й неповоротний у свойому капітанському однострої, він спершу, в галасі старшинської їдальні, де ми підкріпляли свої сили після втомної подорожі, пройшов був зовсім нам непомітний. Це було на першому поверсі одного з двох готелів, що залишилися в Києві, і де ліжка не мали ані простирал, ані коців. Навіть водогін не функціонував. Побоювалися, що большевики зв'язали з ним деякі з тих несчисленних мін, що вони позалишали в найбільш несподіваних місцях. Проф. Кох сказав нам, що вже унешкоджено понад 10.000 мін. Деякі знаходилися по шухлядах столів, за дверцятами скарбових скринь і навіть за билами дзвонів... Поже-

жа, що викликали деякі з цих мін в найкращій дільниці Києва навколо Хрещатика, і зробила з проф. Коха «батька міста», щось у роді янгола-хоронителя місцевого населення. Проф. Кох провів кілька років у Києві, як военнополонений першої европейської війни. Тепер він повернувся до нього на чолі свого відділу, і окупаційні власті, з огляду на його знання міста, мови й звичаїв, користають із його допомоги. Проф. Кох не щадить хвальних висловів на адресу мешканців Києва, що під час того пекельного тижня зуміли втримати спокій і зразкову дисципліну, виконуючи без протестів наказ про звільнення загрожених дільниць... Наш приємний провідник показував нам Андрієвську церкву, вибудовану для імператриці Єлизавети італійським архітектом Растреллі. Мармурова тераса, з якої відкривається чудова панорама на Дніпро і на безмежні рівнини сходу, оточує церкву, повернену від кількох днів культові і вже переповнену народом, який товпиться й зовні, не знаходячи місця всередині. В одному густішому гуртку хтось голосно читав невеличкий часопис в українській мові, що виник зараз же після прогнання большевиків. Проф. Коха привітано, як вірного й доброчинного приятеля. Звідусіль летіли йому назустріч широкі усмішки та рухи вдячних рук. Він відповідав, приязно поплескуючи рукою по плечу чи по щоці ближчих осіб, нахиляючись із ласкавим запитом до якогось вкритого зморшками дідуся чи до виснаженого хлопця. Всі дякували йому за те, що він видобув із дорогоцінних колекцій, які опинилися під його доглядом, церковні ризи, яких тут не бачили за 25-літнє панування большевиків. І навіть на вулиці, що йде під церквою, спинився якийсь відділ української добровольчої міліції з жовтоблакитними опасками на рукаві, щоб віддати йому шану...»

Але ця ідилія дуже швидко кінчилася, коли владу над Україною перейняв КОХ ЕРІХ (див.).

Проф. Г. Кох залишив нам праці в німецькій мові про історію Української Церкви, про Автокефальну Українську Церкву, про Третій Рим, про початки християнства на Україні, про проф. М. Грушевського, про неокласиків та інше, а головне «Українську Лірику за 100 років», видану в 1955 р. у Вісбадені. Про переклади Г. Коха писав проф. І. Мірчук:

«Кох дав українській літературі якнайкращі переклади на німецьку мову зразків української лірики за останніх сто років. Правда, українські поетичні твори знайшли перекладачів у різних европейських мовах, найбільше, мабуть, в німецькій мові, але ніхто з перекладачів не зумів схопити духа української поезії, так, як проф. Кох. Чи взяти тут до уваги, напр., переклади Віргінії, чи д-ра Шпехта, чи Орлика, Туцкі, чи др. Грицая, чи інших, то всі вони не дорівнюють ні в якому разі перекладам Коха, який, паралельно із досконалою зовнішньою формою, зумів схопити дух української поезії в повній її красі і вмів передати його для німецького читача». («Свобода» 1959, ч. 146).

КОХ ЕРІХ (1896—1959?) — німецький кат України, її Райхскомісар (з жовтня 1941 р.) за гітлерівської окупації, який виконував з невблаганною жорстокістю плян винищення українського народу протягом одного покоління, щоб «зробити місце» для германської раси і мав на своєму сумлінні за 3 роки «праці» 4 мільйони винищених українців та 2 мільйони українців, вивезених до Німеччини на примусові роботи. Як відбувалося винищування українців, про це писав у вересні 1949 р. «Новий Шлях»:

«Ось Бабин Яр за Лук'янівкою, куди що п'ятниці звозили з київських казематів на розстріли національно - свідомий елемент нашої молоді, недобитків комуністичних катівень і концтаборів.

«Ось рівенська тюрма, де в лютому 1943 р. одної ночі вимордовано і вистріляно 900 чоловіка-в'язнів, що збунтувалися, знаючи, що їм загрожує смерть, але не могли вирватись з-за мурів в'язниці...

«Ось два села на Дубенщині й Костопільщині, де каральні загони Коха спалили по 2.000 живих людей в церквах, з ні в чому невинними старцями й дітьми... Це з приводу цих справжніх гекатомб відважно писав до Ґебітскомісара Волині Високопреосвящений Полікарп (лютий 1943 р.), тоді архиєпископ Луцький, що «від часів поганського імператора Адріяна християни не зазнавали таких мук, яких зазнають тепер», тобто за Гітлера і Коха...

«Ось село Троєкури під Островом на Волині. В селі самі старі жінки та священик, з родиною. Решта населення — все, що ще сильне й здорове, повтікало з села... Тоді кати підпалюють церкву і через вікна вкидають до неї священика, його жінку, дочку і старих жінок, що не побоялись залишитись у селі, бо ніякої ж «вини» за ними не було..»

Після програної війни Е. Кох зник, і щойно в 1949 р. його заарештовано в брітанській зоні Німеччини, де він проживав під іменем майора Рольфа Берґера. Англійський суд у Гамбурзі, вирішив видати його Польщі, яка разом із СССР, почала домагатися видачі Коха за злочини, поповнені на українських землях Польщі. Але, одержавши Е. Коха, польський уряд не спішився з судом, а передав його Москві. Там він протягом 8 літ писав спогади й ріжні записки, інформуючи московський уряд про все, що тому хотілося знати. Коли ж Москва добула з нього все, що хотіла знати, передала його назад Польщі, хоча найбільші злочини поповнив Е. Кох в Україні, і його повинен би був судити Київ, а не Варшава.

Акт обвинувачення поставив на рахунок Коха загибіль 72.000 поляків в Цехановському

та Бялостоцькому округах, вимордування 25.000 жидів у Бялостоцькому ґетті, вивезення 100000 людей з цих областей до німецьких концтаборів та в'язниць і участь його в рішенні знищити Варшаву в 1944 році. Крім того, в акті обвинувачення згадується, що на сумлінні Коха, як райхскомісара Україну, є 4 мільйони вимордованого населення в Україні, вивезення на примусові роботи двох мільйонів осіб і спричинення шкоди на 200 мільярдів рублів.

Після дуже довгого процесу, що тривав майже чотири з половиною місяців, і який розпочався 20. X. 1958, в якому Е. Кох все заперечував, його засуджено на кару смерти. Вищий суд відкинув пізніше його апеляцію.

КОХАННЯ — тілесна змислова любов. Людей, зв'язаних між собою тільки тілесною любов'ю, називають у нас КОХАНЦЯМИ, відріжняючи КОХАНКУ (чи коханця) від дружини, якої любов, освячена в таїнстві шлюбу, набирає швидко духового характеру і має ширший засяг. Українська родина все визначалася великою повагою до жінки (див. ЖІНКА), і уже Костомаров завважував, що в коханні українців помічається більше духового змісту, тим часом, як у москалів перемагають матеріяльні розрахунки. Проф. І. Мірчук виділяв українців з поміж інших слов'ян, зазначаючи, що «в коханні українців менше еротичного (змислового Є. О.) забарвлення, ніж у інших». Проф. І. Гончаренко також писав: «Наявність духового змісту в коханні має цінне значення. Воно говорить про високе шанування святости материнства й родинного життя. Отаке «духове» кохання освячує майбутню родину й надає їй глибшого змісту. Бо в такій родині в першу чергу будуть панувати ласка, тепло і радість життя, а це, як знаємо, є необхідна атмосфера доброго виховання дітей». («Укр. Вісті» 8. X. 1959). Також і А. Моруа писав: «Це велике чудо людського серця, що на зовсім простому природному гоні, виростає ціла будівля найрізнородніших і найніжніших почувань. Завдяки чародійній силі цих почувань, які називаємо коханням, двоє бідолашних грішників, невірних та егоїстичних, якими від природи є всі людські істоти, лучаться в найдовіренішу і найдивнішу постать любови». (див. ЛЮБОВ).

КОХАНОВИЧ ГРИГОРІЙ ОНУФРІЙ (✝ 1814) греко-католицький єпископ Луцький, а з 1810 р. і до смерти митрополит уніятської Церкви в Росії.

КОХАНОВСЬКИЙ ПАНТЕЛЕМОН — економ Печерської Лаври, зладив хроніку «Обширний Синопсис Руський» (1682 р.).

КОХАНОВСЬКИЙ ВЕСПАСІЯН (1633 — 1699) — польський письменник, учасник віденського походу 1683 р. Написав польську хроніку, в якій оповів і про події в Україні, що мали відношення до історії Польщі. Вона була одним із джерел козацького літопису Гр. Грабянки.

КОЦ — стрижений килим дорогого виробу: «А коц важний з розводами, і посередині великий орел» (Квітка). Також ткане — шовкове, або вовняне — укривало, яким застилано ліжко.

КОЦИЛОВСЬКИ ЙОСАФАТ (1876 - 1947) — український греко - католицький єпископ Перемишля, висвячений 1917 р. У 1945 р. арештований, разом із іншими галицькими єпископами, з обвинуваченням «у державній зраді», був вивезений до СССР, де й помер у в'язниці в 1947 р.

КОЦИПІНСЬКИЙ АНТІН (1816—1866) — композитор, автор музичних збірок українських народніх пісень. Дуже популярна його гармонізація пісні «Гандзя цяця, молодичка...»

КОЦКО АДАМ (1882—1910) — герой західньо - українського студентства в його боротьбі за український університет у Львові. Був добрим промовцем, і вже в 1906 р. стояв у перших рядах на барикадах університету. Працював, як невтомний діяч і основник клітин «Січі» й «Просвіти». Любив мандрівку і перейшов усі українські землі, нав'язавши зв'язки з українським студентством у Києві. Загинув 1. VII 1910 від польської кулі, коли польські студенти кинулися розгоняти віче українських студентів, яке скликав А. Коцко в мурах львівського університету, щоб запротестувати проти відібрання українцям і тих небагатьох українських катедр, що їх було здобуто перед тим.

КОЦЮБА, КОЧЕРГА — залізний прилад, вигортати вугілля з печі, поправляти дрова в ній, тощо. На Дрогобиччині, «як гримить дуже і йде дощ», виносили під хату лопату, кочергу й свячене зілля — «щоб Бог хоронив від тучі і граду» (МУН, XVIII,29). Так само й на Стрийщині: «Як озьме град падати, то люди кидають коцюбу й лопату з хати на перехрестя, і шкаралущі з гусячого яйця, то, кажуть, град зараз і перейде, або ся відверне» (Етн. Зб. НТШ. V, 78). Так само і в Орельці, коли надходила градова хмара, клали під окап перед порогом кочергу й лопату, що нею саджають хліб, (Етн. Зб. 244, Чубинський, І 23; 29).

Магічне, охоронне значення кочерги пояснюється її близькістю до вогню, бо всі прилади, зв'язані з вогнем, ніби мають силу відгоняти нечисту силу а в даному разі ту, що гуде в градовій хмарі, — ця охоронна сила, кочерги збільшується ще й тим, що вона залізна.

КОЦЮБИНСЬКИЙ МИХАЙЛО (1864 — 1913) — славний письменник, творець української імпресіоністичної новелі, автор чудових

«Тіней Забутих Предків», «Інтермеццо», «На Камені», «Цвіту Яблуні», «Фати Морґани». «У грішний світ» та багатьох інших творів, що чарують нас своєю мистецькою мовою, глибокою психологічною аналізою, поетичною красою — особливо в описах природи — безнастанними шуканнями краси й шляхетности в сірому буденному житті, проти обтяження його дрібними матеріяльними інтересами, та багатством творчої уяви. Не дурно ж звали його «поетом краси природи та краси людської душі».

Гарну характеристику М. Коцюбинського, як людини, дав був свого часу В. Гнатюк, його сучасник і приятель:

«Середнього росту, стрункий, худорлявий, в останніх часах трошки наперед похилений, одягнений скромно, але без найменшого закиду, і обов'язково з якоюсь квіткою в бутоньєрці.

«Квіти — була його пристрасть і розкіш, і треба було бачити, як його очі іскрилися з утіхи, коли переходив він царинкою, всіяною сотками ріжних квіток, що миготіли та виблискували до сонця всіми знаними барвами.

«Він пристрасно любив природу, і давав вияв своїй любові на кожному кроці.

«Любив добрих людей, любив приємне товариство і, знайшовшись у ньому, любив вести безконечні розмови... Незвичайно любив діти і ніколи не проходив повз них, щоб їх не зачіпити, не заговорити та не пожартувати трохи.

«Для кожного привітний, скромний, ні трошки не зарозумілий, він умів ввійти в чуже положення, відчути його, зрозуміти чужу душу. Особливо був чуткий на чужий біль, терпіння або нещастя, і наскільки це було в його силах, силкувався зменшити їх, або хоч злагіднити.

«Безкористовний аж до пожертвовання, все робив із внутрішнього переконання, а ніколи з інтересу, — і тому нераз давав себе використовувати людям, що на цій точці мали цілком протилежні погляди.

«Гарячий патріот, любив свій край і народ над усе, готов був віддати йому всі свої сили, все своє знання, ввесь свій талант...»

Такий же образ поета, повний духової краси, високої моральної вдачі та глибоко - ідейного світогляду, постає перед нами, коли ми читаємо його твори.

Народився М. Коцюбинський в Вінниці. Деякий час перебував у Басарабії, де брав участь у боротьбі з філостерою, що руйнувала виноґрадники. Ця боротьба з філостерою та побут басарабських селян лягли в основу його оповідання «Для загального добра». Та через ревматизм, якого він тут набрався, покинув він державну посаду і отримав місце при статистичному відділі чернігівської земської управи. Тут і перебував він до кінця життя, беручи участь у громадських справах.

Для покріплення здоров'я, що гіршало з року на рік, їздив він до Німеччини, Швайцарії, Італії. З Італії вивіз він новелю «Хвала Життю» написану з приводу страшного землетрусу в Мессіні, де згинуло відразу 200.000 люду, і прегарну, незакінчену новелю «На острові». Їздив він також до гуцульських Карпат у Криворівні, що надхнули йому «Тіні Забутих Предків» цю перлу нашої літератури. У цій повісті М. Коцюбинський, спираючись на народніх віруваннях, відтворив фантастичний світ мавок, чугайстрів, знахарів мольфарів, подібно до того, як Леся Українка відтворила подібний фантастичний світ Волині в своїй чудовій «Лісовій Пісні».

Мих. Коцюбинський почав друкуватися від 1890 р., і перші його твори зраджують впливи реалістично - побутової школи Нечуй-Левицького та П. Мирного. Та, не задовольняючись мистецькою формою цього напрямку, «шукає Коцюбинський у західньо - европейській літературі нових мистецьких засобів, що більше імпонували б його творчості. На деякий час він захоплюється Мопасаном, знаходить у його манірі більше простору для змалювання психологічних подробиць і проникнень у глибину людської душі, пізніше зачитується Стрінберґом, Ґуставом Фльобером, Генриком Ібсеном, Кнутом Гамсуном, творами модерністів і витворює свій індивідуальний, притаманний лише йому стиль, взявши від українського реалізму твердий ґрунт і ясну прозорість думки, від французького натуралізму тверезий погляд і сміливе шукання краси, від скандинавських письменників їх уміння глибоко зазирнути в душу і змалювати різноманітні людські переживання, обумовлені почуттям радости, горя, несподіванки, голоду тощо.

«Любов до краси, до шляхетности в житті і природі змушують його обминати крайності вульгарного натуралізму, а велика майстерність спостереження різноманітних людських переживань, реаґувань на хвилеве враження, спонукає його в бік імпресіонізму. І до цього всього він додає ще своє власне, не позичене ні від кого: прагнення до краси, до шляхетности, до ідеалу, повстання проти сірої буденщини і засмічування душі непотрібним, неперевершене вміння переййматися психікою власних персонажів та якнайяскравіше передавати їх настрої і переживання». (Проф. Ю. Григоріїв).

У Радянській Україні славлять М. Коцюбинського за його «Фату-Морґану», незакінчену «епопею соціяльної революції 1905 р. в українському селі» і намагаються зробити його пророком тієї людоненависницької філософії, якою Москва хоче виправдати жорстоку боротьбу проти будь яких виявів «буржуазного націоналізму» на батьківщині великого українського письменника. Але те, проти чого виступив М. Коцюбинський, напр., в «Інтермеццо», не перевелося й під окупантським режимом червоної Москви:

«Боїмося слово сказати. Був тобі приятель і однодумець, а тепер може продати тебе нишком

ком. Відірвеш слово, як шматок серця, а він кине його собакам. Ходиш між людьми, як між вовками. Одно — стережешся. Скрізь насторожені вуха»..

Був М. Коцюбинський чуйний і на національне поневолення свого народу, належав до відомого Братерства ТАРАСІВЦІВ (див.). Він не хотів друкувати своїх творів у російських журналах перед їхньою появою в українських видавництвах — хоч чужі видавці пропонували йому в три рази більший гонорар від того, який могли платити українці.

Довідавшись, що В. Винниченко, образившись на українську критику, висловив намір покинути українську літературу й перейти до російської, М. Коцюбинський писав в 1909 до Є. Чикаленка: «Мені соромно було читати таке. Так, наче він пише для критики (яка все ж таки дуже цінить його). Як може говорити щось подібне ідейна людина — не розумію. Хіба він пише тільки для власної приємности, для слави, для похвали? Хіба свідомий українець має право оддать свій талант і свої сили чужому народові? Це щось таке дивне, що, повторюю, мені соромно було читати...» («Україна» Париж, 1949, II, ст 78). «Що там синочок наш — запитував він дружину в листі з 9. I. 1898 р., — які слова вивчив? Не вчіть його тільки по-московському, бо як дитина звикне, то трудно буде відвикнути..» (там же ст. 76).

І тому, як писав Л. Луців в «Свободі» з 8 X. 1954. «наївно смішне все те, що про Коцюбинцького пишуть ті, які не могли його викинути з історії української літератури, як зробили це з О. Кониським, Б. Грінченком та іншими нашими письменниками..» (Дв. КОЦЮБИНСЬКИЙ ЮРІЙ).

КОЦЮБИНСЬКИЙ ЮРІЙ (1897 — ? — негідний син славного Михайла Коцюбинського, [illegible] аґент поневолення України червоною Москвою, народний комісар військових справ першого большевицького уряду («Народнього Секретаріяту» в протиставленні «Генеральному Секретаріятові» Центр. Ради) в Україні, що [illegible] війну проти Української Центральної Ради [illegible] уряду московськими військами. Пізніше [illegible] УССР у Відні та ще пізніше посольський [illegible] СССР у Варшаві. Розстріляний московськими червоними імперіялістами за «український [illegible]», коли його дальша служба Москві [illegible] непотрібна.

[illegible] характеристики того, як відносилися [illegible] українського яничара на московській [illegible] жні українські патріоти, передруко[illegible] надзвичайно мужній лист до нього С. Єф[illegible] [illegible]ваний з безсумнівним ризиком [illegible] в київській «Новій Раді» під час [illegible] Києва бандами Муравйова. Цей [illegible] на те, щоб його знали якнай[illegible] нашого суспільства.

ЛИСТ БЕЗ КОНВЕРТА .

До «командуючого українським військом» та «народного секретаря» Юрка Коцюбинського.

Пане Коцюбинський!

Серед імен, власники яких нахвалялися обернути Київ — це серце України й красу землі нашої — в руїну і, зробити з нього купу гною й грузу й почасти нахвалки свої справдили, — одно ім'я спиняє на собі увагу, од одного найбільшим жахом віє. Це ваше, пане Коцюбинський, ім'я! Морально нам байдуже, що робили з Києвом ваші товариші. Але не однаково нам, що серце України в залізних лещетах здушила людина, яка носить прізвище— Коцюбинський. Це прізвище вся Україна знає. Знає, як великого художника і великого громадянина разом, що служив Рідному Краєві не тільки своїм майстерним пером, а й кладучи в гурті з іншими працівниками цеглину за цеглиною на будинок відродження вільного українського народу. Своїм широким серцем він охопив болі трудящого люду, він пережив з ним найтяжчі, найтемніші часи, пережив і початок воскресіння, і на той світ пішов із твердою вірою, що встане правда, встане воля, а з ними й рідна Україна та великий народ український встануть до нового життя. Надії ці були справдились. Воля справді засяла вже була під українським небом. І от приходять люди, що цю волю знову кладуть у домовину й важке віко пудовими набоями прибивають. І між ними — людина з прізвищем Коцюбинського, славного батька виродний син ..

Пане Коцюбинський! Я знав і любив вашого батька. Я щиро оплакував його дочасну смерть. Я кинув свої квіти на його могилу. Але я, не вагаючись, кажу: яке щастя, що він помер, як добре, що очі його не бачили й уші не чули, як син Коцюбинського бомбардує красу землі нашої й кладе в домовину Українську державу! Доля зглянулась над ним і зробила цю полегкість хоча кістки його напевне перевертаються в могилі над Десною — і Десна принесе ще до старого Дніпра і під зруйнований Київ ті криваві батьківські сльози й прокльони, яких не може послати ота забута вами й дорога нам могила.

Та це сантиментальність, панеКоцюбинський, і за це прошу мене вибачити. Не до лиця нашим лютим часам сантиментальність. Я про інше хочу з вами говорити.

Ви — командуючий українським військом; я — тільки рядовий український письменник Ви — людина, що у своїх руках держить — чи надовго ? — життя і долю мільйонів людей; я — один із тих мільйонів, може, один із призначених на страту, якого з вашого наказу можуть щохвилини послати на смерть ваші полигачі. Ви тюрми та жандармських скорпіонів. А проте я не її кінчаю... Нас ділить прірва, безодня несходима, яка тільки може ділити большевика від старого українця, що не раз звідав царської тільки починаєте свою життеву путь: я може

заздрю вашій силі й не проміняю її за мою несилу; і проте я не хочу починати свого життя вашим способом, я не бажаю вам кінчати його (життя) може і призначеним мені (життям). Не бажаю, бо це була б полегкість за нечуване діло, що тяжить на вас, а полегкости — скажу по щирості — вам я жичити не можу. Є вчинки, панеКоцюбинський, яких нічим не одкупити ні спокутувати, за які прощення не може бути. На вас лежить тавро таких учинків.

Не буду вам, пане Коцюбинський, нагадувати, що виховано вас, по смерті батька вашо го, громадським коштом, що на український гріш, на тяжку загарьовану удовину лепту ви, пане Коцюбинський, здобули свої переконання; це теж сантименти, які не лицюють нам тепер у дні божевілля й жаху. Не говоритиму також і про наші способи політичної боротьби,— про них можна сперечатися як і про всякі способи. Але ось не сантименти і не такі справи про які можна сперечатися. Десять днів мільйонове місто, місто беззбройних і беззахисних дітей, жінок та мирної людности, конає в смертельному жаху. Десять днів смерть літає над головами невинних людей. Десять днів творяться такі страхи — я їх бачив, пане Коцюбинський! — од яких божеволіють люди. Десять днів конає українська воля. І ви, син великого батька, що любив — і це я знаю — наше місто, ви його не захистили. І того не досить. Коли ваші «вороги»,— од яких ви не стидались брати допомогу, — щоб не руйнувати міста, вийшли з нього, ви входите тріюмфатором та завойовником і, сіючи мізерні брехні про «буржуазність» та «контрреволюційність», чесним ім'ям свого батька покриваєте нечуване злочинство, яке вже зроблено й по цей день робиться — ті гори трупів, що навергано в ім'я рівности й братерства без жадного суду й слідства, ті ріки крови, що течуть вашими, пане Коцюбинський, слідами. Та ви не тільки покриваєте злочинства — ви робите нові. Ви по-блюзнірському знущаєтеся над усім, що дороге українському народові й що було дороге вашому батькові. Ви українською мовою розповідаєте про свій тріюмф. Ви нею слебезуєте свої накази воякам...

Нащо ви це робите?

Коли Юда поцілував свого великого Навчителя, цей відповів йому найкоротшим запитанням: «Чи поцілунком продаєш Сина Чоловічого?» — Що вам сказати на цей ваш поцілунок? Яким голосом відповідатимете, коли невсипущий сторож людський, совість, запитає вас: «Де брат твій, Авель?» Але найбільші зрадники в історії людськости, Каїн з Юдою, спокутували свій гріх. Один ходив по світі «стенай і тряситься», другий — «удавися». Ви пане Коцюбинський, цього не зробите! Ви не стогнатимете і не тремтітимете. Ви не повіситеся. Це теж сантиментальність. На це треба того, що бракує вам органічно. Ви спокійно хліба-соли заживатимете і коли вам, пане Коцюбинський, нагадають, що на руках ваших кров, ви, як щедрінський персонаж усміхнетеся: «Нічого — с.. я вимил — с....» І сідаючи за стіл, не прийде вам на згадку та сім'я, яку шестипудовий набій (стрільно, Є. О.) усю знищив саме за обідом. Нічого вам не скаже й той шестиліток - хлопчик, що вдарив себе ножем, коли його тата, — чуєте, пане Коцюбинський, тата! — одірвали од нього, беручи на катівську розправу. Не скажуть і ті ранені, яких із шпиталів брали на розстріл, і тільки тим з них, що самі вже й іти не здолали ласкаво кидали: — «Ну, ждіть черги!» — Ви скажете — буржуазна кров. Звідки ви це знаєте? — спитаю вас. І чи не більше за цих проклятих десять днів пролито крови пролетарської? А втім для мене це ваги немає, бо буржуазна кров так само червоніє, як і пролетарська, і так само веселіше їй текти по жилах, як по піску Маріїнського парку, і так само п'янить вона людей, що можуть полоскатися в ній. І голі трупи, ограбовані, роздягнені, яких снопами розвозили по вулицях, — вони німо свідчать, що п'яні од горілки й крови люди ні впину, ні межі своєму хижацтву не знають. І коли у вас, що носите прізвище Коцюбинського, знеслась рука на Київ, коли ви можете чесним ім'ям великого українського письменника покривати всі заподіяні злочинства , коли ви досі жити можете — то вам уже нічого боятися, можете спокійно спати.

Спіть спокійно. Я знаю, що вашу запанцирену совість словами не дістати. Але ж і ви знаєте, що з насіння, яке посіяли ви в рідну землю вродить не те, чого ви сподіваєтесь, не рівність і братерство, а тільки ножі обоюдні, зненависть і кров... До чистої справи й чистих рук треба докладати, а нечисті руки й найчистішу справу зогиджують, бруднять, каляють... І хоч у десятьох водах мийте їх ,не змити вам ганьби й неслави, якими вкрили себе і свої діла. Я знаю, що ви тепер цього не годні зрозуміти. Але хоч теви, може зрозумієте, що заважає мені, рядовому письменникові, цього листа до вас, «народного секретаря», хоч задля годиться, заради самої ввічливости підписати— з звичайною пошаною». («Нова Рада», 15. II. 1918, ч. 13. За «Визвольним Шляхом» березень 1959 р. ст. 340-42).

КОЧ — крита карета. У Т. Шевченка в «Марині»: «Із коча пан мій вилізає і посила за молодим..» Проф. Ів. Огієнко писав у «Рідній Мові» (1936, ст. 423): «Коч — рідке й цікаве слово. У XV—XVI вв. мадярське село Коч над Раабою займалося перевозом між Віднем і Пештом даючи для того особливі карети — кочі. Ось ця мадярська назва поширилася по всій Европі для назви карети..»

КОЧЕДИЖНИК — див. ПАПОРОТЬ.

КОЧЕРГА — див. КОЦЮБА.

КОЧЕРГА ІВАН (1881—1952) — видатний український драматург, автор комедії «Фея гіркого мигдалю», «Майстрів часу» (найвища нагорода на всесоюзному конкурсі 1933 р.), «Підеш — не вернешся», «Китайського фляк ону» та особливо цінних історичних п'єс «Свіччине весілля» та «Ярослав Мудрий». На жаль, завдяки гнітючим умовам московської окупації України, талановитий драматург не зміг виявити свого великого таланту в належній мірі і в природному для нього розвитку. «Фею гіркого мигдалю», як п'єсу «буржуазно - розкладову», в якій були Україна, сонце, радість, сміх, але не було марксизму й клясової боротьби усунено швидко з театрального советського репертуару, а «Свіччине весілля» та «Ярослав Мудрий» в нього і не входили. Остання це — захоплений гімн державній могутності староукраїнського Києва. Князь Ярослав перетворює Київ у центр потужної держави, він змушує навіть ворохобних новгородців схилятися перед маєстатом київського державного стягу. Ярослав Мудрий зображений у драмі, як сильна особистість із внутрішньою психологічною конфліктністю самої своєї вдачі: потяг до воєнних звитяг і лицарських вчинків схрещуються у нього з мудрістю будівника і палкого мецената молодої української культури. Драма дає ряд прекрасних малюнків побуту старокняжої України: відтворює дуже правдиво і поетично тодішню атмосферу книгопочитання, глибоку релігійність у вищих суспільних верствах тодішнього Києва, показує незайману простодушність княжого суду в дусі «Руської Правди», тощо. «Свіччине весілля» і «Ярослав Мудрий» — пророчисті докази того, що український творчий дух — могутніший від всевладного Хама - державиморди, від всюдисущого советського жандарма» (Ю. Бойко).

КОЧЕТИ — кожний з двох колишків в човні, поміж якими ходить весло.

КОЧОВИКИ — пастуші народи, що кочують від пасовиська до пасовиська, шукаючи кращих місць для своєї худоби. протягом майже тисячоліття були сусідами українського хліборобського народу в чорноморських та приволжсько - донських степах і дуже неґативно позначилися на його історичному — політичному й культурному — розвиткові. постійно на нього нападаючи та руйнуючи.

З приводу питання, чому боротьба з кочовими ордами була часто непосильна і в усякому разі дуже важка, український економіст, М. Зібер, у своїй книзі «Очерки первоб. екон. культури» (СПБ., 1899) зазначав, що самий спосіб життя кочових народів, спонукає їх до постійного руху й захоплення чужих територій. Крім того, кочовики дуже витривалі й легко мобілізують свої воєнні сили, у них усі мужчини вояки. У хліборобів, навпаки, воєнній справі присвячується тільки частина людности, як от у давній Русі-Україні — князі та їх дружина. (Мазепа «Підстави наш. відродження». II, 9). (Див. ПЕЧЕНІГИ ПОЛОВЦІ, СТЕП , ТАТАРИ).

КОЧУБЕЙ — чубатий жайворонок.

КОЧУБЕЙ ВАСИЛЬ (1640? — 1708), унук татарина Кучук-Бея, що в початку XVII в. прибув в Україну і, охрестившись, прийняв ім'я Андрія і розпочав рід Кочубеїв. Вас. Кочубей був від 1681 р. генеральним писарем, а від 1694 р. генеральним суддею. Вислужуючись перед Москвою, дістав у 1700 р. титул «стольника», підписав донос на Самойловича, а потім доносив на Ів. Мазепу. З наказу Петра І, що тим доносам на Мазепу не вірив був тортурований і стятий разом із другим донощиком Ів. ІСКРОЮ (див.) у с. Богданівці біля Білої Церкви. Залишив ганебну пам'ять донощика і зрадника. Це його згадував Т. Шевченко в перечисленні:

Галагани, і Киселі,
І Кочубеї - Ногаї, —
Було добра того чимало!

Ю. Шерех писав у 1954 р. в «Нових Днях»: «Комплекс Кочубеївщини і тільки він уможливив Москві здобувати чимраз більше позицій в Україні. Розріст цього комплексу змусив Мазепу до суворої конспірації, що не дала йому змоги військово підготуватись до бою під Полтавою. Бій під Полтавою виграв Росії не Петро І, а українські Кочубеї...» (ч. 50, ст. 9).

КОШ — див КІШ.

КОШАРА — загорода для овець. «Чужа кошара овець не наплодить» (Номис 9659).

КОШЕНИЦЯ, КОШАНИЦЯ — скошена на траву пашниця.

КОШЕРНЕ М'ЯСО — чисте м'ясо, дозволене жидам на їжу, згідно з приписами Мойсеєвого закону.

КОШИЦЬ ОЛЕКСАНДЕР (1876 --1944) --- геніяльний український диригент світової слави і композитор. Гармонізатор українських народніх пісень. У рр. 1919 - 1923 на чолі «Української Республіканської Капели» об'їхав всі столиці й більші міста Европи та Америки — Північної, Середньої та Південної, здобуваючи по всіх усюдах тріюмфальний успіх і славу собі та українській пісні

«В деяких місцевостях Чехи вітали нашу «Капелю» так, як вітали навіть свого президента-освободителя Т. Масарика. В Голляндії на одному з концертів була присутня королева і вписалася в пам'яткову книгу «Капелі». Скрізь повінь ентузіязму. Европейська преса заговори-

ла з симпатією про Україну. Без пересади можна сказати, що своїм мистецтвом «Капеля» зробила тоді для популяризації української справи більше, ніж всі наші коштозні дипломатичні місії. «Англійський часопис «Скеч» писав 11. 2. 1920 р. «українці розумні у виборі форми їх пропаґанди. Не віруючи в нові нації, що виникли після війни, я слухав концерт з дуже мішаним почуттям, але вкінці я був цілком переконаний у справедливості їх національних змагань, у всякім випадку чуттєво». В Антверпені «Де Ґазет» з 31. І. 1920 р. писала: «Є група українців, які із співами подорожують по світі. Це чудово, один уже тільки факт цього заслуговує глибокого подиву і пошани. Це подібно до хрестового походу. Немає промов, не роздають брошурок, ні мап. Тільки співають, і чого ніколи не зроблять ні брошури, ні мапи ні промови, бо книжок не читають і промов таксамо не слухають, можуть зробити ці пісні. Сотні і сотні були захоплені цими піснями. Не було кінця оплескам і викрикам. Це був тріюмф, це було щось чудове і приємне для кожного, хто хоч трохи співчуває правам кожного поневоленого народу. І хоч він для нього не цілком знайомий, все таки це його брат, якого зустрічають з отвертими раменами і з великою любов'ю. Цього вечора почували ми себе рідко щасливими. Коли всі українці так співають, як члени цього хору, тоді цей нарід вартий більше ніж своєї волі».

«Найгостріший і найсуворіший критик Франції Шарпаньє почав свій допис (Ля Комедія» ч. 579, 8. XI. 1919. Париж) такими словами: «Великі жерці мистецтва приїхали в Париж послужити красі!» Далі каже: «Мене всі знають за вибагливого й лайливого, але хто не вірить моїм словам нехай сам піде, послухає і переконається». Він пише далі таке:

«..Які це інші люди і як далекі вони від нашого жалкого душевного стану; яка в них велика і сильна віра! Подивляємо цю безмежну відданість спільній ідеї, їх любов до мистецтва, якому вони служать з таким прив'язанням. П. Кошиць творить у моменті, коли він дириґує. Його інтерпретації того самого твору внаслідок колосальної праці при пробах міняються, так би сказати, до безконечности. Це керманич у цілім значенню цього слова. Його співаки, крім пасивного послуху, відзначаються вродженим музичним хистом. Голоси гарні і певні. Настільки певні, що навіть у найніжніших музичних нюансах завжди залишаються абсолютно чистими. Ніколи нема помилок ні в найбільш вередливих ритмах, ні в найсміливіших вокальних переходах (інфлекціях). Виконання українського хору завжди бездоганне. Але цього ще мало, — нічого там не бракує, навіть цих «імпондерабль», які, дякуючи впливові флюїдів, викликують сяйво довкола, передаються цілому окруженню, викликають екстазу.

«Якщо російська мелопея в дійсності виявляє безнадійність, національне українське мистецтво залишається завжди здоровим, з іскрами веселости. Фолкльор цієї країни містить у собі при щирій простоті — надзвичайно багаті контрапункти та контрасюжети. Композитори, учні Лисенка, підносячи ці додаткові прикмети, лиш продовжували діло удосконалювання і селекції інстинктовно зробленого самим народом.»

Таких рецензій появилося тоді в Европі сотні. Подібний успіх мала «У. Р. Капеля» згодом також у Північній і Південній Америці. Ол. Кошиць прислужився українській справі ще другим великим ділом. А саме, завдяки своїй дириґентській популярності, він нав'язав зносини з ньюйоркським нотним видавництвом Вітмана, яке в 1930-их роках видало в окремих випусках 43 українські народні пісні в опрацьованні Кошиця. Кожен з цих творів має форму хорової т. зв. «прокомпонованої пісні», іноді значного розміру, до 20 сторінок нотного друку. Кошиць не належав до передових українських композиторів і в цій ділянці далеко не дорівнював своєму феноменальному дириґентському вмінню. Проте сам факт цього американського видання має для нас велике значення. Ці пісні видані лише в перекладі англійською мовою. Одначе на початку кожна має обширне пояснення про час свойого постання, про Україну, про історичні постаті, що згадуються в даній пісні (напр., про «президента» козаків — гетьмана Сагайдачного, тощо. Віньєта всіх випусків має українські вишивкові мотиви і наголовок «Пісні України».

«Це видання розходиться між американцями масово. Точну скількість розпроданих випусків видавництво, звичайно, замовчує. Але самі американські знавці оцінюють їх не менше як на 5 мільйонів! Для наших еміґрантських голов це головокружна цифра. (З. Лисько в «У. Сам.» 9. VIII. 1953).

Ол. Кошиць залишив нам також три томи своїх дуже цікавих «Спогадів», в яких (як і в в свойому листуванні, якого тільки незначна частина була видрукована) виявив значний літературний талант, гостру спостережливість та рідку дотепність. (Див. ВЕДЕЛЬ, КАНТИ, СТЕЦЕНКО, НЕЄДЛІ, КОЛЕССА Філар.).

КОШНИЦЯ — плетена вузька й висока кругла комора на кукурудзу. Звичайно буває коло воріт. Під кошницями також робили свинюшники. (Зап. ЮЗ. ОТД. 1974, II, ст. 148. Сл. Грінч.).

КОШОВИЙ — головний провідник Січі. Командував запорожцями також у походах. Знаком його влади була палиця з комишу. Вибирала його загальна рада всіх присутніх на той час у Січі запорожців. Довший час кошових називали гетьманами, чи «старшими»: Коли ж титул гетьмана став визначати провідника всієї української козацької Республіки, що називалася

також «Військом Запорозьким» за головним начальником Запорозької Січі закріпилася назва Кошового (отамана).

КОШУЛЯ — див. СОРОЧКА.

КОШУЛЯ — висипка, або струпи на тілі дитини «Коли дитина дістане кошулю, то мати повинна до дев'яти раз уночі гола набрати води з дев'яти бродів і в тій воді купати дитину, то той струпок зійде» (Етн. Зб. НТШ. V. 185). «У малих дітей по тілі так і здійме чимсь червоним і шорстким. Воно буває від простуди Зганяють це так (на Київщині): є така трава, вона так і зветься кошуля (і хвороба зветься кошуля). Оі її варять і купають у ній ту дитину» (МУЕ. НТШ, IX. ст. 60). Розуміється, всі ці засоби народньої медицини — чисті забобони.

КОЩЕЇ — обозна служба Князівської України. «Значення слова неясне.. найправдоподібніше, так звалися слуги турецького племени — чорноклобуки, половці і т. ін.» М. Груш. «Іст. УР». III, ст. 250).

КОЩІЙ БЕЗСМЕРТНИЙ — персонаж українських казок, образ рівнобіжний змієві: в казках і билинах ці два образи заступають один одного, але в пізнішій українській традиції Кощій ослаб, ті казки, в яких він приходить, можуть бути новішими зайдами з Московщини «Одначе, — завважував М. Грушевський, - нема сумніву, що маємо тут образ старий, місцевий, і ті повніші варіянти цього мотиву, які знаходимо в Великоросії та в іншім слов'янськім та в скандинавськім фолкльорі, що найменше належать до нашої київської доби. Драгоманов цілком правильно сполучив із ним пізніший образ БОНЯКА ШОЛУДИВОГО (див.), фантастичний образ смерти, безтілесного кістяка, що зв'язався, мабуть, по етимології слова (кощій — костій — кістяк). У казковім образі Кощія дослідників особливо займала його душа, захована в яйці, що лежить у скрині, у дереві: мотив широко розповсюджений і аналогічний з звісною старо-египетською казкою про двох братів, де серце одного заховано в цвіт акації...» «Іст. у. літ. » I. ст. 311-12).

КПИНИ — див. ГЛУЗУВАННЯ.

КРАВАТКА — вузький шматок матерії, спеціяльно скроєний і зшитий ,що зав'язується на комірі сорочки. Саме слово походить від слова «кроат» (хорват), яким називали деякі слов'янські відділи в французькому війську за Людовика XIV. Уже за римської імперії легіонери носили, як прикрасу, стрічку коло шиї. Отже, коло 1670 р. полк Королевських «Кроатів» (Хорватів), теж розпочав носити таку стрічку, звідки й пішла назва — «кравaтки»

Українці до своїх вишиваних сорочок завжди додавали кольорову стрічку, якою зав'язували два кінці вишитого комірця, — але назви краватки для тої стрічки не вживали. В Галичині цю стрічку звали ГАРАСІВКА.

КРАВС АНТІН (1871—1945) генерал Української Галицької Армії (УГА) родом із Буковини. Командував III Корпусом, а після переходу УГА через Збруч в Наддніпрянську Україну командував Київською армійською групою. У вересні 1920 р. прорвався з рештками УГА через Покуття на Закарпаття. До 1924 р. перебував інтернований в чеських таборах у Ліберці й Йозефові.

КРАВЧЕНКО ВАСИЛЬ — український етнограф, дослідник Волині. 1902 р. вийшла збірка його оповідань «Буденне життя».

КРАВЧЕНКО ОЛЕКСА (1899 —) — видатний маляр і гравер, з вишуканою точністю рисунку. Ілюстрував твори Гоголя, Короленка, писав портрети, краєвиди, екслібриси..

КРАВЧЕНКО УЛЯНА (1862 1947) псевдо Юлії Шнайдер, замужем Нементовська. Українська письменниця що залишила збірки поезій «Пріма Вера» (1885), «На новий шлях» (1891), «Проліски» (1920), «В дорогу» (1921), «Лебедина пісня» (1924) «В житті є щось» (1934).

Також автобіографічні книжечки — «Замість автобіографії» та «Спогади вчительки». Разом із Н. Кобринською, Уляна Кравченко - Шнайдер була піонеркою українського жіночого руху в Галичині, і її поезії широко відбивають громадські мотиви.

КРАВЧИНА — військо, яке зібрав С. Наливайко в повстанні проти Польщі .(Див. НАЛИВАЙКО).

Обізвався Наливайко — не стало кравчини!
Обізвавсь козак Павлюга — за нею полинув. (Т. Шевченко)
Славна стала та кравчина, як на Польщу стала,
Вовкулакам, католикам мстючи, зраду здала (Срезневський «Запор. Старина» I, 39)ч

КРАГУЛЕЦЬ — яструб.

КРАДІЖ — привласнення чужої рухомої речі без відома її законного власника. Відповідно до цінности вкраденої речі та до обставин, серед яких ту крадіж зроблено, винного більш і менш карано. У Лит. Статуті, що мав у нас законну силу, крадіжка каралася смертю, якщо злодія було спіймано з краденим, і вартість краденого перевищувала 4 копи грошей. Крадіжка менш вартісних речей каралася карою на тілі, але якщо злодія було спіймано на такій малень-

кій крадіжці втрете, то його теж мали карати смертю. В Запорозькій Січі маловартні крадіжки карано приковуванням до стовпа на майдані. За велику крадіжку карано смертю (Д—скій, в К. Ст. 1893, II, ст. 213),

У нас вагітним жінкам заборонялося не тільки щось красти, бо кожна вкрадена річ відбивається, як родимка на тілі дитини (МУН, НТШ, VIII, ст. 7), але навіть бажати щось украсти(бо й таке недобре бажання може теж відбитися на дитині, і вона вже від народження буде злодійкуватою (Етн. Зб. НТШ, V, 185).

КРАЙКА — жіночий тканий поясок.

КРАЙНА — деякі підгірські околиці в зах. частині Карпатської України. У XVII ст. під «крайною» розуміли так зв. «домінію», себто великий земельний маєток лятифундію чи пак, адміністративну округу, що на них розподілялися більші домінії. Щодо походження слова «крайна», то в науковій літературі існують дві теорії. Одну розвинув перед сто роками австрійський учений І. Г. Бідерман, автор першої критичної монографії про Закарпаття, яка й досі ще не втратила своєї вартости. Бідерман звернув увагу на те, що в середньовіччі через територію карпатського підгір'я проходила смуга пограничних оборонних засік і укріплень Угорського королівства, згадувана в літописах як «мархія Рутенорум» — «руська мархія». На думку Бідермана, «крайна» це точний відповідник латинського слова «мархія». Поняття «крайни» законсервувалося й після того, коли система пограничних засік (див. ЗАСІКИ), що виявила свою непридатність під час великого татарського наїзду XIII ст., занепала. В 1920-их роках відомий російський дослідник Закарпаття, О. Петров, заперечив думку Бідермана. О. Петров зв'язує поняття «крайни» з волоською (румунською) колонізацією XIV — XVI віків. «Крайна» це група сіл заснованих на так зв. волоському праві та наділених своєрідною громадською самоуправою. — Хоч питання про походження слова доводиться ще вважати відкритим, але у всякому разі ясно, що «крайна», чи «украйна», у старі часи ніколи не було загальною назвою країни закарпатських русинів.
(Ів. Лисняк Рудницький в «Свободі», XII. 1956)

КРАЙНИК — зверхник над селами волоського права.

КРАКІВ — одне з найстарших міст Польщі, знане вже в X в. В катедрі на Вавелі з 1361 р. три каплиці були розмальовані українськими мистцями, а одна з них — св. Хреста — доховалася й досі. «Постала вона (Чеснохресна каплиця) з доручення короля Казимира Ягайловича та його дружини Єлисавети в 1470 р. Відчинена й відновлена в 1904—05 рр. проф. Макаревичем, виявляє вона гармонійну синтезу старих візантійсько-українських традицій з свіжішими подихами західньо-европейського, ґотицького мистецтва... Тематика краківської поліхромії не виходить поза межі Нового Завіту. Нарізно розкинуті постаті старозавітних пророків з розвинутими перґамінами в руках, це тільки натяки на те широке пристосування тем Ст. Завіту, що характеризує дальший розвиток української іконографії...» (М. Голубець «Укр. мистецтво», 1937).

КРАЛЯ — пані в гральних картах, замість королеви. У Т. Шевченка — красуня: «Таку кралю висватали, що хоч за гетьмана, то не сором».

КРАМАРЮВАННЯ — дрібна торгівля. Особливі умовини життя козацької України виробили в ній ЛИЦАРСЬКИЙ (див.) дух з призирством до тих, хто крамарюванням, — з невідлучним від нього бажанням використати потреби інших на власну користь, — багатства собі здобуває. Відома приповідка: «Козак — душа правдивая, сорочки не має» — добре відбиває це протикрамарське наставлення, що відбилося й на «Чорній Раді» в Ніжині 1663 р., коли Сомкові закидали, що він «у Переяславі свої крамні комори на ринку» має; і в написі під портретом козака МАМАЯ (див.):

Чим хочеш називай,
На все позволяю,
Аби лиш не крамарем,
Бо за те полаю.

І в відомій драмі «Милость Божія» Хмельницький звертався до козаків із пересторогою: «Самі не купчуйте! Лука, стрілки, мушкети й шаблі пильнуйте: Куплями бо обв'язан житейськими воїн імени сего весьма не достоїн...»

«Оскільки ми згадали про нехіть козацтва до крамарювання, то буде до речі пригадати відомі факти, що перед (першою) світовою війною в Україні вся торгівля була в неукраїнських руках. І це настільки вкорінилося в народню українську психологію, що бували випадки, як переселенці на Сибір і на Далекий Схід подавали прохання до царської адміністрації, щоб дозволено торгувати в Сибірі жидівським купцям, бо, мовляв, їм, селянам торгівля — справа незвична» (П. Феденко «Вплив історії на укр. нар. характер» 1942, ст. 7—8).

Те саме бачимо ми і в Галичині навіть у перших десятиріччях XX-го століття: «Звання купця не мало ще права громадянства серед більшости наших людей. Кожний батько, посилаючи сина до школи, хотів його бачити священиком чи адвокатом, лікарем, учителем, державним урядником, дехто ще погоджувався на інженера, але про науку купецтва ніхто не хотів і слухати...» (Інж. А. Качор «Денис Коренець...» Вінніпеґ, 1955, ст. 27).

КРАМНИНА — покупна тканина, у відмінність від домотканої.

КРАМОЛА — таємна змова, підступ, заколот, латинське слово, що зустрічається вже в «Слові о Полку Ігореві»: «І почали князі на мале — це велике говорити, і самі на себе крамолу кувати...»

Б. Кравців коментував у поезії «Гуляй - Поле»:

Пізнати нам роковано й дано
людей татарських їдь, і чорні ради,
і пашківських республік зрив, що ради
гаразду й миру кидав нас на дно.
Ще й нині бунту буряне вино
нам інколи і глузд і розум краде,
і чорний прапор розрухи і зради
викидує Оскілко чи Махно.

КРАМПЛІ — щітка для розчісування вовни.

КРАСА — фізична, моральна чи мистецька довершеність, що викликає ЕСТЕТИЧНЕ ПОЧУТТЯ (див.) захоплення й подиву. Говоримо про красу людини, чи краєвиду, про красу якогось шляхетного чи героїчного вчинку, про красу якогось мистецького твору, а О. Олесь писав про красу української національної революції:

Яка краса відродження країни!

Ю. Панейко писав у «Сучасній Україні» (1951, IV, 29, ст.8): «У душі кожної людини тремтить туга за красою, за тією недосяжною красою, що добрим з'являється духам і думкою каже сягати туди, куди зір не сягає, — туга за тією красою, що в чудову й далеку далечінь відлітає, щоб у повній своїй пишноті знову з'явитися й знову щезнути і в людській душі знову збудити давній біль і страждання. Так манить краса, ця тугою овіяна краса, ця в своїй могутності й глибині ніколи неосяжна краса. Бож який маляр, який музика може схопити красу ранньої молитви природи, що прокидається зі сну, або безсмертну красу обличчя людини, що сяє радістю і щастям?

«Краса — це ідея, за якою вічно тужимо, ідея, що завжди веде до божественности, це Божа понука, що добро любить наказувати та «зерно божественности на людськім облозі засіває» (Шіллер). Вона промінює у всьому, що величне, та найкраще вона світить у душі людини, що поступає шляхотно й добре...»

Французький філософ Шюре писав:

«Почування краси — це спогад про втрачений рай і туга за небом, що має бути здобуте» («Пророки Ренесансу», 1919, ст. 175).

Навіть найбідніші люди, хворі, сліпі й глухі можуть жити гарно, якщо мають у собі внутрішню красу. Сліпі поети, як Н. Сальванескі (див. мої переспіви «Очима душі — голосом серця». Бс. Айрес, 1956), глухі музики, що слух свій втратили, як Бетховен, заповнюють світ красою своїх почувань, що виливаються в несмертельних творах. «Страждання хворої людини не можемо злагіднити тим, що будемо вмовляти в неї наймудріші засади, що випливають із науки і розуму. За те часто можуть принести хворій людині полегшу — запах квітів та співпташок, краса природи, молодечий усміх, гармонія форм та краса барви, тремтіння мелодії та добре слово...» (Ю. Панейко).

Давніше людське мистецтво було перейняте ідеалом краси, до якого змагало, і яке в'язалося з поняттям певних пропорцій, ритму гармонії, ліній і форм, з поняттям про творчість, як переборення хаосу — зовнішнього й внутрішнього — як намагання перетворити безформне в гармонійну форму. Модерне мистецтво свідомо відмовляється від давніх ідеалів краси, — воно взагалі відмовляється від краси, воно її не шукає, воно нею нехтує, воно милується в потворності, себто в запереченні краси.

«Краса — це якість, що асоціюється з природою. Наявність краси в організованих формах тварин і рослин... підкреслює, що процес життя, від його найпримітивніших форм, веде до розвитку властивостей, які мають якесь особливе доцільне значення. Потворність, як правило, з'являється тоді, коли нормальний організований контроль життя порушується, і організм деґенерує або занедужує, занепадає, дезинтеґрує, помирає. До таких явищ здорові люди ставляться з інстинктивним острахом та огидою. Потворність — результат дезорганізації, порушення життєвої гармонії, хвороблививх збочень. Можливо, що організаційний процес і є тим процесом, що веде до краси, як це ми можемо бачити, напр., у кристалях. Краса — це ідеал життя, есенція здоров'я, сили фізичної й спіритуальної... Милуючися красою навколо себе, людина тільки цим, одначе, не обмежується. Відомо, що й деякі птахи виявляють прилюбність до гарних речей. Але тільки людина почала сама творити красу...» (В. Сварог, «Що ж таке краса?»). (Див. ЕСТЕТИКА, МИСТЕЦТВО).

КРАСНОМОВНІСТЬ — мистецтво промовляти переконуючи чи зворушуючи. Але якщо для Сократа та для Івана Золотоустого, красномовність — тільки засіб, щоб навчати — перший філософської, а другий Божої — правди, - то для софістів і демагогів — красномовність лише засіб для одурманювання натовпу, що легко піддається емоціям, і не здатний до критичного об'єктивного думання.

Тому, коли Ісократа (436—338 до Р. Хр.), славного промовця і вчителя реторики в Атенах запитали що таке красномовство, він відповів: «Мистецтво з великих речей робить маленькі і з маленьких великі». Саме тим красномовство буває надто небезпечне, коли ним користуються всякі демагоги, що ставлять власне добро понад добро своєї нації. І саме тому в такій зрілій й досвідченій політично країні, як

Англія, виробився особливий тип красномовства, вільний від усякої демагогії, що про нього писав Моруа в своїх «Порадах тим, що їдуть в Англію»:

«Бережіться красномовности. Пам'ятайте, що ви їдете в країну, де в парляменті нема трибуни, де кожний говорить у півголоса з місця, і де належить до доброго тону не мати ані надто досконалої дикції, ані надто легкої вимови. Чим поважніше питання, чим більше воно може розбурхати пристрастей (коли промовець хоче триматися національної традиції), тим спокійніше, тихше і без ефектів він старатиметься трактувати це питання. Я був у палаті послів у день коли лорд Бальфур, тоді ще міністер Болдвін, сказав свою славнозвісну фразу: — «Границя Англії вже не лежить на скелях Дуврy, вона на Рейні». Для француза це було б дивне й цікаве видовище, бо в нас промовець, що рішився б на подібну фразу з трибуни палати, дав би їй найбільш голосну звучність: вона до того надавалася б. Але міністер Болдвін сказав її глухим голосом: «Границя Англії не лежить уже на скелях Дувру. Вона...» Він затримався. Перед ним на столі, що відділяє міністрів від опозиції, лежали пліки паперів. Він схилився і став їх перегортати. Сказав би хто, що він загубив англійську границю і шукає серед тих паперів. Нарешті перегорнувши останній листок, він випростався і, вдоволений, нагло, пішепотом, заявив: «Вона на Рейні». Це була велика лекція британської красномовности...» (ЛНВ. 1938, ст 702—03).

Давній символ красномовности — СИРЕНА (див.), що вміла переконувати й вабити своїм співом, тому славного промовця Катона Граматика римляни називали «Латинською Сиреною». У греків богинею красномовности була ІРІС (див.), усіблення райдуги, і, за свідченням Гомера троянські промовці їли райдужні квіти ірису, себто наших півників, щоб збагатити свою красномовність. (Див. ДЕМАГОГІЯ, ДЕМОСТЕН).

КРАСІНЬСКІ ЗИҐМУНД (1812—1859)— найбільший поруч Міцкевича та Словацького, польський поет. Визначніші поезії «Псальми будучини» та драми «Небожеська комедія» та «Іродіон». Красіньскі визначався незвичайною, просто пророчою інтуїцією, яку він виявив у «Меморіялах» до Папи Пія IX та до Наполеона III, пишучи про Росію, що «вона — великий комунізм, керований владою, одночасно військовою й теократичною», або, що «Дантон, Марат, Робесп'єр — то немовлята, якщо їх поставити поруч таких революціонерів, як Іван Ґрозний, Петро I, Микола I». І далі: «Москалі — то найнещасніші істоти в світі, а тому й найбільше здеморалізовані. В глибині душі вони свідомі свого каліцтва, але не мають ані розуму, ані гідности з ним скінчити. Воліють підвищувати своє положення до якогось ідеалу рабства, а при тім мріють, що раніш, чи пізніш в такім самім рабстві опиниться ввесь світ. Звідціль у них така пристрасна похіть завоювань, це компенсація за власні муки, бо дає надію на потоптання і страждання інших. Ідея універсальної монархії — то мовчазна згода поміж урядом і підданими: за таку ціну дається урядові силу, щоб ламати опір інших... У цім полягає таємниця і душа цієї імперії. Хай ніхто не сподівається, що її колибудь змінить чи той уряд чи ті піддані: не змінять, бо то одночасно форма їх існування і зміст того існування... Присмирілий, здемаскований, але не ослаблений, він (московський уряд) схопиться за іншу зброю... приготовить собі інші шляхи, темніші і певніші. Подасть руку всім підпіллям і замаскованим махерствам. Купуватиме своїм золотом і підпиратиме своїми інтриґами. Одним словом віддасть усю свою могутність на ціль соціяльної революції...»

Так писав еміґрант З. Красіньскі понад 100 років тому.

КРАСОВСЬКИЙ ПЕТРО — львівський архітект італійського роду з Швайцарії. Будував у рр. 1568—70 КОРНЯТКОВУ ВЕЖУ (див.), Трьохсвятительську каплицю (зак. 1578), вежу Вірменської катедри та інші.

КРАТЕР — у греків опукувата посудина з двома вушками, в якій мішали вино з водою. У Лесі Українки в «Оргії»: «У нас в кратерах вода все панувала над вином...»

КРАТЕР — заглиблення вулканічного походження, з якого виходять (або виходили, як що вулкан уже загаслий) гази, лава та інші вулканічні речовини.

КРАШАНКА — варене великодне однобарвне, переважно червоне, ячко: На вербницю б'ючи вербовою гілкою, примовляли:

Не я б'ю, верба б'є, —
За тиждень — Великдень:
Ось недалечко — червоне ячко.

Крашанка тим відріжняється від писанки, що останню ніколи не варять і вкривають її символічними ріжнобарвними визерунками — крашанку ж завжди круто варять, освячують біля церкви і споживають врочисто на розговинах та під час свят. Шкарлупиння з крашанок залишали на могилках після поминальної тризни. Батько родини розбивав крашанку на цвинтарі об хрест своїх батьків та родичів і давав споживати її бідним. Крашанки кидали і в першу борозну на полі, як жертву. Іноді й звичайні яйця називають у нас крашанками, але ніколи не — писанками (див. ЯЙЦЕ, ПИСАНКА).

КРАШЕНИЦІ — у гуцулів червоні суконні штани.

КРЕАТУРА — ставленик впливової особи і слухняний виконавець її волі, звичайно людина низької моральної вартости.

КРЕВЕЦЬКИЙ ІВАН (1883—1940) — український історик, дійсний член НТШ, директор Бібліотеки НТШ (з 1905 р.), дослідник історії Галичини середини XIX ст. Залишив два томи «Монографій» та багато статтей і наукових розвідок, розкиданих по ріжних часописах, головно в «Ділі», «Новій Зорі» та в ЛНВіснику. Був редактором офіційного органу ЗУНР «Республіка» в Станиславові в 1919 р. та «Старої України» у Львові 1924-25 рр.

КРЕЙДА — рід вапняку, витвореного з ніжних шкаралупок морських тваринок, дірчаток. В Україні крейдові відложжя досить поширені на Волині, Поділлі, на Лівобережжі, в Карпатах та Яйлі. Свячена крейда служила в нас засобом охорони від нечистої сили: «Крейда, як її освятити на дев'ятьох всеночних, або на Великдень то помогає проти злого духа. Коли чоловік має таку крейду при собі, то може йти в незнати яке нечисте місце, то нічого йому не станеться..» (Етн. Зб. НТШ. У, 165, також XXXII, ст. 209). Свячену крейду давали пити з водою людям, хворим на падачку (епілепсію) (там же, У, ст. 165).

Свяченою крейдою писали також увечорі перед Юрієм хрести на дверях стаєн і хлівів, щоб ніяка нечиста сила не шкодила худобі (там же, 165—66).

Сила свяченої крейди походить не тільки від того, що вона — свячена, але й від того, що її вживається для окреслення чарівного охоронного кола: «Щоб умерлий не приходив до своєї хати, описують довкола хати свяченою крейдою і при тім вимовляють слова, що небіжчик не має права до них приходити» (там же, XXXII. 207). «Треба стати на місці і обкреслити тою крейдою довкола себе колесо, то нечистий буде ходити довкола, а того чоловіка не побачить. Нераз він розженеться просто до нього, але як скоро натрапить на крейдяну риску, то відскочить, як коли б ударився об стіну» (там же, У, 165).

КРЕМЕНЧУК — місто на лівому березі Дніпра на Полтавщині. Постало в 1571 р. Боплян описував його в 1655 р., як гарне місто. У 1663 р. його спалив Брюховецький. За гетьманщини Кременчук був сотенним містечком Миргородського полку, а в 1765 р. — губернським містом Новоросійської губ. У 1789 р. губернські установи були перенесені в Катеринослав, а місто Кременчук в 1796 р. включено в склад Чернігівської губ., і тільки в 1802 р. в склад Полтавської губ.

КРЕМІНЬ — дуже твердий мінерал. «Твердий, як кремінь». — кажуть не тільки про тверду річ, а й про твердосерду, або вперту людину. «З кременю серце», — невблаганне, жорстоке. Звідти гора з кременю — символ твердого, непотульного характеру:

Ой, горочко високая, кременю, лупайся!
Не буду тя, любко, бити, лиш вистерігайся!
I ще:
Ой ти, горо кремінная, чом ти лупаєшся?
Скажи, скажи, серце дівко, правду, з ким кохаєшся?
Ой що ж бо я за гора була, щоб я лупалася,
Ой хіба б же 'я розуму не мала, щоб я призналася.
(Метл.)

У Чубинського (IV, 295) гора кременистая — свекруха норовистая.

Але був кремінь і символом кріпкости в значенні здоров'я, сили; звідти й вираз — «кремезний чоловік». «Я, добродію, був колись кремінь а тепер і губки не стою» (П. Куліш «Зап. ЮЗ. Руси»).

КРЕМЛЬ — фортеця в давніх московських містах, а зокрема твердиня в Москві, обнесена мурами в XIV ст. Вона займає простір 17 гект. У ній знаходяться 4 великі собори і 12 церков, колишні царські палати, музеї та касарні. Також мавзолей із трупами Леніна та Сталіна на славнозвісній Червоній площі, де за царів рубали людям голови. Із тим Кремлем також пов'язана історія жахливих, часто масових убійств та злочинів. Тут цар Іван Грізний розторощив золотим берлом голову свого власного сина. Тут із його наказу задушено побожного митрополита Филипа, голову московської православної Церкви. Кремль — символ страшних злочинів у минулому і ляборaторія та кузня злочинної політики кліки теперішніх деспотів, що мріють підкорити й уярмити, не нехтуючи ніякими засобами, ввесь вільний світ, як уярмили вже всю Східню Европу та величезні простори Азії. Верховний Совєт СССР збирається тут у палаці, що його збудував Микола І. Совєтські можновладці виголошують промови з місця колишнього царського трону. В залі св. Катерини відбуваються за давніми традиціями пишні бенкети — з лакеями, срібним посудом ,з вишуканими, виготовленими найкращими кухарями стравами, з дорогими винами в кришталевих келихах і з невідмінною водкою. «В палаці царя Миколи І находились житлові кімнати останнього царя Миколи II. Тут залишено й по нині все так як було колись за життя царя. Все тут, навіть олівці й попільнички на тому місці, на якому залишив їх цар. Московські злочинці на Кремлі — великі патріоти Московії. Для них усе, що московське, дороге й гідне пошани. Але немосковські народи в їх кігтях не сміють нічого свого мати, не сміють нічого свого любити, ні шанувати, починаючи від рідної мови, з

якої мусять переходити на московську. Не сміють мати своїх історичних пам'яток, ні традицій, мусять забути все, що могло б їм нагадувати окремішність від «старшого брата». Належить ще додати, що міністерства СССР находяться в різних місцях Москви. У Кремлі живе й урядує лише знать — верхівка і провід» (М. Л. в лондонській «Укр. Думці»).

КРЕМПСЬКИЙ — козацький ватажок, що після смерти Лободи був проголошений гетьманом. Його погромив Жолкевський в 1596 р. над річкою Солоницею, під Лубнями. (Див. НАЛИВАЙКО, СОЛОНИЦЯ).

КРЕМ'ЯНЕЦЬ — місто на Волині відоме в XIV ст. 1500 р. його спалили татари, а потім відбудувала королева Бона (коло 1550 р.). Тут у рр. 1805—1831 був славний ліцей Чацького, що відограв значну ролю в культурному житті України. Від початку XVII в. і до 1863 р. був тут також манастир василіян і друкарня. Був тут також осідок православного єпископа.

КРЕНДЕЛЬ — весільне печиво. Про нього писав Г. Мироненко в своїй праці «Весілля на Полтавщині»: «Крендель — своєю формою — це наша дуже викручена, з два рази закрученими всередину кінцями, писана буква «Г», або латинське«С». Формою своєю крендель нагадує малюнок орнаменту острова Кріту ще з другого тисячоліття нашої ери, що так дивно схожий з нашою орнаментикою того ж часу так зв. Трипільської культури» («Новий Шлях» І. VI. 1959 року).

КРЕНКШО ЕДВАРД — англійський публіцист, редактор «Обсервера» що подорожував в СССР, а зокрема в Україні і після того написав книжку «Росія без Сталіна» (1956 р.), яку закінчує розділом «Сонце в Києві»:

«Українці в Києві показують тепер, подібно як вірмени в Єревані, що можна зробити для прикраси життя і для того щоб воно було трохи менше похмуре навіть під найбільше гноблячим режимом... Сидячи на лавці під каштанами, зачарований золотою банею великої катедри св. Софії, я подивляв у думці чудові фрески цієї церкви, на яких постаті одинадцятого століття ілюстрували життя, елястичність, атаку і закономірність дії, що так цілковито відсутні в Росії, відколи татарська інвазія змела розквітлу, сильну культуру, що своїм корінням виходила з Києва, і що тоді заникла, залишаючи для заповнення порожнечі Москву, виплекану в невільництві... І здавалося мені, що тут історія ще не закінчена, і що Совєтський Союз може стоїть на порозі епохи зворотньої колонізації... Після всього, чого зазнали українці від Романових і большевиків, їхня завзятість і твердість, їхня вроджена практичність може дуже добре стати домінуючою силою Совєтського Союзу...»

У попередній своїй книжці «Ґестапо» він висловлювався про українців далеко менш симпатично, повіривши злісній пропаґанді про співпрацю українців з Ґестапо в винищуванні жидів.

КРЕПА — легка, прозірчаста шовкова тканина, дрібно поморщена. ЧОРНА КРЕПА — символ жалоби.

КРЕСАЛО — прилад для здобування вогню, коли не було ще сірників. Складався він із чотиригранної сталевої пластинки, завтовшки в 1/4 цаля, завдовшки 3½ цалів, потім із тонкого гострогранного шматка кременю і губки. Губку виготовляли з особливої породи грибів, що ростуть на стовбурах старих овочевих дерев і так і називаються губками. Їх товкли обухом сокири, довго виварювали в киплячій воді, де перед тим вимивалася вовна овець від сірки, а потім сушили, — від цього вони робилися незвичайно м'якими легкими й дуже запальними. (К. Ст. 1895, У, ст. 199—200).

КРЕССОН В. П. — історик, автор книжки в англійській мові «Козаки: їх історія і країна» (Нью Йорк 1919). Відзначивши відмінність обставин, в яких два великі революціонери XVII ст. Б. Хмельницький і О. Кромвель провадили свою боротьбу Крессон підкреслив своєрідний республіикансько-демократичний дух, що виявлявся в них обох: «Обидва в ім'я свободи, пробували розбуджувати народи які щойно підіймалися з тиранії феодальних організацій, у вільні держави. Обидва намагалися зберегти демократії — предтечі сьогоднішніх типів демократій, незалежними від автократичних урядів, що їх оточували...» («Визв. Шлях» 1959, XI, ст. 12-32).

КРЕСТІНСКІЙ НІКОЛАЙ (1883—)— визначний московський большевик народний комісар фінансів (1918—20). Будучи потім послом у Берліні (1921—30), категорично противився тому, щоб радником посольства був іменований українець, хоч, згідно з конституцією, Україна мала тоді право мати свого представника при амбасаді. При цьому виходили неймовірні, прямо цинічні провокації. В листуванні про це питання між Москвою й Харковом прийшло до такого курйозу, що Москва запропонувала уважати Крестінського українським представником тому, що його прізвище кінчається на «..ський». (З. З. Беседовський «На путях к термідору». «Вільна Україна». Збірник ч. 19, 1958 р., стор. 32).

КРЕХІВ — село Жовківського повіту в Галичині славне манастирем оо. Василіян з початку XVII ст., а в ньому його іконостасом і взагалі будівництвом, та КРЕХІВСЬКИМ АПОСТОЛОМ — важливою пам'яткою української

літературної мови з 1560 р., що її описав і граматично обробив проф. Ів. Огієнко. Історію Крехівського манастиря, що відіграв важливу ролю в нашому культурному житті, списав проф. В. Січинський в філядельфійському «Шляху» (5. VII. 1953): Заложений він був двома черцями, що прийшли, мабуть із Києво-Печерської Лаври коло 1613 року.

«Під час облоги Львова гетьманом Богданом Хмельницьким в 1648 р. приїздила до гетьмана делеґація духовників з Крехова. Під час походу гетьмана П. Дорошенка з турками на Галичину гетьман щоб забезпечити Крехівський манастир від розгрому і грабіжу, післав до манастиря на залогу Івана Мазепу. Одначе татари і турки хотіли здобути манастир і «Мазепа з рушниці много турків побив, за що вельми розгнівався хан», як каже Чернігівський літопис. Неприємну справу з союзниками полагоджено дипломатичним хистом гетьмана П. Дорошенка але Крехів мусів скласти туркам віт куп. З часів обсаджування Західної України українськими військами в 1705 р., під проводом гетьмана Івана Мазепи, Крехівський манастир мав у своїй цінній бібліотеці пам'ятку перебування І. Мазепи в Галичині — розкішне видання «Апостола» 1696 р., як дар сусідньому Верхратському манастиреві, з підписом гетьмана Івана Мазепи. (Надпис відкрив автор цих рядків (себто проф. В. Січинський. Є. О.) у Крехові в 1935 р.).

«Знаменитий дереворит Крехівського манастиря 1699 року виконав Діонісій Сінкевич, ігумен манастиря, згодом візитатор манастирів львівської дієцезії та виконавець інших дереворитів для Братської друкарні у Львові по 1732 рік)..»

КРЕХОВЕЦЬКИЙ ІВАН — покозачений шляхтич із Галичини визначний діяч Хмельниччини «один із найкращих, найчесніших і найбільш завзятих її провідників» (В. Липинський «На переломі» ст. 111). Спершу він був писарем полковим корсунським, потім наказним полковником ніжинським потім полковником корсунським і врешті суддею генеральним. У 1650 р. Хмельницький висилав його до короля Яна Казиміра, який його «на авдієнції приватній» прийняв, а потім він був одним із головних творців союзу України з Семигородом і Швецією і одним із тих українських дипломатів, що до такої важної тоді для України балтійсько - чорноморської коаліції 1656 р. довели. Зовсім природно як писав В. Липинський, що в Гадяцькій умові України з Польщею, проти якої головним чином зверталась балтійсько - чорноморська коаліція, він участи не брав і пізніше належав до тієї комісії, що в р. 1662 мала допильнувати звороту церков, які відобрала була Польща від православних. У р. 1664 він протестував, разом із іншою старшиною проти ганебного розстрілу гетьмана Виговського, а в р. 1665 попав у московський полон і пішов на заслання разом із обозним Носачем, полк. Як. Усенком та іншими. (там же ст. 164-65). Того ж року і помер на засланні.

КРЕЧЕТ — хижак із породи соколів, визначаючись поміж ними своїм ростом і силою. Кречети цінувалися досить дорого: за Литовським Статутом червоний кречет коштував 6 рублів білий 5 а сірий 3 рублі. У «Слові о Полку Ігореві» кречет виступає, як символ небезпечного й хижого ворога. (Барсов «Лексикологія Слова»... 1889. I, ст. 406).

КРЕЧЕТНІКОВ МІХАЇЛ (1729—1793) — московський генерал, що наводив московські порядки в Лівобережній Україні, в 1768 р. здавив КОЛІЇВЩИНУ (див.), а в 1793 р. був ген. губернатором Правобережної України.

КРЕЧЕТОВИЧ ЙОСИФ — єпископ ізюмський Обновленської Синодальної Церкви, ворог Української Автокефальної Церкви, який виступаючи проти неї, все ж мусів у доповіді на соборі Укр. Син. Церкви 7-20 V. 1925 (видано окремою брошурою «Происхожденіе и сущность самосвятства липковцев») визнати величезну популярність УАПЦ серед українського народу:

«Без сумніву, найповажнішим явищем у церковному житті православної України, за останні роки, — так починає він свою доповідь, — є липківщина, самосвятство. Виступивши відкрито під прапором автокеф. соборноправної Української Церкви самосвятство,, порівнюючи за короткий час, об'єднало коло себе в Україні до 1500 парафій і перекинуло свою діяльність далеко за кордон, до Півн. Америки, де завойовує собі парафію за парафією. Якщо положити пересічно по 2.000 на парафію, то прийдеться ствердити, що самосвяти мають у своїх рядах три мільйони людей. Додайте до цього, що тут, у тих трьох міліонах, зосередилися всі активні сили українського воюючого національного шовінізму незалежно від їх релігійних переконань в ім'я будування самостійної України, і ви мусите ствердити, що явище самосвятства дуже поважне. Коріння самосвятства липківців лежать дуже глибоко; щоб зрозуміти само явище, необхідно виявити ці корені..»

І тут єпископ - обновленець, стурбований розростом Української Церкви, не спиняється навіть перед політичним доносом.. (А. Річинський «Проблеми укр. рел. свідомости» 1933. 6).

КРИВДА — несправедливість, неправда:

«Чия кривда нехай того Бог скарає» (Номис, ч. 2293). «Хто кривдить людей той кривдить своїх дітей» (там же, 2296).

У «Соломонових судах», включених у давній грецький збірник «ПАЛЕЮ» (див.), поширений в давній Україні, оповідається про таку загадку, задану Соломонові: «Стоїть щит, а на

щиті заяць; прилетів сокіл, взяв зайця, і тут сіла сова». Біс, що служив Соломонові, пояснював так цей образ: Щит — земля, заяць на щиті — Правда, сокіл узяв зайця — янгол узяв Правду на небо, а тут сіла сова, себто Кривда: Правду взято на небо, а на землі зісталася Кривда. (М. Грушевський «Іст. у. літ.» IV, 258).

Цей мотив панування кривди на землі широко розроблявся в наших колядках та псальмах, які зазначають, що панування кривди, чи неправди, протриває аж до Страшного Суду, коли правда таки переможе кривду, і в деяких іконах Страшного Суду бачимо напис: «Правда Кривду стріляє, і Кривда падає зі страхом» (там же ст. 641). Правда вертає собі перемогу аж із останньою перемогою Бога над Антихристом. Цей песимістичний погляд нашого народу про панування Кривди в цьому світі, що виправдувався поневоленням і закріпаченням українського селянства, найшов свій вислів у чисельних текстах псальми про Правду й Неправду, що їх навів М. Грушевський в своїй «Іст. у. літ.» т. IV. Наведемо тут уривок із псальми, яку записав П. Куліш у 1850-х роках:

Нема в світі Правди — Правди не зіскати,
Що тепер Неправда стала правдувати,
Уже тепер Правда стоїть у порога,
А тая Неправда сидить кінець стола.
Уже тепер Правду ногами топтають,
А тую Неправду медом наповають.
Уже тепер Правда сидить у темниці,
А тая Неправда з панами в світлиці.
А вже тая Правда сльозами ридає,
А тая Неправда все п'є та гуляє.
Десь ти, Правдо, вмерла, чи ти заключена,
Що тепер Неправда увесь світ зажерла...

— — —

Вже бо конець світу оце приблизився
Хоть рідного брата тепер стережися!
Із ним на суд стати — Правди не зіскати,
Тільки сріблом-злотом панів насищати.
Хто по-правді судить, то того карають,
А хто по-неправді, того поважають.
Ой, хто буде в світі правду ісполняти,
Тому зошле Господь щодня благодаті,
Бо сам Господь — Правда і смирить гординю,
Сокрушить Неправду, вознесе святиню.

Цей малюнок панування Неправди, чи Кривди, на землі хіба не відбиває в кожному рядкові й того стану речей, що існує й тепер в Україні за большевицького режиму? Тим-то не треба дивуватися, що й за наших часів «Літературна Газета» в Мюнхені видрукувала 8. III. 1958 філософські міркування Л. Біласа, що цілком відповідають нашим давнім народнім поглядам:

«У Святому Письмі ніде не сказано про **природну** перемогу добра над злом, правди над неправдою, справедливости над несправедливістю. Це перечило б досвідові історії, тому, що кожний бачить і переживає. Що більше, Святе Письмо виразно говорить про послаблену первородним гріхом вдачу людини, якій зло ближче, ніж добро. Людська історія — «чівітас террена» св. Авґустина демонструє й демонструватиме — востаннє з приходом антихриста — перемогу на всьому світі природного, іманентного зла, неправди, над надприродним, трансцендентним добром, правдою. Тільки кінцева Божа інтервенція, надприродний акт закінчить історію перемогою справедливости».

КРИВЕ — як ухил від простолінійности, символізує несправедливість, неправдивість, неправедність. Звідти КРИВИМИ ДОРОГАМИ ХОДИТИ — жити злочинно. Звідти КРИВОВІРНИЙ — єретик, а КРИВОДУШНИЙ — лицемір, фарисей. КРИВИЙ ЧОРТ — найгірший (Франко «Припов.» III, 322). Тимто КРИВИМ ОКОМ ПОГЛЯДАТИ —мати якісь злі наміри чи думки, а КРИВОПРИСЯГА — то фальшива присяга, а КРИВОСУДДЯ — неправедний суддя.

КРИВЕ КОЛЕСО — символ сонця? На Вороніжчині, на Трійцю, дівчата при вінкоплетинах співали пісню про Криве Колесо:

Авреелі! Криве колесо
Куди котишся?
На базар, на базар!
Та за чим, та за чим?
За мукою, за мукою.
А нащо тобі муки?
А дівчатам на вінки...

В деяких варіянтах співали:

...по муку, по муку,
По муку пшеничную,
По Химочку (чи Оленку, чи ще як)
заграничную...

Тут «мука пшенична» — символ молодої, і тим пояснюється безглуздий, на перший погляд, потреба муки «на вінки».

Коли на мясниці «водили козла», теж співали про Криве Колесо:

Криве Колесо, куди котишся?
Ой котюсь, валюсь по смородину,
По смородину, по червоную.
По червоную, зеленую.
Що червоная — то батенько,
Що зеленая — то свекорко...
(М.УЕ НТШ, XVIII, 226).

Дикарев ставив це Криве Колесо в зв'язок із сонцем, бо КОЛЕСО (див.) все було символом сонця, але чому воно криве? Може бути, що пісню про Криве Колесо співано перше при виконуванні КРИВОГО ТАНЦЮ (див.), від якого пізніше вона відірвалася, але Кривий Танець мав іншу, спеціяльно до нього застосовану пісню.

КРИВИЙ ТАНЕЦЬ — архаїчний хоровод. П. Чубинський зазначав, що цим хороводом «майже завжди» (III, 32) розпочиналися колись весінні гри, і цей факт може вказувати і на

його хронологічне першенство, що відповідає його глибокій примітивності. Дівчата, що беруть у ньому участь, бігають, побравшись за руки, довгою чередою між трьома застромленими в землю кілками, або трьома, посадженими на землю, дітьми, або й просто туди, куди тягне їх провідниця хороводу, виробляючи всякі викрутаси, та співаючи нехитру пісню, яка все повторюється без змін:

Кривого танцю йдемо,
Кінця йому не знайдемо:
То вгору, то вдолину,
То в ружу, то в калину.
А ми кривому танцю
Не виведемо кінцю.
Бо його треба вести,
Як віночок плести.

Або:

А кривого танця
Да не виведем кінця:
Ведем, ведем та не виведем,
Плетем, плетем та не виплетем..

Всі додатки, які причіплюються до цього основного мотиву носять, як завважив М. Грушевський, явно пізніший характер. Первісна ж вага цього танцю лежить, очевидно, не в тексті, а в русі, якого завдання — підняти настрій, збудити енергію природи, що відроджується з весною. (М. Грушевський «Іст. у. літ.» І, ст. 100-01, 168)

КРИВИЙ ЧОРТ — найгірша нечиста сила, як каже наша народня приповідка (Ів. Франко, III, 322). І в Гоголя в «Ніч під Різдво» чорт згадує про Кривого Чорта, як про найпершого на вигадки в пеклі. Окривів цей чорт від того, що, коли він зробив вовка, хотів нацькувати його на Бога, але вовк не зрушив із місця. Коли ж Бог наказав: «Гузя на Диявола!» вовк кинувся на чорта, а той втік на вільху, — вовк всетаки встиг відгризти йому п'яту. (Див. ВІЛЬХА).

КРИВИЧІ — предки сучасних білорусів. Жили вони, за літописом, на верхів'ях Волги, Зах. Двіни та Дніпра. Дуже рано поділилися на дві галузі: подвинську, з Полоцком на чолі, і подніпровську, що сформувалася пізніше, зі Смоленськом.

КРИВОНІГ — орнаментальний мотив на[illegible]ших вишивок та писанок. Він зустрічається в [illegible] вповні розвинутій формі на посуді трипільс[illegible]ї культури, на посуді скитської культури, [illegible]рнаментації Св. Софії Київської, а головне [illegible]ованні на стінах українських хат в оздо[illegible]ного боку печі. Це символ сонця й вогню. [illegible] К[illegible]рінний в «Укр. Самост.» Великдень 1952)

КРИВОНІС ДЕНИС — кошовий отаман на [illegible] в рр. 1671-72.

КРИВОНІС МАКСИМ († 1648) — один із відоміших полковників Хмельницького, що брав визначну участь в погромі поляків під Корсунем, взяв Немирів і Полонне, де вирізав всіх поляків і жидів, «як худобу», розбив під Баром і винищив до одного військо Андрія Потоцького, сина польського гетьмана, а самого Потоцького захопив у полон і відправив до Хмельницького; добував Кам'янець Подільський, та не взяв його, але під Махнівкою знищив військо Яреми Вишневецького і ледве не спіймав на списа його самого, але той якось вивернувся і втік; здобув Збараж. Вславився своєю жорстокістю і неперебірливістю в засобах. В. Липинський так характеризує його:

«Враження аґента, якому залежить не на збудуванню України, а тільки на зруйнуванні Польщі при допомозі козацького повстання, робить найголосніший провідник революції 1648 р., жорстокий і неперебірливий в засобах демагог, полк. Максим Кривоніс, жовнір шотляндський, що перед повстанням прибув в Україну. З приводу тієї його руйнуючої демагогічної діяльности виникають гострі непорозуміння між ним і Гетьманом, якому врешті удалося Кривоноса усунути..» («На переломі» ст. 180).

«Кривоносові ніякої шарпанини ми не позволяли, ані до руйнування міст дозволу не давали», — писав Б. Хмельницький в серпні 1648 р. до польських комісарів. У тім же часі повідомляв А. Кисіль польського канцлера, на підставі листа до нього о. Петронія Ласка, якого він висилав послом до Хмельницького, що «Кривоноса взято й приковано до гармати за шию ланцюгами». За тиждень він знову писав: «Кривоноса було до гармати приковано, але при о. Ласку, за запорукою, випущено». Непорозуміннями між Хмельницьким і Кривоносом цікавився також папський нунцій у Варшаві Де Торрес, який доносив про це Папі під датою 19 серпня 1648 р. (там же ст. 280). В. Липинський додавав: «Факт, що за діяльністю Кривоноса з зацікавленням слідили аґенти протестантських держав, і що поміркованість та обережність Хмельницького була їм дуже не до вподоби, дає підставу здогадуватися, що в лиці кривавого провідника української «черні» ми маємо до діла зі свідомим, або може несвідомим виконавцем тієї сторонньої волі, для якої заведення ладу й порядку в Україні та будова української держави були ділом зовсім байдужим, або в усякому разі навіть менш ніж другорядним... Може в звідомленнях представників протестантських держав у Паргороді та в англійських і шведських архівах криється розгадка цієї загадкової постаті..» (там же, ст: 180, 280)

«Газет де Франс» з 1649 р. писала, що Кривоніс одержав смертельну рану в листопаді 1648 р. під час облоги Замостя (там же, 280).

Натомість д-р П. Винар не погоджується визнати «аґентурну роботу Кривоноса, а тим більше його шкотське походження... Сумнівно,

що б чужинець без знання психології української черні за короткий час зумів зорганізувати боєздатну селянську армію.·. Натомість існує ціла низка даних, які вказують на автохтонне походження Кривоноса. Напр., Головінський у своїх записках пише про нього, як про мешканця Острога, а одне джерело вказує, на його ковальський фах у маєтностях Ю. Немирича на Чернігівщині· Донеслося також декілька листів Кривоноса до ротмістра Корицького, з яких виходить його автохтонне походження. Крім того, відомо, що після його смерти діяв його син Кривоносенко (1649 - 1654), який був козацьким полковником. Всі ці вістки підтверджують наш здогад про українське походження Кривоноса» («Свобода», 25. IX, 1959).

КРИВОНОСІВЩИНА — зрив кровожадного бажання «пімсти за кривди» серед народніх низів. що виявляється в соціяльних революціях.

КРИВОПРИСЯГА — брехлива присяга Український кодекс 1743 р. карав кривоприсягу відрубуванням двох пальців правої руки, що підносить особа, яка присягає, та оголошенням кривоприсяжника безчесною й негідною довір'я людиною. (ЗНТШ т. 159, ст· 164).

КРИВУЛЯ — в орнаменті зиґзаґ, простий або складений з кружечків. У Чубинського: «Чумак у дорозі вирізує (на ярмі) складаним ножем то доріжки, то кривульки, то зубчики» (VII, ст. 406)·

КРИВУЛЯСТА ПЛАХТА — плахта з зиґзаґуватими визерунками.

КРИЖАНИЧ ЮРІЙ (1617-1685) — хорватський учений, який надіявся, що Москва визволить південних слов'ян з-під турецької підлеглости, і тому їздив в 1659 р. до Москви пропаґувати свою ідею единої слов'янської держави на чолі з московським царем. По дорозі до Москви знайшов в Україні велику «політичну єресь, що жити під православним царством московським гірше турецької муки й єгипетського рабства»· Але в Москві його великими проєктами не тільки не захопилися, але зіслали його в 1661 р. за них у Сибір. Повернувшись після 15 років до себе додому, він написав книжку, в якій констатував, що москалі розумом тупі і забобонні, примітивні в торговлі і в рільництві, брудні в хатній господарці; посуду ніколи не миють; в хаті можна задохнутися від смороду і втратити половину крови від блощиць. Москалі, мовляв, всі безпросвітні п'яниці, включно з жінками, брехуни, ошуканці, підступні, жорстокі; страшенно ледачі і без примусу не зроблять нічого на рі[illegible] для самих себе. Якщо хтось їм не покаже, [illegible] самі нічого не можуть видумати· Крамарі не [illegible] примітивної аритметики. Хабарництво і [illegible] начальників неймовірні і загальні — від найвищих вельмож до найнижчого урядовця. Священики малограмотні і такі ж некультурні, як і мужики. Книжок у Московщині ніхто приватно не має. Навіть турки чи татари культурніші за москалів. (За В· Ключевським «Курс русской истории», П. Штепа «Українець а Москвин», 1959. стор. 68—69).

КРИЖМО — врізок полотна, який хресна мати купує дитині на хрестини. Воно залишається на власність дитини, з нього шиють дитині сорочечку, а якщо дитина — хлопець, має йти на військову службу, то тоді їй не шили сорочечки, а залишали до того часу, аж поки треба буде йти до війська — оттоді вже шиють парубкові сорочку і виряджають до набору (МУЕ НТШ, VIII, 192). Якщо дитина вмре, то з крижма шиють їй сорочечку, або вкривають ним домовину. (там же, XV, 99).

Це крижмо — нагадує нам ту білу одіж, що її діставали в початках християнства новохрещені, що, за словами ап. Павла, «скинули з себе стару людину», а вдягнулися в нову людину, сотворену Богом у справедливості й у святості правди». (Ефес. IV, 22-24). Біла одіж була символом їх духового відродження в Тайні Хрещення, а одночасно було пригадкою, що і в майбутньому їх життя повинно бути чисте й вільне від гріхів. Цю білу одіж новоохрещені носили цілий тиждень, а потім зберігали її до кінця життя, як дорогоцінну пам'ятку свого охрещення· Теперішнє крижмо — це рештка того давнього обряду і символізує також праведне, чисте життя, що його повинен мати кожний християнин. Тому священик, огортаючи дитину в крижмо проказує' «Одягається слуга Божий (Н. Н.) в одежу справедливости, в ім'я Отця і Сина і Св· Духа. Амінь·» Після цього проказують ще й слова тропаря: «Подай мені ясну одіж, наймилосерднійший Боже наш, Христе, що одягаєшся світлом неначе одягом».

КРИЗА — переломовий момент, небезпечний стан, що загрожує поганими наслідками. Суспільна криза виникає, коли межи масою народу і урядовою клясою рветься зв'язок, коли падає та пропорція, що забезпечує суспільну рівновагу і виявляється з одного боку в авторитетності влади, свідомої своєї відповідальности перед народом, а з другого боку в дисциплінованості й жертвенності народніх мас, що вірять свойому проводові. Коли порушується ця рівновага, з'являється криза — криза господарська, що виявляється в розбіжності економічних інтересів ріжних складників суспільства; криза думки й свідомости, що виявляється в намаганій переоцінці духових та етичних вартостей; криза влади та режиму, коли виявляється надто драстично розбіжність інтересів політичного характеру· Кожна суспільна криза розв'язується шляхом заміни керівних елементів нації, і витворенням нових суспільних форм життя. Це те, що

отримало популярну в публіцистиці назву — «циркуляції еліт». Історія, за виразом Парето, це — «кладовище аристократій («Траттато ді соціолоджія...» 1923, III, 262), але це одночасно, як зазначив Бертолотто («Ґовернаті о Ґовернанті» 1923, 26) і «колиска нових аристократій», що виходять із суспільних криз, здобуваючи довір'я мас, яке були втратили попередні керівники.

У часах криз панують неспокій, насильство і нелад. Людина відчуває себе на призволящі сил, над якими немає контролі. І тоді вона часто віддається двом крайностям — або замикається в егоїзмі, намагаючись використати всі нагоди, що їй представляються, у свойому власному інтересі, і спекулює на шкоду загалові та на задоволення своїх амбіцій, «ловлячи рибку в каламутній воді», або, шукаючи забезпечености, відмовляється від власної незалежности, з якою не знає, що робити, і поповнює лави прихильників тої чи іншої амбітної сильної особи, що обіцяє їй протекцію взамін за вірну службу голошеним нею ідеям та необхідній для розв'язання кризи сильній владі.

КРИКЛИВИЦІ — хворобливий стан дитини, коли вона кричить, без сліз. З крикливицями були зв'язані у нас різні забобони. Так на Київщині казали: «Як плаче дитина дуже, що аж ніби кричить і ніколи не вгаває, то це крикливиці. Вони од того бувають, що їх насилає знахарка яканебудь, як розсердиться за віщо на ту сім'ю. Одробити їх неможна інакше, як наславши на чию небудь дитину. Згонить їх лучче через воду. Є такі крикливиці, що їх тільки на волу насилають, а є такі, що на хату наслані. Ці, що на хату наслані, трудніше згонити..» (МУЕ НТШ, IX, 59). «На крилосі коло дяка, де він усе стоїть, прибита картина, де показано, кому од чого молитися. От і від крикливець дяк знайде тут св. Антонія візьме семигривенник тай одмолює з попом. Часом, як і наймання (служби Божої) не помогає, то усі пожуряться, що це вже гнів Божий...» (там же, 4).

На Херсонщині проти крикливець поручали такий засіб: взяти у праву руку червоного проса, влізти на ворота, сісти на них верхи й проговорити тричі: «Кури просо подзьобають і крикливиці позбирають». Потім треба висипати просо за пазуху і тричі плюнути на землю..» (Ястребов у «Летоп.» III, 108). І у Чубинського (I, 141) вигоювання від крикливець в'яжеться з видзьобуванням їх курами: «Прийшла я до вас із крикливицями і безсонницями. Кури-курищі, нате вам крикливиці..»

КРИКСИ — безсонниця дитини, що супроводиться плачем.

КРИЛА — частина тіла птиць та комах, що служить їм для лету. Тому крила — символ лету, а рівночасно й духового піднесення: «У нього ніби крила виросли», — кажуть про людину, що одержала гарну вістку. «Притяли йому крила», — кажуть про людину, що мала сміливі пляни, але їх не прийняли вищі чинники. Сюди ж відноситься і вираз «Опустив крила, як обскубана гуска», «опустив крила», — значить відмовився від лету, від своїх сміливих плянів. Були крила й символом швидкости, що в'яжеться з летом. Тому у нас вітер — «швидкий, леткокрилий». І вже в «Слово о Полку Ігоревї» згадується вітер «з трудною крилцю». У греків образ крилатих вітрів знаходиться з найдавніших часів, і ті крилаті вітри фігурують не тільки на поганських, але й на християнських пам'ятках. І наш Шевченко теж кликав: «Вітре мій, легкий, крилатий»..

Але крилатими можуть бути й інші атмосферичні та небесні явища, що надходять із великою швидкістю. З найдавніших часів у символіці всього світу крила, надані людям і тваринам що від природи крил не мають, означували надземний, чи духовий взлет. У християнстві крила надаються в іконографії тільки безтілесним істотам — янголам та добрим духам: звичайно це бувають орлині, чи голубині крила. В західній католицькій іконографії трапляється, що янгольські крила прикрашуються павиними перами, особливо в арх. Гавриїла або у херувимів. Але в православній іконі таке явище незнане. Проте, ніде і ніколи не надавалися крила людям, реальним земним сотворінням, хоч би як вони були прославлені (окрім Івана Предтечі). Проте, у донських козаків-старовірів, якийсь велемудрий їхній маляр причепив крила до постаті Ів. Богослова, очевидячки, з орла — «євангельського звіряти». Цей образ, під назвою «Івана Крилатого» дуже шанується в старовірів-розкольників, але в православній іконографії відкидається, як твір неканонічний («Віра і Культура» 1953, I, 29, 31).

Під впливом християнської іконографії уявлялися в нас крилатими й інші уосіблення духових сил. Так, у «Сл. о Полку Ігор.» ми бачимо Діву-Обиду, що «вcплескала лебединими крильми на синім морі». Бачимо в народніх оповіданнях і крилатих зміїв, втілення нечистої сили, і навіть «крилатих вовкулаків» (Чуб. I, 13). Але тим часом як добрі сили, або бодай невтральні, як вітер, запозичають свої крила звичайно зі світу птахів і мають їх пера, як у янголів, білосніжно-білі, у чортів та інших представників нечистої сили, вони наподібнюються кажановим.

Були в нас крила й символом охорони. Щоб зрозуміти цей символ, досить глянути на квочку, як вона дбайливо прикриває крильми свої пиплята, коли загрожує якась небезпека. Звідти й відомий вираз «взяти когось під крила» означає — взяти під опіку, в охорону.

КРИЛІВ — містечко на Київщині над Тясмином. Згадується в думах та в історії козацьких воєн XVII ст.

КРИМ — півострів на Чорному морі, злучений з Україною перекопською шийкою. Тут в давнину жили КІМЕРІЙЦІ (див.), яких греки називали пізніше ТАВРАМИ. Звідти й Крим до кінця XIII ст. називався ТАВРИДОЮ. Кімерійців заступили СКИТИ. Перейшли туди ґоти й гуни. Творили тут свої колонії фенікійці, римляни, греки. (див. КОРСУНЬ). Проте, субстрат кримського населення був той самий, що і в Україні. Проф. П. Курінний писав з цього приводу:

«Заселення Криму сталося з того ж західнього південно - европейського простору (Франція), звідки його мала і Україна. Найдавніше поселенці прибули через південь України за доби ашельсько - мустьєрської, себто за яких 100.000 років до Р. Хр. В Криму в печері «Кіік Коба» пощастило відкрити не лише житло людини з того часу в двох поземах, але й поховання неандертальців (одного дорослого і двох дітей). Далі дослідження низки печер (Чокурча, Сюрень і ін.), показують, що це европейське населення в Криму продовжувало жити безперервно, а знахідка низки стоянок з доби азійсько - заденуазьенської і навіть двох поховань цієї доби типу печера Фатьма Кота та різьблених гальок доводять, що і за 10.000 — 6.000 років перед Р. Хр. людність в Криму продовжувала жити, маючи культуру, спільну з усією динарською Европою, зокрема і в першу чергу Україною... Частина людности, яка згадується у Геродота під ім'ям кімерійців і таврів, була автохтонною Українською і мала культуру спільну з усім північно - західнім Надчорномор'ям.. Лише частина скитів була зайдами, а основна людність Північно-Чорноморських степів (теж скитів, що звали себе сколотами) продовжувала бути хліборобською і скотарською, мала культуру спільну з усією українською землею: ця культура була прямим продовженням хліборобсько - скотарської трипільської культури, творючи і заключний вищий етап розвитку..» («Українська Думка» ч. 2-3/303—304, Рік IX).

Греки мали в Криму, як і в багатьох інших місцях на березі Чорного моря, лише свої торговельні бази, побудовані у вигляді твердинь. Більшої території грекам і не було там потрібно. Тому-то, коли великий князь Володимир захопив декілька великих міст-твердинь по берегу Криму і примусив греків підкоритися, то в мировій угоді з ними він посилався на давні права русичів на ці землі. Він тільки взяв своє. Так русичі, як і греки це добре тоді знали.

З ослабленням Візантії, загніздилися в Криму італійські колонії, головно ґенуйці, що мали головний осідок у КАФІ (див.), та венецiйці, що мали осідок в СУДАКУ (див.). Та вже в XIII ст італійські колонії мусять визнавати зверхність татар, що опанували українські степи і руйнували кількома нападами і Кафу і Сурож. Кримські татари залежали перше від Золотої Орди, але вже в другій четвертині XV в. удалося одному з татарських династів, знаному в пізнішій традиції під іменем Хадзі-Ґірея, положити початок політичній окремішності татарського Криму під пануванням його династії Ґіреїв. Ця політична окремішність проте не була справжньою незалежністю: з 1479 р. кримське ханство стає васалом Туреччини, що взяли й страшенно понищила Кафу, і в цьому васальстві залишилося до опанування Криму Росією в 1783 р. Сусідство кримської орди відіграло величезну ролю в історії України, зродивши українське козацтво та Запорозьку Січ, що мали історичне завдання боронити Україну від татарських нападів і залишили відгомін цієї боротьби в прегарних думах та інших історичних піснях, оповіданнях та повістях.

По приєднанні Криму до Росії, його було включено в т. зв. Таврійську губ. По революції 1917 р. татарський «курултай» (парлямент) висловився за автономією в рямках російської дем.-федеративної республіки. 18. X. 1921 р. проголошено в Криму кримську совєтську республіку. У 1928 р. в Криму жило 700.000 душ населення' з них українців 11%. москалів 42% (все напливовий елемент), татар 25%, жидів 6,4 відс. німців 6%, греків 2,3%, вірмен 1,5, сербів 1.5, караїмів 0,6, поляків 0,6 (Книга Знання). Але німці, коли здобули Крим, винищили всіх жидів, а большевики по повороті на Крим весною 1944 р. розпочали масовий терор супроти татар. Головну протитатарську акцію переведено між 10 і 21. IV. 1944 р., а 25 VI. 1956 р. Москва цілком зліквідувала Кримську Автономну Совєтську Республіку, виселивши рештки татарського населення, головно до Казахстану. 27. II. 1954 р. приєднано Крим до України, як її складову частину.

КРИМКА — сіль із Криму. У північному Криму багато солоних озер, і тут розвинулося добування самосадної соли. Добували її досить примітивно — гребли дошкою. Збували сіль із Криму виключно в Україну, звідки по неї приїздили своїми круторогими волами чумаки, про що співається й досі в народніх піснях, як от:

Ой, чумаче. чумаче,
Гей, чом не сієш, не ореш?
Гей, чом не рано з Криму йдеш?

Або:

Воли мої полові,
Ой чого ж ви помарніли?
Ой того ж ми помарніли —
Нас хазяїн не жаліє..
Бере ярма, наривае,
У Крим по сіль виїжджає...

Кримка згадується в «Енеїді» Котляревського:

.. Несли подарки пред собою:
Пиріг завдовшки із аршин
І соли кримки і бахмутки..

Шлях по сіль до Криму бу відомий у нас ще за князівської Руси. На зборах усіх князів в 1170 р. вони скаржилися: «Половці в нас уже Соляний шлях забирають».

Перед першою світовою війною в рр. 1900-1915 добування соли в Криму виносило пересічно 370.000 тонн на рік, себто 38% загальної продукції соли в усій Україні.

КРИМСЬКА ГРУПА — частина армії УНР виділена з Запорізького корпусу і вислана 11-го квітня 1918 р. з Харкова під командою полк. Болбочана на звільнення Криму від большевиків та опанування Чорноморської фльоти. Вона розбила III большевицьку Армію і 18 квітня затрималася під Мелітополем, у брамі Криму, розпочавши важкий бій з армією Кримської Соціялістичної Республіки, що нею командував Гольдштайн. 19 квітня «армія Криму» відступила в паніці, кидаючи все своє майно. 2-ий Запорізький полк, доганяючи большевиків, 20 квітня захопив і їхню армійську скарбницю з 15,000.-000 карбованців. Лишалася ще невелика група кримських большевиків на чолі зі «Штабом Оборони Кримської Республіки», що затрималася перед вузьким Сивашем — брамою Криму.

Позиції Сиваша, цієї вузької стрілки, що зв'язує Крим із його природним суходолом, з натуральних умовин були неприступні. Крім того — здовж всього берега була зроблена лінія окопів з бетоновими гніздами для скорострілів. Артилерійські форти з далекосяжною і важкою артилерією були збудовані за останнім словом техніки. Будова фортів коштувала большевиків 3 млн. карбованців.

Болбочан зручним маневруванням, зухвалістю і грою на психології противника форсує вночі великі підміновані мости на магістралі Лозова — Севастопіль. Вночі на 22. квітня українці взяли Сиваш і пішли вглиб Криму. Упродовж одної ночі здобув Болбочан Сивашські переправи від чисельніших кримських большевиків. Ці самі переправи, пізніш у 1920 р., міг тримати ген. Слащов (московська біла армія) упродовж кількох місяців проти 30.000 большев. армії, маючи у себе лише 3 000 бійців.

Українські війська беруть із боєм вузлову станцію Криму, Джанкой, 22. квітня беруть із боєм найбільше місто Тавриди Симферопіль, форсують дорогу на Бахчисарай, Теодозію...

Ніде в усій Україні, — пише учасник походу Болбочана, — не зустрічали українського війська з таким ентузіязмом з такими оваціями і з таким захопленням, як робило це населення Симферополя та інших зайнятих кримських місцевостей (Монкевич). В Севастополі, де стояла Чорноморська фльота, 29. квітня на двох нових дреднавтах, двох крейсерах, одинадцяти міноносцях, восьми підводних човнах, двох лінійних кораблях та кільканадцяти інших кружляках і міноносцях залопотів український прапор.

Це Українська кров відізвалася в залозі Чорноморської фльоти, і вона самохіть відкинула російські червоні і білі прапори (Ю. Липа: «Призначення України»), (С. Половець в «Укр. Слові», Париж, ч. 601). Але, на вимогу німців, Кримська група мусіла покинути Крим, що його німці затримали, як потрібну їм стратегічну базу для опанування Німеччиною всього близького Сходу.

КРИМСЬКИЙ АГАТАНГЕЛ (1871-1942) — поет, повістяр, учений філолог, один із найвидатніших лінґвістів світу, найкращий знавець санскриту та арабських і інших східніх мов з їх діялектами, як і мов західніх народів (знав 34 мови), дійсний член НТШ і ВУАН, — останньої був одним із основників та довголітнім незмінним секретарем. З 1898 по 1918 р. був професором арабської мови та історії Сходу в Лазарівськім Інституті Східніх Мов у Москві, який залишив, щоб віддатися організації наукової праці в Україні. Був тут редактором капітального і не з його вини незакінченого (вийшло 4 томи) величезного академічного словника української мови, який московські окупанти припинили, бо він, мовляв, спрямований на відрив української мови від «братньої» московської мови. Залишив по собі багато наукових праць з історії, мови, культури й літератури народів Близького Сходу — «Історія Персії та її письменства» 1928 р., «Історія Туреччини» 1924-1927 рр., «Хафіз та його пісні» 1924 р., «Перський театр» 1925 р. та силу-силенну різних статтей та розвідок різними мовами в різних наукових виданнях світу. Співпрацював він і в українських часописах, що, за забороною українського друкованого слова на Наддніпрянській Україні, виходили в Галичині, як — «Зоря», «Правда», «Народ», Життя і Слово», «Літературно-Науковий Вісник», а в Києві — в Кіевс. Старині. Був він автором першої української історичної граматики 1907-1908 рр. «Знадобів до життєпису Ст. Руданського» 1926 р. та збірки «Розвідки, статті, замітки» 1926 р. Полемізував з акад. Ол. Соболевським, бороняччи самостійність української мови. З поезій залишив нам збірку «Пальмове гилля» та численні переклади з арабських, турецьких, перських та інших східніх поетів. Крім того — «Бейрутські оповідання», «Повісті і ескізи з українського життя», повість «Андрій Лаговський» та інше.

У січні 1930 р., відповідаючи урядовцеві НКВД, зазначив: «Не знаю, чи я великий учений, але знаю, що матеріялізм не дає надхнення для творчости й подвигу. Усі найвизначніші твори людського духу мали своїм джерелом віру в наймудрішого Творця». («Ми ще повернемось» чч. 27-28. 1958). Тоді Кримський на довгі роки попав у неласку червоних окупантів і втратив — у зв'язку з процесом «Спілки Визволення України» посаду неодмінного секретаря Академії. Але перед другою світовою війною, коли Москва

звернула більшу увагу на Схід. згадала вона про славного орієнталіста і притягла знову до праці. Він одержав навіть орден Леніна. Ім'я його гриміло по всьому СССР. Але, коли німці почали здобувати Україну, Кримський, замість евакуюватися з Києва на Схід, до Уфи, куди вивозили москалі українських науковців, поїхав до своєї рідної Звенигородки. Та москалі приїхали по нього автобусом і до Звенигородки. У паризькому журналі «Україна» ч. 2 за 1949 р. пані Н. Д. в некролозі про Кримського написала: «Він виїхав, але нікуди не приїхав. Його не було ані в Києві, ані в Уфі». Паризькі ж наукові кола одержали коротку офіційну звістку про смерть академіка А. Кримського в 1942 р.

КРИН — квітка Лілюм Кандідум. У Т Шевченка символ краси: «Розпустись, рожевим крином процвіти«. (Див. ЛЛЕЯ).

КРИНИЦЯ — неглибокий колодязь. Хв. Вовк писав: «У кожному дворі по змозі стараються мати й колодязь (студню, керницю). До криниці, коли вона вже викопана, спускають дерев'яний зруб; верхня частина його. що виступає над землею, має назву — ЦЯМРИНА. Для витягання води найчастіше споруджують ЖУРАВЕЛЬ, а іноді біля криниці ставлять блок. або над криницею — колесо. Але найчастіше, особливо, коли вода в ґрунті стоїть неглибоко, обмежуються простою криничкою себто ямою, що до неї вставляють іноді старе жлукто, кадовб. або звичайне барило з вибитим дном. У цьому випадку воду беруть відром на мотузку, або на палиці з гаком..» («Студії... ст. 110).

Після КОМОРИ (див.) молода йшла по воду до криниці, і тут водою, що вона набрала, бояри й свахи обливали одні одних. Потім молода набирала друге відро, і старший боярин провадив її з цією водою до хати молодого (МУЕ ЕТШ. XIX, ст. 73). Тільки по цій церемонії молоді йшли на ВИВІД (див.) до церкви. Подекуди, як от на Переяславщині (Чубин. 591), обрядове умивання при криниці заступало навіть церковну церемонію. Після комори, якщо церква близько, то вели молодих «скривати» до церкви: коли ж церкви близько нема, то вели їх «скривати» до криниці: накривали молодих хусткою, вони під нею милися і нею втиралися (Чубин. 591-92). У зв'язку з цим стоїть, мабуть, і порада молодій не журитися своєю долею, а «умитися у криниці й помолитися Богові», або така пропозиція:

Є в мене криниця край перелазу,
Та вмиємося, милесенький, обоє разом
(Чубин. V, 119).

У зв'язку з цією символікою стоїть і символіка криниці, як самої дівчини, чи любки, що задовольняє спрагу кохання:

Ой викопав я в полі криниченьку
Та не пити води;
Ой полюбив я молоду дівчину,
Та не мати жони (Голов. I. ,04).

Або навпаки:

Ой, у полі кирниченька,
З тої кирниці б'є вода,
Там дівчина воду брала,
Чорнобрива, молода..

Або:

Ой у полі криниця безодна,
Тече з неї водиця холодна, —
Як захочу, то нап'юся,
Кого люблю, обіймуся...

Або ще:

Копав, копав криниченьку
Неділоньку, дві.. (себто, залицявся)
Любив козак дівчиноньку
Людям, не собі...
Пропало марно те залицяння.
Чи це тая криниченька,
Що голуб купавсь?
Чи це ж тая дівчинонька,
Що я залицявсь?
Засипало криниченьку та жовтим (піском
Повінчали дівчиноньку з іншим (козаком...

Символізує криниця часто не тільки джерело любови, але й джерело всякого духового добра: «До доброї криниці стежка утоптана» (Номис 4471), — так і до доброї людини всі вчащають по пораду, чи по допомогу, і навпаки: «До сухої криниці не йдуть водиці», — себто до самолюбної людини нема ніякого припливу любови, чи симпатії.. І. Франко писав у збірці «З вершин і низин»:

Глянь на криницю, що із стіп могили
В степу сльозою чистою журчить..
— — — —
Криниця та з чудовими струями,
То люду мого дух, що хоч у сум повитий.
Співа до серця серцем і словами.

І в Біблії Господь каже пророкові Єремії: «Двояке бо ледарство вчинив нарід мій: мене, криницю води живої, покинули, а повидумували собі діряві колодязі, що не держать води...» (Єремії, II. 13).

КРИНОЛІН — матерія і спідниця з кінського волосу; пізніше — спідниця на сталевих обручах, що була дуже модна в рр. 1830-1875 (приблизно).

КРИПТА — підземна частина церкви, де ховали визначніших осіб, а іноді і правили Служби Божі.

КРИПТОНІМ — автор, що заховує своє прізвище під його початковими літерами, або ініціялами.

КРИСАНЯ — бриль із широкими крисами (в Зах. Україні).

КРИСАТКА — зимова смушева шапка (на Полтавщині), (Семенов «Россія, т. VII, ст. 108).

КРИП'ЯКЕВИЧ ІВАН (1886-) — український історик, дійсний член НТШ. Головні праці: «Львівська Русь XVI в.», «Козаччина в європ. політиці 1620-30 рр.», «Студії над державою Б. Хмельницького», «Історія українського війська» (1936), «Історія української культури» (1937), «Побут» та інше.

«Український Історичний Журнал» № 3 за травень-червень 1959 р. приніс на своїх сторінках розкаянну заяву львівського історика академіка І. П. Крип'якевича, яка кидає ганебне світло на практику большевицьких терористів та інквізиторів і жахливо-задушливу дійсність в Україні. Зміст заяви такий:

«В № 6 «Українського історичного журналу» за 1958 р. опубліковано хронікальну замітку про вибори нових академіків і членів-кореспондентів Академії Наук Української РСР. У цій замітці, опублікованій, до речі, без мого відому, серед ряду моїх праць названо «Історію української культури». Вважаю за необхідне довести до відома читачів журналу, що згадана праця, яка вийшла з друку у Львові в 1937 р., була написана не з марксистських позицій, і що висловлені в ній погляди я нині засуджую, як неправильні. І. П. Крип'якевич».

Не витримала людина московського терору і засудила те, що була написала, коли ще була вільною людиною.

КРИТЕРІЙ — міра, підстава до розпізнавання вартости якоїсь думки, чи якогось твору. (Див. МІРИЛО ВАРТОСТЕЙ).

КРИТИКА — виявлювання додатніх і від'ємних рис якогось твору, або чиєїсь діяльности; мистецька творчість, матерію до якої дають інші роди мистецтва. Критику треба відріжняти від КРИТИКАНСТВА (Див.).

Л. Білецький писав: «Критика, по-перше, конкретна частина естетики, оскільки критика підпорядковує свій критерій і оцінку мистецького твору загальним принципам і нормам естетики; по-друге, частина філософії, — коли критик намагається визначити світоглядові шукання мистця, підходячи до мистецького твору з позицій метафізики (коли критик шукає в мистецькому творі, а тим самим і в ідеології мистця моральних засад, то критика стає частиною етики); по-третє, критика — частина соціології, поскільки критик у творчості мистця шукає основ громадського, політичного і національного служення народові, нації; по-четверте, критика — частина теології, коли критик спрямовує свої посудження про творчість письменника в бік релігійних шукань. Так найширше визначається критика, що скеровує свою творчість на творчість мистця взагалі й на поодинокі твори його зокрема» («Критика і письменник»).

Зі свого боку Юрій Шерех так визначав завдання літературної критики, що має дати оцінку того чи іншого літературного твору:

Оцінити письменника значить поставити його творчість у зв'язок з перебігом літературного процесу і з станом і рівнем суспільного життя, визначити закономірність його появи, доцільність її, показати те індивідуальне, що він приносить у діялектику літературного процесу. Оцінити письменника значить показати його місце і вагу цього місця в розвитку літератури. Оцінити письменника значить виявити, що в ньому від відмерлого минулого, а що живе тепер і може принести плід у майбутньому. Оцінити письменника значить, нарешті, спираючися на внутрішні, виявлені критиком, закономірності й тяжіння його творчости, відмітити, що в них здорове й потрібне, а що становить непотрібну данину минулому або неістотні, суб'єктивно зумовлені збочення. («Два стилі літературної критики» в «Укр. Вістях», р. 1948).

Тим самим завдання критики дуже відповідальні і дуже важкі. Французький критик Тьєррі Молніер, відзначаючи трудність належного виконання поставленого перед критиком завдання, констатував: «Більше, ніж яке інше мистецтво, критика базується на смаку і повинна берегтися від вражень; більше ніж яке інше мистецтво, критика має до діла з ідеями, і повинна остерегатися догматизму; більше, ніж яке інше мистецтво, вона вимагає знання і читання книжок, але й повинна одночасно усувати на бік ерудицію. Вона повинна стерегтися вражень, бо має давати про оцінювані твори об'єктивну оцінку, вартісну й для інших, належно обарґументовану; вона повинна уникати догматизму, бо підходити до чиїхось творів з наперед уложеною естетикою, значить у багатьох випадках їх не проникнути; вона повинна стерегтися ерудиції, бо у безконечному й безплідному студіюванні джерел, літературних впливів, вона втрачає свою головну ціль — відбудувати внутрішню необхідність твору в його життєвій силі, а не препарувати його труп...»

КРИТИКАНСТВО — відшукування в людській творчості, і взагалі, діяльності, самих від'ємних рис. Д-р Мод. Левицький писав свого часу у варшавській «Українській Трибуні»:

«Здорова, об'єктивна критика, особливо доброзичлива, річ вельми корисна і потрібна. Але біда, що наша критика всього і всіх рідко буває здорова, а ще рідше об'єктивна і ніколи доброзичлива. Критикує всякий українець, хоч би й дуже мало тямив те, що критикує, і та критика здебільшого буває злісна, уїдлива.» Нетямущого критика гарно змалював Крилов у байці «Осел і соловей». ...Таких критиків одмітив ще Христос, що бачать вони скалку в оці брата свого, а колоди у власному оці не добачають.. Що менш інтеліґентна людина, то більш авторитету вона собі набирає, то охотніше все критикує...»

Адмірал Яр. Окуневський писав у «Віснику Союзу Визволення України» (1918, IV, стор. 42-43):

«До позитивної роботи у нас мало охочих, але до критики у нас є їх подостатком. У тім наша національна сила. Звісна річ, що критика то дуже добра і навіть конче потрібна річ. Також це ясно, що кожний чоловік, який займається громадськими справами, мусить піддати свої вчинки під осуд загалу. Так водиться у всіх цивілізованих народів. У нас іде критика своїм окремим шляхом. Наші публічні діячі... — то дичина в полі, на яку полювання всякому вільне, і те полювання не відбувається по чесних правилах мисливства, але це полювання дике. Не публічні вчинки публічного діяча критикують у нас, але добирається критиканство до печінок і до шпіку костей того діяча. Добираються до його родинних відносин, до діда-прадіда, до жінки і до дітей, його цілком приватні справи розмальовуються по шпальтах газет. Пошанівку до якогось політичного переконання в нас нема. Коли він, напр., мій політичний противник, то він певно запроданець, зрадник, чужий аґент, що за гроші служить. Бона фідес (доброї віри) у нас у публічнім житті не признається. Політичний противник — то певно злодій, з яким я ні знатися, ані дивитися на нього не хочу...»

Але найкращу характеристику критиканства дав свого часу у львівському «Ділі» Л. Нигрицький:

«Критика, — писав він, — це творчість, критиканство — це професія. Критика, розглядаючи минуле, осуджує і провірює сучасне, щоб збудувати майбутнє. Критиканство осуджує сучасне, не знає й не хоче знати минулого й не думає про майбутнє. Для критики «сьогодні» значить «вчора» й «завтра», для критиканства не існує ні «вчора», ні «завтра»: є лише відношення «я» до «сьогодні».

Критика має в своїй основі **добро.** Байдуже, чи це добро одної клітини нації, чи це добро загальне, всеобіймаюче, навіть вселюдське. Байдуже, чи це добро економічне, літературне чи політичне. Байдуже, чи це добро етичне, естетичне. І тому кожна критика творча й будуюча. Правдива критика це світло, у якому розвиваються творчі сили людини так, як у природі під проміннями сонця розвиваються творчі сили природи.

Якби не було світла, не було б тіні. Не будь критики, не було б критиканства. Критиканство це тінь критики. Різниця між критиком і критиканом така, як між поетом і графоманом. Цей пише й той пише. В цього рими й ритм, і в того рими і ритм. Але в цього душа й світогляд, в того холод і хаос...

Критик дивиться в майбутнє й на основі минулого каже: діло добре. Сьогодні воно ще нове, надто переломове, але натяки на це є в минулому, і тому в майбутньому воно сповнить свою ціль. Критик не бере тут під увагу ні особи, яка творить це діло, ні цілі, що її має ця особа. Критик в основу свойого твердження бере обставини, серед яких родиться ця ідея, дошукується в ній будуючих прикмет минулого, передумує чи ці прикмети в майбутньому дадуть почин чомусь новому, творчому й зі своєї трибуни заохочує, пояснює й поширює нову ідею. Словом, стає герольдом ідеї, яка має невідомих загалові предків, ідеї, якої багато боїться («знаєте, ці нові експерименти мені ні раз не подобаються!»), а ще більше не розуміє.

Зовсім інакше поступає критикан. Критикан свою «критику» починає від особи, що дає почин новому ділові. Він знаменито орієнтується в біографії даної особи, і що можна сподіватися від неї. Адже ж всім відомо, що «не вродить сова сокола». Коли ж дана ідея всеж таки починає кільчитися і «божевільних» (для критикана все нове божевільне-) є щораз більше, критикан зміняє методу: діло не в особі, а в тому, що за нею криється. І тут з таємничим обличчям розказує про різні-прерізні речі, як нібито є замаскованою пружиною цього діла, про різні таємничі сили й впливи. Коли ж хтось хотів би справді знати, що там нібито криється — критикан таємничо шепче: побачите наслідки! Звичайно, ніяких наслідків нема, але чому ж не допускати можливости?

«Критиканові ніколи ніщо не подобається. В кожній речі він найде якусь тінь і якусь помилку й саме на цій помилці він будує свою «критику». Критикан тішиться, коли може найти щось злого, бо тоді щойно він заспокоєний. Він зовсім не оглядається на те, чи дана ідея вже збудувала щось, чи створила. Ні, він з великою приємністю добачує темні сторінки в почині цеї ідеї, яка вже сповнила свою ціль і зродила овочі. Критикан розмальовує з насолодою ці темні сторінки не тому, щоб перестерегти чи охоронити сучасне покоління від повторювання старих гріхів, але щоб насолоджуватися і (тут саме й суть критикана!) вийти завжди перед іншими чимсь вищим, кращим і ліпшим.

«Є різного роду критикани: тихі, мирні, на вид спокійні. Це т. зв. критикани голубиного серця. Вони завжди всміхаються сумно й знають вже наперед, що з «цеї муки хліба не буде». Є критикани історичні: вони видають спомини свої щоденники, плямують минуле й, користаючи з того, що деякі речі забуваються, впевняють всіх і вся, що вони були завжди цеї самої думки (між іншим це було зовсім навпаки але це залежить до стилю критикана!). І є критикани хронічні: вони постійно невдоволені, всюди добачують зло і ніщо їх ніколи не втішає. І навіть, коли якась ідея просякне всіх і видасть якнайкращий плід, хронічний критикан похитає сумно головою й скаже: ну й що з цього?

«Творчий критик схвилюється, спалахне ненавистю, загориться захопленням. Критикан ніколи не схвилюється. Він завжди носить маску, бо всі шляхи йому відомі: треба тільки знати, котрий шлях вибрати. Творчий критик має лише один шлях: добро ідеї, критикан шукає найдогідніших шляхів, щоб виказати її зло.»

КРИЧЕВСЬКИЙ ВАСИЛЬ (1872-1952) — визначний український мистець, творець нової української школи в архітектурі, ґрафіці й промисловому мистецтві; основник (в 1917 р.), професор і перший ректор Української Академії Мистецтв у Києві, автор Українського Державного Герба і Державної Печатки УНР, а також банкноту УНР на 2 гривні. Управа Об'єднання Мистців Українців в Америці, повідомляючи українське громадянство про смерть (15. XI. 1952 р. в Венесуелі) проф. д-ра Вас. Гр. Кричевського, писала:

«Почавши свою діяльність в 1890-их роках як архітектор-мистець, він створив модерний український стиль будівництва на народній основі, спроєктувавши в цьому стилі ряд будинків, з яких найславетніший — будинок Полтавського Губерніяльного Земства, і цим дав зразок іншим українським архітектам.

«Як маляр, він став одним з перших і найблискучіших представників імпресіоністичного стилю на Україні; кохаючись в українських краєвидах, він присвятив їм не одну тисячу картин, багато з яких прикрашують мистецькі збірки України й Західньої Европи.

«В. Г. Кричевський відкрив нову сторінку в історії українського книжкового мистецтва. Звертаючись до засад нашої стародавньої традиції прикрашування книги, але прокладаючи на них свій власний шлях, він створив десятки високо-мистецьких обкладинок до видань творів українських авторів, не кажучи вже про сотки його дрібних графічних робіт.

Г. Кричевський започаткував нову епоху в українському декоративному театральному малярстві, працюючи разом з Миколою Садовським в 1909-10 рр. та з Українським Державним Театром в 1917 р., а пізніше був першим і довгий час єдиним мистецьким керівником української кінематографії, працюючи з 1925 р. при «ВУФКУ» (Всеукраїнському Фото-Кіно Управлінні) над історичними фільмами, як «Тарас Шевченко, «Тарас Трясило». «Борислав сміється» (ці фільми пізніше заборонено, як «націоналістичні»), «Назар Стодоля», «Кармелюк» та іншими, в тому числі — над першим українським кольоровим фільмом «Сорочинський Ярмарок» (1936 р.).

Глибоко вивчаючи пам'ятки давнього народного українського мистецтва, В. Г. Кричевський створив нові зразки вжиткового мистецтва, що сягали корінням в народну творчість; килими й вишивки, роблені за його проєктами, розходилися по европейських та американських музеях і приватних збірках ще перед першою світовою війною.

Крім творчої діяльности, треба згадати й про інші ділянки, де В. Г. Кричевський дав величезні внески до нашої національної культури. Це — дослідницька й педагогічна діяльність. Він перший став збирати і науково досліджувати пам'ятки українського народного будівництва, а потім — і інших ділянок народного мистецтва, і в наш час він був один з найбільших знавців мистецтва нашого народу. Величезна збірка зразків народного мистецтва, яку він складав протягом багатьох років, загинула разом з усім його іншим майном, коли большевики у 1918 р. спалили будинок М. Грушевського в Києві, де він жив, але це не зломило його енергії, і він продовжував свою працю далі (див. КИЛИМ).

«В. Г. Кричевський був одним із засновників Української Академії Мистецтва у Києві в 1917 р. і професором в ній, потім був директором Миргородської Мистецької Керамічної Школи, пізніше — професором малярства, народного українського мистецтва та архітектурно мистецьких предметів у Художньому та в Архітектурному Інститутах в Києві та ректором Української Вищої Образотворчої Студії у Львові 1943 р., і виховав багатьох українських мистців-архітектів, малярів та фахівців ужиткового мистецтва. Він також був членом Історичного Відділу Всеукраїнської Академії Наук.

«Також слід згадати про літературну діяльність В. Г. Кричевського, що написав у різні часи довгу низку статтей про український архітектурний стиль та інші мистецькі питання.

«В 1939 році Совєтський уряд України змушений був признати величезні заслуги В. Г. Кричевського, надавши йому звання Заслуженого Діяча Мистецтва».

Але пізніше, коли В. Кричевському пощастило, використовуючи воєнні обставини, виемігрувати з України, большевики видали йому заочний смертний вирок. М. Бутович в «Америці» 1952 ч. 228 т. 41. «Василь Г. Кричевський»).

КРИЧЕВСЬКИЙ МИХАЙЛО - СТАНІСЛАВ († 1649) — чигиринський полковник реєстрових козаків в 1643 р., який взяв був на поруку заарештованого сотника його полку, його приятеля й кума, Зиновія Хмельницького, і дав йому можливість утекти на Січ, а потім під Жовтими Водами 1648 р. перейшов на бік повстанців, повернувся до прадідівської віри православної і змінив своє католицьке ім'я Станіслава на Михайла. Призначений одразу полковником київським, Кричевський бере участь у всіх пізніших важливіших боях: розбиває кн. Єрему Вишневецького під Констянтиновим в початку червня 1649 р., і йде, на доручення гетьмана, з самою тільки козацькою кіннотою в Литву, щоб стримати наступ на Україну сильного своїм прекрасним військом найвидатнішого стратега

Польщі Януша Радзівіла. У цьому поході поляг Кричевський у битві під Лоєвом 31 липня 1649 р., але своєю незвичайною відвагою й військовою справністю так обезсилив військо Радзівіла, що той мусів відмовитися від дальшого походу на Київ. Коли привезеному до Радзівілового табору тяжко пораненому полковникові давні його знайомі «його шляхецтво і його попередні заслуги (перед Польщею) випоминали», то він — «не радо того слухаючи, раменами тільки здвигав і, хапаючись за голову, одно повторяв: — Хіба ж це мала річ 30.000 людей стратити!» І так помер він «не бунтівничих учинків жаліючи, а над стратою війська болючи», — як каже тогочасний польський літописець (В. Липинський «Україна на переломі» 1920, ст. 162).

КРИЧЕВСЬКИЙ ФЕДІР (1879—1947) — брат Василя КРИЧЕВСЬКОГО (див), визначний український маляр, професор Української Академії Мистецтва (з 1947 р.), а пізніше, коли большевики її закрили, професор (разом із братом Василем) Інституту Мистецтва, що в ньому виховалося чимало мистецької молоді (Азовський, Дмитренко, Неділко та інш.). Саме Ф. Кричевський був тим, на чию творчість і досвід орієнтувалася тодішня мистецька молодь. І він їй, не зважаючи на вимоги давати плякатно-аґітаційне мистецтво, зумів прищепити розуміння справжньої мистецької культури і українського стилю. Бо саме його творчість змагала до створення власного українського стилю в мистецтві, і тут він використовував багату образотворчу традицію — справа в умовах московської окупації досить небезпечна, — за неї заплатили головами М. Бойчук, І. Падалка, В. Седляр і багато інших творців українського мистецтва, яким закинули «націоналізм».

З малюнків Ф. Кричевського найбільш відомі «Довбуш», що представляє покарання гнобителя-маґната гуцульським ватажком; «Молода» — сцена з українського села на Полтавщині, як перед шлюбом прибирають дівчину; «За що я бився?» — представляє інваліда, що з війни вернувся додому; «Українська родина», де типи українських селян мистець нав'язав до стилю старих ікон.

На Міжнародній Дворічній (Бієннале) Виставці в Венеції 1930 і 1932 рр. малюнки Ф. Кричевського були окрасою совєтського відділу, і італійська критика не могла не відмітити яскраво українського характеру його творів. Цього вистачало, щоб на чергових виставках у Венеції малюнки Ф. Кричевського більше не з'являлися...

КРИШТАЛЬ — чисте скло. Служить символом духової чистоти: «То чоловік, як кришталь», себто щирий, чесний, бездоганний. (Ів. Франко «Прип.» II, 212). Вживається, як пестливе слово: «Ой, ти, Грицю, дорогий кришталю» (Чуб. V, 431).

КРІЛИК, КРІЛЬ, ТРУСИК — гризун, подібний на зайця. Символ плідности.

КРІП (анетум ґравеоленс) — рослина з вузькими пірнато-зложеними листками, якої в нас уживають до приправки, бо має в собі запашний олієць. Якщо кріп посіяти в городі, то потім він уже сам сіється, і його тяжко вивести. Якщо його не виполювати, то він усе б заполонив. Тому в наших піснях він служить символом осоружного чоловіка, від якого ніяк не відв'яжешся:

Ой, не рости, кропе, високо та й у городі,
Ой, не ходи, старий, коло моєї хати,
Ой, не топчи, старий, кудрявої м'яти.
Я того старого із роду не любила,
По його слідочку каменем да покотила... (Потебня). (Див. СЛІД і КАМІНЬ).

КРІПАЦТВО, див. ПАНЩИНА.

КРІС — кремін'яна рушниця у гуцулів. В Українській Галицькій Армії взагалі рушниця.

КРІТ — див. КЕРТИЦЯ.

КРОВ — червона рідина, що кружляє в тілі тварин. З найдавніших часів, коли вояк, чи мисливець сконстатував уперше зв'язок між утратою крови й утратою життя, зродилося й скріпло переконання, що кров має в собі якусь магічну силу, що зрештою була ототожнена з ДУШЕЮ. Душа ж належить Богові. Тому в Біблії жидам заборонено споживати кров забитих тварин: «І хто б ні був із дому Ізрайлевого, чи з приходнів, що пробувають між вами, хто їстиме яку б то ні було кров, проти людини, що їсть кров, поверну лице моє і викореню її зміж людей. Бо в крові душа тіла, і призначив я її для жертівника, щоб роблено покуту за душі ваші, кров бо це, що робить покуту за душу... Тим-то глаголав я Ізрайлевим синам: ні одна душа зміж вас нехай не їсть крови; і приходень, що пробуває між вами, нехай не їсть крови... Бо душа кожного тіла — кров його...» (ТІІ кн. Мойсея, ХУІ, ГГ—14).

В інших народів, якщо кров не ототожнювалася з душею, то в усякому разі вбачалося в ній ту життєву силу, що, з її утратою, приходить небезпечне ослаблення, а то й смерть. Звідти ріжні обряди, що мали зарадити тим небезпечним утратам крови. Кожний, хто проливав кров, хоча б і проти власної волі, поповнював злочин чи — в релігійній мові — гріх, від якого мусів «очищуватися». Рештки цих давніх вірувань знаходимо в таких наших обрядах, як ЗЛИВКИ, ВИВОДИНИ БАБИ, ВИВОДИНИ МОЛОДОЇ, ВИВОДИНИ ПОЛІЖНИЦІ (див.). Жінка в час МІСЯЧКИ оточувалася забобонним страхом. Зверталася велика увага на те, щоб кров не проливалася на землю. Особливо це стосувалося людей королівської крови. Коли 1688

р. командант сіямського війська пішов проти свого короля і, захопивши його в полон, віддав його на смерть — «відповідно звичаїв щодо королів і князів королівської крови, винних у злочинах, що караються смертю». Цей звичай полягав у тому, що осіб королівської крови вкидають у великий залізний казан і толочать їх там дерев'яною ступою, щоб королівська кров не розлилася на землю: «бо їхня релігія навчає, що було б великим блюзнірством змішати королівську кров із землею» (Фрезер «Золота Галузка» I, 381).

Коли Кублай-хан розбив і полонив дядька Найяна, що був повстав проти нього, він покарав його смертю, наказавши загорнути його в килим і бити його доти, доки вмре, щоб кров його імператорського роду не пролилася на землю і не була виставлена під Око Неба, проти сонця (там же). Чернець Рікольд оповідав про такий татарський звичай: «Якщо хан віддасть другого хана на смерть, то вважатиме, щоб не розлилася його кров. Бо було б дуже непристойно, коли б кров великого хана пролилась на землю... і тому вони душать жертву так або інакше...» (там же). Сюди ж, мабуть, відноситься й незрозумілий досі в своїй жорстокості епізод поразки українського війська під КАЛКОЮ (див.), коли полонених наших князів покладено під дошки, на яких сиділи татарські переможці, і таким чином їх там подушено.

Відгомін цього татарського звичаю знаходимо ми й в билині про Соломона і Василя Окульєвича, де цар Соломон, опинившись на призволящі Василя Окульєвича, який хоче стяти йому голову, випрошує, щоб йому дали смерть царську: «Страть мене не по калічому, страть мене по царському: у нас же на святій Русі царей тратять вішаючи». (Варіянт: «у нас на Русі царей не стинають — постав мені шибеницю високу..»). (М. Грушевський «Іст. у. л. IУ. ст. 225).

Цікаво, що суди ІНКВІЗИЦІЇ (див.), присуджуючи до в'язниці, до кнута, до покути, до ношення ганебних написів, які не дозволяли засудженим заробляти на життя, не могли присуджувати на кару смерти, бо, мовляв, «Церква жахається крови», і тому, напр., забороняла священикові робити будьяку хірургічну операцію. Але Інквізиція зуміла обійти цей «жах крови»: коли вона вважала, що хтось заслуговує на кару смерти, вона оголошувала, що він виключався з Церкви, і передавала його цивільній владі, яка мусіла під загрозою виключення з Церкви, палити засудженого Інквізицією живим. Це дозволило Жозефові де Местрові твердити ще в XIX ст., що католицька Церква не пролила ні одної краплі людської крови... (С. Рейнах «Орфео» 440—41).

З давніших часів прищепився в народніх оповіданнях і літературі всіх народів вираз — ГОЛОС КРОВИ, що обурюється проти кривди, завданої тому, чи іншому родичеві. Відомі й в нас оповідання про те, як труп убитої людини починає кривавитися в своїх ранах, коли до нього наближається убійця, або про те, як той таємничий голос крови дозволяє дітям розпізнавати втрачених батька, матір, чи братів і сестер. І хоча з розцвітом позитивістичних наук, віра в той голос крови була підупала, новіша наука, відкривши ріжні групи крови, виявила, що дійсно кров кожної особи має свої характерні риси, які дозволяють тепер визначати приналежність людини до тої чи іншої національности, а тим більше родини: на підставі аналізу крови судова медицина потверджує, або заперечує, батьківство тої чи іншої особи, коли вона не признається до своєї дитини. Голос крови — це вияв не тільки біологічної, але часто й духової спадщини.

Сучасна наука признала, що в давніх віруваннях про чудодійні властивості крови, яка надає сил хворим і омолоджує старих, є велике зерно правди: кров представляється нам тепер дійсно, як життєдатний чинник, що несе всім органам тіла потрібні їм матеріяли і забирає в них відпрацьовані, творить оборону проти небезпечних зарազків, підтримує рівну температуру тіла, дає легеням потрібний їм кисень, без якого людина не могла б дихати. Сучасна наука широко застосовує тепер переливання в хворі чи знесилені організми чужої крови (споріднеої кров'яної групи) і тим часто рятує людей від смерти. По всіх більших містах усіх країн існують тепер тисячі людей, що добровільно жертвують свою кров на те, щоб її переливанням рятовано інших.

Кров, пролита за якусь ідею, її освячує, виявляючи її вартою навіть утрати життя. Цю думку розвинула дуже гарно Леся Українка в поемі «Три хвилини», де писала, що

Кров Цезаря проллявши, Брут обмив
Усе болото цезарських тріюмфів.
З другого ж боку
З Брута все болото
Обмила кров, проллята при Філіппах.

КРОВОСУМІШКА — статеве спожиття між спорідненими особами — братами і сестрами, між батьком і донькою, між матір'ю й сином. Це рештки так званої ЕНДОГАМІЇ (див.), якій протиставляється ЕКЗОГАМІЯ (див.) — заборона статевого зближення між членами одного роду. Греки й германці зберегли свою кровосумішку в мітології. Така ж кровосумішка існувала і здається ще й тепер існує у ріжних монгольських племен та східніх фінів. Бунак, московський антрополог, зазначив, що в Московщині, завдяки східньофінському звичаю ендогамії, краще збереглися деякі старовинні антропологічні властивості. У передреволюційній Московщині ендогамні традиції виявлялися в тім, що в друкованих судових звідомленнях, які щороку друкувалися в спеціяльних судових видан-

нях для всієї Росії, саме в Московщині виступало незвичайно багато присудів за сумішку, в той час, як в Україні і на Кавказі вони виступали дуже рідко, і то були зроблені чужими людьми. (В. Щербаківський в ЛНВіснику 1948, ст. 82). З усього нашого весільного ритуалу видно, що в нас суворо уникали всякої кровосумішки, і підтримували екзогамію, себто шукали жінок поза своїм родом. Християнська Церква забороняє шлюб між родичами, і за Українським Кодексом 1743 р., кровосумішка споріднених осіб карається смертю через стяття голови. Якщо ж установлювалося, що винні не знали про своє споріднення, то в такому разі винних карали, як за розпусту. (ЗНТШ. т. 159, стор. 165).

КРОКВА, КРОКВИНА — одна з балок, що формує кістяк даху: «Яка кроква, така й лата, — яка робота, така й заплата» (Номис, ч. 10403).

КРОКІС, КРОКУС — рослина Пульмонарія молліс. У нас вплітали крокіс дівчата собі в волосся: «Та купила крокосу дівочкам у косу». (Словн. Грінченка). У піснях крокіс виступає часто, як символ дівчачої любови:

«Ой, де Петрусь походив, червоний крокіс посходив». «У короля у дворі зацвів крокіс на горі, — чом, дівчатка, не йдете, чом крокосу не рвете?» (Чуб. III, 44).

КРОКОВСЬКИЙ ЙОАСАФ (— 1718) — митрополит київський з 1708 р. До 1693 р. був професором Київської Академії, з 1693 до 1697 її ректором, потім архимандритом Києво-Печерської Лаври, і нарешті митрополитом. Він був автором акафисту св. Варвари, що його Москва дозволила видати з умовою перекладу на «великоросійское наречіє». 12 листопада 1708 р. він, як митрополит київський, разом із іншими епископами, кинув в глухівському соборі, з наказу Петра I, урочисту АНАТЕМУ (див.) на гетьмана Івана Мазепу. З сервілізму «малоросійського» та безхарактерности національної й моральної не знайшов у собі митрополит Йосаф досить мужности й релігійної непохитности, щоб запротестувати проти насильства над Церквою, яка мусіла повнити неканонічний акт в явно політичних цілях. Це, зрештою, йому не помогло, бо 10 років пізніше, з наказу того ж Петра I, в наслідок доносу, його замкнуто в манастирі в Твері, де він швидко й помер.

КРОКОДИЛ — найбільший ящуруватий плазун до 10 метрів завдовжки, вкритий грубим роговим панцирем: неповоротний на суші, дуже швидко й зграбно рухається у воді. Вилуплюється з яєць, вкритих звапнілою шкурою. Перші християни оповідали, що видра, вимастившись болотом і зробивши собі таким чином ніби оборонний панцир, кинулася між жахливі щелепи крокодила і виїла йому середину. Так і Спаситель, прийнявши образ людини, зійшов у Пекло і, зруйнувавши його, вивів звідти душі грішників. Тому давня християнська символіка вбачала в крокодилі пекло і лукавство: таке значення має крокодил у Венеції, де св. Теодор пробиває його своїм списом.

Крокодил був також символом люті, бо, мовляв, коли втрачає здобич, сам себе б'є від люті. В «Александрії» говорилося, що крокодила — «кожний звір боїться», як «він розлютиться і намочить на дерево, то дерево починає горіти». І в «Сказанії про пресвитера Іоана», в первісній редакції, крокодил теж визначав лють і мав здатність запалювати своєю сечею дерево. (Істрин в Древн. Сл. Ком. 1895, I, ст. 14).

У нашому галицькому літописі крокодил виступає, як символ нищівника, що все руйнує: Роман «ідучи слідом діда свого Мономаха, кинувся на поганих, як лев, сердитий був, як рись, нищив їх, як крокодил, переходив їх землю, як орел, бо був хоробрий, як тур...» (Груш. «Іст. УР.» III, 10). Крокодил, вже у єгиптян був втіленням Тифона, уособлення руїни й зла.

КРОКОДИЛОВІ СЛЬОЗИ — облудний жаль лицеміра, нещирі сльози. У книзі XVII ст. під назвою «Книга глаголемая Алфавит» оповідалося (укр. слов. мовою): «... А коли крокодил зачне чоловіка їсти, тоді плаче та голосить, але їсти не перестає... І голову від тіла одірвавши, дивиться на неї та плаче...» (Ів. Огієнко в «Р. Мова» 1938, ст. 395-6). Подібні оповідання були поширені й на заході Европи, звідки й прийшли до нас. Але насправді ніхто ще не бачив, що б крокодил плакав, і тому ці крокодилові сльози жалю — чиста вигадка.

КРОЛЕВЕЦЬ — місто на Чернігівщині. Дехто думає, що це — колишнє місто Зарите, згадуване в XII ст. Але загально покладають його початок на 1601 р., а час його укріплення на рр. 1644 і 1664. Документально відомо, що він існував у 1638 р., коли він згадувався в універсалі Остряниці, як повітове місто. У 1644 р. король Владислав IV надав Кролевцеві магдебурське право і наказав побудувати тут замок. За Б. Хмельницького Кролевець був сотенним містом Ніженського полку. У 1663 р. поляки захопили Кролевець, але москалі під командою кн. Ромадановського відібрали місто, причому так його поруйнували, що цар Олексій мусів потім звільнити місто на 10 років від усяких податків. У 1781 р. Кролевець став повітовим містом Новгород-Сіверського Намісництва, а в 1803 р. повітовим містом Чернігівської губ.

КРОМВЕЛЬ ОЛІВЕР (1599—1658) — лорд протектор Англії, Шотляндії та Ірляндії, пуританець, проводир опозиції в «Довгому Парляменті», що перепровадив збройну революцію проти Карла I, якого віддав на смерть, запрова-

див республіку і став її президентом під іменем Льорда-Протектора. Був сучасником Богд. Хмельницького, і довгий час існувала леґенда, ніби існували зв'язки між цими двома великими революціонерами. Та Люб. Винар, простудіювавши численні англійські й українські джерела і літературу, прийшов до висновку, що безпосередніх зв'язків між цими двома державними діячами «мабуть, не існувало». Про це доповідав Л. Винар на засіданні історичної секції УВАН у США 25. XI. 1956.

Так званий «лист Кромвеля» — це лише 6 рядків своєрідної титуляції в записках краківського міщанина Ґолінського — без початку і без кінця. Цей уривок із відповідним словом передрукував О. Лазаревський в К. Стар. (т. 1 за 1882 р. ст. 212), і звідсіль утворилася леґенда про зв'язки Кромвеля з гетьманом Б. Хмельницьким. («Розб. Держави» 1958. ч. XXII ст. 37). (Див. КУБАЛЯ).

КРОМЛЕХ — мегалітична будова кінця неоліту: високі брили каміння, розставлені колом або еліпсою. Зустрічаються вони головне в Англії та зах. Франції і в'яжуться з культом сонця. Зустрічаються кромлехи і в Україні. Про них писав М. Міллер: «..Пам'ятки такого типу, особливо Кромлехи, відомі від Індії. через Середню Азію та Іран на Кавказі, а звідти через Україну, по всій Европі. Але ніде в усьому СССР, в тому й на Кавказі, ці спорудження не набули такої кількости та розвитку, як в Надпоріжжі. І то, очевидно, доводиться пояснити необмеженою кількістю тут ґранітового каменю всякого розміру та форми...» «Посередині кромлехів над положистим берегом завжди знаходили велику плаху, покладену пласко, а під нею шматки червоної фарби (червона охра). Культове призначення цих споруджень, пов'язане з культом сонця, не викликає сумніву. Ці кромлехи завжди знаходилися біля скупчень стацій бронзового часу. Інші кромлехи, іноді величезні за своїм розміром та камінням, з якого вони зроблені, зустрічалися в могильних насипах. У деяких могилах було обставлено могильний насип знадвору, і вони також творили коло. У менших могилах були менші кола і з меншого каменю але були майже в усіх. Більші кола мали вихід завжди на схід сонця. Іноді зустрічалися по кілька кіл, концентричних, або в двох могилах, сполучених під землею ніби коридором із каменю. Посередині всіх кіл у насипах обов'язково знаходилися одно й кілька поховань тієї ж доби. Культове призначення цих кіл також не викликає сумніву, лише тут солярний культ сполучається з уявленням про життя покійника на тім світі...» (Науковий Збірник УВУ т. VI. 1956. ст. 156).

КРОНОС (гр.) у римлян **САТУРН**, син Урана й Ґеї, чоловік Реї, наймолодший з Титанів, що повстав проти батька і перебрав панування над світом. Та Уран напророчив Кроносові, що й його чекає така ж сама доля. Отож Кронос, щоб уникнути цеї долі, себто повстання проти себе власних дітей, ковтав їх. як тільки вони приходили на світ: красномовний образ Часу (Кронос — час), що сам руйнує те, що створює. Отак він уже був проковтнув Ґестію, Деметру, Геру, Гадеса й Посейдона. Але коли народився Зевес. мати Рея сховала його, а Кроносові піднесла камінь. загорнутий в пелюшки. Кронос проковтнув той камінь, а Зевеса, схованого в печері гори Іди на Креті, виховали німфи, а жерці Курети раз-у-раз танцювали навкруги нього, б'ючи в щити, щоб Кронос бува не почув дитячого плачу. Коли ж Зевес виріс, Рея піднесла Кроносові якогось напитку, і Кронос вигригнув проковтнутих дітей, а Зевес тоді почав повстання. і Кронос утратив панування над світов. Боротьба Зевеса проти Кроноса називається ТИТАНОМАХІЄЮ, бо в ній взяли участь усі ТИТАНИ. одні по стороні Кроноса, інші по стороні Зевеса. З пануванням Кроноса закінчився т. зв. ЗОЛОТИЙ ВІК.

КРОПИВА (уртіка) — велиста рослина, вся вкрита крихкими волосками, повними муравлиної кислоти, якими болюче жалить, хто її доткнеться, тому звуть її також ЖАЛИВА. З волокнистого її била добувають пряжу.

Кропива була у нас символом злости: «Злий, як кропива», — бо з кожним дотиком пече. «Ой, у полі кропива жалива, а в мене свекруха сварлива» (Чуб. V. 710). «І на жалку кропиву мороз буває», — і на злого напасника знайдеться ще більша напасть (Номис, ч. 3824). Була вона й символом образи, бо, як кропива жалить, залишаючи біль без рани, так і образа ранить честь, не тіло. Тому лайки в нас називаються КРОПИВ'ЯНИМ СІМ'ЯМ: «До хати вже й не вступають, бо я кропив'яним сім'ям так і засиплю» (Г. Барвінок). Визначає кропива й погане оточення несприятливі обставини: «І межи жаливою рожа росте гожа» — себто і в поганих обставинах добра людина залишається такою (Ів Франко, «Прип.» II, 94). Це категоричне твердження трохи зм'якшується в іншій приповідці: «Часом і між кропивою росте кійло» — себто і між злими людьми іноді виростає добра (там же ст. 315). «Мається як голий в кропиві». — себто знаходиться в дуже неприємній ситуації (там же, 382). Хто жив на віру, невінчані шлюбним життям, про тих казали, що вони «в кропиві шлюб брали» (там же, III, 341). Тому в Галичині казали також, що діти знаходяться «під плотом, у кропиві» (МУЕ НТШ, VIII, 32).

Кропиву, освячену в церкві, тримали в хатах проти відьом (проф. М. Сумцов в К. Ст. 1889, V, 505). На Московщині втикали кропиву, разом із галузками дубів, горобини та осики, над вікнами та дверима хат — «проти відьом і нечистої сили» (Автомонов в Журн. Мін. Нар. Просв. 1902, XII, 259). Охоронна сила кропиви в її властивості **«пекти»**.

По злогах давали породілі пити відвар із кропиви, лопуха і шандри (МУЕ, НТШ. VIII, 32). Від того мали заперестававати кровотеча і породові болі. На Вороніжчині кропиву рвали 10 травня (ст. ст.) і потім пили відвар з неї від золотухи (там же. VI, 125).

Кропив'яне полотно відзначало бідність: «Там усі дівки та убогії — кроять рушнички із кропивочки, сучуть сорочки із дубиночки..» (Чуб. III, 115).

КРОПИВА ГЛУХА — ростина Ляміум альбум. На Скалатчині господиня на Великдень, повернувшись із церкви, коли всі засідали за стіл, роздавала всім насамперед трохи свяченого полину та глухої кропиви (МУЕ НТШ. XVIII. 81).

КРОПИВНИЦЬКИЙ МАРКО (1841—1910) — батько українського національного театру, великий актор, режисер, драматург і вчитель та виховник цілої плеяди корифеїв нашого театру — Заньковецької. Затиркевич. Садовського. Саксаганського, Карпенка-Карого. Лініцької. Мар'яненка та інших. Автор цілої низки п'єс, що й досі не сходять з репертуару, як «Глитай» (1885), «Пошились у дурні». «Невольник» (1887), «Дай серцю волю...». «Перехитрили» (1896), «Пісні в лицях» (1901), «Вій» (1908), «Доки сонце зійде» (1910). «Зві сім'ї» (1913). Всього він написав 45 драматичних творів, даючи першорядний репертуар театрові, що до нього взагалі майже ніякого свого репертуару не мав. Був він і музика та композитор — його дует «Де ти бродиш, моя доле?» у «Вії» та хорова пісня «Ревуть, стогнуть гори-хвилі..» в «Невольнику» стали народніми піснями, а всі його мелодраматичні твори повні його мелодій, і музики. Як і Заньковецькій (див.). М. Кропивницькому пропонували перейти на дуже вигідних умовах на сцену імператорських театрів. Але він, як і Заньковецька, відмовився, бо дивився на свою театральну працю, як на службу українському народові. «Шевченко до останньої краплі крови був відданий народові. Учись, Іване, так само боротись і страждати за нарід, як він». — казав він Мар'яненкові.

В. Уманов-Каплуновський біограф М. Кропивницького та інших наших корифеїв, високо цінячи заслуги його, як основоположника українського театру, як учителя славних акторів і як письменника-драматурга, найвище ставить Кропивницького як актора - виконавця: — «Він (Кропивницький) однаково недосяжно високий і в ролях трагічних, і в побутових - резонерських, і в комічних. Безконечна галерія напричуд чудових постатей, утворених ним на сцені, перейшла перед нами, оригінальних, не подібних один до одного, ніби зліплених мистецькою рукою геніяльного різьбара. То яскраві штрихи, то ніжні півтони, то ледве спостережні найтонші риси. — ..Чи ж можливо порахувати всі його ролі? Поруч з тяжким залізним XVI віком — типи початку XIX. століття і пізніших десятиліть. Ось завзятий полковник Бульба з упертою твердістю козацької вдачі, з могутнім характером щирого запорожця; ось мудрий гетьман Мазепа: ось повний комізму Іван Карась, козак Цибуля і примітивно бюрократичний самодур Старшина з «По ревізії». з блисками гумору, спорідненого з М. Гоголем; ось глибоко психологічна постать здирщика глитая Бичка, або Сотника із казкової п'єси «Вій» — обвіяного елегійним серпанком; ось нарешті грізний, дволичний Хома Кичатий.. Тільки найбільший талант може стати здібним до таких надиво різноманітних перевтілень; ні однієї риси, ні одного руху не повторює актор. Ви почуваєте, як перед вами проходять події, розгортається життя з його вадами, захопленнями, — стражданнями, високим захватом рідного героїзму, із зворушливою поезією і простором синіх степів.. Кропивницький, маючи взагалі дуже соковитий голос з тонкими, вибагливими інтонаціями, — незвичайний майстер читати і оповідати»...

КРОПИНА. ТОВСТИНА — —просте полотно з кропиви(?), з якого в княжій Русі-Україні виробльовано вітрила на кораблі. Літопис оповідав про похід на Царгород 907 р.: «Олег сказав: пошийте Русі (варягам) паволочні вітрила. а слов'янам кропиняні. І пошматував їх (паволоки) вітер І сказали слов'яни: тримаймося своїх товстин» (Крип'якевич «Іст. у. війська» ст. 83).

КРОПЛЕННЯ ВОДОЮ, звичайно свяченою, — обряд, що символізує з одного боку побажання щастя, а з другого боку, заступаючи давнє цілковите обливання, служить за акт очищення, себто як оберег від нечистої сили. На Гуцульщині після хрестин, як приходили додому, «баба витягає з пазухи пляшку з водою від хресту, ізсипає до трьох раз потрошки на голову обризкує нею в хаті і дає поліжниці до трьох раз тої води покушати. Баба тогди, як бризкає в хаті і осипає поліжниці на голову та дає пити води, примовляє потиху:

Обмиваю тебе від усякої дряховиці,
Полижної лихавиці,
Шоб не мало нішо до тебе
Моці та путері.
Всю біду, чари й біснищі
Виганю геть з хати за двері,
Аби тя ся нішо не окаснуло,
В сні ся тобі не приморснуло,
Аби тя нішо не підвіяло.
Так, як ніякі мальфи й чари
Не можуть ся вчепити цеї молитви
Тьбу най усе іщезає, пропадає
Геть далеко в безвісті страшні.

(МУЕ НТШ, XVIII. ст. 111).

У цьому замовлянні просто сказано, що кроплення («бризькання») приходить замість обливання — «обмивання».

Кропили також молодих перед відходом весільного поїзду до церкви. Тоді свахи співали:

Водиці, матінко, водиці,
Бо нас кропити годиться
Правою рученькою, доброю доленькою...

На цей заклик свах, мати кропила ввесь весільний гурт свяченою водою (На Стрийщині. Етн. Зб. НТШ, XI, 176).

Часто це кроплення супроводиться й обсипанням хмелем, зерном, тощо, що скріплює по бажання щастя і багатства. Так на Дрогобиччині свахи співали:

Вийди, матінко, вийди
З яровою пшениченькою,
Свяченькою водичкою,
Покропи діточки.

Мати брала тоді хліб, водицю й свячене зілля, а господиня (куховарка) брала пшеницю й просо. Мати кропила зіллям, умоченим у воду, а господиня обсипала збіжжям усіх довкола (МУЕ НТШ, XVIII, 25).

Кропили в нас і в інших важливих моментах життя. На Голодну Кутю, під Водохрища, на Чернігівщині, коли поверталися з водосвяття з свяченою водою, обходили з нею все обістя: хтось писав на дверях та на вікнах хрести, а хтось інший кропив будинки, худобу, вливав і в колодязь свяченої води, кропив у погрібі та в млині (там же ст. 153). Ця церемонія має явно очисний характор. На Гуцульщині при цьому йорданському кропленні примовляли: «Як від свяченої води тікає все лихо, так аби від мого ґаздівства воно втікало, бо тут Юда права не має, ні буря, ні туча, ні птаха, ні відьма не має права відбирати манну (молоко)» МУЕ НТШ, VII, 205).

КРОТЕВИЧ КОНСТЯНТИН (1872 — ?) — спочатку український судовий діяч, довший час голова Спілки Оборонців. Потім висвятився на священика і в березні 1922 р. висвячений на єпископа Полтавського УАПЦ, а пізніше Вінницького. В 1924 р. його запрошено православними українцями до Середньої Азії (Алма-Ата) але ГПУ його звідти вислало в Україну. Пізніше працював на Оренбуржчині. По 1930 р., після насильної ліквідації Москвою УАПЦеркви, архиєпископа Констянтина було заарештовано й вислано з України. Дальша доля його невідома (М. Явдась «Укр. Авт. Прав. Церква» 1956 ст. 71-72).

КРУГЛЯК — обрядовий український танець, що затримався до останніх днів у гуцулів, які його виконували під час колядування, вийшовши з хати на подвір'я. «тут обступають «кругляка», колесом, господаря і господиню, і разом із ними свого скрипника. Скрипник грає КРУГЛЯКА, а плясаники з колядниками приспівують і пританцьовують «рівної»: ідуть колесом, короводом, то в правий бік, то в лівий, злегка присідаючи. Пісню ведуть веселу — «аби ґаздам весело було через цілий рік жити». Від часу до часу ґазди частують їх горівкою. Потанцювавши отак і поспівавши, колядники розпускають кругляк і, почастувавшися на прощання відходять, пританцьовуючи ще яких 100 — 200 кроків..» (М. Груш. «Іст. у. літ.» I, 159).

Відправляли КРУГЛЯКА з ще виразнішими прикметами магічної відправи і на пасіці. «Коли господар держить бджоли, він веде колядників на те місце, де стоїть пасіка літом. Там колядники стають колесом, упадають на коліна, роблять перед собою хрести своїми топірцями, укладають їх потім «бардками» до середини, а держаками до себе, і складають на купу свої шапки на бардку — «бо то значить так як рій, бджоли» (Етн. Зб. НТШ. XXXVI, 329). Господиня насипає їм в шапки пшеницю, принесену в запасці. Колядники, взявшися за руки, крутяться в один бік, за сонцем, — «аби рої не втікали» приспівуючи якусь веселу пісню — «аби бджоли були веселі».. Відспівавши, колядники знову упадають на коліна і роблять хреста топірцями. Пшеницю з шапок зсипають назад до запаски господині і примовляють: «Дай Боже, аби ся пасіка була така величня, як свята були величні». Цею пшеницею господиня посипає вулії весною, відтикаючи їх, після виносу на пасічисько, примовляючи те саме: «Абисьте були величні, як і сі свята були величні, коли я сю пшеницю збирала; аби на вас так нічого не нападало як на сі свята на нас нічого не нападало». (М. Груш «Іст. у.літ. I, 159-60).

В. Шухевич, добрий знавець Гуцульщини, писав про цей танець, що це, мабуть, «якийсь давній релігійний танець, тим більше, що виводять його нераз сивоволосі ґазди, немов би хотіли в той спосіб свого Бога вшанувати» («Гуцульщина» IV. ст. 35). М. Грушевський додавав: «Почуття сакрального характеру цього танцю очевидно живе .. тількищо ця сакральність не мала характеру Богослуження, як думалося покійному дослідникові, а магічної дії, яка не «служить», а «повеліває»..» («Іст. у. літ.», I, 162).

КРУЖЛЯННЯ — магічний обряд. Кружляння навкруги якоїсь речі, що вважається святощю передає тим, хто кружляє, магічну силу. На цьому віруванні виникло багато обрядів. Відмітимо тут кружляння навколо хліба, чи короваю на нашому весіллі, що відповідає кружлянню в церкві під час вінчання навколо аналою і іноколи, коли шлюб не може відбутися в церкві, навіть його заступав (див. ХЛІБ, КОРОВАЙ).

КРУК — див. ВОРОН.

КРУПНИЦЬКИЙ БОРИС (1894—1955) — український історик асистент при катедрі української історії в Українському Науковому Інституті в Берліні у проф. Д. Дорошенка в рр. 1929-31; з 1932 член професорської колегії того Інституту, де читав лекції з історії України в німецькій мові. В 1944 р. його обрано звичайним професором української історії Українського Університету в Празі. Від 1938 р. дійсний член НТШ. від 1946 р. дійсний член УВАН. а в 1953 р. став членом Інтернаціональної Академії Наук і Мистецтва в Парижі. Мав 83 друковані праці. Найбільші: в німецькій мові «Історія України» 1943 р. і «Гетьман Мазепа та його доба» 1942 р. В українській мові: «Гетьман Пилип Орлик», 1933 р. і «Гетьман Данило Апостол і його доба» 1948 р. Мав 23 праці друковані в німецькій мові, і 3 в англійській.

КРУПИ — зерна, оброблені на кашу; найпримітивніша форма обробленого зерна. Також переносно — дрібний град і оселедцева або ракова ікра.

КРУПОДЕРНЯ — млин на крупи.

КРУП'ЯНКА — ковбаса начинена кашею.

КРУТЕЛЬ, КРУТЕНЬ — пук скрученої на мотуз соломи.

КРУТИ — вузлова залізнична станція на Чернігівщині, славна героїчним боєм яких 300 українських студентів і юнаків проти 6.000-ої армії Муравйова 29 січня 1918 р. Символ безприкладного жертвенного ідеалізму української молоді, що віддає своє життя на рятунок Батьківщини.

«Під Крутами зійшлися ті. що ненавиділи Україну й випікали їй очі, калічили тіло, гасили серце, осліплювалиі мозок — і сини України, що наважилися боронити Матір свою від безчестя й смерти... Наймолодші сини її, що вчились ще на шкільній лаві, перекладали Ціцерона на рідну мову. У їх очах ще сяла блакить дитинства, але в серцях уже — як золото на достиглих плодах — була сила мужности й незламність жертви. І вони йшли единою лавою проти чужої навали...» (Н. П.).

Сніги, сніги... Вихрить завія,
Над Києвом вітрюга віє,
Мов дихає пітьма сторіч....
Та світиться майдан Софії —
Юнацтво, сповнене надії,
Іде до Крут в січневу ніч...
Пішли... і задрижало поле,
Ударив бій — і крик. і кров.
Героїв кров, щоб ти, монголе,
У славен Київ не прийшов!
...Там над Дніпром, де б'ється хвиля,
Де слава їх вінками вкрила
Відважних лицарів-синів. —
Сія Аскольдова могила,
І душі їх — незрима сила —
Благословення до боїв!
М. Щербак (із збірки «Багаття»)

КРУТИК — (Аморфа фрутікоза) — кущовата рослина, з якої в нас добували синю фарбу для фарбування вовни на килими, тощо (ЕУ, ст. 291).

КРУТНЕВИЧ ГАВРИЛО — запорозький гетьман, конкурент Самійла КІШКИ (див.) тричі вибираний на гетьмана. Збереглася його грамота з 1603 р. з печаткою, яка має відтиск на папері козака з написом довкола: «Печать войска запорозкого» (К. Ст. 1898, І, ст. 3).

КРУЧАНКА — рівний скручений мідний дріт для інкрустації мистецьких виробів із дерева у гуцулів. Також вдвічі скручений, як мотузок ремінець.

КРУЧАНКА — скручене тютюнове листя, просякнене горілкою й муравлиною кислиною, — дає дуже міцний тютюн.

КРУШЕЛЬНИЦЬКА САЛОМЕЯ (1873 — 1952) — оперова українська співачка світової слави, донька священика з галицького Поділля. «Саломея Крушельницька — це поняття зв'язане з найвищими сферами музичного мистецтва — не тільки для українського народу, якого національними гордощами вона являється, але й для всього музичного світу. Ім'я її буде записане в історії оперового мистецтва золотими літерами, поруч таких імен як Карузо та Баттістіні, з якими доводилось їй виступати.» (І. Лагодинська).

Її репертуар — це майже всі опери, які в тому часі появлялися на сценах европейських оперових театрів, і в усіх них тріюмфував талант Саломеї Крушельницької. Але найкращі з найкращих її ролей була: Чіо-Чіо-Сан в опері «Мадам Батерфляй» Дж Пуччіні, Аїда — Верді, Ізольда та Брунгільда в операх Вагнера та Сальоме в опері тієї ж назви Р. Штравса. Була вона незрівняною інтерпретаторкою українських народних пісень, якими закінчувала майже кожний свій концерт при власному супроводі. Місцями її тріюмфів були: Львів, Варшава, Одеса, Петербург, Міляно, Рим та інші італійські міста, Париж, Мадрід, Барсельона, Берлін, Каїро, Буенос Айрес, Сантіяґо де Чіле.

Наприкінці 1896 р. з трупою італійських артистів Крушельницька приїхала до Одеси і співала там всю зиму головні партії в операх «Трубадур», «Масковий баль», «Джоконда», «Отелло», «Тангойзер» та в інших, але мрією її було співати в Києві, відвідати Миколу Лисенка... Але ця мрія її не здійснилася: ген. - губ. Новіцький не дав їй дозволу приїхати до Києва. З Одеси Крушельницька їде до Львова, щоб у-

зяти участь у великому концерті на відзначення 36 роковин смерти Т. Шевченка..

В 1939 р. С. Крушельницька приїхала до Львова, і тут її захопила друга світова війна. В 1946 р. львівська державна консерваторія ім. Лисенка запросила її на професора співу. Померла вона 16 листопада 1952. Була замужем за італійцем Річчоні, якого пережила.

КРУШИНА (Рғамнус) — рослина, що росте кущем, або малим деревом, — у нас вживають її для живоплотів, а також на добування фарби для вовни: її дозрілі ягоди фарбували вовну на зелений тон, переспілі на ясночервоний, а її кора — на темножовтий. «У полі, чи в лісі, як сира погода, або дощ, то шукай крушини — чи то вона сира чи мокра, чи суха, поклади, то зараз займеться, аж тріщати буде — так горіти буде..» (Перв. Гром. 1927, I. 162).

У нашій народній символіці крушина — символ горя: «Умивається гарячою сльозою, утирається віллячком крушиною» (Чуб. V. 518). «Нема роду-родини, ні вірної дружини, тільки в саду крушина-..» (там же ст. 332). Походження цього символу чисто етимологічне, не дурно ж кажуть: «Журба мене крушить».

КРШАНОВИЧ ЛАВРЕНТІЙ — архимандрит Троїцького Чернігівського манастиря; автор «Руна орошенного», передмови до книги «Треакафисний Молитвослов» 1697 р.

КРЯЧКА — див. КАЧКА.

КСАНТИПА — жінка Сократа. В літературі символізує сварливу, язикату, пошкульну жінку.

КСЕНОФОБІЯ — ненависть до чужинців і всього чужинецького, — прикмета духової обмежености. Люди інтелектуально мало розвинені ставляться підозріло до кожної новизни. ідеалізують власне вузьке коло, в якому живуть, і висміюють та зневажають звичаї інших. Особливою ксенофобією відзначалася давня Московщина. «Хоч Україна була сусідкою Московщини, і була одної віри з нею, а все ж і до неї Москва ставилася більше, ніж з упередженням. — українців трактовано, як «басурман». Були часи, що українців, коли вони прибували до Москви, перехрещували, як поган, чи еретиків, а в 1655 р. у Москві церковні достойники довго радили, чи наших предків можна пускати до церкви. У Московщині на книжки українського друку був попит, і їх радо читали, бо там довго ще не було друкарень. Але ті книжки дуже часто й пильно переглядали, виправляли їх, а то й палили, як еретичні. Українського ченця. Кам'янчанина, що прибув до Москви в 1561 р., ув'язнено й вислано до Вологди, де він просидів у в'язниці 20 років, підозріваний в єресі, бо писав — «о кругах небесних і планетах, і о зодіяке»...» (Д. Андрієвський в «Розб. Нації» 1931, ст. 167).

Московський історик В. Ключевський писав у свойому «Курсі русской історіи»: «Невиразно пам'ятаючи, що корні світської науки криються в поганському греко-римському світі москалі думали, що й сучасна наука живиться тими самими соками з того самого злого ґрунту. Тому філософська елінська мудрість викликала у москаля почуття страху і ненависти.. В поученії московського «книжника» читаємо: «Боґомерзостен перед Богом всякій, кто любіт ґеометрію, а се душевні грехи учітся астрономії і елінським кніґам».

Причина релігійного расколу XVII ст. полягала в отому страху перед чужим, перед усякими новинами. Коли в 1683 р. український архітект Старченко побудував вСимоновому манастирі в Москві «трапезну палату». архимандритом того манастиря був теж українець Гаврило Домецький (див.) Московський уряд заслав о. Домецького за це, що той Симонов манастир прикрасив латинськими штуками і «Києв паче міри хвалив»

Тодішню московську ксенофобію, чужу українській духовості, відбито в чудовій п'єсі Лесі Українки «Бояриня». Московський професор А. Пипін писав у своїй «Історії русской літератури»: «Московщина завжди визнавала лише свій світогляд, а всі інші заперечувала. Вона виплекала в себе релігійну й національну нетерпимість та зарозумілий фанатизм, що вважав усі народи зіпсутими і тому забороняв усякі зносини з закордоном. Китайською стіною відгородила себе Московщина від культурного світу, від справжньої освіти» (Цитовано у П. Штепи «Українець, а москвин» 1959, ст. 166).

Ненавидять того, кого бояться. І грецьке слово «фобос» означає панічний страх. «Ксенос» — чужинець, це той, що загрожує встановленому ладові своїм відмінним життям, своїми відмінними поглядами. Звідти — ота ненависть до чужинців у вузькоглядних людей, що зжилися з певним режимом і бояться його порушення. Звідти й відома «залізна заслона» в СССР та скажена безперестанна пропаґанда проти чужинців, ніби як «ворогів совєтського народу», що її провадить московська комуністична преса.

КСИЛОГРАФІЯ — деревоpит мистецьке різьблення (ритівництво) на дереві

КСИЛОФОН — дерев'яні цимбали

КСЬОНДЗ — католицький священик. В українській народі ця назва асоціювалася з польськими католицькими священиками, що надто ревно провадили в Україні полонізацію й латинізацію, як то видно із поезії Т. Шевченка, який писав, що до Унії українці «братались з вільними ляхами».

Аж поки іменем Христа
Прийшли ксьондзи і запалили
Наш тихий рай..

В. Янів писав із цього приводу: «Шевченко послідовно змальовує «ксьондзів» у чорних барвах. До речі у цитованім щойно вірші «ксьондзи» у своїй здогадно неґативній ролі поставлені поруч із «панами» і так-таки там і кажеться:

Неситії ксьондзи, маґнати
Нас порізнили, розвели»..

І. послідовно, коли
Ляхи прийшли на нас війною
Святії Божії міста
Ксьондзи скажені осквернили..

Ці ксьондзи не ходили самі по селах, «а возили на людях їх з села в село». Вони «кляті», приїхавши на хутір козака, пиячили й віддавалися розпусті». («Буває в неволі..») (Р. Янів в «Розб. Держави» 1958, І, ст. 20-21).

Не дивно, отже, що слово «ксьондз» не викликає в українському народі симпатичних почувань.

КТИТОР, ТИТАР — добродій, фундатор церкви, або манастиря, церковний староста. У XVIII ст. так звалися люди, що провадили церковне господарство з уповноваження парохіян. Виникло КТИТОРСТВО з права ПАТРОНАТУ. Довший час ктиторів парохіяльна громада обирала, але з прилученням України до Московщини, світська влада, що не залишала нічого без своєї уваги, почала звертати увагу й на вибори ктиторів, призначаючи своїх кандидатів і впливаючи на вибори. З 1734 р. така практика зробилася обов'язковою: цього року було видано наказ, яким наказувалося вибирати ктиторів за свідоцтвом від полкових старшин.

Ктитори за Гетьманщини мали велике значення: вони, разом із старшиною, опікувалися церквами та духовенством, впливали на вибори духовенства, завідували церковними грошима, про які складали звіт перед парафіянами. Ктитор наглядав і за «сестрами - мироносицями», що збирали пожертви на церкву, і за шпиталями. У XVII ст. ктитори брали участь навіть у ратушних судах, але в XVIII ст. про ктиторів, як про суддів, уже ніде не згадується. (Слабченко «Полк...» ст. 154-55).

КУБ — шестистінний, геометричне тіло обмежене 6 квадратами. Кубічна форма з грецьким хрестом була характерною прикметою візантійського церковного будівництва, і Рамей пояснював цей факт як пошанування св. Тройці, символізованої в трьох розмірах — довжина, ширина й висота. Кубічний камінь також символ Христа, як наріжного каменя Церкви. У поганському світі, куб належав Кібелі, що сиділа на ньому, як на символі сталости, твердости землі (див. КІБЕЛА). У махомеддан найбільша святиня — куб КААБИ (див.). Знаходився куб і серед масонських емблем, а також на деяких монетах, для виявлення фінансової сталости, як, напр., на срібному талярі Баварії.

КУБА ЛЮДВІК (1863   ) — чеський письменник, етнограф і маляр. Автор збірки «Слов'янство в своїх піснях», в якій шостий зшиток, присвячений Україні, був першою звісткою чехам про «співучу Україну». Він був в Україні в 1886 р. і писав звідти дописи до чеських часописів, які перевидав книжкою в 1933 р., де мало не 2/3 зі 300 сторінок великої гісімки говорять про Україну. Про Сх. Україну оповідається в 7 розділах, про Галичину в одному. До цього додано яку сотню записів українських пісень, та інструментальних мелодій, що не ввійшли були до вищезгаданого зшитку. Крім того є там з 10 рисунків українських краєвидів, типів і народніх інструментів. В тому всьому багато недоладностей, але зміст просякнений захопленням і подивом до української музичної стихії.

Куба признається, що до тої подорожі він поділяв помилкову думку своїх земляків, начебто чехи серед усіх інших слов'янських народів найбільш співучі і музикальні. На Україні він переконався, що це неправда, а рівночасно побачив, що таке природна, вроджена музикальність, а що імітація.

Кубові записки про «співучу Україну» це гімн українській природі в найширшім розумінні цього слова, себто природі й зв'язаній з нею людині, гімн тій красі й силі, що йшла від українського народнього співу й владно покоряла кожного, хто з нею здибався. Разом з тим це цінний культурно-історичний документ, свідоцтво інтеліґентного і чутливого чужинця, що бачив, якою Україна ще недавно була (М. Г. «Діло» 5. III. 1934).

КУБАЛЯ ЛЮДВІК (1838—1918) — польський історик, член НТШ, дослідник української історії часів Б. Хмельницького. Ось яку характеристику дав він українському гетьманові.

«Чужинці порівнювали Хмельницького з Кромвелем.. але треба признати, що Хмельницький мав при тому далеко важчі завдання; його край мав майже звідусіль відкриті границі. Він не мав, як Кромвель, до своєї розпорядимости вишколеної інтеліґенції й засобів старої й сильної держави. Військо, фінанси, державне господарство, адміністрація, зносини з сусідніми державами — все це треба було створити, все це лежало на його голові. Він мусів добирати і вчити людей, доглядати найменших подробиць. І коли його військо не вмерло з голоду, коли він мав зброю, гармати, муніцію, добрих шпигунів і зручних аґентів, то це його особиста заслуга, якої можна йому позаздрити і то не лише в нас, у Польщі.. Була це людина з кожних поглядів надзвичайних розмірів, він переростав таланс

витих людей настільки, що переходив межі зрозумілого. Можна б про нього сказати, що уродився він володарем. умів закрити свої заміри, в критичних моментах не вагався — скрізь могутня воля й залізна рука...»

КУБАНКА — шапка з широкою смушковою околицею і з гостроверхим оксамитовим верхом.

КУБАНЬ, КУБАНЬЩИНА — частина української етнографічної території, положена на північ від Кавказу по річці Кубані (у давніх греків Гіпаніс). Коли в 1775 р. московське військо зруйнувало Запорізьку Січ, частина козаків ,на чолі з отаманом Ляхом пішла до Туреччини (див. ЗАДУНАЙСЬКА СІЧ), але частина, на чолі з Сидором БІЛИМ, організується згодом у «Військо Вірних Козаків», яке в 1788 р. одержує землі вздовж турецького кордону між Богом і Дністром та в Кінзбурському районі, на побережжі Чорного моря. Воно бере участь у чотирилітній війні Росії з Туреччиною, в якій гине під Очаковом кошовий Білий і приходить на його місце Захарій Чепіга. У відплату за участь у цій війні російський уряд перейменовує «Військо Вірних Козаків» у «Чорноморське Козацьке Військо», повертає йому пограбовані в 1775 р. військові козацькі клейноди, а в 1792 р. дарує йому «на вічні часи» землі між Озівським морем та річкою Кубанню, що були обіцяні ще 1787 року.

Кубань довший час належала до Туреччини. Але 22 липня 1774 р. Кучук-Карнаджійською мировою умовою Росія визнала тутешніх татарських поселенців за самостійну татарську державу. Як звичайно, Росія із слабими народами не дотримувала довго підписаної умови. Вона в короткому часі почала випирати з Кубані татар та черкесів. Отже Катерина II «подарувала» козакам-чорноморцям ще чужі їй простори, — оповідає п. О. Болотенко в «Укр. Вістях» (16 II. 1919 р.). Не всі разом і не одним шляхом козаки мандрували на Кубань. Перша валка з полк. Савою Білим поплила морем і висадилася на Тамані. Під час переселення на Кубань чорноморці мали і власну фльотилію: 50 канонерських човнів і одну яхту з 49 гарматами на них. Другу валку повів суходолом через Крим полк. Кордовський, третя пішла вздовж берега моря з Чепігою і четверта під проводом Головатого мандрувала найдовше шляхами Кордовського та Чепіги.

25 серпня 1792 р. чорноморці пристали до старої Тмутаракані. У станиці Таманській, там, де вийшли на берег нові «ізгої» з рідного краю, пізніше козаки збудували мистецький пам'ятник: на невеличкій скелі бронзова постать козака з прапором.

Про це переселення на Кубані до революції співали таку народню пісню:

Ой, тисяча сімсот дев'яносто першого року,
Гей, вийшов указ від тої цариці з Петербург-гу-городу.
Ой, щоб пан Чепіга та пан Головатий,
Зібравши все військо запорозьке,
Гей, виступали на Кубань-річку,
На вічноє врем'я, гей!
Бувай здоров, Дніпро, ріка мутная!
Підем на Кубань чистої напитися,
Бувайте здорові, всі курені наші!

На Кубань прийшли із старшиною 17.021 козак, не враховуючи жінок та дітей. Спочатку Чепіга з депутатами обрав місця для осель, а потім уже жеребьом призначено, кому й де саме селитися. Розтаповуючись, чорноморці поділилися на 40 куренів, що далі створили 5 округ. Курені пізніше царський уряд наказав звати СТАНИЦЯМИ.

У 1794 р. в Карасуньському куті Кубані, де отаборився кіш, заснували місто Катеринодар.

Таким чином через вісім століть праправнуки київських князів знову заселили колишню Тмутаракань, що тепер звалася Таманню. Їхнє розселення зайняло значно ширші простори, ніж були межі колишнього князівства Тмутараканського. Посилювані постійно новими переселенцями з України козаки на сході дійшли до ріки Єї, а в Ставропольщині до річки Манич. На півдні вони не тільки перейшли річку Кубань, а й сперлися на пасмо гір Кавказу. Захопили вони й Ельбрус, найвищий (5.500 метрів) шпиль Кавказу і Европи, до якого «прикутий» леґендарний Прометей.

Отак з нехоті цариці Катерини II до нащадків запорожців, з її бажання позбутися їх з непокірної України настала можливість не тільки знову опанувати прастарі українські землі, а й поширити їх на Північний Кавказ.

На Кубань чорноморці принесли й деякі прикмети давнього січового ладу: Військову Раду, виборного кошового отамана та виборну військову старшину, свій суд, правда, дуже обмежений, своє духовенство, свої форми землеволодіння.

Правило військом, згідно, так би мовити, конституції військової — «Порядка Общей Пользы», «Войсковое Правительство»: кошовий отаман, військовий суддя та військовий писар. Цю конституцію у р. 1794 склали перший кошовий отаман на Кубані Чепіга, військовий суддя Головатий та військовий писар Котляревський.

Але й на новому місці не довго були недоторканими козацькі права та привілеї. Харко Чепіга був першим і останнім виборним кошовим. Після його смерти кошового військо не вибирає, а російський уряд призначає на кошового А. Головатого. Сама назва «кошовий» в р. 1797 скасована, — російський уряд став призначати «наказних» отаманів і лише перші 60 літ з козаків-українців. Від 1855 наказні отамани призначалися виключно з чужих кубанцям

росіян (тільки останній перед революцією наказний отаман ген. Бабич був з козаків і походженням українець).

Спочатку на Кубані, де поселилися чорноморці, велася щоденна війна, яка тяглася понад 50 літ. Кожної хвилини могли напасти черкеси, татари, чи інші верховинці. З-за кожного куща й з очерету свистіли кулі чи блискала шабля. Треба було вміти спільно й поєдинчо стало відбиватися. Орали, косили й жали під військовою охороною. Це змушувало ззамолоду хлопців та дівчат вчитися добре стріляти та шаблею рубати. Так витворилися на Кубані відважні й спритні вояки і для індивідуальної оборони.

Зате на Кубані ніколи не було кріпацтва. Кубанські нащадки запорожців не зазнали панщини аж до появи й тут окупаційної комуністичної влади, за якої кубанці стали себе називати не козаками, а лише «синами козачими».

Крім сталої війни, населення на Кубані дуже вимирало від незвиклого клімату і хвороб, особливо малярії. Козацтво скріплювалося й відживлялося лише припливом свіжих сил.

Переселення на Кубань йшло безупинно і різними способами та шляхами: цілими організаціями, групами й поєдинчо, офіційно та нелеґально.

У 1808 р. на заклик отамана Бурсака із Задунайської Січі з Туреччини на Кубань прийшло 500 запорожців. За царя Миколи І. р. 1828, частина запорожців, біля 1.500 чоловік, очолена кошовим Йосипом Гладким, повірила російському урядові знову й поселилася в Маріюпольському повіті під назвою «ОЗІВСЬКОГО (див.) Козачого Війська». Недовго поживши, козаки спершу самі почали шукати долі на Кубані, куди їх кликав отаман чорноморців Безкровний. З року 1832 озівців стали пересиляти живосилом на Чорноморське побережжя від Анапи до Сухум-Кале. Але куди більше значення для Кубані мало безпосереднє переселення з-над Дніпра.

Необхідність переселення та збільшення Чорноморського війська вже добре розумів А. Головатий. У р. 1794 він добився у російського уряду переписання з Катеринославського намісництва в Чорноморське Військо 4.840 колишніх запорожців. Далі Головатий посилає в Україну, особливо в район бувшого осідку війська на річці Богу, своїх аґентів, що зманювали людей на вільну Кубань. Чутки про відродження на Кубані вільного козацтва незабаром рознеслися по всій Україні. Люди, як раніш тікали від польських панів на Запоріжжя, так тепер від російських панів та своїх старшин-перевертнів тікали до чорноморців. Російський уряд вимагав від Військового уряду, щоб він не давав притулку втікачам, але цю вимогу було тяжко здійснити, тим більше, що розшукувачам було небезпечно вступати в чорноморські степи, бо козаки не жалували охотників за людьми. Незабаром утворився звичай: гнатися можна за втікачем лише до річки Єї, а як перехопився на козацький берег, там видачі не було. На Чорноморському побережжі втікач, що пробрався до Анапи, одержував відповідну від коменданта посвідку і ставав вільним.

Щоб позбутися на старій гетьманщині неспокійного елементу, що ввесь час мріяв про відновлення старого козацького ладу, російський уряд улаштував і сам масові переселення на Чорноморію козаків з України, що ще не попали в кріпаки. 17 березня 1808 р. видано царський указ про переселення на Чорноморію з Чернігівської та Полтавської губерній 25.000 козаків. Загалом же по цій категорії за 1800 - 1850 рр. з України на Чорноморію переведено й записано понад 100.000 душ.

Крім урядового переселення з України, на Кубань ішли й окремі люди та родини. Це були родичі та знайомі перших чорноморців, здебільшого селяни, що тікали в Чорноморію, де дихалося легше. Взагалі переселення з України вже ніколи не припинялося. Пошукуючи кращих заробітків і життя, українці, переважно хлібороби, йдуть та йдуть спершу на Кубанські безкраї родючі степи, пізніше в закубанське підгір'я, а останніми часами і в мальовничі гори. Переселенців приписували в козаки до 70 років минулого століття, а далі російський уряд приписку заборонив (і тим створив нову верству населення — так зв. НАВГОРОДНІХ, що, будучи також виходцями з України і складаючи — в часах революції — 50% всього населення, були позбавлені землі і обмежені в правах, що дало привід в 1917 р. до гострої боротьби між привілейованим козацтвом і цими «городовиками», а пізніше, поруч малої національної свідомости, послужило добрим ґрунтом для опертя білоґвардійщини на козаків, а большевиків на навгородніх. — Є. О.).

10 травня 1834 р. за ч. 70693 російський сенат видав указ, що наказував: «Уволенных из военной регулярной службы нижних чинов из малороссийских казаков водворять на землях Черноморского войска».

Таким чином, Чорноморське Військо, Чорноморська смуга до Сухуму й Закубання заселені напочатку виключно українцями. Пізніше тут, особливо по містах, домішався російський елемент урядовців та духовенства, що присилано сюди русифікувати... (О. Болотенко «Кубань і Україна» в «Укр. Вістях» 1949 р.).

..Після революції 1917 р. — продовжує проф. О. Болотенко, — на Кубані довго тяглися суперечки між старими й молодими козаками, а також між козаками взагалі і т. зв. «навгородніми». Старі козаки докоряли синам, що вони не хочуть воювати проти большевиків, а молоді козаки ганьбили батьків, що не бажають поступитися частиною своїх прав на користь навгородніх. Але після примирення «батьків» з «синами» в січні 1918 р. відбулося на Кубані бодай зов-

нішне примирення і з навгородніми. Була обрана на паритетних основах (46 козаків, 46 навгородніх та 8 горців) Законодавча Рада вже краєвого значення. 25. січня. 1918 р. створила ця Рада перший Краєвий Уряд з 5 козаків, 5 навгородніх та 1 горця. Головою уряду залишився козак станиці Павлівської Л. Л. Бич.

16. лютого 1918 р. Законодавча Рада приймає формальний акт, проголошуючи Кубань «Самостійною Кубанською Народньою Республікою». Через декілька днів ця ж таки Рада ухвалює резолюцію про **прилучення Кубані на федеративних началах до України.** Перед цим, 4. січня 1918 р. представники політичних, національних, професійних та громадських організацій м. Новоросійська ухвалюють: «.. а) просити Українську Центральну Раду про приєднання і включення нашого Краю в Українську Народню Республіку; б) запропонувати на обговорення і для підтримки цю резолюцію в найскоршому часі Губерньскому З'їздові представників Чорноморської губ.; в) довести про ці рішення до відома Кубанської Законодавчої Ради і висловити побажання, щоб Кубанський Вільний Уряд, який безсумнівно поділяє велику думку об'єднання всього українського народу в одну цілу і міцну державу, підняв би подібне питання і відносно спорідненого й близького нам Кубанського Краю»...

Але большевики, захопивши Туапсе, Новоросійськ, Тамань, Темрюк, Приморсько - Ахтирську станицю, Єйськ, Кавказьку і Армавір, все щільніше й щільніше обступили Катеринодар, і 28 лютого 1918 р. отаман, Кубанський Уряд та більшість членів Законодавчої Ради залишили Катеринодар. Таким чином кубанці і в похід вийшли, зберігаючи недоторканою свою владу, а не порозбігалися, як донці й терці. Цим вони засвідчили більшу політичну дозрілість.

17. березня 1918 р. Кубанська Законодавча Рада, військовий отаман і уряд склали з ген. Корніловим умову, за якою всі війська підлягали одному командувачеві — ген. Корнілову. Рада, отаман і уряд зобов'язувалися всемірно допомагати ген. Корнілову. Цей договір однобічний, бо він накладав обов'язки лише на кубанців.

...Із смертю Корнілова 31. березня 1918 р., умова кубанців вигасла, але фактичний стан залишився і при його заступнику ген. Денікінові. Сам Денікін свідчить, що відносини між кубанською владою і ним були сухі, але цілком коректні. Рада, отаман і уряд ні разу не зробили спроби порушити прероґативи Командування.

...Вся надія Добрармії була на кубанців, які вже тоді становили 80% складу Добрармії.

Добровольча верхівка — ген. Алексєєв, Денікін, Романовський, Марков — уряджували бесіди з офіцерами, в яких застерігали перед небезпекою, яка може постати, коли допустити об'єднання Кубані з Україною. Серед кубанських старшин і політиків були також і противники порозуміння з Україною Але і в таких умовах Кубанська Рада і Уряд вислали делеґацію в Україну, щоб реалізувати ухвалу про федерацію з Україною.

Делеґація від Кубані складалася з таких осіб: голови Ради М. С. Рябовола та членів її: К. Я. Безкровного, Капліна, Скобцова, Султан Шахим Гірея та Г. В. Омельченка. На чолі України тоді був гетьман П. Скоропадський. Як пізніше доповідала делеґація, у Києві вони зараз відчули, що українські урядові кола і сам гетьман мало поінформовані в справах Кубані. Гетьман спочатку зазначив кубанцям, що він призначить їм отамана. Довелося пояснювати, що кубанці мають вибраного військового отамана, котрий, як і кошовий на Запоріжжі, не призначається. Про федерацію з Кубанню України урядово українські кола спочатку також говорили неохоче. Що далі ознайомлювалася делеґація з тодішніми обставинами в Україні, то більше вона переконувалася, що верхівка цієї держави надає не аби яку вагу зміцненню Добровільної армії. У Києві та по більших містах України жваво працювали бюра, що вербували старшин для Добрармії. Очевидно, що гетьман Павло Скоропадський тоді ще не звільнився від почуття російського патріотизму. Через це так дбалося про розвиток добровольчої армії, як носія ідеї «єдиної неділимої».

Майже двотижневі розмови кубанців з гетьманом до певних конкретних рішень не привели. Кубанцям пообіцяли помогти амуніцією і навіть висадити десант на Тамань. Одначе, ніякої політичної умови не склали, ніякого об'єднання з Україною не осягли.

23. червня 1918 р. делеґація повернулася до Новочеркаська. Тут вона відбула нараду з представниками кубанського уряду на чолі з Бичем. Чомусь на цю нараду допустили й ген. Алексєєва. Цей рішучо заявив, що не допустить об'єднання Кубані з Україною. Коли б же це сталося, то це, мовляв, була б зрада Росії. Таке об'єднання Кубані з Україною примусить Добрармію податися геть за Волгу — додавав цей патріот Москви, який вважав всі національності колишньої імперії росіянами. Після інформацій делеґації та наведеного «напучування Алексєєва», кубанці вирішують повертатися на Кубань під команду Денікіна. Це рішення кубанців, як і вже зазначене ставлення гетьмана П. Скоропадського і його уряду, врятували Добровольчу армію з усіма наслідками від цього.

Коли б гетьман використав пропозицію Кубані і негайно втяг її на будь-яких умовах в орбіту українських дій, то напевно були б позитивніші наслідки боротьби з большевиками. Досягти ж цього не було важко. В розпорядженні гетьмана була дивізія ген. Натієва, яку без великих труднощів можна було перекинути на Кубань. В останній же Таманський півострів уже

звільнився власними силами від большевиків. На Тамані саме тоді було і німецьке військо, підсиливши яке, за пару тижнів можна було звільнити всю Кубань. Остання ж при мобілізації посилила б українську армію на яких 200.000 добрих дисциплінованих козаків. Таке рішення змусило б Добрармію творити фронт за Волгою чи в Сибіру. У всякому разі не було б пізніше потреби як Україні, так і Кубані боротися ще і з Добрармією. Дон і ввесь Північний Кавказ при об'єднанні Кубані з Україною не мали б іншого виходу, як пристати і собі до цього об'єднання. При цій комбінації прибулі представники Антанти мусіли б допомогти амуніцією та іншим Україні та об'єднаним з нею краям, а не Добрармії, якої тут би не було. Та чи не найголовніше це те, що поновилася б традиція єдности Кубані з Україною.

На цьому перериваю компетентний виклад проф. Ол. Болотенка, найкращого знавця історії Кубані, щоб тільки зазначити, що витворений стан речей зробив Кубань, разом із Доном, опорним пунктом і відправною базою реакційної Денікінщини для захоплення Криму й розгорненого наступу на Україну. Тільки в кінці 1919 р., коли до влади на Кубані в наслідок ослаблення денікінщини, прийшов новий уряд В. Іваниса, було скасовано постанову про спілку з Росією та відновлено співпрацю з Україною і народами Кавказу. Одначе, в березні 1920 р. під тиском большевиків кубанський уряд змушений був залишити Кубань та перейти в Крим з розпорядження нового ворога України — Врангеля. Але на еміґрації, після трьохрічного досвіду знов кубанський уряд виявив свою готовість спільно з урядом УНР провадити дальшу боротьбу. До того часу провідники визвольного руху Кубані в наслідок особливих обставин того краю обороняли свої крайові та станові інтереси, часто, без сумніву, всупереч інтересам України, а отже і своїм дійсним інтересам.

Така позиція Кубані, — як зазначив в «Українських Вістях» в 1948 р. М. Воскобійник, — у великій мірі була результатом географічної відірваности Кубані від основних українських земель, а також того, що Крим який зв'язує нас з Кубанню, від початку революції не перетворено в український форпост.

Характер політичного розвитку Кубані в минулому лишив нам таке насліддя, що на еміґрації серед кубанців і тепер існує декілька тенденцій в їх ставленні до України. Поруч значної частини кубанської еміґрації, що працює в загально - українських організаціях, вважаючи Кубань лише областю України, існують прибічники ідеї проголошення самостійної Кубані, як це один час було в 1918 р. Серед інших існують тенденції об'єднання Кубані з Україною, але на федеративних правах із забезпеченням станових привілеїв козаків. Зате серед деякої частини кубанців на основі станової споріднености находить відгук рух по створенню всекозачої держави — Козакії, куди крім кубанців мали б входити донські козаки, терські, волзькі, оренбурзькі та калмики.

КУБАРА — довга жердина з приладованою до неї торбою, щоб збирати рої з дерева.

КУБАРА — річний корабель князівських часів (XII).

КУБАШОК —місце під піччю для попелу.

КУБІЗМ — напрямок у малярстві та різьбі від 1908 р., що взяв назву (Матісс її вперше вимовив, а Восель вперше написав) від КУБ-у, бо змальовує постаті і речі у формі кубів та вальців. Мода кубізму довго не втрималася, і були футуристи, що особливо гостро повстали проти твердости форм кубістичної творчости.

КУБЛО — житло тварин, головно птиць та гадів, в переносному змислі також житло людини: «Туга коло серця, як гадина в'ється, ізвела кубельчко коло мого серця» (Чуб. V, 473). «На Благовіщення і птиця не несеться й кубла не в'є» (Номис, ч. 418).

КУБОК — чара. У Метлинського: «Медом частували з золотого кубка». У колядках кубок — атрибут св. Миколая: «А на Миколі свята корона, а в ручках йому золотий кубок». (МУЕ НТШ. VII, 66).

КУБОК НА ПОРОХ — дерев'яна пороховниця напів-кулястої форми, яку носили в Карпатах через плече. Її округла поверхня, звичайно була дуже гарно оздоблена інкрустаціями з мідних пластинок, слонівки, перламутру, тощо. (Вовк «Студії..» ст. 165).

КУБОША — рід коша конічної форми на ловлю риб.

КУВАДА — обряди, що виявляють вірування в існування фізичного зв'язку межи новонародженою дитиною й батьком. Коли, напр., у караїбів народжується дитина, мати намагається по можливості зараз же розпочати свою хатню працю, а батько лягає в ліжко і починає стогнати і його відвідують, як хворого. Він мусить увесь місяць тримати дієту. Подібні звичаї зустрічаються в Америці, в Африці, та в східній Азії. Кувада відома з найдавніших часів у басків. Страбон оповідав, що в іберійців, в півн. Еспанії, де тепер живуть баски, жінки, після родів, кладуть у ліжко, замість себе, своїх чоловіків і ходять за ними.

Віднаходять рештки кувади і в деяких українських обрядах, але, на мій погляд, всі ці звичаї з справжньою кувадою не мають нічого спільного. На Чернігівщині в с. Юрковці, коли народжується дитина, і мати сильно терпить, а

ле не може породити, у її чоловіка розв'язують комір сорочки й очкур, і так він сидить перед жінкою аж поки вона не породить... У деяких місцевостях України й Московщини давали батькові дитини на хрестинах з'їсти щось гидке, напр., кашу з хріном і оцтом (див. КАША). Часом саджано чоловіка жінки, що роджає, на високе місце і прив'язувано йому шнурок «за ніжне місце». Коли жінка дуже стогнала, баба потягала за шнурок, так що і чоловік мусів стогнати. Вірили також, що шапка чоловіка, покладена на голову жінки улегшує порід. (Кузеля «Дитина...» І. 17,24; М. Сумцов у К. Ст. 1889, IX, 22—24).

Я навів всі ці звичаї, що наші дослідники вважають за рештки кувади. Але куваду, як завважив свого часу С. Рейнах, характеризує те, що чоловік **після того, як жінка породить**, вдає хворого, довший чи коротший час. Що це має спільного з тим, що чоловік сідає перед жінкою з розв'язаним очкуром, чи коміром **під час** того, як жінка рождає? Ми ж знаємо, що, коли жінка родить, то треба розв'язувати всі вузли (див. ВУЗЕЛ), що знаходяться в хаті, отже й ті, що можуть бути на чоловікові.

Не видно теж ніякого сліду кувади й в годуванні батька дитини на хрестинах гидкою кашею. Що-правда у нас існували погляди, що й чоловік повинен би покутувати за ті страждання, що він завдав своїй жінці, призвівши її до родива, в якому вона «свою кров проливає» (К. Ст. 1890, VII, 77-78). До цього «покутування» можна віднести й прив'язування «за ніжне місне», що відбувається **під час** народин, і саме тому з властивою кувадою не має нічого спільного. На мій погляд решток кувади, як такої, у нас не збереглося, і, мабуть, її у нас ніколи не було.

КУДЕЛЯ — вовна, а також поганий льон, або прядиво коноплі, наготовлене для прядива і прив'язане до ПРЯСЛИЦІ. У Щоголева: «Ви, молодички, не їли, не спали, ночі не спали — куделечки пряли...» Глузливо кажуть про накручене жіноче волосся: « Якіїсь мучились там птахи (жінки) з куделями на головах» («Енеїда» [illegible]).

КУЖІВКА, КУЖІЛКА — рід прядки: стеб[illegible]ляється в денце в формі кружка, або [illegible] на верхню тоншу частину стебла, зва[illegible]ок, або КУЖІВНИК, надягається КУ[illegible].

КУЖІЛЬ [illegible] чесаний льон, приготовлений [illegible].

[illegible]ЗЕЛЯ ЗЕНОН (1882—1952) — видат[illegible] вчений і визначний громадсь[illegible] [illegible]жений на Бережанщині в Гали[illegible] [illegible] на еміграції в Парижі. В 1904 — 1906 рр. брав участь у науковій антропологічній експедиції на Україну, організованій паризьким Антропологічним Т-вом і Науковим Т-вом ім. Шевченка, під безпосереднім проводом Ів. Франка і Хв. Вовка. Ставши доктором слов'янської філології та історії, працює в університетській бібліотеці в Відні, потім лектором української мови і літератури в чернівецькому університеті. Тут проф. З. Кузеля бере живу участь у культурному відродженні Буковинської України, як викладач, культурний працівник, публіцист і організатор. За першої світової війни, з рамени Союзу Визволення України провадить культурно - освітню й національно - пропаґандивну працю серед українських вояків, полонених у таборах Німеччини, перетворюючи тисячі несвідомих малоросів у свідомих українців, що пізніше дають кадри синьо- і сірожупанників.

Після невдачі наших визвольних змагань залишається на еміґрації в Берліні, де розгортає (до 1945 р.) багатогранну діяльність. Під його редакцією виходить низка книжок, видаються журнали, часописи («Вільне Слово», «Шлях», «Українське Слово») й бюлетені. «Українська Накладня», низка томів красного письменства, ряд українських і чужомовних публікацій — все це зв'язане з його особою. Проф. Кузеля одночасно був активним співробітником чужинецьких видань, зокрема редаґуючи слов'янські матеріяли в річниках «Мінерва», в енциклопедіях та інших збірних працях. З його почину створився в Берліні Союз Представників Закордонної Преси, що його він очолював 10 років. Поза тим участь у різних конґресах, виставках, доповіді на українські теми в німецьких товариствах і по німецьких високих школах характеризують цей період творчого життя З. Кузелі в німецькій столиці.

В 1921. р. його іменовано звичайним професором етнографії Українського Вільного Університету. Проф. Кузеля був також лектором української мови в Берлінському Університеті, доцентом якого він став у 1930 р.

Від 1938 року проф. Кузеля очолював берлінську філію крайового КоДУС-у, а в 1944 р. з його ініціятиви відновлено КоДУС на еміґрації, і він став його головою. На цьому пості він, як ніхто інший, прислужився українському студентству. Розбудована ним допомогова установа протягом семи років видала українським студентам тільки в Німеччині 1261 стипендію.

Але не зважаючи на різноманітність зацікавлень і практичної діяльности, проф. Кузеля все таки залишався насамперед ученим. Таким було спрямування його праці і всього його життя від університетських студій аж до високого становища голови НТШ, якого дійсним членом він був з 1909 р. У період між двома світовими війнами він виконував обов'язки представника НТШ на Німеччину, тримаючи зв'язок із різними німецькими науковими установами й редакціями. Проф. Кузеля був також представником НТШ вМіжнародньому Об'єднанні фолкльористів

з осідком у Гельсінки. В 1926 р. його іменовано дійсним членом Українського Наукового Інституту в Берліні, де він керував бібліотекою, завідував архівом та пресовим відділом і працював у словниковому відділі ; був він членом Кураторії УНІ, а згодом заступником директора Інституту. Був він також членом Історично - Філологічного Товариства в Празі. Проф. Кузеля належав до числа активних ініціяторів відновлення Наукового Товариства ім. Шевченка і на перших Загальних Зборах в 1947 р. його обрано заступником голови. По смерті бл. п. проф. д-ра Івана Раковського, довголітнього голови НТШ, в 1949 р. проф. Кузелю обрано головою Товариства. В 1952 р., коли засновано Міжнародню Вільну Академію Наук у Парижі, проф. Кузеля був обраний її дійсним членом та головою Української Секції Академії. Коротші й менші його праці були вміщувані по різних газетах, журналах, збірниках. Згадаю тут тільки найважливіші і то з ділянки вужчого зацікавлення Професора – етнографії. Проф. Кузеля у віденський період своєї наукової діяльности написав двотомову працю «Дитина в звичаях і віруваннях українського народу» видану в МУЕ НТШ в рр. 1906-1907, яку я широко використовую в моїй УМЕ, далі зібрав багатий матеріял про народню медицину з усієї слов'янщини до великого двотомного збірника порівняної народньої медицини, редаґованого д-ром Кронфельдом і Говоркою. В «Записках НТШ» з'явилися визначні розвідки «Посидіння при мерці» (1914-1915) та «Король Матвій у слов'янській усній словесності» (1906). Зібрані Кузелею матеріяли виповнили двотомове видання «Ґешлехтслебен дер Украінер». Цінні статті проф. Кузелі знаходяться в тритомовій «Енциклопедії Українознавства» НТШ, одним із головних редакторів якої він був. У 1912 р. видрукував він у Чернівцях (на спілку з д-ром М. Чайковським) «Словар чужих слів». в 1943 в Ляйпціґу, на спілку з проф. Яр. Рудницьким, великий українсько - німецький словник.

КУЗЕМСЬКИЙ МИХАЙЛО (1809-1879) — громадський і церковний діяч, львівський крилошанин, що 15 літ кермував українським шкільництвом у східній Галичині і був головним організатором «Головної Руської Ради» у Львові та її відділів у краю в рр. 1848-1851 і надхнеником творення перших галицько-українських стрілецьких відділів для боротьби з поляками й мадярами. У 1868 р. він став холмським греко-католицьким епископом, але російський уряд змусив його в 1871 р. залишити епископство.

КУЗЬМА І ДАМІЯН — два брати, святі мученики, з фаху лікарі, араби, замучені 303 р. В уявленні українського народу вони злилися в одній постаті Кузьми-Даміяна. Православна Церква святкує пам'ять свв. Кузьми і Даміяна 1 липня, 17 жовтня і 1 листопада. Це — ніби три ріжних пари лікарів-безсребників, біографічні дані кожної пари відмінні. Але в народньо-мітологічному уявленні всі три пари злилися в одну, з залишенням їй властивости лікування, головно в замовлюваннях, що наслідували канонічним молитвам.

Але частіше, в казках та приповідках, Кузьма-Деміян це — коваль. У казці про Сучича Кузьма Деміян виковує величезний плуг у 12 пудів ваги і впрягає в нього страшного змія, яким і виорює т. зв. ЗМІЄВІ ВАЛИ. (М. Грушевський, «Іст. у. л. IV, 562-63). Тому й приповідка каже, що «Кузьма-Деміян — перший коваль» (Номис, 499). Цей коваль кує не тільки залізо, але й пам'ять: «Кузьма-Дем'ян пошли пам'ять!» (Номис, 500). У москалів Кузьма й Деміян кують навіть «свадебку», себто шлюб, і акад. О. Веселовський вказував свого часу на сліди пріяпічного культу, що спостерігається з півн. Італії в культі цих двох святих. У нас Кузьму й Деміяна зв'язують з курами, яких звичайно приносять у жертву на кожному весіллі. Кузьму-Деміяна іноді й звуть КУРЯЧИМ БОГОМ, і на Кузьму-Деміяна 1-го листопада робили першу КУРЯЧУ СКЛАДКУ на вечерниці, ніби «щоб кури плодились» (М. Груш. Іст. у. л. I, 199). На Кузьму-Деміяна 1-го листопада ворожили: вирубували з старого дуба тріску й уважно оглядали: якщо тріска суха, то буде зима з великими морозами і малосніжна. Якщо ж тріска мокра — зима буде м'яка. Відповідно до цього й вживалося ріжних заходів проти загрозливих морозів, і ці заходи з'ясовують нам назву «першого коваля» чи «ковача», що надають Козьмі-Даміянові: на 1 листопада мороз починає в нас підковувати землю. Що ж до кування пам'яті, то можливо, крім впливу по аналогії, тут виявили свій вплив і церковні згадки про цих святих, як учених лікарів, що багато вчились і багато знають.

КУЇНДЖІ АРХИП (1842-1910) — мистецький псевдонім Архипа Шаповала, професора (з 1894), російської Академії Мистецтва, родом з Маріюполя, якого справедливо називають «поетом українського краєвиду». Майже вся його творчість присвячена українській природі, яку він відчував надзвичайно тонко, віддаючи на полотні всі чари буйної рослинности, затишних ставів, біленьких хаток, блакиті чистого неба, блиску повного світла сонця, чи місяця. Одні з перших його праць, що здобули йому ім'я, називалися «Річка Кальник на Запоріжжі», «Чумацький шлях», «Вечір на Україні», «Березовий гай». Найбільшої популярности здобув твір Куїнджі «Українська ніч». В цьому образі мистець ужив особливу ґаму зеленкуватих тонів, що знаменито віддавали особливості і чар українського краєвиду при лагідному місячному освітленню.

В цілому ряді інших творів, як «Буря», «Ніч на Дніпрі», «Степ», Куїнджі майстерно

віддавав стихійну велич української природи, що наповнена скритим рухом, неспокоєм і бурхливою силою.

КУКІЛЬ — зелиста рослина, з гарним рожевим квітом. Небезпечно засмічує збіжжя, бо вона — отруйна. Тим-то наш нарід каже: «Кукіль — то полевого дідька робота».

Взагалі в приповідках українського народу виявляється неґативне відношення хлібороба до паразитного куколя, що виступає як символ лінивого дармоїда: «То це кукіль невиполений». «У кожнім житі буває кукіль», — себто в кожному доброму товаристві трапляється хтось не бажаний.

Але, в українській народній поезії, кукіль, задля свого гарного рожевого квіту, часто символізує дівчину:

Ой там на горі на красі
Красіє кукіль у вівсі.
— Чом ви, парубки, не йдете,
Куколю з овса не рвете?
— Ой, ірветься нам на душі.
Що всі дівчата хороші (Чуб. III, 139),

себто, не знати, котру брати.

Або:

Дощик пішов, рута зійшла:
Дівка заміж вийшла.
А в млині на камені
Кукіль не вродився:
Козак старий, як собака,
А ще не вженився (Чуб. V, 422),

бо не знайшов собі дівчини («кукіль не вродився...»).

На наддніпрянській Україні неплідні матері підкурювалися насінням куколю, щоб мати діти (Кузеля, I, 117).

В Євангелії кукіль — це грішники, що засмічують людство, як ниву Божу: «Як збирають кукіль і палять огнем, так буде при кінці віку сього. Пішле Син Чоловічий своїх ангелів, і вони визбирають із його царства всі спокуси і тих, що чинять беззаконня, і кинуть їх у піч вогненну; там буде плач і скрегіт зубів..» (Матв. XIII, 40-41).

КУКСА — покалічена рука і людина з покаліченою рукою.

КУКУЛ — див. ЗОЗУЛЯ .

КУКУРУДЗА, ПШЕНИЧКА — управна рослина з півн. Америки на поживу людям і на пашу худобі. Це була єдина «хлібна» рослина Америки бо пшениця, жито, ячмінь, овес, про-[illegible] гречка, горох, — все це рослини Старого [illegible], що їх завезено до Америки вже після [illegible]мба. Тому про кукурудзу в Америці оповідають багато мітів і з нею в'яжеться чимало забобонів, — натомість у нас її досить пізня поява (коло 200 літ тому) не сприяла зародженню й поширенню забобонних вірувань щодо її культивовання. Казали тільки, що не можна садити кукурудзу в понеділок, вівторок і в четвер, а то собаки її поїдять (Етн. Зб. НТШ. V, 79) та вживали замовлянь проти ворон, що особливо ласі до кукурудзи і пустошать її ниви.

КУКУЦ — на Покутті малий хлібець, який давали дітям на Новий Рік. На Гуцульщині малі бохонці хліба з житньої муки, що їх господинї пекли в живну середу і роздавали дітям, як ті ходили того вечора попід вікнами, бажаючи приплоду худоби. Подекуди ходили по кукуци в живний четвер (МУЕ НТШ, VII, 229).

КУКША — святий, священик Києво-Печерського манастиря, який 1215 р. пішов на ще поганську північ проповідувати предкам теперішніх москалів християнство, і був ними вбитий в 1217 р.

КУЛАГА — рід мучної страви. У Грінченка: «Наварили горщик кулаги».

КУЛАГА ЗАХАР — запорізький ватажок, згадуваний в реєстрі отаманів 1581 р. Очолював морський похід на Козлів (Евпаторію), де козаки здобули кілька турецьких кораблів, взяли й погромили місто, але в пізнішому бою з татарами були розбиті, і самого Кулагу вбито (1587 року).

КУЛАК, П'ЯСТУК — затиснена рука, готова вдарити, — символ сили, або й насильства: «На кулак треба кулака» — себто на насильство треба сили (Ів. Франко «Припов.», II, 320) «Що кулак, то ще не право» (там же).

Московські імперіялісти захоплюються кулаком. Проф. О Мицюк писав із цього приводу в «Розб. Нації» (1930, ст. 17): «Той патріот і слав'янофіл, що сформулював цей догмат («православіє, самодержавіє, народность») не даремно так захоплювався московським кулаком. Він казав: «Тільки москаль володіє справжнім кулаком comme il faut». Справді, — з'ясовував він далі, — у цім кулаці немає нічого ганебного нічого низького, нічого варварського, — навпаки — багацько значення, сили поезії. Кулак розсунув російську імперію на сему (вже третю! Є. О.) частину світу» (Цитовано за М Драгомановим, «Политич. сочин.» т. II 1906, стор. 513).

Був кулак також символом скупости: «Коли дитина затискає кулачки (як спить) то буде скупа» (МУЕ. НТШ. XVIII, 109).

КУЛАЧНИЙ БІЙ, БІЙ НАВКУЛАЧКИ — найдавніший спорт, з якого розвинувся теперішній бокс. За віруваннями нашого народу навіть і чорти вправляються в цьому спорті: «Ще чорти навкулачки не бились» (себто ще не було півночі) (Номис, 7786). Котляревський в «Енеїді» описав, як бились навкулачки Да-

рес і Ентел, відбиваючи в тому описі сучасний йому звичай по-перше виклику на бій:

Гей, хто зо мною вийде битись,
Покуштувати стусанів?
Мазкою хоче хто умитись?
Кому не жаль своїх зубів?
А нуте, нуте, йдіте швидше,
Сюди, на кулаки лиш ближче!
Я бебехів вам надсажу,

а потім і самого бою...

В Українському кодексі 1743 р. кулачні бої караються: провідникам бою — биття канчуками; іншим учасникам — в'язниця. За вбивство в кулачному бою така ж кара, як і за вбивство в двобою, себто стяття голови убивці, і забитий та скараний на смерть позбавляються християнського похорону (ЗНТШ, т. 159. ст. 163).

М. Гоголь у «Тарасі Бульбі» змалював бій навкулачки між Бульбою й його сином Остапом. Уже П. Куліш, найкращий знавець українського народнього життя, вказував в «Основі» на цю сцену гоголевої повісти, як на її найголовнішу хибу, бо вона абсолютно не відповідає духові українського народу і в українській народній творчості ніде немає й натяку на те, щоб наш нарід припускав можливість бою навкулачки між батьком і сином.

КУЛЕБА — густий переварений куліш.

КУЛЕША — варена кукурудзяна мука, головна пожива гуцулів (див. МАМАЛИГА).

КУЛЕШІР — патичок для розмішування кулешу.

КУЛИК — невеличка птиця з дуже довгими ногами, згори чорнява, зі споду біла. Живе на болотах. Вісник весни.

КУЛИКІВ ЛІД — поверхня води, вкрита ряскою.

КУЛИЦЯ — рід бур'яну.
КУЛІШ —рідка каша.

КУЛІШ МИКОЛА (1892-1942) — найвизначніший український підсовєтський драматург-комуніст (член партії з 1919 р.). Його перша драматична спроба — «97 незаможників» — з часів жахливого голоду 1921-22 рр., повна комуністичної пропаґанди (московських большевиків представлено, як рятівників українського народу, а відповідальність за голод переложено на... Церкву та куркулів). Виставлена вперше в 1924 р. в харківському театрі ім. Ів. Франка, була прийнята тріюмфально і повторювана на сценах усіх тодішніх українських театрів в УРСР. Подібні до «97» були й дві дальші «Комуна в степах» та «Так загинув Гуска». З п'єсою «Хулій Хурина» (1926), в якій виведено ріжних провінційних спекулянтів від революції, М. Куліш з апологета й беззастережного вихвалювача большевицької революції в Україні, стає поволі на шлях її критика, в чому сходиться з М. Хвильовим і з Л. Курбасом, але, ясна річ, залишаючись і далі правовірним комуністом. На 1928 р. припадає поява в світ п'єси «Народній Малахій», в якій вдарено по безкритичному мрійництву та захопленню утопійними ідеями перородження людства (див. МАЛАХІЯНСТВО); на р. 1929 — комедія «Мина Мазайло», в якій відбито боротьбу двох культур — української й московської — в періоді т. зв. українізації; а на 1930 р. «Патетична соната» з драматичною напругою боротьби трьох ворожих одна одній сил — національної української, російської білоґвардійської та російської червоної. Цієї п'єси за большевиків видруковано не було. Такої ж долі зазнали й дальші твори — «Закрут» та «Прощай, село» (про розкуркулення села). Лебединою піснею талановитого драматурга стала «Маклена Граса», в якій змальовувалися українсько-польські ворожі взаємовідносини. Нею розпочався новий театральний сезон 1934-1935 рр. в театрі «Березіль», але зараз же по премієрі її було знято з репертуару, а директора театру Л. Курбаса позбавлено звання народнього артиста республіки і швидко після цього заарештовано. В грудні 1934 р. заарештовано і М. Куліша і заслано на Соловки. Ще раніше, в червні 1934 р. Куліша було виключено з партії — «за систему націоналістичних помилок, що особливо виявилося в низці націоналістичних п'єс, спрямованих проти лінії партії («Народній Малахій», «Мина Мазайло», «Закут», «Маклена Граса», «Патетична соната»),за активну підтримку та тісний зв'язок із націоналістичними контрреволюційними елементами (Курбас, Яловий), як людину, що будучи керівником «Ваплїте», «Всекомдраму», спрямував роботу цих організацій проти партії, як людину з цілком ясною націоналістичною ідеологією...»

У 1958 р. М. Куліша було реабілітовано, себто визнано несправедливим попередній засуд, але його вже не було в живих: його, здається, було розстріляно в 1937 чи 1938 р.

КУЛІШ ОЛЕКСАНДРА (1828 - 1911) — дружина Пант. Куліша, народж. Білозерська, українська письменниця, що писала під псевдом ГАННА БАРВІНОК та А. НЕЧУЙ-ВІТЕР.

КУЛІШ ПАНТЕЛЕЙМОН (1819-1897) — найвизначніша постать українського літературного відродження XIX ст., батько української історичної повісти («Чорна Рада» 1857 р.), реформатор українського правопису (див. КУЛІШІВКА), перекладач Біблії та визначніших творів світової літератури — головно драм Шекспіра, а також Шіллера, Ґете, Байрона, Міцкевича і т. д.; етнограф (двотомові «Записки

о Южной Руси» 1857 р.), історик («Мальована Гайдамаччина» 1876 р.), поет (Збірки: «Досвідки», «Позичена Кобза»; поеми: «Маруся Богуславка», «Магомет і Хадизя»), публіцистика (діяльна участь в «Основі», першім українськім журналі, що виходив в рр. 1861-62). Він перший із наддніпрянців живіше зацікавився Галичиною, підтримував тамошні «Мету», «Вечерниці» та «Правду», де містив свої твори, і пробував замирити українців із поляками («Крашанка Русинам і Полякам на Великдень 1882), автор прегарних оповідань («Орися», «Дівоче серце», «Гордовита пара», «Про злодія в селі Гак'вниці») та історичних драм («Байда», «Цар Наливай» та «Сагайдачний»), критик (статті в «Основі» і в «Хаті» з характеристиками Климентія, Котляревського, Артемовського й Гоголя), політик (діяльна участь в Кирило-методіївському Братстві). Багата й многогранна була діяльність П. Куліша, але й дуже суперечна. С. Єфремов писав про нього в своїй «Історії укр. письменства»: «Трудно одним поглядом охопити його кипучу ріжноманітну працю, що поряд надзвичайно коштовних здобутків для рідного краю дає й чимало такого, що варто б забути, його заслуги шануючи. Та коли відкинути навіть особисту вдачу Куліша, треба буде все ж признати, що ні на кому, може, не одбилось так наше національне лихоліття, як власне на ньому письменникові. Голова і всіма признаний привідця українського руху на початку 60-их років, одсовується від нього вже за кілька літ, а після перших томів своєї «Истории воссоєдіненія Руси» стає немов би навіть ворогом українству. Приятель і побратим Шевченка, ентузіястичний прихильник його чистої, праведної музи, згодом її «п'яною» взиває, а самого поета блюзнірською рукою обкидає густо болотом... аж поки в «Хуторній поезії» знов вернеться до побожних споминів про зневаженого товариша... (а в надгробному слові над могилою Шевченка в Каневі проголошує: «Наш єси, поете, а ми — нарід твій і духом твоїм дихатимемо во віки і віки...» Є. О.). Один із перших ентузіястів козаччини, що бачив у ній найвищий прояв національного духу українського — згодом зробився фанатичним ворогом її.. Все знайдете в Кулішеві по черзі: оборонця української автономії — і автора гімнів «єдиному цареві» та «єдиній цариці», що найдужче доклали заходів до знищення тієї автономії; найвизначнішого заступника українського письменства — і чоловіка, який мало не пишається тим, що «изломал украінское перо»; батька фонетичного правопису, що від нього й зветься кулішівкою — і автора прокльонів на той правопис, бо він, бачте «рве наш зв'язок із першим руским літописом»... Куліш — це дві людині в одній подобі, якийсь ходячий контраст, дволикий Янус, не розгадана загадка не тільки для сучасників, а й для нащадків, перед якою з подивом стають і читачі, і критика, якась трагічна фігура, що борсається в життьових суперечностях, плутається, падає, знову встає і знов падає...» (II, 53—55).

КУЛІШІВКА — український фонетичний правопис, що його придумав П. Куліш і почав уживати вперше в «Записках о Южной Руси» (1856). Його прийняли в 60-их роках українські народовські видання в Галичині. Він став, перейшовши реформу Желехівського (див. ЖЕЛЕХІВКА) основою й сучасного нашого правопису.

КУЛЯ — стрільно вогнепальної зброї. «Чоловік стріляє, а Бог кулі носить» (Номис, 83), — отже не кожна куля влучає, а тільки та, що від Бога призначена. КУЛІ ЛИТИ — брехати, намагатися вразити чимсь незвичайним.

КУЛЯСТРА — молоко допіру отеленої корови.

КУЛЬБАКА — див. СІДЛО.

КУЛЬТ — система релігійних обрядів, свят, церемоній, періодично повторюваних, що відповідає потребі стверджувати, зміцнювати своєю періодичністю зв'язки, які єднають вірних із святими, вищими істотами. Цією періодичністю культові обряди і церемонії відріжняються від інших не-культових обрядів: ми говоримо напр., про весільну обрядовість, чи про обрядовість народин, але не про культ молодих, чи культ новонародженого, бо події, що дають привід до цих обрядових церемоній, не вимагають періодичного повторення.

Культ — це вияв найбільшої пошани й любови первісно до Бога й святих, а потім до тої чи іншої «обожуваної» особи. В українського народу витворився справжній культ Т. Шевченка, в московського — культ В. Леніна.

Культ зближають із релігією, а дехто й не розріжняє культу від релігії. Але релігія — це ж не тільки система обрядів і церемоній, це також віра, система догм, мітологія. Як систему обрядів і церемоній культ змішують також із магією. Але магічні функції можуть виконувати й окремі чаклуни, але для культу потрібне зорганізоване священство, чи жрецтво. Проте в конкретних випадках дійсно буває трудно провести ріжницю між культом і магією і зазначити з певністю, де кінчається один і починається друга: магія продовжує існувати в культових формах, почасти як пережиток старших форм, почасти як підвалина багатьох культових актів, що по суті залишаються магічними (Перв. Громадянство, 1929, II, ст. 118).

КУЛЬТУРА — система духових вартостей, сума всіх традицій, концепцій, прагнень та способу життя, як наслідок зусиль людини опанувати природу і свої власні духові сили. В археології — сума всіх матеріяльних і духових

осягів відповідної доби. Слово «культура» походить від латинського «колере» — що значить — плекати, обробляти — перше землю, звідки АҐРІКУЛЬТУРА, а потім і взагалі всякий сирий матеріял, витворюючи так звану МАТЕРІЯЛЬНУ КУЛЬТУРУ. Впливаючи на своє оточення і намагаючись опрацювати в ньому кращі форми життя, людина витворює СУСПІЛЬНУ КУЛЬТУРУ — право, державу, господарство; намагаючись виплекати сирий матеріял своєї свідомости, людина творить ДУХОВУ КУЛЬТУРУ — релігію, філософію, науку, мистецтво. В наших часах усе більше поширюється наставлення розуміти під культурою властиво тільки духову культуру, об'єднуючи культуру матеріяльну й суспільну під спільною назвою ЦИВІЛІЗАЦІЇ (див.). (Див. КУЛЬТУРНІСТЬ).

КУЛЬТУРНИЦТВО — намагання опортуністичних елементів українського суспільства XIX і початку XX ст. обмежити ввесь український рух до самої так зв. культурної праці, позбавленої всякої політики. З цього приводу писав С. Єфремов: «Культура, певна річ, не те саме, що політика, і має свої безпосередні завдання; але... нормальна, широка культурна робота не може бути без мінімума політичних прав, та й сама раз-у-раз виявляється і політичними наслідками. Ширення народньої освіти, напр., це безперечно культурна робота, але всі ми знаємо, як гальмує цю роботу політична безправність, як знаємо й те, що разом із освітою шириться серед людности й громадська свідомість, яка безперечно одбивається на політичних настроях та поглядах народніх мас. Розірвати культуру й політику значить позбавити і ту й другу найживущого нерва, і як не можна уявити собі «безполітичної культури», так само не може й не повинно бути «безкультурної політики». Культура і політика неподільно зв'язані одна з одніею тисячами живих ниток, які порвати неможливо без обопільної шкоди; це тільки дві сторoні одного з'явища. Справжня культура вимагає й політичного розвитку, а останнього не буває без культури». («За рік 1912-й», Київ, 1913 ст. 157). (Див. КОСТОМАРІВ).

КУЛЬТУРНИЙ КРУГ — спільність в культурі ріжних народів. Віденська етнологічна школа В. Шмідта і В. Копперса виказала, що спільні етнічні риси бувають не у народів, належних до одної мовної групи, а у народів, належних до одного культурного круга, хоч би мовно вони належали до зовсім ріжних мовних груп. Розріжняють звичайно три культурні круги, відповідно до трьох ріжних господарських систем, від яких залежить життя і добробут тих людей, що належать до них. Це круги — ЛОВЕЦЬКИЙ, НОМАДСЬКИЙ і ХЛІБОРОБСЬКИЙ, які збереглися в ріжних зонах землі і до нашого часу. Вони витворилися в початку неолітичної доби з попередніх палеолітичних стадій ловців дилювіяльних клїматичних смуг і збирачів алювіяльних смуг у нашій земній півкулі на північ від тропіку Рака. Витворилися вони не випадково, а відповідно до попередніх умов життя, які формували або виховували психіку людей в певнім напрямі, а вироблену в палеоліті консервували надалі. Ловці, перейшовши в номадів, хоч належали до ріжних рас (до індоевропейської, монгольської та семітської), створили в своїм крузі ПАТРІЯРХАТ (див.), або патріярхальний суспільний устрій, зовсім не переживаючи МАТРІЯРХАТУ (див.). Там, де у цих трьох рас можна знайти тепер сліди матріярхату, вони завдячують своє існування колишньому змішанню з людьми хліборобського кругу. Навпаки, хліборобський культурний круг виявив нахил до матріярхату... Найвищих своїх форм культура досягла там, де сталося змагання цих культурних кругів (напр., у колишній Передній і Малій Азії та в півд.-східній і західній Европі). Дуже можливо, що в Месопотамії знайшлися представники всіх трьох культурних кругів, хоч може й не одночасно, і завдяки тому там розвинулася вже в IV тисячолітті до Р. Хр. дуже висока культура, яка пізніше передала свої здобутки до Зах. Европи ріжними шляхами. Народи, що створили ці культурні круги, ідуть зовсім ріжними шляхами розвитку, нічим не подібними один до одного. І хоч в основі їх лежить економічний принцип, як це видно з самих назв цих кругів, але ця система зовсім не відповідає схемі Маркса й Енґельса, які признавали, що розвиток однаковий у всіх народів і у всіх їх однакова психіка, а Шмідт і Копперс визнають три окремі лінії розвитку і зв'язані з тим ріжні народні психіки. (В. Щербаківський в ЛНВ, 1948, І. ст. 60-62).

Український нарід належить до хліборобського культурного кругу, з помітними залишками матріярхату, московський нарід — до кругу ловецького з ясно вираженим патріярхатом.

КУЛЬТУРНІСТЬ — високий духовий рівень розвитку людини, що змагає до свого вдосконалення. Американський філософ Г. А. Оверстріт називав культурною людину, що почуває свою духову недовершеність і тому намагається здобувати все вищі позиції, все більше збагачувати свій духовий світ. Звідти справді культурна людина змагає до пізнання правди, і встановлює гієрархію моральних вартостей, які набирають для неї особливої ваги. «Культурна людина, — писав Г. Кайзерлінґ в свойому «Психоаналізі Америки» (фр. вид. 1930 р. ст. 151), — опрацьовує зсередини всю ріжноманітність своєї натури, витворюючи з неї одну гармонійну цілість, якою кермує, як диригент кермує своєю оркестрою. Людина моральна, не лише в найвищому, але й в справжньому значенні цього слова, культурна людина підбиває всі свої духові сили, які б вони в свойому заложенні не були, поняттю Добра. Людина естетична може

бути такою лише тоді, коли вона виражає всі свої враження й імпульси в такій гармонії, що навіть те, що було в них бридким, робиться гарним, як невіддільна частина прегарного твору. Людина розуму, життєвий осередок якої знаходиться в здатності розуміння, досягає своєї довершености, коли вона схоплює змисл кожної речі в її правдивому відношенні до змісту всього всесвіту... І так далі. Але ясно, що всі ці духові вартості з їх засобами емпіричного здійснення належать тільки людині, і що не може бути справжнього вдосконалення, коли бракує бодай одна з них...»

Також Ортеґа-і-Ґассет писав: «Хто хоче мати ідеї, повинен насамперед хотіти правди й приймати правила (норми), що вона їх накидає. Не можна говорити про ідеї, чи думки, якщо не приймається вищої правди, яка ними керує, себто якоїсь системи норм, до якої можна відкликатися в дискусії. Ці норми — засади культури. Такі або інші — байдуже. Головне, не може бути культурности, якщо нема норм, до яких наш ближній міг би відкликатися. Немає культурности там, де нема норм законности, до яких можна апелювати. Нема культурности там, де нема пошани певних інтелектуальних засад, до яких можна відкликатися в дискусії. Якщо хто у дискусії, не дбає про правду, якщо він у неї не шукає правди і не намагається бути правдивим, то це — не культурна людина, це — варвар з інтелектуальної точки погляду, і то байдуже, чи він щось пише, чи читає лекції, він — людина маси. Нема культурности там, де в економічних взаємовідносинах не існує торговельного права, яким можна захиститися. Нема культурности там, де полеміка про естетику не має на увазі оборону мистецького архитвору. Коли всіх цих обставин бракує, бракує культурности. Тоді існує тільки варварство в точному значенні цього слова...» («Бунт мас»).

Італійський філософ А. Тільґер також писав: «Щоб людина заслуговувала на назву культурної людини, треба, щоб вона жила відповідно до певної системи духових вартостей. Бо культурність — це знання, але асимільоване, перетравлене, перетворене в живі сили духа...» Це, як говорив французький політик Ерріо студентам, — «все те, що залишається в вашій духовості, коли ви забули все, чому навчилися...» Культурність відноситься до знання, як умілість піяніста до тих безчисленних вправ, завдяки яким він її придбав: це — наслідок, але не мертвий та інертний, але живий і активний... Інтелектуальний апетит і здатність перетворювати й асимілювати знання, якими задовольняється апетит — ось риси справжньої культурности. Без інтелектуального апетиту, без бажання набувати все нові знання, нема культурности: можна написати 40 книжок, і навіть з філософії, але якщо в них повторюються все ті ж самі речі тими самими словами, що в першому з них, якщо ріка часу, що пробігла від першого до останнього з них, пролинула, як вода по ґранітові, то автор їх може називатися навіть і професором, але не культурною людиною, бо інтелектуальний шлунок у нього не функціонував, бо не було інтелектуального голоду, бо організм не збагатився, асимілюючи в собі зовнішню матерію... Культурности осягається після більш-менш довгої низки тривалих зусиль, міркувань, розважань, читань, але не розважання і не читання самі по собі роблять культурність, а їх осідання в підсвідомості... І тому, що справжня культурність визначає відношення до всесвіту і до життя людей, вона приходить в наслідок більш гуманістичного, аніж вузько наукового виховання. Щоб зробитися культурною людиною, більш допомагають твори літературні, філософічні, історичні, ніж твори наукові: не можна собі уявити справжнього літерата, історика, філософа некультурними людьми, тим часом, як ридатний технік, чи навіть ля보раторійний дослідник можуть бути людьми некультурними...» («Моралітá», стор. 34-37).

КУЛЬЧИК — кругла сережка.

КУЛЬЧИЦЬКИЙ ЮРІЙ ФРАНЦ (+ 1692) — див. КАВАРНЯ.

КУЛЬША — широка кістка, що входить у склад миски і складається сама з костей — клубової, сідничної й соромітної.

КУМАНЕЦЬ — глиняна посудина оригінальної форми, звичайно гарно орнаментована. (Дивись образок в ЕУ, ст. 305).

КУМАН — великий кіш з соломи на муку чи на зерно.

КУМАНИ — див. ПОЛОВЦІ.

КУМБУК, КУМБУЧ — свиркове дерево з врізаним верховіттям, що вже не росте вгору, а розкидає свої віття вшир.

КУМЕЙКИ — село на Київщині поміж Мошнами й р. Россю. Тут 6. XII. 1637 р. прийшло до бою між повстанцями Павлюка під командою полк. Гуні і польськими військами пільного гетьмана Мик. Потоцького. Внаслідок несподіваного вибуху пороху на козацьких возах, серед козацького війська почалося замішання, з якого скористали поляки і кинули на табор всю кінноту: коло 5 000 козацьких трупів лягло на побоєвищі. І хоч Гуня вихопився з недобитками й сполучився з Павлюком, черговий бій під Боровицею був теж невдалий, і повстанці скапітулювали. Павлюк з кількома іншими старшинами опинилися в полоні і були вивезені до Варшави, де їх скарано на горло дармащо Кисіль та інші польські старшини, що провадили переговори про

капітуляцію, ручили, що їм нічого злого не станеться. Козацька дума констатувала:

«Як од Кумівщини (бою під Кумейками, Є. О.) да до Брянщини, як од Брянщини да й до сього ж то дня, як у землі кралевській да добра не било...»

КУМИ — хресні батько й мати, що тримають дитину при охрещенні, у відношенні до батька й матері дитини. Український нарід розріжняв три категорії кумів:

1. КЛИКАНІ КУМИ. Вибирали їх звичайно поміж свояками, яких люблять і поважають, а іноді серед добрих знайомих і приятелів. Вибирали звичайно людей з гарними духовими прикметами, бо вірили, що вони переходять на дитину. Вважали також, щоб кум був багатий, бо багатий хресний батько — забезпека будучности дитини. Бідні люди особливо пильнували, щоб підшукати багачів у куми, щоб дістати від них гарний дарунок. Відмовлятися від цієї прислуги не випадало, бо «від хреста гріх відмовлятися».

Кликаних кумів не любили зміняти, і, якщо діти не вмирали, то для новонароджених кликали все тих самих кумів. Але коли діти вмирали, то треба було шукати інших.

2. СТРІЧНІ КУМИ. Коли діти вмирали, чи взагалі не мали щастя, то при народженні нової дитини, запрошували в куми перших, хто стрічався на дорозі. Цей звичай спостерігався і в інших народів, як, напр., у Німеччині.

3. ОДКУПНІ КУМИ. Коли вже вихрещена дитина довго хворіє, то це приписували невдалому виборові кумів. Тоді брали одкупних кумів. Запрошеним одкупним кумам подавали дитину через сінешний поріг, або через вікно. Приймаючи дитину, одкупні куми дають за неї кілька грошей, вбирають у нову сорочку, яку приносять із собою, — і з цього часу заступають хресних кумів (Манджура в К. Ст. 1890, I, 124-25).

Куми стають по хресті ніби членами родини й переймають супроти дитини обов'язки на випадок смерти батьків. Особливо ж вони мають приносити дарунки. Про крижмо нема чого й згадувати: його дають куми, бо того вимагають і релігійні приписи. Крім того, дають загально хліб або бублики. На Гуцульщині давали й більші дарунки — вівцю, коня, сорочку, сірак, або заповідали, що дадуть.

Загально вважається, що після хресту куми вступають між собою в духове споріднення. Тому вже римський собор 721 р. заборонив кумам входити між собою в любовні зносини. З того пішло, що спожиття й чужоложство між кумами вважалося за особливо важкий гріх. Українське оповідання про «Кумову долину» біля Борисполя твердить, що куми, які там згрішили, перетворилися в качки, а сама Долина стала озером (Чуб. I, 10). Проте Манджура завважив, що в народній свідомості споріднення між кумами і значить гріх від любовних зносин між ними, розріжняються: куми в відношенні до батьків дитини, яку вони охрестили, вважаються такими рідними, що чужоложство між ними було б насправді смертним гріхом; натомість чужоложство між кумом і кумою, товаришами, що тримали дитину до хресту, прирівнювалося до звичайного чужоложства, себто теж гріха, але в житті досить буденного. Народні пісні, що спиняються над любовними відносинами між кумами, мають на увазі власне тих кумів - товаришів: «Молодий козак Нечай з кумою Хмельницького мед-вино кружляють...» В іншій, дуже поширеній пісні кум просить куму:

Звари мені судака,
Щоб і юшка була,
І юшечка, і петрушечка.
Ти ж моя кума люба, кума душечка...

Згадка про рибу натякає тут, як і в багатьох інших піснях на те, що відносини між кумами зайшли поза вказану межу... (див. РИБА). (Сумцов у К. Ст. 1889, IX. 18-21).

«Кум із кумою повинні жити, як брат із рідною сестрою» (Номис, ст. 9).

Звичайно кликали одну пару кумів, але хто хоч в більшого гонору, то кликав і по кілька пар кумів. Або, як хто хоче, щоб його дитина добре росла, то теж кликав по кілька пар кумів, бо, як більше кумів, то хоч одна пара й буде нещаслива, то зате друга може бути щасливіша, то й дитина буде добре жити. (МУЕ НТШ XVIII, ст. 107).

КУМІВЩИНА — див. КУМЕЙКИ.

КУМИС — алькогольний напій (2%) із молока кобили, рідше ослиці, чи верблюдиці, дуже поживний. Українці, хоч і мали своїми сусідами довгий час монгольських кочовиків, що вживають кумис, ставилися до нього з обридженням. і Рюйсбрук, переїжджаючи в XIV ст. з Судака до Перекопу, відзначив, що Русини відмовлялися пити кумис, запевняючи, що хто п'є кумис, не може спастися, бо цей звичай — не християнський (М. Грушевський «Іст. УР.» II, 515).

КУМУЛОВИЧ ОЛЕКСАНДЕР — див. КОМУЛОВИЧ.

КУНА — залізна скоба в церковному притворі (бабинці), в яку замикали руку покараної за неморальність жінки. «Перше була куна в бабинці, до якої припинались покритки, поки вся служба Божа одійде. Це робилося в 6 неділь після родин» (Чуб. VI. 20). У Квітки «Приська Чирячка не раз сиділа в куні». Звідки КУНА — взагалі тюрма, в'язниця (у Куліша в «Чорній Раді»).

КУНА, КУНИЦЯ — хижак з дуже цінною

шкірою, т. зв. «кунім хутром», що в Україні аж до XV століття правила за гроші. Кунна грошева система мінялася в залежності від вартости срібла: гривна вартувала 20-30 кун.

З найдавніших часів куниця була для звіроловів найціннішою здобиччю, і куницями звалися навіть деякі податки, що їх оплачувано куничними шкірми — в натурі, «шерстю», або грошима — к у н а м и. До селянських повинностей належили в старовину й т. зв. КУНИЧНІ ГРОШІ, що їх виплачувалося державцям за дозвіл женитися. «Куницю» брали державці й за кожну молоду, що віддавалася в чужі маєтки.

Тому ще й досі, коли в весільному обряді свати представляються, як звіролови, мисливці, молода фігурує, звичайно, як дорогий звір — куниця:

Вчора звечора та порошенька впала,
А опівночі та куночка походила,
А к білому світу старости на слід нагодилися.
— Виляй, не виляй, ти, чорна куночко,
А вже від того не вилляти!
Виляй, не виляй ти, молода дівочко,
Виляй, не виляй, а старостам ручку дай.
(Чуб. IV, 39, 84-85).

Зрештою, куна символізувала не тільки молоду а й взагалі гарну дівчину, чи жінку, яку хотіли звеличати: «Говорила куна із куною», себто «сестра із сестрою» (Метл. 220). Або в колядці:

Райське древце з трьома вершеньки
В одному вершеньку сив соколонько,
В другім вершеньку сива куронька.
В третім вершеньку сив-ластов'ята.
Ой не є ж тото сив соколонько,
Але ж є тото господаренько,
Ой не є ж тото сива куронька,
Але ж є тото бай — ґаздинонька,
Ой не є тото сив—ластов'ята,
Але ж тото їх дитята (Гн. 115).

КУНДЕЛЬ — собака вівчарка. У Котляревського в «Енеїді» згадується «щирий кундель степовик».

КУНДІ ПЕРСІФАЛЬ (1881—1947) — канадійський поет, літературознавець, перекладач на англійську мову поезій Франка («Мойсей», «Зів'яле листя» та інше) і Лесі Українки.

КУНИЦІ СКАКАТИ — весільний обряд. У Дрогобиччині, після комори, після того, як молоду вже покриють хусткою, вона йде до хати, вітається з батьками, родичами, тощо, потім виходить до сіней, де грає музика, і тут, уже в хусті, як молодиця скаче куниці. Чоловік стоїть біля неї з горілкою, вона наливає, п'є до батьків і всіх весільних та з кожним танцює, двічі обертаючись. Кожний, хто танцює з нею куниці, вкидає їй до хвартушка кілька грошей, також і музиці. І на тому кінчалося весілля (МУЕ НТШ XVIII, 28).

Хв. Вовк уважав цей звичай скакати куниці пережитком права роду на молоду. («Студії...» 315—326).

КУНИЦЯ СОБОРНА — податок, що його платило духовенство, коли митрополит скликав його на собор. Був він відомий з XIII ст. Був цей податок іноді досить значний; так що духовенство скаржилося в цій справі на митрополита Макарія великому князеві. (М. Грушевський «Іст. УР.» V, 478).

КУНИЦЯ (КУНИЦЬКИЙ) СТЕПАН — козацький гетьман (1684-86), що став на чолі козацького війська замість забитого козаками Остапа Гоголя, в поході в оборону обложеного турками Відня 1683 р. Тоді козаки вкрили себе невмирущою славою врятувавши світову столицю. Король польський Ян Собеський, що стояв на чолі всього збірного европейського війська, що зібралося в обороні Зах. Европи проти наступу турків, так писав про це до своєї дружини королеви:

«Козаки пішли на штурм остільки швидко, охочо й мужньо, що не тільки передмістя з будинками сховані в диму, але й перший палісад разом взяли, брамою опанували і свої корогви хрестами на ній ствердили... **Козаки вирішили всю справу і славу заслужили вони велику».** Баталія протягалася до пізньої ночі. Турки вкінець були зім'яті, кинули облогу Відня і тікали до свого табору, обведеного шанцями та валами. Тут вони почали завзято оборонятись. Але запорожці вночі увірвалися до турецького табору, і підпалили склепи з зіллям та зброєю. Почалися страшні вибухи, що освітлювали всю околицю, наче грім та блискавка. В турків настала паніка. Татарська орда тікала, за нею й турки. Великий везір Кара-Мустафа насилу втік на коні. Рано підійшли війська Собеського і зайняли увесь турецький табір. 13. X. король урочисто в'їхав до Відня, де його зустрічали тисячі радісного люду. В той час стан Відня був такий, що він міг триматися проти облоги не більш 5-ти днів.

Після цих подій король написав королеві довгого листа, в якому докладно переказував перемогу, велику здобич та славу. В цьому листі він між іншим, писав: «Всі війська визнали, після Бога нас переможниками тому, що тільки мені і довелося боротися з Везіром, коли він розташував свої війська так, що в середині і на лівому крилі (тобто европейським та польським військами — М. М.) нічого було робить». «Козаків носили на руках, **вони були героями дня**, одержали багату здобич». У Відні, після тріумфального в'їзду короля, кілька днів тривали народні свята та гульні. Погром турків під Віднем і спасіння всієї Европи від дальшої турецької навали, зробили величезне враження в тодіш-

ньому світі (Проф. М. Міллер «Українські Запорожці захистили свободу і культуру Европи» в «Укр. Сам.» 1954. 28. III.). (Див. КАВАРНЯ).

Після перемоги під Віднем, австрійська й папська дипломатія вжили заходів, щоб українські козаки й далі систематично непокоїли татар та турків і на цю акцію, в якій взяло участь до 20.000 козаків під проводом Куниці - Куницького, не шкодували грошей.

Козацькі війська роблячи великі зусилля, у численних і кривавих боях успішно здобувають найбільш укріплені турецькі фортифікації на ріках Дністрі і Дунаю. Дня 9 лютого 1634 р. Варшавський Нунцій інформував Рим про велику козацьку перемогу над турками і татарами, і що того ж самого дня відспівано святочно «Тебе Бога хвалим» з потрійним гарматним вистрілом.

Дня 16 січня того ж року Апостольський Нунцій Варшави одержав дальших 450.000 флоринів з папського фонду для козаків і на їх військову кампанію в Басарабії. Ще таки того самого місяця козаки перехопили і розбили повертаючі з нещасливого віденського походу татарські і турецькі війська.

2 лютого 1684 р. у Ватикані під час Папської Капелі відправлено святочну Богослужбу в подяку Господеві «за козацькі побіди над татарами«.

КУНТУШ — верхній чоловічий та жіночий одяг козацьких часів. Характеристичну особливість кунтуша становили рукава з прорізами, або й цілком розрізані до плечей: через ці рукава просовували руки, а самі рукава або висіли додолу або їх відкидали через плечі на спину. Кунтуші звичайно шили з коштовних шовкових або парчових тканин, або з кольорового сукна: в останньому випадку їх якнайбільше обшивали галунами по всіх швах. До останньої революції кунтуші були заховалися, як парадний одяг столичних хористів, що їх, як відомо, набирано, особливо за часів цариці Єлисавети, з українців (Хв. Вовк «Студії..» 159).

Кунтуші носили поверх жупана, чи каптана як і черкеску, але від черкески кунтуш відрізнявся тим, що його могли носити тільки поважні люди, простим козакам, аж до військового товариша включно, кунтуша не можна було носити. Пояс завжди мусів бути поверх жупана, під кунтушем, а не так, як при черкесці, коли міг бути і поверх черкески.

Жінки вдягали кунтуші по святах та в особливі дні. Жіночі кунтуші шилися, як капоти, з оксамитними та парчевими отворотами відмінної барви від тої, з якої був зроблений ввесь кунтуш. По обох боках нашивалися вуси — з шнур[illegible] позументу, а іноді й викладені самоцвітами. Під кунтушем мала бути корсетка, защібу[illegible] ґудзики з тієї ж тканини, або на гап[illegible] межи полами — запаска, бодай шовко[illegible] можливості то й парчева. В «Енеїді» Котляревського: «...Взяла очіпок грезетовий і кунтуш з усами люстровий, пішла к Зевесу на ралець...» Ні одна жінка не могла піти до сусідів без кунтуша і «чоловікам, крім свого чоловіка та близьких, не дозволено бачити жінку в одній корсетці». (Ломиковський «Словар..» ст. 33).

КУНЦЕВИЧ ЙОСАФАТ (1580—1623) — архимандрит виленського Троїцького манастиря, від 1617 р. уніятський архиепископ полоцько - вітебський; за виразом М. Грушевського («Іст. УР» VII, 511) «найбільш воєвничий репрезентант унії, що своєю гострою, безоглядною боротьбою з православієм — забиранням церков, арештованням духовних, всякими адміністраційними репресіями викликав незвичайне обурення в своїй епархії і взагалі вважався найтяжчим гнобителем православної віри, так що викликав гіркі докори навіть такого вірного протектора унії, як литовський канцлер Лев Сапіга. Прихильні люди вже остерігали владику, що це може скінчитися зле для нього, але він свідомо легковажив остереження, навіть бажав собі такої мученичої смерти, бувши людиною взагалі екзальтованою і фанатично відданою католицькій ідеї. Арештовання ним одного православного священика в Витебську згаданого дня (12. IX) викликало вуличне збіговище, і товпа кинулася на владичу палату, і в пім нападі убила самого владику...»

У 1643 р., за папи Урбана VIII, Йос. Кунцевича було в Римі беатифіковано, а в 1867, за папи Пія IX, канонізовано, себто проголошено святим. Його мощі в 1945 р. перевезли до Риму.

КУНШТИК — образок, малюнок, ілюстрація. У Шевченка в поемі «Княжна»:

І книжечок з кунштиками
В Ромні накупила..

КУПАЙЛО — деревце, чи гильце з вишні, сосни або верби, що його вирубували під Івана Купала (23 червня ст. ст.) і вкопували на видному місці. Дівчата прикрашали його вінками з ріжних квітів, переважно з барвінку та рути. Іноді прикрашували його восковими свічками, заздалегідь для нього виготовленими. Звичайно обмежувалися на одне купайло, але бували іноді й кілька. Біля купайла розводили вогонь і скакали через нього.

Подекуди купайла не вкопували в землю, а давали його двом дітям, які й тримали його в руках, аж поки не втомлювалися, а тоді перебирав його який парубок, сидячи на землі. При кінці гри він тікав разом із купайлом, за ним гнався натовп молоді, наганяв і розривав купайло на шматки, з котрих кожний щось ніс з собою додому. Вінки, що були на купайлі, розкидали по городах, щоб росла добре городина. Дівчата кидали галузки з купайла в воду, якою мили голову, щоб добре росло волосся. У с. Глушках прикрашене деревце кидали в воду, а дівчата в вінках плили за ним. У с. Трушках до кожного вінка, який кидали в воду, приладовували свічку свійського виробу. (Сумцов в К. Ст. 1890. VII, 77-

78). На Волині при цьому й ворожили — чия свічка найдовше горітиме, та дівчина скоріше заміж піде. (Перв. Гром. 1927, I, ст. 181).

Купайлу відповідало в Німеччині та в Італії майське деревце, на яке теж накладали вінки, а потім молодь навкруги нього танцювала (Сумцов в К. Ст. 1889, VII. 78).

КУПАЛО — давнє поганське свято, що зв'язалося пізніше зі святом св. Ів. Хрестителя, що «купав» нарід (24 червня ст. ст.). Воно відповідає періодові літнього сонцестояння, коли життьові сили природи, ще видимо в повному розцвіті, опиняються перед початком неминучого занепаду і тому викликають, поруч із оргіястичним піднесенням життєвої енергії, сумні образи смерти. Давніші дослідники мітологічної школи, як О. Міллер та Фамінцін, вбачали в Купалі представника слов'янського Олімпу, і, зрештою й складач Густинського літопису (XVII ст.) теж представляв Купала як бога гойности: «Купало бяше бог обилія, яко же у еллин Церес, ему же безумнії за обиліе благодареніе приношаху в то время, егда імяше настати жатва. Сему Купалу-бісу еще й донині по нікоїх странах безумнії память совершають, наченше іюня 23 дня в навечеріе Рождества Іоана Предтечі даже до жатви сицевим образом: с вечера собираеться простая чадь обоего пола і соплетает себі вінці з ядомого зелія ілі коренія і, препоясавшись биліем, возгнетають огонь; інді ж поставлять зеленую вітвь і, емшеся за руці около, обращаються окрес оного огня, поюще свої пісні, переплетающе Купалом; потом через оний огонь перескакують..»

Проте, як уже проф. Сумцов указував свого часу, нема ніякої підстави вважати Купала давнім слов'янським богом, бо це ім'я зустрічається тільки в українців та білорусів, — в останніх, мабуть, під українським впливом, — і притому все переважно при імені Івана. Костомаров ще в 1843 р. висловив здогад у «Маяку», що Купало заступає ім'я Хрестителя, і з цією гадкою треба погодитися. Пам'яті Івана Предтечі присвячено в нас три дні — перший носить назву Івана Хрестителя, бо припадає на другий день по Водохрищах, другий — ГОЛОВОСІКИ — день смерти, і третій — Купала, бо він купав у воді. (Сумцов в К. Ст. 1889, VIII, 420).

Розбираючи переховані останки давньої обрядовости та рівняючи їх із давніми описами, можна встановити за М. Грушевським такі головні моменти цього циклю, що зв'язався зі святом Івана Купала та сусідніми днями:

а) Найвищий розцвіт природи, що доходить тоді кульмінаційного пункту і ломиться з поворотом сонця на осінь. Звідси переконання про особливо цілющу й магічну силу рослин, зібраних у тому часі. «У те свято, — казали, напр., на галицькому Підгір'ї, — знахарі збирають зілля, бо воно має тоді магічну силу. Збирають головне лопухи, а також чорнобиль. Висушений чорнобиль помагає від гарячки й сухіт». (Етн. Зб. НТШ, V, 207).

Вода й роса тоді особливо цілющі — тому подекуди качаються того дня по росі для здоров'я, дівчата заворожують собі на воді щастя, долю і т. д. Рослини цієї ночі можуть переходити з місця на місце і розмовляють між собою шелестом листя. Цвіте папороть, і хто той цвіт побачить і зірве, може дістати чудодійну силу й знання.

б) Всякого роду природні й надприродні сили та істоти виявляють тоді найбільшу діяльність: русалки, мавки, відьми дуже «бігають» в тому часі, і тому треба вживати всіляких заходів, щоб від них забезпечитися. Селяни кладуть тоді на вікна кропиву, в хлівах осичину, щоб захистити хату й худобу від нечистої сили. Щоб молоко не дісталося відьмам, дуже небезпечним тієї ночі, господині не відлучували телят тієї ночі від корів. В хаті вішали також лопух, підперезувалися від хвороб чорнобилем, дівчата носили під пахвою полин, щоб не причепилися русалки, а також уплітали в косу липник, щоб «липли» хлопці; рвали також м'яту, любисток, васильки — все для любощів, а проти відьом розсипали перед воротами кашку, щоб відьма не могла ввійти. Співали:

В нашім Купайлі кущик бобу —
Кинуло б відьму в хворобу;
В нашім Купайлі кущик м'яти,
Щоб не перейшла відьма хати;
В нашім Купайлі кущик дроку,
Щоб не діждала відьма й року!

Цю пісню співали, мабуть, головно при вбиранні деревця КУПАЙЛА (див.).

На галицькому Підгір'ї того дня «обмаювали хати й всі будинки чорнобилем. Женці й косарі перев'язували собі в той день крижі в поясі чорнобилем, щоб при роботі крижі не боліли». (Етн. Зб. НТШ. V, 206).

в) У зв'язку з особливою участю в житті природи того дня надприродних сил, відбуваються різні акти ворожіння, заклинання будучого щастя-долі. Дівчата вибирають з-поміж себе найкращу дівчину, з піснями ведуть її в ліс і садовлять там в заздалегідь приготовану яму з вінками з свіжих і зів'ялих квіток і зав'язують їй очі. Називають її звичайно КУПАЙЛОМ. Взявшись за руки дівчата танцюють навколо ями, а дівчина — Купайло бере з ями без розбору вінки й роздає їх подругам, що танцюють. Кому припаде вінок із свіжих квітів, та буде щаслива замужем. Кому припаде із зів'ялих, та буде нещасливою. Коли всі вінки роздано, дівчата схоплюються і тікають: коли б Купайло схопила котру з них, та того року не вийде заміж.

Скачучи через вогонь, хлопці й дівчата беруться за руки: коли руки пари не розірвуться, то та пара побереться.

Кидаючи вінки в воду, теж ворожать: дівчина кидає два вінки, один загадує на себе, другий —

на любого хлопця; якщо вінки зійдуться на воді, значить хлопець із дівчиною поберуться і будуть щасливі. Подекуди до вінка приліплюють по одній засвіченій свічці, щоб можна було слідкувати за вінками.

«Буває так, що вінок відпливе від берега і свічка погасне. Тоді сумує дівчина, бо все ж недобре може трапитись. Може, це її доля погасла? Може, вже не любить її милий, а може, щось пороблено ворожкою, щоб вона померла?

«Але дівчина знає, що до трьох разів можна запалювати свічку на вінку і вона, довгою лозиною б'ючи по воді, жене свій вінок до берега. А буває й так, що відпливе вінок аж на середину, стане на одному місці, крутиться, полощеться у дрібненьких хвилях і далі не пливе. Горить на ньому свічка веселим вогником, золотяться довгими пасмами брижі навколо і вінок мов хоче сказати дівчині: «Ага, не дістанеш?» Тоді кажуть, що мусить дівувати дівчина, бо ще не вирішена її доля. Свічка не гасне, вона горить веселим вогнем радости й надії, вона красується, а все ж мусить чекати дівчина наступних купальських вінків.

«Найкраще, коли вінок пливе здовж річки тихо, спокійно і, відпливши далеко, пристане до берега, тоді дівчина з хвилюючою радістю тихо шепоче: «І мене понесе туди доля!»

«На Полтавщині пущений на воду вінок переймає «переємець» - парубок, він же і має взяти за себе дівчину.

«Дівчата, пускаючи на воду вінок, співають:

По саду ходжу, виноград саджу.
Посадивши та й поливаю,
Ой, поливши та й нащипаю,
Нащипавши. віночок зів'ю,
Віночок звивши, на воду пущу:
Хто вінок пійме, той мене візьме...»

(О. Степовий-Воропай «Звичаї нашого народу»).

г) У зв'язку, очевидно, з необхідністю боронитися того дня від нечистої сили відбувалися обходи поля та очищення вогнем — оті славнозвісні КУПАЛЬСЬКІ ВОГНІ, — через які скакали хлопці й дівчата. Купальські вогні зрештою в XII - XVII вв запалювалися в усій Зах. Европі. В самому Лондоні їх було заборонено в 1539 р. Попіл із купальських огнів затримував очисну силу: на Коростенщині «деякі дівчата хапають попіл із Купайла і несуть додому матіркам посипати капусту, щоб гусінь не їла.» (Перв. Гром. 1927, I, ст.

д) Найбільш інтриґувала дослідників загадкова і дуже тепер неясна містерія Купала і Марени. Напередодні Іванова дня робили з соломи, кропиви та чорноклену опудало Марени, яке подекуди звали натомість Купалом, — завбільшки в дитину, а іноді й в справжній зріст жінки, вдягали на нього жіночу сорочку, плахту, намисто і вінок із квітів. Іноді просто вирубували деревце, чи велику гілляку з чорноклена, верби або тополі, обвішували його биндами й вінками й ставили на обраному для грища місці. Це деревце теж звали подекуди Мареною, а подекуди Купайлом (див.):

Коло Купайла обметено,
Ще й барвінком обплетено,
Ще й васильком обтикано.

(МУЕ НТШ, XVIII, 218).

Під тим деревцем ставили також ляльку — Марену (чи Купайло). Перед нею ставили стіл із горілкою та закусками, розкладали вогонь та співали купальських пісень. Іноді парубки викрадали, чи віднімали, марену й топили її в річці, або просто рвали на частки. Дівчата тоді робили другу Марену, запевняючи, що парубки вкрали не справжню, любу Марену, а тільки її ляльку, виставлену, щоб обдурити хлопців. Часто грища й пісні тривали до ранішнього світла. На другий день Марену й Купайло позбавляли прикрас і кидали в річку. Уривки пісень, які при тому співали, не пояснюють значення обряду:

Купався Іван та в воду впав,
Купала на Івана (приспів)..

Або:

Утонула Мареночка, утонула,
Та на верх кісонька зринула.

Можна було б ставити ці купальські обряди в зв'язок із давніми звичаями парування при воді, що супроводилося в давнину подібними грищами та повинні були відбуватися в розповні літа, себто приблизно в купальський період, але, як завважив М. Грушевський, нищення Марени й Купайла відбувалося не тільки в спосіб кидання в річку, але й в спосіб розривання на шматки. Загалом обряди й повірки, зв'язані з водою, що припадають на Купала, можуть бути уже впливом пізнішого християнства і в'язатися з образом Івана, що «купає», як уже було вище зазначено. Тому більшість дослідників схиляється до думки, що обряди з Мареною та Купайлом треба ставити в зв'язок із весняним хованням КОСТРУБА (див.) та з літнім похороном ЯРИЛА (див.). Паралелю цим звичаям убачають у клясичних Адоніях та в інших обрядах завмирання бога-природи на зиму (і пізнішого його воскресення). На це вказує й заклик, яким звичайно починалося Купальське свято: «Купало, Купайло, де ти зимувало? Зимувало в лісі, ночувало в стрісі. зимувало в пір'єчку, літувало в зіллечку» (МУЕ НТШ, XV. 72).

Акад. А. Веселовський писав, що «студіювання деяких моментів Івановської обрядовости дозволяє розріжнити кілька стадій її праісторичного та історичного розвитку. У початку це громадсько - родове свято, що відзначається шлюбами й прийняттям до роду, до спільних предків. Еротизм і похоронний елемент ведуть початок із цього джерела. На цій побутовій стороні розвинувся натуралістичний міт про вмираючого бога і антропоморфічну пару — Адоніса

і Афродиту, Купала та відповідного жіночого образу. Ще пізніше — пісня про Івана й Марію, яка відбивала відносини, колись звичайні й істотні для обряду, але тепер уже відкинуті. Церква внесла свої згадки. пам'ять про св. Івана, протестуючи проти поганського гетеризму вустами бл. Авґустина і нашого Памфила...» (Журн. Мін. Нар. Просв. 1894, II, ст. 317-18).

КУПАННЯ ДИТИНИ — перший магічний обряд, що зустрічає новонароджену дитину: воду для купелі новонародженої дівчини треба гріти в високих горнятках, щоб вона струнка виросла, але треба вважати, щоб вода не закипіла. а то буде сердита (Ящуржинський в К. Ст. 1893, кн. 42 42, ст. 76). Не можна тому купати і в надто гарячій воді. Звідти й приповідка про сердитого: «В гарячій воді купаний». Подекуди вживають для купелі навіть зовсім холодної (не зігрітої) води. До купелі кидали звичайно сіна, васильків, вівса і трохи свяченої води; давали також живокости, товстушки, рути, огірочника, омана й хробуста, гвоздиків, троїцької трави, материнки (МУН, НТШ, VIII27) — все це, розуміється, у зв'язку з тими чи іншими магічними властивостями, що їх приписували тій або іншій рослині.

Щоб дівчина була гарна, — властиво, мабуть, приваблива, — додавали трохи меду. (Там же ст. 28). Звичайно вкидали й гріш, щоб дитина була потім багата (там же).

Воду, в якій купали дитину, не виносили вночі з хати — «щоб спання не винести». Вдень виливали її між вікнами під стіну, корито ж підсували в запічок, щоб дитина спала (Етн. Зб. НТШ. XI, 34). На галицькому Підгір'ї казали, що воду з купелі новонародженої дитини треба виливати в саду, де живе дерево, або в квітник, «щоб дитина росла і цвіла». (Етн. Зб. НТШ. V, 193).

КУПАТИСЯ — На Херсонщині вважали, що не можна купатися, поки не закує зозуля. В Галичині не дозволяли купатися до Івана, доки не освятиться вода; «До Івана Купала не годиться купатися, бо тільки від того дня вода освячена й не шкодить людині». (Етн. Зб. НТШ. V. 206). За поясненнями інших, до того часу сидить у воді чорт (потопельник), що може людині пошкодити (В. Гнатюк в ЗНТШ, VI, ст. 52).

Не можна також купатися по заході сонця. Проте, хто скупався б вночі перед Йорданом, не зазнавав би пізніше ніякої слабости (Етн. Зб. НТШ. V, 193).

Не можна купатися по Чесному Хресті, бо від того часу вода робиться знову «нечистою», себто небезпечною для здоров'я (там же, ст. 210).

У народній поезії купатися символізує кохання:

Ой, я в річці купалася,
А в трьох кохалася,
А з четвертим повінчалася (Чуб. V. 262)

КУПЕРВАС — сірчан заліза. У нас його вживали, як косметичний засіб:

Купервасу купувала —
Чорні брови малювала...

КУПЕР'ЯН - ЦЕХМІСТЕР — символічна постать незугарного оптиміста, що в народній пісні все запевняє, що «якось то буде...» С. Єфремів писав в 1912 р.: «Відомий з пісні «цехмайстер над соломою» стоїчний до всього оптиміст Купер'ян рішуче належить тепер до породи, що вже в нас перевелася й нащадків по собі, навіть на насіння, не лишила. Було досить таких Купер'янів за першої Думи, було вже трохи менше їх за другої, навіть за третьої спочатку озивалися. Але коли їм на практиці показали, як виглядає джерело їхнього філософічного «якось то буде» — вони не витримали такої важкої проби..» («За рік 1912» ст. 124).

КУПИНА — зелена груда землі серед води серед болота: «Пнеться, як жаба на купину» (Номис 9245), також трава чи інша рослинність на такій груді: «У тебе борода, як у лузі купина». «Ой твоя мила у лузі над водою утирається зіллячком - купиною» (Чуб. V, 518).

КУПОВАНА МАТИ — жінка, якій ніби продають (за дуже малі гроші) хвору людину: вірять, що від такого продажу вона видужає (сл. Грінчнка) (Див. КУМИ).

КУРАЙ — зелиста степова рослина, споріднена з лободою. З неї виварюють соду. На Кубані її збирали на паливо. (Див. БУРДЮГ).

КУРАШ-ЗІЛЛЯ — На Івана раненько голі гуцулки йшли «збирати кураш-зілля, щоб ним підкурювати дітей, як переполошаться» (Шухевич, IV, 262).

КУРБАС ЛЕСЬ (1887 — ?) — актор і режисер величезного таланту, родом із Галичини. Вперше виступив у гуцульському театрі Гн. Хоткевича, потім працював у львівському театрі «Бесіди», далі в театрі М. Садовського в Києві. В 1917 р. створив у Києві Молодий Театр (1917—1919), а 1922 р. «Березіль», директором і режисером якого залишився до його ліквідації Москвою та до свого арешту і заслання в Сибір в 1933 р

Вол. Блавацький у своїх спогадах про Л. Курбаса, видрукованих у «Мурі» (1946, кн. I, ст. 90-103) писав: «Усім, хто колинебудь зустрічався в творчій праці з Л. Курбасом, не вільно мовчати про того, хто створив новий тип українського актора, що володіє всіма засобами новітнього сценічного мистецтва, хто створив театр, який нарівні з найпередовішими театрами світу шукав і знаходив нові форми і новий зміст вияву своєї творчости, хто нарешті вивів український театр із загумінкового етнографізму на широкі

шляхи творчости всесвітнього маштабу. У ряді великих реформаторів европейського театру Лесь Курбас займає не останнє місце...»

Другий відомий режисер Вал. Інкіжінов в інтерв'ю з журналом «Україна і Світ»» (зош. 14) так характеризував Л. Курбаса: «Мрія Курбасова полягала в створенні українського театру, як театру якости, кругозору европейського охоплення, ба навіть світового. Він хотів повністю і без сліду знищити інстинкт національної мен шовартости. Він хотів, з другого боку, щоб актор набув техніки, щоб звук, матеріяльне оформлення, щоб усі компоненти нового театру лік відували «квасний патріотизм», а, разом із тим, стали виразом українського генія... Тягар його існування був неуявлений. Йому ввесь час доводилося бігати до урядових чинників, захищати театр...»

Але зрештою Москва не могла цього стерпіти і його знищила. Десь у середині 30-их років в Києві поширилася чутка, що геніяльного українського режисера примушено працювати на далекій півночі поронником. В такій ролі представив його Ю. Клен у своїй епопеї «Попіл Імперій»:

...Спитав я: «Хто ти? — і відказав він глухо:
Був з мене Мельпомени вірний жрець,
Що не достежив, звідки вітер дмуха,
Тому чекаю тут на свій кінець.
Бо я втіляв і радощі і журби
У постатях мінливих на кону.
Тобі відоме це ім'я: Лесь Курбас.
Сам Аполлон надяг мені вінець,
А нині теж до мене линуть юрби:
Туди й сюди хиткий порон жену.
Хароном я зробивсь у царстві тіней.
Свою жорстоку долю не клену:
Не жду визволення, не жду відміни,
Бо знаю: не вернеться назад
Ніхто з цієї мертвої країни».
Біль серце обкрутив мені, як гад;
Не розумів я тих страшних містерій.
Я знав, був Курбас лицарем без вад,
А Сінклер з Кайзером в Есесесері
Собі проникливого тлумача
Знайшли в тім геніяльнім режисері.
Хто ж і защо підніс над ним бича?
Де, де і як до тої таємниці
Знайти мені, немудрому, ключа?
Невже є злочином, який з дзвіниці
Гуде, отой від Бога даний хист?
Хіба ж його повинен у в'язниці
Спокутувати майстер і артист?

КУРБСЬКИЙ АНДРІЙ (к. 1528-1583) — князь, московський воєвода, що в 1563 р. втік до Литовсько-Руської держави і дістав від короля кілька маєтків, м. ін. Ковель. Відзначався, як і всі москалі, релігійною нетерпимістю. Про це писав А. Річинський в «Проблемах української релігійної свідомости» (1933 р. ст. 102):

«За ріжницю релігійних переконань на Москві замуровували людей живцем, викидали на доживотне заслання, втинали їм руки й язики, вішали й палили на стосі з побожним наміром — заховання в чистоті московського благочестя, його непорушности й поваги... Всі насильства над еретиками й смертні кари виправдували тим, що Церкві це приспорить заслуг, а еретикам зменшить їх вину перед Богом. Супроти цього релігійна толеранція українців представлялась для москвина просто злочинною, і Курбський, напр., був обурений на українського дідича з Волині, Чаплича, що він приймав у своїм домі еретиків-раціоналістів і сам допускався вільнодумства в товариських розмовах. Так само Курбський дорікав навіть кн. К. Острозькому за те, що він гуртував учених не тільки православних, але и протестантів, а навіть доручав їм вести полеміки з католиками. Діставши книжку Мотовила (з Острога), написану проти єзуїта П. Скарги, Курбський пише князеві: «Поняти не можу, звідки прийшла Вашій Високості гадка прислати мені книжку, написану диявольським сином, явним ворогом Христа, точніше кажучи, помічником антихриста! О горе, гідне сліз! О зло, гірше від усякого іншого! В таку зарозумілість і глупоту попадають християнські провідники, що не тільки не встидаються удержувати в своїх домах тих їдовитих смоків, але беруть їх за своїх оборонців і помічників, і, що дивніше, тим духовним бісам доручають оборону Церкви Божої й кажуть їм писати книжки проти піввірних латинників... Пане мій милий! І ти не встидаєшся жити й братати з такими людьми! Чи ж ти вже перестав слухати і чи ти вже вирікся пророків, які заказують вірним приставати з еретиками, яко ворогами Божими?..»

Курбський залишив по собі Історію Московщини, листи до Івана Грозного і ріжні писання в обороні православія.

КУРЕМСА — татарський воєвода XIII ст., ворог кн. Данила Романовича галицького. Нападами на Пониззя й Півд. Волинь намагався поширити на захід територію, безпосередньо залежну від татар.

КУРЕНЧИКИ — козаки в особистій службі спочатку тільки полковників, а пізніше і взагалі старшини. Гетьман Апостол в універсалі з 1727 р. писав (трохи виправляємо мову): «Пан Іосиф Тарасевич, знатний товариш войсковий, презентовал нам при супліці своїй антецесора нашого, бувшого гетьмана пана Скоропадського універсал, в котором опреділено йому куренчиків, в маєтності його прозиваємої Бритаков живучих, на що й нашого соізволительного просив універсалу. Теди ми, стосуючися до універсалу антецесора нашого, а барзій заховуючи давній військовий порядок — що в війську Малоросійському заслуженим людям і старшині куренчиків потребноє число бувало опреділено —

позволяем через сей наш універсал, аби десять чоловіка козаків, в маєтності його мешкаючих, були в куреню його по прежньому і походам військовим, також для посилок з письмами при ньому присуствовали, только б не були в подданській повинності і порабощенії, упоминаем: в чом аби пан Полковник Ніжинський, старшина полковая, а особливе пан Сотник Веркієвський з куреня його папа Тарасевича тих козаків не одривали і ніяких їм налогів не чинили...» («Політичні пісні українського народу...», ч. I., р. II, стор. 124. Женева, 1885).

1735 року було видано наказ відібрати куренчиків від бунчукових товаришів і від старшин і повернути їх «під сотню». (Окіншевич, «Значне військове товариство...», ст. 163).

КУРИ — найдавніші свійські птахи. З огляду на їх вагу в господарстві, вони відогравали велику ролю в усіх тих обрядах, де звичай вимагав якоїсь жертви — не надто коштовної — Вищим Силам, чи їхнім представникам, служителям культу. Особливо ця жертівна роля курей помітна в весільній обрядовості, що найкраще зберегла давні звичаї. Не дурно ж наші приповідки кажуть, що «весілля — курам смерть», або «кому весілля, а курці смерть», або ще «перед весіллям пси трублять (бо дістануть багато кісток), а кури сумують» (Ів. Франко, I, ст. 150—51). Споживання печеної курки молодими після комори все носило, як завважив Хв. Вовк, явно ритуальний характер («Студії...», ст.297, 298). Тільки в Зах Україні цю реґляментовану страву заступили вареники з сиром. Але ритуальним був звичай їсти смажену курку й на заручинах (Перв. Гром. 1929, II, 55-59).

Коли виряджали молоду до вінчання кидали їй під ноги як вона сідала на воза, чорну курку (там же). Цікаво, що і в сучасному Римі кажуть: «Дорожіть чорною куркою, бо вона приносить щастя» (Дзанаццо, I, 174). Тому ж, мабуть, молода, на Чернігівщині, входячи до хати молодого, приносила з собою й кидала в підпіччя чорну курку (Вовк. ст. 284). Пізніше ту курку дружко заколював пером, вирваним із її крила, чи хвоста, і ввесь обряд цього заколювання та пізнішого споряджання та споживання цієї курки носив явно культовий характер причому курка в цьому обряді називалася не куркою, а ЯЛОВИЦЕЮ, — що дає привід п. Бартош-Литвиновій, яка цей обряд записала, думати, що в цьому обряді курка заступила яловицю.

Характер жертви має й звичай, поширений в околицях Прута на Буковині та обряд в галицькому Покутті, давати грабареві через викопану яму живу курку. Подекуди дають цю курку не грабареві, а старцеві — «щоб курка відгребала мерцеві дорогу на той світ» (ЗНТШ, т. 122. ст. 158), або — «щоб так легко душа полетіла...» (там же, ст. 160).

В характері жертви, коли будують нову хату, «закладають на курячу голову» (див. ЗАКЛАДИНИ), щоб усе лихо на ній окошилося. З цією ж метою, на НОВОСІЛЛЯ перше, ніж увійти до хати, пускали в неї курку, чи півня — «і не можна її (чи його) бити, ані їсти, ані продати» (Етн. Зб. НТШ. V, ст. 89).

У давніх римлян був звичай тримати так звані авґуральні кури: з того, як ці кури дзьобали зерно, ворожили про успіх, чи неуспіх якоїсь справи. У нас теж зберігся слід подібного ворожіння в такий важливий момент життя, як зустріч Нового Року: тоді годували кури посипальним зерном і з того, як вони дзьобали те зерно, ворожили про майбутній урожай (Терещенко, VII, 109).

Проте, пір'я з курей вважалося «нечистим»: його не можна, напр., вживати до подушки, бо «буде голова боліти» (Франко, «Прип.» II, 327). «Наколи б хтось зробив собі з нього подушку та положив собі під голову, то ніколи на тій подушці не заснув би, ба що більше — набавився б безсоння і мусів би в великих муках умирати. Найліпше, пір'я з зарізаної курки висипати на вільне місце, щоб його буйний вітер розвіяв...» (Д. Лепкий в «Зоря», ч. IX, ст. 108).

Курка не співає, а квокче. Проте бувають випадки, що й курка співає півнем. Такі незвичайні випадки викликали, як і все ненормальне, великий страх. На Волині радили в таких випадках: «Таку курку треба негайно схопити й мірити нею від стінки проти порога до порога і, якщо голова опиниться на порозі, то треба відрізати голову, якщо хвіст, треба відрубати хвіст» (Гіньковський в К. Ст. 1896. IX). Те саме й в Галичині (Етн. Зб. НТШ, XXXI, ст. 318). На Московщині таким курам просто рубали голову, звідти й приповідка: «Не петь куріце петухом, а і петь, так на свою голову» (Максімов «Крилатия слова», ст. 151-53). Так само радили й в Римі: «Як яка курка співає півнем, негайно скрутіть їй голову, бо ця вже певно накличе біду...» (Дзанаццо, I, 174).

У нас про людину, якій все нещастить, іронічно завважували: «Гаразд йому ся діє: когут йому здох, курка йому піє...» (Франко. I, 316).

Щоб охоронити курку від зурочливого ока, під квочку клали перо з сороки, забитої 1-го березня (Сумцов в К. Ст. 1889, XI, ст. 312-17). Від зурочливого ока курчата можуть повмирати в яйцях, і такі яйця ні в якому разі не можна тримати в житлі (Д. Лепкий в «Зоря» IX, ст. 108). Цей забобон стоїть у зв'язку з іншим, що з курячого яйця, якщо його відповідно потрактувати, може вийти ХОВАНЕЦЬ, чи чорт. (Див. ДОМОВИК).

Кури були в нас символом глупоти: «Курячий же в тебе, пане Петре, мозок» (Куліш, «Чорна Рада»). «Не плачте, курячі голови, вам треба радуватися, а не плакати» (там же).

Якщо на Святий Вечір небо вкриється густо яркими зірками, то найближчий рік буде добрий на кури (Д. Лепкий, в «Зоря» IX, ст. 108). Про ПІВНЯ див. окремо.

КУРИЛО ОЛЕНА (1890 — ?) — визначний український мовознавець жидівського роду, дослідниця української фонетики і діялектології, авторка цінних граматик української мови. Особливо цінна її праця «Уваги до сучасної української літературної мови», в якій вона писала:

"Дух мови — це її складня та фразеологія. І цей дух у сучасній українській літературній мові підганяється під дух російської літературної мови. Сучасна українська наддніпрянська українська мова, найбільше в наукових та в популярно-наукових виданнях, своєю складнею та фразеологією мало нагадує українську народню мову, ба, вона навіть намагається йти й шляхом російської наукової мови з її, здебільшого, важким, далеким від народнього складом речення.

"Наукова мова може наблизитися до народньої, на це вказує мова С. Єфремова... Українська літературна мова останніх років, найбільше наукова мова, ухилилася від того основного процесу й треба докладати щонайбільшої праці, щоб знову наблизити її до народньої, до мови давніх українських письменників".

За ці думки, висловлені у вступі до праці, довелось авторці відпокутувати. Хитрі та підступні московські підлабузники в роді Каґановича накинулись на неї, мовляв, вона пропаґує під покришкою «онароднення» — уникання всіх рис, що наближують її до мови російського пролетаріяту, уникання всього того в мові що зв'язане з жовтневою революцією, плекання всього, що може відірвати трудящі маси від революційної ідеології пролетаріяту та ослаблювати його в практичному здійснюванні соціялістичного будівництва.

В світлі Лебедівської теорії двох культур на Україні — міської російської, пролетарської, та сільської, української, що з них пролетарська має вищість, і будучність — діяльність О. Курило — найбільший націоналістичний ухил, бо вона накликає зірвати зв'язки з мовою Леніна, Сталіна, з мовою революції.

Коли ж О. Курило покликається ще й на Єфремова, то висновок для московських посіпак ясний: вона такий самий куркульсько-націоналістично - петлюрівсько - контрреволюційно - клерикальний шкідник, як він. («Новий Час», 2. І. 1937 р.).

О. Курило було заарештовано в 1937 р. й заслано. Дальша її доля невідома.

КУРИТИ — див. ТЮТЮН. Київський губернатор суворо заборонив в 1855 р курити на вулицях міста. «З деякого часу — писав він, — повелося, і нині, на жаль, триває, що люди, які йдуть і їдуть містом, вдень і ввечорі курять сигари й цигарки... Легко може статися, що через галменшу необережність курця виникне нещастя. »

У виправдання цього розпорядження, треба зазначити, що Київ у тих часах був дерев'яний, навіть на Хрещатику стояло лише два кам'яних будинки і кілька мурованих крамниць. Пожежі траплялися дуже часто, а протипожежні засоби були мізерні. («Свобода», 7. V. 1959 р.).

КУРИТИ, КУРИТИСЯ — диміти, в народній поезії — символ журби:

Осичино-березино, чом не гориш,
тільки куришся?
Молодая дівчинонько, чом не живеш,
тільки журишся?
(Чуб. V. 548).

«Гора куриться — дівка журиться»
(Голов. III. 399).

Ця символіка тісно в'яжеться з символікою ДИМУ (див.).

В'яжеться з цим і обман, піддурювання:

Зеленая ліщинонька не горить, ай курить, —
Молодая дівчинонька не любить, а дурить.
(Голов. II, 809).

А також і обмова:

Єщем в печі не наклала, а уже ся курно, —
Я нікого не любила, брешуть люди дурно
(Голов. II, 820).

КУРІЙ — курячий гермафродит. «Часом трапиться така курка, що змаленьку була ніби курка, а потому зробиться ніби когут: раз піє, потім знову квоче, але ані на яйцях сидіти не буде, ані до курок на когута не здала. То називається курій. Такого не годиться тримати на господарстві» (Етн. Зб. НТШ, 175). Див. КУРИ.

КУРІННИЙ (ОТАМАН) — у запорозькому війську командант куреня. Всі курінні підлягали в Січі КОШОВОМУ (ОТАМАНОВІ).

КУРІНЧИКИ див. КУРЕНЧИКИ.

КУРІНЬ — відділ козацького війська і казарма де той відділ жив. Професор І. Огієнко писав:

"Курінь у народній етимології звичайно зв'язують зо словом „курити" — диміти; пор. І. Филипчак «Кульчицький — герой Відня» 1933 року стор. 88: «Курені будовані на стовпках, без димарів; дим виходить через стелю, так і курить — за тим його куренем прозвали». Слово походить із тюркського «корен»... — табір, і з «куріти» нема нічого спільного...»(«Рідна мова» 1936, ст. 426).

З часом називали куренем в гетьманській Україні взагалі малий відділ козаків (див. КУРЕНЧИКИ), і відповідно до того також найменшу адміністративно-військову одиницю що «іноді складалася з кількох сел, а іноді й нараховувала тільки кілька хат». (Слабченко «Полк», стор 40).

За визвольних змагань в рр. 1917-21 куренем називався військовий відділ, щось середнє між сотнею й полком, що знаходився під ко-

мандою майора або підполковника: курінь піхоти складався здебільшого з 3, рідше з 4 і більше сотень. Три і більше куренів творили полк. В Українській Галицькій Армії (УГА) 3-6 піхотних куренів разом із полком гармати, кінною частиною і помічними відділами творили одну бриґаду.

КУРІНЬ СМЕРТИ — повстанчий загін на Білоцерківщині під кермою отамана Ангела в 1918 р., виступав проти гетьманських частин і в 1919 проти червоних військ і білоґвардійців Денікіна.

КУРІНЬ СТУДЕНТІВ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ — добровольчий відділ, що зорганізувався з початком січня 1918 р. для боротьби з большевиками зі студентів і учнів середніх київських шкіл, разом до 250 душ. Геройськи поляг в обороні Києва від банд Муравйова під КРУТАМИ (див.).

КУРКУЛЬ — зайшлий з іншої місцевости чоловік, що оселюється на постійне. За большевиків це слово набрало цілком іншого значення — ним стали називати заможних селян, що їх поставив собі московський режим за найперше завдання винищити, як клясу, бо вони були найбільшими природними прихильниками одноосібного господарства і значить ворогами КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ (див.).

КУРМАНОВИЧ ВІКТОР (1876-1945) — генерал-хорунжий української армії. Покінчивши військову школу в Відні в 1902 р., брав участь у першій світовій війні спершу на Буковині, потім в Італії, як командир 37 стрілецького дальматинського полку й командир бриґади в тяжких боях на лінії Керн-Тольмін. Після розвалу Австрії зголосився до західньо-українського уряду і був перше командантом Північного відтинку Сокаль-Рава Руська-Яворів, а потім у лютому 1918 р. начальником штабу УГА і державним секретарем ЗУНР. Визначився в керуванні бойовими операціями під Жовквою і в зорганізуванні прориву польської армії під Чортковом 9 червня 1919 р. По переході УГА за Збруч покликано його на генерал-квартермайстра до штабу Головного Отамана УНР.

На еміґрації тісно співпрацював з полк. Є. Коновальцем і був членом ПУН. Заарештований під Віднем, де проживав, червоними москалями, коли вони заняли Австрію, помер в Одесі, в тюремному шпиталі. 5. III. 1945 р.

КУРОЧКА, КУРЯЧА СЛІПОТА — хвороба очей, при якій людина зле, а то й зовсім не бачить в сутінках і вночі. Буває це від недоїдання, також при недузі печінки, а також внаслідок алкоголізму, раку, тощо. В українському вживано проти курочки ріжних забобонів: «Якщо перший раз побачиш горицвіт та насушиш, то воно добре від курячої сліпоти підкурювати» (Чубин. Словн. Кр. 867).

«По заході сонця не годиться їсти свяченого (на Великдень), бо хто б їв, мав би ввесь рік курячу сліпоту аж до другого Воликодня, поки не з'їсть свяченої печінки». (Ржегорж у Наук. Зб. 1927, т. XXVI, ст. 138). У Скалатському пов. в Галичині на Великдень господиня насамперед обділює всіх по трошки свяченого полину та глухої кропиви, а до цього додає ще й по кавалочку «чорної печінки», і челядь те споживає, щоб «сліпота» (подекуди зветься «курочка») не вчепилася (МУЕ НТШ. XVIII, стор. 81).

КУРРОН ЧАРЛЗ — англійський журналіст; як кореспондент лондонської газети «Івнінг Ньюс», супроводив прем'єра МекМілляна в його подорожі до СССР в 1959 р. і був з ним у Києві. Про столицю України він писав:

«Наважуюсь сказати, що Мекміллен довго буде пам'ятати Україну. Я теж впевнений, що Київ буде пам'ятати його. Після моїх відвідин Києва я згідний з однією теорією про Советський Союз: чим далі від Москви, тим життя стає приємніше!

«Різниця між Києвом і Москвою величезна. Вона така велика, що я її відчув, хоч я не маю претенсії розбиратись у тонкощах чи бути психологом. Київ схожий більш до французького провінційного міста. Тон життя в ньому повільніший приємніший і більше дружній. У Києві не відчувається того напруження і натиску, що його я постійно помічав у Москві

«Я запримітив, що жінки в Києві мають жіночу ніжність, чого немає у Москві. Їхня ноша, як мені було сказано — це їхній український національний одяг. Я не здібний його описати, але рішений сказати, що люблю його. Я навіть бачив, як жінки причепурювали свої обличчя при кишенькових зеркальцях, — щось, чого — я присягаю — ніколи не бачив у Москві».

КУРСОР — післанець, поштар. У Галичині XVII ст. Ів. Крип'якович писав в своїй «Іст. Укр. культури»: «Пошту перевозили заприсяжені курсори, що їздили верхи. Пересилка йшла повільно: дорогу зі Львова до Варшави й назад післанець відбував продовж двох тижнів» (ст. 122).

КУРТА, КУРТКА, КУРТИНА — «це той самий ЛЕЙБИК, чи корсетка, але з рукавами, а часом і пошитий до стану. Одежа ця колись більше вживалася, ніж тепер: ми бачимо її на старовинних малюнках запорожців, гайдамаків та чумаків, а тепер її носять найбільше на півдні, головно тільки вдома, до праці, а тому й шиють її з китайки або з сірого демікотону. У Галичині трапляються куртки з білого полотна, або зовсім короткі, або з невеликими полами,

зібраними ззаду та на боках». (Вовк «Студії...» стор. 155).

КУРУКІВСЬКІ ПУНКТИ — ухвали куруківської комісії, що закінчували козацько-польську війну 1625 р.· козаки діставали амнестію, шоститисячний реєстр, піврічну платню, але зате зрікалися закордонних зносин та самостійних військових походів. Більшого реального значення ці курукульські пункти, як і інші договори з поляками, не мали.

КУРУЛТАЙ — всетатарський з'їзд від часів Джінґісхана, на який з'їздилися хани всіх орд воєводи та васалі. Тут вирішувалося про війну і мир, і великий хан проголошував свої закони. У 1918 р. татари в Криму скликали були свій парлямент, під назвою Курултаю, але большевики його розігнали. У Ю. Клена в «Попелі Імперії» Курултай — символ всесовєтських з'їздів у Москв.і

КУРЯЧА СЛІПОТА — див. КУРОЧКА.

КУСТАРІ — незалежні ремісники. Іс. Мазепа писав у своїй праці «Три періоди укр. революції»: Більшість старих міських центрів у Росії не мали майже ніякого господарського значення. Здебільшого, це були центри адміністративно-мілітарних установ, переважно населені ріжними урядовцями, що жили на кошт казни (держ. скарбу). Вся обробна промисловість, вся маса ремісників — через низький загальний рівень господарства — була сконцентрована не в містах, а на селі, як допоміжний промисел при сільському господарстві. Через це, коли в Росії почався широкий розвиток капіталістичної індустрії, то, замість міського ремесла, як це було в середній і західній Европі, він застав головним чином численну клясу сільських кустарів.. Замість активної кляси дрібної буржуазії, в Росії (і в Україні, Є. О) існувала численна кляса сільських кустарів, які займалися обробною промисловістю на селі, а рівночасно не кидали й хліборобства, себто жили роз'єднано і тому не уявляли з себе ніякої зорганізованої політичної сили... Мілюков у своїх «Очерках по історії русск. культури» незадовго перед революцією 1905 р. писав: «На півтора мільйони, найбільше, фабричних робітників в Росії існує досі ніяк не менше 4 мільйонів селян, що займаються обробною промисловістю у себе на селі і рівночасно не кидають хліборобства. Це, — додає він, — та сама кляса, що з неї виросла... европейська фабрика, і що не брала жадної участи... в утворенні російської...» («Вільна Україна», 1921, І, ст. 11).

КУТАС — в гуцульській хрещатій церкві, прикраси одягу.

КУТАС — в гуцульській хрещатій церкві, що має чотири крила, невеличкий дашок, чи піддашшя, від дощу, в тому місці, де дах крила сходиться з дахом осмірки, роблячи кут. (Сл. Грінченка).

КУТІВНИЦЯ — землемірний прилад для визначення в терені напрямків під сталими кутами, пр. 90, 180°.

КУТОМІР — транспортир, прилад до мірляння, та відрисовування кутів.

КУТЯ — каша з пшеничних або й ячмінних зерен, змішаних із ситою з меду та протертим маком — це — одна з найдавніших людських страв, що, з огляду власне на свою давність, набрала великого обрядового значення.

В українському народньому святкуванні Різдва кутя відогравала все велику ролю:

«Найстарша страва на Святий Вечір — це пшениця що звуть її кутею». (Етн. Зб. НТШ. V. ст. 92).

Вже самий спосіб її зготовлення вказує на особливу пошану, якою вона в нашому народі користується. Приготовляють кутю дуже часто ще за день до Святого Вечора, і в багатьох місцевостях вважають, що для неї треба вживати щороку цілком новий, ще невживаний горщик.

Зваривши кутю, несуть її побожно на покуття, примовляючи:

— Іде кутя на покуття.

На покутті, себто на почесному в хаті місці, влаштовується для неї спеціяльне місце, вистелене сіном. Тут же ставлять і сніп жита.

Поруч із кутею ставлять звичайно й узвар — себто рід смашного солодкого навару з сушених овочів також примовляючи:

— А ти узвар підеш на базар.

Звичайно кутю ставить на покуття сама господиня але в багатьох місцевостях мав її нести нежонатий парубок, а то й хлопець, що, несучи куттю, мусів квохтати. Квохчуть тоді й інші присутні при тому хлопці, але дівчата й жінки не сміють квохтати (Номис «Розсказы». ст. 161). Яшуржинський, інший дослідник українських звичаїв писав, що квохче, звичайно господар, — «щоб циплята водились». (К. Стар 1893, XII, ст. 408-409). З цього ясно, що квохтання мало магічний характер.

Споживання куті також супроводилося цілою низкою обрядів.

Подекуди кутею починали Св. Вечерю, але більш поширений був звичай — кутею та узваром Св. Вечерю закінчувати. Починають Св. Вечерю кутею в місцевостях, що сусідують із Румунією, де теж їли кутю, починаючи нею Св. Вечерю. Але починали Св. Вечерю кутею і на Волині (Кіев. Стар., 1896, І, ст. 3).

На галицькому Підгір'ї, як беруть першу ложку куті, встають, «щоб пшениця не полягла», і їдять кутю напомацьки, заплющивши очі, — «щоб так горобцям позаступало, щоб пше-

ниці не співали» (Етн. Зб. НТШ, V, ст. 92).

Дівчата, набравши куті в рот (перша ложка), виходили на двір і слухали, де гавкає собака — з тої сторони мав прийти суджений.

Господар же, набравши куті в ложку, підходив до вікна, або й виходив на двір і запрошував:

— Морозе, морозе, йди до нас куті їсти! А як не йдеш, то не йди ж і на жито, на пшеницю, та на всяку пашницю!

На Чернігівщині, проте, цей звичай запрошування Мороза (та інших злих сил), відбувався не під Різдво, а під Водохрища, на так звану Голодну Кутю, коли старший в роді, набравши куті в ложку, промовляв:

— Морозе, морозе, йди куті їсти, да не морозь Петрівської гречки, ні огірків, ні гарбузів, ні соняшників (МУЕ НТШ, XVIII, ст. 154)

Після вечері діти брали в руки, хто рубель, хто качалку, а то й просто поліно, та й бігли бити в ворота — проганяти Мороза.

Як уже поїдять, господар брав трохи куті в ложку та й кидав під стелю — «щоб так худобиця брикала». Брикання худоби вказує на її здоров'я, на надвишок енергії.

Господар, або й господиня, кидали трохи куті вгору,а діти долоні наставляли: кілько зерен кому впаде, тільки штук товару дістане в спадок. Кому й ціла пушка впаде, а кому яких два зернятка, то цей останній скаржиться:

— Отто! а мені лиш дві курки! (Етн. Зб. НТШ. У. с. 92).

Так воно було ще недавно на галицькому Підгір'ї, де ці звичаї записував наш славний Іван Франко, але більш загально й, мабуть, більше логічно, — бо в відношенні до наступного року, а не до «спадщини», яка не знати, коли й буде, — кидання куті вгору в'яжеться з ворожінням про найближчий врожай хліба, або й про роїння бджіл: якщо багато зерен прилипне до стелі, то багатий врожай буде, або — як у кого пасіка — багато нових роїв буде (Кіев. Стар. 1893, XII, с. 408—09, Етн. Зб НТШ т. 58, Кузеля с. 44—45).

Проф. Сумцов думав, що кидання куті вгору означало жертву сонцю.

Велика пошана українців до куті виявляється й в тому, що три найважливіших Свят Вечорі Різдвяних Свят приймають від неї свою назву: Свят-Вечір під Різдво зветься часто просто **Кутею**, або подекуди Багатою Кутею, Свят-Вечір під Новий Рік зветься **Багатою Кутею**, бо того вечора звичайну пшеничну кутю приправляли ще й пшоном, грецькими крупами та ріжними присмаками. Крім того, на цю кутю можна було пити горілку, якої **на першу кутю не можна пити**, а, п'ючи, можна багато розмовляти та жартувати. На першій куті жартувати не годиться, — повинен панувати побожний настрій, бо тоді і покійники беруть участь у Св. Вечері На першій Куті не можна їсти, аж поки не з'явиться перша зірка на небі, а на Багату Кутю можна їсти хоч і ввесь день (МУН, НТШ. ХУІІІ, с. 151, 153).

Третій вечір, під Водохрища, зветься **Голодною Кутею.** Ця Кутя дуже схожа на першу: старші в родині теж звичайно ввесь день не їдять аж до першої зірки. Дітям не дають їсти, аж поки не принесуть до хати святої води. Щоб примусити дітей, бодай тимчасово, забути про голод, той, хто має йти по свячену воду, що святилася звичайно пізно, вживав ріжних заходів для «обдурювання»: кілька разів перебувався, довго шукав і знову губив якусь частину свого вбрання, тощо.

На першу Кутю, себто під Різдво, діти носили кутю до пупорізної баби (та до хресних батьків). Носили всі діти в родині, аж до 15 року життя. Несли кутю з медом і три паляниці, а інколи й узвар. Замість принесеної куті та паляниць, баба насипала дітям у спорожнелий горщик своєї куті з медом і кілька пиріжків; замість ласощів, давала дітям варених груш із узвару. (МУЕ НТШ, ХУІІ,с. 152).

Цікаво, що крім на Різдвяних Святах, вживалося рід куті й на похороні. Звалося її тоді КОЛИВОМ (див.), але іноді називали й просто таки кутею:

— Пішли до церкви, поїли куті (Ів. Франко «Приповідки» III, с. 81).

Зв'язок між різдвяною кутею та поминальною треба вбачати в тому, що й на Свят-Вечір під Різдво звичайно поминали покійних родичів і залишали їм на столі трохи куті.

КУХАРЕНКО ЯКІВ (1800—1862) — український етнограф і письменник, наказний отаман Чорноморського війська, приятель Шевченка. Залишив по собі статті «Пластуни» та «Вівці й чабани в Чорномор'ї» і оперету «Чорноморський побут» із життя кубанців кінця 18 ст., яку пристосував до кону Старицький під заг. «Чорноморці» з музикою М. Лисенка.

В 1842 р. Т. Шевченко писав Я. Кухаренкові, дякуючи його за те, що він його не забуває на чужині (в Московщині) одинокого: «Переписав оце «Слепую» та й плачу над нею: який мене чорт спіткав і за який гріх, що я оце сповідаюся кацапам черствим кацапським словом! Лихо, брате-отамане, їй-Богу, лихо!..» Цей лист до приятеля засвідчує якнайкраще відношення Т. Шевченка до москалів і московської літератури (див. КОЖУХ).

КУХВА, КУФА — велике барило, бочка: «Не смійсь, барило, само кухвою станеш». (Номис 8007).

КУХВЕТ — кисіль із бувини.

КУХОЛЬ, КУХЛИК — глиняна, металева чи дерев'яна посудина пити воду, чи вино. В «Енеїді» Котляревського «брагу кухликом тягли...»

КУХТА — помішник кухаря, звичайно хлопець.

КУЦАК, КУЦАН, КУЦИЙ — чорт. У Ганни Барвінок: «Куцим або куцаном звуть у нас того, хто в пеклі грішників припікає.»

КУЦА-БАБА, КУЦІ-БАБА — дитяча гра, в якій хтось із зав'язаними очима ловить інших. Зловлений в свою чергу мусить заступити того, хто його зловив. Ця гра була відома вже в давніх римлян.

КУЧА — клітка для курей. Також свинюшник.

КУЧЕРЯВИЙ — чоловік, що саджає весільний коровай в піч (див. КОРОВАЙ).

КУЧЕРІ — від природи завите волосся, — у нас кучері були прикметою щасливої людини, тим то «кучерявий» мав вимітати під для весільного коровая (Вовк, «Студії...» ст. 247).

КУЧЕРІ — хвостове пір'я у селезня. Парубки на Покутті прикрашали ним свої капелюхи що також від того називалися кучерями Називали кучерями і рід орнаменту в вишивках, нашивках на одягу, в різьбі, тощо (Сл. Грінченка).

КУЧКИ — жидівське свято збору врожаю і подяки Богу на згадку про вихід із Єгипту, коли жидам приходилося жити в наметах та в халабудах із зелених віток. В п'ятій книзі Мойсея в Біблії Господь наказує жидівському народові: «І пам'ятай, що був еси рабом у Єгипті і додержуй і сповняй ці постанови. Свято кучок будеш святкувати сім день, як звезеш врожай на тік і до винотоку твого...» (ХУІ, 12-13). Тоді жиди їли МАЦУ, себто прісний хліб: «Не їстимеш нічого квашеного; сім день мусиш їсти до того опрісноки, хліб злиденний, — бо притьмом вийшов ти з Єгипетської землі, щоб ти, доки життя твого, на світі, згадував вихід твій із землі єгипетської» (там же, 3). Московський уряд за Хрущова заборонив жидам пекти мацу.

КУЧМА — кудлата хутряна шапка, а також і кудлата голова, яка буває у людини, якій від клопотів нема часу й зачесатися. Звідси й КУЧМУ ДАТИ — завдати клопоту. У Котляревського в «Енеїді»: «Хто в Бога вірує, рятуйте! А хто ж таку нам кучму дав?»

КУЧМАНСЬКИЙ ШЛЯХ — Татарський, чи Шпаків шлях, що ним користувалися до ХУІІІ в. татари для своїх наїздів на Україну. У ХІХ в. він служив чумакам для їх мандрівок до Одеси і до Криму. По обох боках цього шляху були [illegible] ліси. Ішов він із Очакова через [illegible], Саврань, ріку Кодиму до броду ріки [illegible] Кучмани, від якої й одержав свою назву.

КУЧУГУРА, ВИДМА — насип, що твориться через нагромадження вітром піску. У Куліша в «Чорній Раді»: «Дорога то спускалась у байраки, то обходила кудлаті кучугури». «На таких кучугурах сів, що ніхто не знайде, не заїде» (Куліш «Зап. ЮЗап. Руси», I, 108). Переносно, бувають і кучугури снігу.

КУША — зброя, що поширилася в нас в ХУ ст. Це — лук, прикріплений до кольби, з корбою, що натягала тетиву. До стрільби вживали короткої стріли, що звалася БЕЛТ. Стріла з куші мала значно більшу силу, ніж стріла з звичайного лука, але стріляння з куші було повільніше. Польський історик Стрийковський писав: «Заки поляк раз кушу ліваром затягне, вже русин скорими стрілами кільканадцятьох поранить.» Через цю недогоду вживано у нас куш небагато. Вони появилися в другій половині ХІУ в., а з початком ХУІ в. перевелися. Місто Київ від ХУ в. мало в своїм гербі кушу. (Ів. Крип'якевич «Іст. у. війська» ст. 146).

КУШИР — водяна кропива. Символ занепаду: «Бодай тая річка куширем заросла!» — співає, клenучи, народня пісня.

КУШІЛЬ — те ж саме, що й КОШУЛЯ, але вживається тільки в значенні ПОКРАСИ в весільному обряді: «Дружко вносить сорочку молодої для оглядин, примовляючи: «Старости, панове-старости! Благословіть покрасу (або кушіль) в хату внести...» (Сл. Грінченка).

КУШКА — посудина, в якій косарі тримають точильний брусок.

КУШНІР ВОЛОДИМИР (1881—1938) — визначний журналіст, з 1881 р. співробітник «Рутеніше Ревю», основник і редактор Украініше Рундшау, основник першого українського пресового бюра в Відні і редактор «Рутеніше Кореспонденц» там же (1907 р.), редактор львівського «Ліла» (1911-12), «Буковини» і «Народнього Голосу» в Чернівцях (1912-14), автор політичних брошур про українську справу різними мовами, доцент Українського Вис. Педагогічного Інституту в Празі. Автор українського підручника німецької мови.

КУШНІР МАКАР, відомий під псевдами — **ЯКИМЕНКО** і **БОГУШ** (1890—1951) — талановитий публіцист, один із основників Українського Націоналістичного Руху (ОУН), і один із найближчих співробітників полк. Є. Коновальця.

Народжений 10 серпня 1890 р. в Черкасах на Київщині, закінчив студії в Петроградському університеті, де брав активну участь в українських конспіративних організаціях.

Із вибухом революції, негайно переїздить до Києва, де стає одним із діяльніших членів

Української Цетральної Ради, визначаючись в ній своїм поміркованим тверезим голосом. Одночасно співпрацює, як журналіст, в київському щоденнику «Нова Рада».

В кінці 1918 р. виїздить у складі численної української делеґації на Мирову Конференцію в Парижі, а в 1920 р. переїздить до Відня, де активно співпрацює в тижневику «Воля», а також в українських часописах Канади й США.

На запрошення полк. Є. Коновальця, бере участь у Першому Конґресі Українських Націоналістів і тут стає членом — основоположником ОУН і одним із найближчих дорадників Голови Проводу ОУН, який дуже високо оцінював його широку освіченість, працьовитість та ознайомленість із справами головно Східніх Земель України.

Переїхавши з доручення Проводу ОУН в часи польської пацифікації в Галичині до Женеви, він стає редактором видань ОУН, призначених для поінформування чужинців, що з'їздилися до Женеви на засідання Ліґи Націй, де тоді українська справа, внаслідок безчисленних протестів, що поплили з усіх сторін з приводу тої «пацифікації», була зробилась один час дуже актуальна.

Як людину виключно чесну й ідеалістичну, ґеніального кришталевого характеру, М. Кушніра-Богуша було призначено повнити в **Проводі ОУН функції Головного Судді.** Коли, 22 червня 1932 р., сл. п. полк. Є. Коновалець в обіжному листі до членів Проводу вважав потрібним подати свою думку про кожного з них, не шкодуючи дуже гострих критичних завваг, він писав про М. Кушніра-Богуша:

«Коротко ще хочу застановитися над Богушем, який вправді не є членом ПУН, але, як Головний Суддя, і формально і фактично користувався досі правами ПУН. Соборник він стопроцентовий, і то навіть дуже глибокий. Його соборництво саме того роду, яке, на мою думку, повинен мати кожний націоналіст і член ПУН... До ворогів української нації він безкомпромісовий, поскільки, одначе ходить про противників націоналізму внутрі самої нації, то він їх усе виправдати готовий...»

М. Кушнір діяльно співпрацював в празькому журналі «Розбудова Нації» (1928-34), в якому містив численні статті під псевдом В. Богуш, Г. Дніпровий і інш. За 15 років до своєї смерти в захистку старих біля Брюсселю, він осліп, і хоча продовжував писати на машинці з вельєфними літерами, не міг вже дати українському визвольному рухові того, що йому хотілося б йому дати, і від того він дуже терпів, бо бачив і боляче відчував українську дезорганізованість. Він писав:

«... Мені здається, що в лоні нашої поневоленої нації взагалі, а її провідної верстви зокрема, дають себе знати властиві всім поневоленим народам своєрідні хиби чи навіть хвороби або недуги. Так, українці не здібні шанувати свою владу, чи провід, або авторитет своїх установ, чи людей. Вони досить легко й швидко запалюються солом'яним вогнем, стають на шлях повстання, чи бунту, але так само швидко розчаровуються, зневірюються і шукають якихось нових божків, якісь нові чарівні концепції та нові химерні способи порятунку України. Українці — вперті, але не витривалі; завзяті, але нерішучі; працьовиті, але пиняві. На жаль, як усі наївні, чи примітивні варвари, вони сварливі до дрібничковости, ріжничкуються до безкраю і навіть, непомітно для себе, стають на шлях зради!

«На словах вони галасують про «власні сили», а на ділі не вміють ті сили ні нагромаджувати, ні організувати, ні доцільно уживати. То ж живляться переважно надіями на чужу силу, вірять у збіг щасливих подій чи зрештою сподіваються, що — якось то воно буде!..» (див. КУПЕР'ЯН).

КУШНІРСТВО — обробка шкір, головно овчин, і футер. «Кушнір чинить линтварі і смушки на кожухи» («Основа» 1862, І. 52). Із згадок літопису знаємо, що в давнину у нас мняли шкіру руками (див. КОЖЕМ'ЯКА), а для виплоблення вживали гарбарський квас. Тоді, мабуть, найбільше носили шкіряну одежу, бо ловецтво постачало досить шкір і хутер.

КОЖУХ, КІЗЛИНИ, ОВЧИНИ — це було звичайне зимове вбрання. За литовсько-руської держави та за козаччини шкіряний промисел поділився на кілька спеціяльних ремесл: шкіру обробляли гарбарі, шевці, сідельники, уздярі, поясники, рукавичники, шаповали, шапкарі, що формували свої окремі цехи. В «Енеїді» Котляревського згадуються кушнірський і шаповальський цехи (III 14). За кушнірами залишилося головне пошиття кожухів із уже вироблених овчин. У XIX ст. кушнірський промисел особливо був затвердився в Борзні й Коропі на Чернігівщині, в Решетиловці і Баришевці на Полтавщині та в Ахтирці на Харківщині. В Галичині він особливо процвітав у гуцулів (див. КОЖУХ).

КУЩ НЕСПАЛИМИЙ — це кущ, що його побачив Мойсей, як пас вівці біля Божої Гори Гори: «І явився йому ангел Господень ув огнистому полум'ї ізсеред куща тернового. Побачив, що кущ горить огнем, горить і не згорає...» (II кн. Мойсея, III, 2).

Цей кущ у наших давніх пам'ятках емблема, чи символ Богородиці. Ми знаходимо його в «Акафистах» 1625 р. Тут перед образом Божої Матері типу «Знаменіє», обрамованого полум'ям молиться Мойсей, а внизу підпис: «Відех купину, огнем палиму і не сгораему». В «Акафистах» 1629 р. вона під горою Синаєм; бачимо її також в «Тріоді Посній» 1627 р. ст. 136 і 750 (Новицький в ЗНТШ т. 144, ст. 149).

Уже св. Єфрем Сирин († 373) в Слові на Різдво Христове прославляє Пресв. Діву, порів-

нюючи її з купиною Моїсеєвою: «Як колись терновий кущ на горі Хорив містив у полум'ї самого Бога, так Марія вміщала Христа в своїому дівственому череві». Подібне порівняння робили й св. Амврозій (+ 397) і Прокл (+ 446). Останній називав Богородицю «одуховленим кущем». Також Теодорит Анкірський (+ 457) писав, що старозавітне чудо купини було прообразом новозавітного чудесного Різдва, а терновий кущ — прообразом Діви Марії. Єп. Балеус в гімні, складеному незадовго до Ефеського собору, прославляв Богородицю в численних символах: «Моїсей передобразив Тебе в терновому кущі і в хмарі, Яків — у драбині, Давид у ковчезі завіту, Єзакиїль — в зачиненій брамі...» Але марно було б шукати ці символи застосовані в іконографії до XI—XII вв. Кущ Моїсеєвий мав в іконописі або історичне або символічне значення без відношення до Богородиці. З таким значенням зустрічаємо його на стінах катакомб та на саркофагах перших часів християнства. З тим же давнє-християнським типом зустрічаємо ми його і в VI ст. на монументальних пам'ятниках мистецтва — в мозаїках св. Віталія в Равенні та в манастирі св. Катерини на Синаї. На Заході кущ Моїсеєвий з'являється досить рано — найдавніший зразок на дверях св. Сабини в Римі: Моїсей розв'язує сандалії перед кущем, біля якого стоїть янгол. Такий же сюжет знаходимо м и і на портелі Шартрського собора (XII—XIII вв.). (Жур Мін. Нар. Пр. 1904, III, 63—70).

У символічному значенні Моїсеїв кущ входить, як частина композиції в символічний образ Церкви. — тут він палає на зеленому тлі і служить символом Божества взагалі. Богомати у куші з'являється тільки в XIII ст., а в XVI ст. ця композиція входить у склад стінного іконопису.

КУШАНКА — невеличка отара овець, частина ОТАРИ.

КУЯБА — назва Києва в давніх арабських письменників.

ЛАБАЗНИК. ГАДЮЧНИК (спіреа філіпендола) — зелиста рослина з дрібним білим цвітом. Відвар із нього у нас вживали на обклади і пили, як лік. проти укусу гадюк, а також на скріплення шлунку.

ЛАБЕТИ — великі лапи. **ВЗЯТИ В ЛАБЕТИ** — прибрати до рук, тримати в суворій дисципліні.

ЛАБІРИНТ — див. ЛЯБІРИНТ.

ЛАВА — частина обстанови селянської хати — дошки, приладовані нерухомо до стіни для сидіння: «Гість лави не засидить, ліжка не залежить» (Номис, 1602). Коли гість приходив до хати, його запрошували сідати на лаві до столу, — це був вияв пошанування. Натомість, всякий непотріб часто кидали тимчасово під лаву. Звідти вираз: «КИНУТИ ПІД ЛАВУ» — занехати, занедбати: «Вони свою славу кинули під лаву» (Номис 761). І у Шевченка: «Поглузують, покепкують та й кинуть під лаву». Також приповідка: «Бував на лаві і під лавою» — означає, що та людина зазнавала і шани і ганьби. «Хто під лавою лежить, того ногами копають» — себто, хто сам себе не шанує, того й інші зневажають (Ів. Франко «Прип.» II, 332).

Покійника звичайно клали на лаву (тільки дітей клали на стіл). Тому ЛЯГТИ НА ЛАВУ — вмерти. Звідци й прокляття «Щоб тебе положили на лаву!» Звідти й божба: «А щоб мене до вечора на лаві положили, якщо це неправда!» (Номис, 3790, 6762).

ЛАВА — вишикуване військо тісними рядами: «Повернувся козак Нечай од брами до брами, а поставив вражих ляхів у чотири лави». «Пашня у полі, як лава» (Номис, 10159). ІТИ ЛАВОЮ — іти великим тісним натовпом.

ЛАВА — коса на річному порозі. У Ів. Левицького: «Коданький поріг появився..: ввесь білий вкритий піною та бризками. Байдак загув і полетів з лави на лаву рівно, як стріла...»

ЛАВА — рід гри в карти. В «Енеїді» Котляревського: «які ж були до карт охочі.. гуляли часто до півночі, в ніска, в парі, у лави, джгут..»

ЛАВА — колеґія присяжних суддів (ЛАВНИКІВ) в давньому міському суді (МАҐІСТРАТ), що під головуванням ВІЙТА судила кримінальні справи: «Судія (війт) на суді, по міському праву, не орікає, а питає рішення у присяжних, і ті, намовившися, через свого старшого мають заявити своє оречення, а він його оголошує, так, як йому скажуть...» (М. Грушев. «Іст. УР» V, ст. 343).

Лавників звичайно бувало шість. Обирано їх у Гетьманщині на рік (М. Слабченко «Полк..» ст. 134).

ЛАВКА — легенький висячий місток через бурхливі потоки в Карпатах, що часом протікають і у самому селі. У с. Лавочному, недалеко від кордону між Австрією та Угорщиною, цих містків так багато, що від них пішла і назва цього мальовничого села. (Вовк. «Студії..» ст. 78).

ЛАВКИ — довгий гембель (скобель) у гуцулів.

ЛАВНИК див. ЛАВА.

ЛАВР — завжди зелене дерево з чорними й гіркими ягодами і твердим блискучим листям,

яке служило для вкоронування героїв та взагалі визначних людей.

Греки вірили, що заснувши з лавровим вінком на голові, можна побачити уві сні все, чого забажаєш. Можливо, що в наслідок гострого підбурливого запаху лавра, ніби здатного підносити надхнення й пророчий дар, лавр був символом поезії і, як такий був присвячений Аполлонові. Грецька мітологія, що знаходить поетичне пояснення кожній найдрібнішій подробиці зовнішнього образу богів, пояснює, що лавр зробився улюбленим деревом Аполлона з того часу, як він, закохавшись в німфі Дафне, безуспішно залицявся до неї і раз, наздогнавши її, вже схопив був її у свої обійми... але замість Дафне мав у руках стрункий лавр, що в нього обернулася німфа, аби тільки порятуватися від настирливого переслідувача. Аполлон з галуззя того лавра зробив собі вінок і з тим вінком потім ніколи не розлучався.

Римляни вважали лавр щасливим деревом і в кімнатах хворих вішали лаврові галузки. На Новий Рік давні римляни посилали один одному — на щастя — лаврові галузки. Пізніше, до них додавано ще й дарунки, що, разом із лавровими галузками, висловлювали побажання довгого щасливого життя. Лавровим листям прикривалися чола під час громовиці, і за свідоцтвом Светонія, це завжди робив, напр., імператор Тіберій: вірили, що блискавка ніколи не б'є в лавр. Римську республіку, яку вважали вічною, порівнювали до вічнозеленого лавра, що був символом вічности. Але найчастіше символічне значення лавру — тріюмф, перемога, слава, безсмертельність. Вояки, що йшли за тріюмфальною колісницею переможця, були теж увінчані лавром.

Від римлян це символічне значення лавра, особливо в формі вінка, перейшло й до нас, і часто виявлялося в поезії та в образотворчому мистецтві.

ЛАВРА — багатолюдний манастир. Спочатку взагалі багатолюдне огорожене місце, загін, кошара. Першою лаврою в значенні манастиря була Лавра св. Сави під Єрусалимом. У нас Лаврою звали Києво - Печерський манастир (від 1688 р.) та Почаївський (від 1833 р.).

ЛАВРЕАТ — людина нагороджена лавровим вінком, мистець, що дістав найвищу нагороду, напр., нагороду Нобеля.

ЛАВРЕНТІЄВСЬКИЙ ЛІТОПИС — найстарший кодекс північної редакції найдавнішого українського літопису, що одержав свою назву від ченця Лаврентія, що переписав його, мабуть у Суздалі (1377 р.).

ЛАВРЕНТІЙ див. КРІПАНОВИЧ.

ЛАВРЕНТІЙ — директор друкарні Києво - Печерської Лаври 60 рр. XIX ст., ініціятор школи гравюри при Лаврі. Перебудував лаврську друкарню за европейським зразком.

ЛАВРСЬКИЙ СПІВ — особлива форма поліфонічного співу, що розвинулася в Київській Лаврі. Про нього писав М. Грінченко в «Історії української музики» Київ, 1922, ст. 132), що він робив надзвичайне враження на слухачів «особливо мелодією і надзвичайно оригінальною гармонією, з своєрідними, часом навіть дикими модуляціями; його міць, урочистість, піднесення, що часто переходить в екстаз — то відгуки тієї доби коли формувався український партесний церковний спів... Впливи південно - слов'янські, а також впливи тубільні, місцеві, впливи давньо-народньої мелодії — все це відбилося на Лаврському співі...» Його голосовий склад творили перші й другі тенори, альт і бас; мелодію вів другий тенор, перший брав терцію, а бас достосовувся до головних тонів гармонії. «Така гармонізація виникла сама собою, без спеціяльної обробки тих мелодій; клирошани - ченці були разом і творцями свого співу, який так причаровував навіть чужоземців». (Річинський «Проблеми укр. рел. свідомости» 1933, ст. 212).

ЛАВЧАСТИЙ ЗАМОК — один із двох родів дерев'яних замків у гуцульських хатах, якими замикаються вхідні двері, називається також СЛІПИЙ ЗАМОК.. Він складається з ОДВІРНИКА, ЗАСУВА і ЗУБЧАСТОГО КЛЮЧА. Одвірник прибито до одвірок, через нього проходить засув із двома дірами (ҐАРАМИ); в одвірнику находяться ЛАВКИ, вигладжені подовгасті шматки твердого дерева, що в наслідок своєї ваги падають в ґари чим і викликають замикання. З допомогою зубчастого ключа ці лавки підносяться, засув отримує можливість пересунутися і відімкнути двері. (Шухевич «Гуцульщина», I, 93).

ЛАГА — гадюча цариця, що згадується в замовляннях: «На синім морі озираємна, на озираємні грушевина, на грушевині гніздище, на гніздищі цариця Лага. Царице Лаго, царице Лагиче, збирай своє військо гадюцьке і гадежське, збирай і спинай зуби, губи і уста од звіриного лиця, од білої кости, од червоної крови раба Божого (ім'я)». (Чубин. 122).

ЛАГАНЕЦЬ — рід дерев'яного кухлика з обручами.

ЛАГАНОК — барило з видовбаного пня.

ЛАГІДНІСТЬ — християнська прикмета миролюбности душевної м'якости: «Чого ви хочете? Чи з лозиною прийти мені до Вас, чи з любов'ю й духом лагідности?» (І Павла до Корінтян IV, 21). «Вже над колискою українського християнства стоїть ідея лагідности, що нею сповнені старі леґенди й літописи. Перші укра-

їнські святі, св. Борис і Гліб, сини св. Володимира, йдуть на смерть з рук своїх братів — повні лагідности, щоб своєю терпеливістю наслідувати Христа. Лагідність, ця українська чеснота, одуховлює обличчя великим українським святим. від Бориса і Гліба до митрополита Андрея Шептицького. Нею надихана й українська ікона, яка до візантійської гідности і величности трансцедентного світу додає покірну лагідність. Якої тільки зміни зазнає в українському відчутті візантійська Пангагія. Глибока тиша й покора, подув надземської лагідности окрилює українську ікону Богоматері. А навіть сам Пантократор у своїй страшній славі — являється в українській іконі лагіднішим, пронизаним пневматичним духом. Українська ікона відкриває світові світ святої лагідности й лагідної святости. В цій лагідності середньовічний українець находить свого Бога». (М. Кушнір в «Гомін України»). Див. МИРОЛЮБНІСТЬ.

ЛАГОМИНИ, ЛАКОМИНИ — ласощі. В «Енеїді» Котляревського читаємо: «Везли з собою лагомини: оливу, мило, риж, маслини..» В наші часи мабуть ніхто не зарахував би мило до ласощів, і дуже мало хто — оливу, риж і маслини. Проте, в тій же «Енеїді говориться, що «там лакомини разні їли, буханчики пшеничні білі..»

ЛАДА, ЛАДО — приспів в обрядових — весільних і весняних — піснях, його зв'язувано з існуванням здогадної богині любови і подружнього щастя Лади. У Я. Славутича:

> А з води зростає Лада,
> Рястом прибрана богиня,
> Між зеленого латаття
> Посміхається блакитно («Зілійник» в «Правдоноспі»).

І у Шевченка в поемі «Царі»:

> Перед богами Лель і Ладо
> Огонь Рогніда розвела...

У «Слові о Полку Ігореві» ладом названо коханого чоловіка, в інших давніх наших пам'ятках «чоловік і жінка — ладо і лада, назва дуже характеристична, вказуючи на відносини любови, як основи супружества» (Мих. Груш. «Іст. УР.» III, 378). Див. ЛАДО.

ЛАДАН — дуже запашна живиця з деяких ростин (мірріс одората, кретський чист. босвелія), що з давніх часів уживається в релігійних церемоніях, як приємна своїм запахом жертва богам, символізуючи молитву, що з димом підноситься в небо. Як символ молитви й жертви, ладан знайшовся й серед тих дарів, що їх «троє царів» принесли зі сходу Немовляті Христові в Вифлеємі. Але саме тому, він неприємний не чистій силі: «Чорт ладану боїться» (Номис, 197). Тому у нас люди, окрім у церкві, вживали ладан і в хаті. На Різдво, на Кубані, перше ніж сідати за стіл обідати, кадили в хаті ладаном. Для цього в кожній хаті був спеціяльний глиняний глечик з дірочками і держаком, а біля божника торбинка з ладаном. Кадили в хаті господар, чи господиня, а найчастіше, якщо родина велика, стара баба (Етн. Зб. НТШ. I, ст. 4).

І. Манжура, що записував народні звичаї на Харківщині та на Катеринославщині, теж відмічав: «Купила свічку, ладанцю, прийшла додому та й накадила у хаті...» («Сказки, пословиці..» Харків, 1890, 104).

На Гуцульщині, якщо дитина народжувалася вночі, баба світила свічку біля дитини і примовляла: «Свічу свічку, піду по запічку ладану шукати, обкурити хату». Свічку свічено проти бісиці, що хотіла б підмінити дитину (див. ВІДМІНА), і в тій же меті обкурювано хату: «Бо вона — щезла б! — не може вдарити на світло і на ладан» (МУЕ НТШ, XVIII, 103-04).

Ладаном не тільки обкурювано. На Гуцульщині ж, при прощі, що відбувається між положницею та бабою (див. ЗЛИВКИ), «мати сипле бабі тричі води через руки, а скоро баба умиє (руки), утирає їх ґаздиня рантухом і подає бабі запалену свічку, скручену в пелюстки, поміж які вкладає ладану: обі жінки подають собі руки понад дитиною та кажуть до себе: «Прощайте!» (МУЕ. НТШ. V, 4).

З огляду на те, що при похороні вживали [illegible] склалася приповідка НА ЛАДАН [illegible] (Номис 8222) — бути близьким до смерти.

На Снятинщині після похорону ставили на могилах черепок із запаленим ладаном — «щоб разом із ладановим димом душа унеслася на небеса до Бога.» (Етн. Зб. НТШ. XXXII, 313).

ЛАДИЖИН — містечко над Бугом. У XIII ст. була твердинею Галицького князівства: в 1240 р. татари не могли її взяти За повстання Самуся (1.700 р.) проти Польщі, залога Ладижина під проводом полк. Абажина геройськи боронилася від війська пільного гетьмана польського Сінявського, але зрештою була переможена. 10.000 населення було вирізано. Полк. Абажин загинув у нелюдських муках на палі, 17.000 повстанцям відрізано вуха, а низку його провідників скарано на горло.

ЛАДИКА ВАСИЛЬ (1884—1956) — архиєпископ українців католиків Канади. Народжений в Дрогобичі, в 1903 р. вступив до манастиря оо. Василіян у Крехові. В 1909 р. переїхав до Канади, де закінчив богословську науку в Монтреалі. Посвячений в священики в 1912 р. Від 1929 р. — епископ, від 1948 р. архиепископ. Він був основником тижневика «Українські Вісті» в Едмонтоні та Братства Українців Католиків (БУК), що відограє велику ролю в житті українців Канади.

ЛАДІВНИЦЯ, ЛАДУНКА — скринька на набої. В «Енеїді» Котляревського:

На грудях з бляхою ладунка,
А з-заду з сухарями сумка...

ЛАДКА — долоня (у дітей).

ЛАДКАННЯ — співання весільних обрядових пісень — ЛАДКАНОК. У весільних піснях багато перебільшувань, що мають звеличити «князя» і «княгиню». Тому кажуть: «Не все те правда, що на весіллі ладкають» (Номис 6823). М. Шашкевич уважав, що ця назва походить від ЛАДИ, чи ЛАДА, богині та бога, «милости, ладу й весілля..» (Твори, Львів, 1913, ст. 134).

ЛАДО — пестлива назва коханої людини: У Шевченка: «Загинув ладо, загину й я». У нього ж в Плачу Ярославни (зі «Сл. о Полку Іг.»): «Вітрило, вітре мій єдиний! На князя, ладо моє миле ти ханові метаєш стріли?» (див. ЛАДА).

ЛАДОЗЬКИЙ КАНАЛ — канал, прокопаний за Петра І між Невою й Волховим навкруги небезпечного Ладозького озера. Тут загинуло багато українських козаків, висланих сюди на КАНАЛЬСЬКІ РОБОТИ (див.). У Шевченка в поемі «Великий Льох» перша ворона — злий дух України — хвалилася:

...на Ладогу
Так гурти за гуртами (козаків)
Виганяла та цареві (козаками)
Болота гатила...»

ЛАЗАРЕВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДЕР (1834 — 1907) — видатний історик України, найкращий знавець внутрішнього життя Гетьманщини, один із цінніших співробітників «Кіевск. Старины». Залишив по собі три томи «Описанія Стар. Малоросії», «Малоросійськіе посполитие крестьяне (1648—1783)» та інші цінні розвідки. Лазаревський , як і його брати Василь (1817 — 1890), Михайло (1818— 1867) та Федір (1820 — 1890), був приятелем Т. Шевченка і брав активну участь у місячнику «Основа». В своїх історичних працях виявляв народницькі симпатії, викриваючи зловживання козацької старшини.

ЛАЗАРЕТ — військовий шпиталь, головно тимчасовий, під час війни, назву цю він отримав від св. Лазаря, що працював коло хворих на проказу, і сам хворував на неї. У середні віки, коли проказа сильно поширилась в Европі, постав осібний орден св. Лазаря, що будував шпиталі (лязаретті), а члени його ходили коло хворих. Перший такий шпиталь був збудований біля Єрусалиму і від нього назва лазарету широко розійшлися по Европі. В англійській мові «лазар» ще й досі визначає хворого на проказу. (І. Огієнко в «Рідній Мові», 1936 ст. 426).

ЛАЗІВКА — рід гриба, що росте на лісовій галявині — ЛАЗІ·

ЛАЗНЯ — парня, купальня з гарячою водою: «Гаряче, як у лазні» (Номис 11285). Відома вже в давніх народів, зокрема поширена в давніх римлян. Переяславський митрополит Єфрем (при кінці XI ст.) побудував при церкві св. Андрія «публічну лазню. на взір Царгороду, де цей Єфрем довший час жив, і де такі публічні лазні були звичайною приналежністю церкви..» (М. Груш. «Іст. УР.» II, ст. 353);

ЛАЗНЯ ПІЧ — частина печі на Київщині, на якій просушували зерно, а зимою спали. (Сл. Грінченка).

ЛАЙКА — образливе, часто притому непристойне слово. В цьому відношенні особливо відомі москалі зі своїми триповерховими лайками, в яких ганьбиться честь чужої матері. Ф. Достоєвського обурювала московська брутальність і лайливість. Москалі, — писав він у «Щоденнику Письменника» за 1873 р., — «безперечно найбільш лайливий («скверномовний») нарід у всьому світі..» На жаль, через солдатчину та захоже московське робітництво ця лайливість прищепилась у великій мірі й українському народові, що перше був від неї досить чистий. За ним стежили свого часу церковні та цехові братства, яких Московщина не знала. «За лайку або образливу мову на братських (цехових) зібраннях — «при братськім пирі» — карано порцією воску...» (М. Груш. «Іст. УР.» VI, 112)

Проф. Ів. Огієнко писав в «Рідній Мові» (1937 ст. 321-322): «Лайлива мова сильно поширена в нас серед простого народу, головно ж серед етично неміцної частини його: розбишацької молоді, п'янливого робітництва та «соціялістичної» частини, взагалі ж серед людей маломоральних. Лайка звичайно йде в парі з найбруднішими сороміцькими виразами та густою простацькою мовою. Людину такої «культури» легко пізнаєте вже й по тому, що вона без кінця плює через губу або чвіркає змосковська через зуби: барвисто вилається й плюне. Статочні родини не вживають лайки й рішуче здержують своїх від неї. Коли це старші люди, то не дозволяють, щоб у їх присутності чортикали чи матюкали. Не дозволяють цього і на поважних зборах. Добрий тон вимагає повздержуватися від сороміцького виразу перед старшими, чого сильно дотримувались до революції. По революції впину стало менше, і лайки сильно поширились.. » (Див. МАТЮК, РОЗПЕРЕЗАНІСТЬ).

ЛАЙФСЕЙ ФЛЬОРЕНС РЕНДАЛ (1874 — 1953) — канадійська поетка, що видала в 1916 р. в Лондоні в англійській мові збірку «Пісні України», до якої ввійшли в її перекладах, крім народніх пісень, що й твори Т. Шевченка, Ю. Федьковича, С. Воробкевича. Крім того залишила вона переклад «Марусі» Квітки-Основ'яненка та низку статтей про Україну в англійських журналах. В одній з них вона вмістила

свою світлину в українському одязі. У рукописах залишилися її переспіви українських дум та виготовлена антологія української поезії. Була вона щирим приятелем українського народу, захопленим його культурними духовими багатствами, досі в світі занадто мало знаними.

ЛАКОНІЗМ — вмілість стисло й точно висловлюватися (від Лаконії — батьківщини стародавніх спартанців, що визначалися цією вмілістю). Зробилася славною лаконічна фраза Цезаря, якою він сповістив про свою перемогу над Фарнаком, Мітрідатовим сином: «Вені, віді, віці», що значить — «Прийшов, побачив, переміг». Італійський поет Кардуччі любив говорити: «Людину, яка маючи можливість висловити якусь думку в десяти словах, вживає їх аж двадцять, вважаю здатною на будь який злочин..»

Той, кому приходиться брати участь у ріжних українських зборах та засіданнях, знає, що українські політичні та громадські діячі лаконізмом ніяк не відзначаються.

ЛАКОТА ГРИГОРІЙ (1883 — ?) — український гр.-католицький єпископ - помішник перемиський (з 1926 р.), арештований в 1945 р. і вивезений до СССР, помер у московській в'язниці, невідомо ближче коли і при яких обставинах.

ЛАМІЯ — мітичне страховище давніх греків із жіночою головою і зміїним тілом, що викрадало юнаків і висмоктувало з них кров.

ЛАМПАЧ — висушена, але не обпалена цегла.

ЛАН — староукраїнська міра орної землі в різних часах різної величини: в XVI ст. більший лан коло 12,9 га, менший коло 4 га, теперішній український — від 10,9 до 32.7 га. Також просто велика нива. У Шевченка: «Ходім на лан жито жати».

ЛАНВА — залізо, або мотуз, яким СТЕЛЬВАГА (див.) приладовується до осі.

ЛАНҐЕ ТОР — див. ЛЯНҐЕ ТОР.

ЛАНКА — кільце (складова частина) ланцюга; у війську УНР — найнижча тактична одиниця (в УГА — рій); у школах УССР навчальна й адміністраційна одиниця, на які поділяється кожна кляса школи ((Укр. Заг. Енциклопедія).

ЛАНКА — дитяча гра в м'яча, який котять і він має попадати в відповідні ямки, що звуться також ЛАНКАМИ.

ЛАНОВЕ — податок з орної землі. У Шевченка: «Та щоб дожать до ланового, ще копу дожинать пішла».

М. Грушевський писав: «Головний податок — так званий лановий, від селянських ґрунтів, в XV в. ухваляли звичайно по 12 гр. від лану; платили його селяни, міщани та шляхта, що не мала підданих; в XV в. до цього податку притягано часом і дідичів (половину платив селянин, половину — дідич), але потім це вийшло з уживання — платили самі панські селяни. При кінці XVI ст. цей податок, із здешевленням гроша, доходив до 20 і навіть 30 гр. з лану». («Іст. УР». V, ст. 331). Ів. Крип'якевич завважував: «Востаннє стрічаємо цей податок 1632 р.. — в пізнішому часі він вийшов зовсім з ужиття, мабуть заступало його подвійне ПОДИМНЕ. Ланове приносило о половину менший дохід, як подимне. У 1629 р. київське й брацлавське воєводства дали разом ланового 30.702 зол.» (ЗНТШ. т. 130, ст. 37). Проте, як видно за Шевченка існувало ланове, як податок і в XIX ст.

ЛАНОВИЙ — наглядач за працею на полі.

ЛАНТУХ — велика торба.

ЛАНТУХ ГРИЦЬКО — кошовий Запорізької Січі в рр. 1753, 1756, 1758 і 1763.

ЛАНЦЮГ — мотуз із металевих кілець (ЛАНОК), мiцно пов'язаних між собою: «Біда за біду чіпляється, як у ланцюзі кільце за кільце» (Номис 2164). У лемків на Різдво клали під стіл ланцюг —«щоб трималися в родині так сильно, як огнива (ланки) ланцюга». (ЗНТШ тч XXVII. Бібліографія ст. 49).

Ланцюги накладали на рабів, на полонених, на злочинців. Тому був ланцюг природним символом поневолення: «Несе з України аж у Сибір ланцюг-пута». (Т. Шевченко). «Назад рученьки в'язали, в ланцюг ніженьки скували.» (Чубин. V, 986).

ЛАПКИ — інтерпункційний знак («...»), що вживається в прямій мові, часом у назвах творів, у чужих словах і для вислову іронії.

ЛАПОТЬ — московське взуття з лика «Пишається, як московський лапоть». (Див. ЛИЧАК). «Як маєш кланятися лаптю, то лучче поклонись чоботу» (Номис 7303).

ЛАПСЕРДАК — рід довгого жидівського одягу.

ЛАПУЗА — людина з широким розпливчастим обличчям.

ЛАРСОН ЕДВІН —професор англійської літератури в Морей Стейт Каледжі в США, написав в 1959 р. історичну драму про гетьмана Ів. Мазепу. Оркестрову (увертюра, антракти і т. д.) і вокальну музику до цієї драми скомпонував Роман Придаткевич. Сам д-р Ларсон так визначив зміст своєї драми:

«Мазепа, драма на три дії і вісім відслон, представляє боротьбу українського народу за самостійність під проводом гетьмана Мазепи, проти тиранії царя Петра, яка кінчиться програною битвою під Полтавою 1709 року. Недостачі та сила української козацької справи виражені в характері особи гетьмана, який старався визволити Україну в розумінні західньої цивілізації та демократичних традицій.

«Злучившися зі шведським королем Карлом XII, Мазепа загазардував долею своєї нації та власною долею, і, хоч визвольна боротьба скінчилась військовою прогрою, його особа стала символом українського визволення. Цим політичним та военним стремлінням протиставлене драматично особисте життя гетьмана, а його трагічна невдача представлена як слабість, притаманна всім демократичним та цивілізованим відсічам тоталітаризмові.

«З Мазепою, як центральною особою драми, представлено інші козацькі патріотичні особи, що прояснюють темряву насильства. Навіть винищення людности і збурення міста Батурина стає в дійсності перемогою добра над злом, перемогою, яку оцінить історія як живу дійсність. Хоч битву програно, ідея живе далі і стає святинею української душі».

ЛАСИЦЯ, ЛАСИЧКА — тваринка з родини кунуватих, влітку зверху бура, сподом біла, взимку вся біла, завбільшки в 20 снтм. Незвичайно швидка й гнучка, вона дуже добре плаває і лазає на дерева. Гуцули називають її «кіточкою» і вважають її їдовитішою за гадюку: вона ніби кусає корови в вим'я, і від того корови гинуть. Для охорони худоби від ласички, треба святкувати св. Власія: «Святкуй Власія, не скажить кіточка маржини» (Ів. Франко «Прип.» I, 232). Натомість на галицькому Підгір'ї вірять в якусь особливу симпатію між ласицями й коровами: «Де в стайні є ласиця, там худоба ведеться. Кожна корова має свою ласицю, — якої масти корова, такої ж ласиця. Якби тоту ласицю вбив, то би й корова з нею здохла б» (Етн. Зб. НТШ. V, 175).

ЛАСІВКА — пора року, багата на смачні (ласні) речі: «Спасівка - ласівка, а петрівка - голодівка» (Номис 483).

ЛАСКАВЕЦЬ — рослина Буплеурум Ротондіфоліум. Вважається у нас за символ привітности, приязні. Ним прикрашали весільне гильце й весільний меч (Литвинова в МУЕ НТШ. III, 86, 91).

ЛАСОЧКА — дитяча гра, в якій один, тримаючи руки під долонями другого, намагається їх вихопити і ударити по руках противника (Чубин. III. 103).

ЛАСТІВКА — чорна пташка, сподом біла, з довгими крилами й довгим хвостом, але з короткими ногами, — найшвидший летун із усіх птахів, живиться комахами, які ловить на лету. Вона користується великою симпатією в українського народу, приносячи на своїх крильцях вістку про весну і щебечучи під стріхою господарям, що їх «коровки ся положили та телята породили», що «кобилки ся пожеребили та лошатка починили», що «овечки ся покотили та ягнятка починили», що «рої ся пороїли і нарої попускали» — Божа милість, твоя радість» (Зап. ЮЗ. Отд. 1872. II, 382).

Зрештою, ластівки сповіщали господарям не тільки про їх весняні набутки і в оборі, але й заповідали прихід самого Господа, що посилає кожному господареві своє благословлення, його добру долю: «Прилетіли щебетоньки перед ваші вікононьки, сіли, пали, защебетали: «Будете ви гостоньки мати — перший гостенько — сам Господонько...» (Груш. «Іст. у. літ.» IV, ст. 357).

Ясно, що вісниця усіх тих радостей зустрічала дуже тепле прийняття, і вважалося за добрий знак, якщо ластівка робила своє гніздечко із земляних грудок, зліплених слиною, на стіні хати, під стріхою. Руйнування ластівчиного гнізда вважалося великим гріхом. Не дурно співається: «Шануй же мя, мій миленький, як ластівку в стрісі» (Зап. ЮЗ. Отд. 1872, II, 454). Коли б же хтось усе таки зруйнував би гніздо ластівки, то це йому дурно не минало: або його обличчя вкривалося густим ластовинням, або ластівка, пролітаючи під коровами, псувала їм молоко, яке бралося кров'ю (Сумцов у К. Ст. 1889, V, 503).

Подібні вірування існували і в інших народів: на Сицілії вірили, що, зруйнувавши гніздо ластівки можна було втратити здібність мови. У Норвегії запевняли, що в таких випадках втрачається зір, а в Данії — чуйність злочинної руки.

Треба думати, що ця шана ластівки, як вісниці весни, сягає ще поганських часів, але й християнська леґенда дещо до того доклала: оповідали, що ластівка була при розп'ятті Христа і крала цвяхи, якими Його хотіли прибити (Чубин. I, 59). Подібне ми зустрічаємо в одній андалузькій пісні, де оповідається, що ластівки повитягали 200 колючок із Христового тернового вінця і розвіяли їх за вітром (Каіро, стор. 260 262).

У Галичині казали, що «хто заб'є ластівку, тому мати вмре» (Етн. Зб. НТШ V, ст. 81), бо ластівка виступає сама, як символ клопотливої ніжної матері: «Матінко-ластівко» (Беседа 1872, X 36), або: «Своя мати поб'є, як ластівочка гніздо б'є» — себто ніжно, любовно. Тому-то ластівкою величають матір молодих у весільних піснях:

А на терему ластівочка
Звила гніздо з чорного шовку,
Вивела дітки-однолітки:
Першее дитятко родженее,
Друге дитятко судженее:

Родженеє — то Івашко,
Судженеє — то Марієчка
(Чубин. IV, 184).

Виступає ластівка навіть і як символ Божої Матері, не дурно ж і в Чехії та в Німеччині звуть її «птицею Богородиці» (Де Ґубернатіс «Звірі», ст. 523):

Ой на Дунаєчку на бережку
Там ластівочка да купалася,
То не ластівочка, то Божа Мати
(Чуб, III, 442).

Або:

Пішла Аничка рано по воду,
Ой пішла вона з двома ведерці,
В єдно начерпла, з другим ся вергла,
З другим ся вергла борзо до матіночки:
— «Виділа ж бо дивноє звіря,
Дивноє звіря, ластівляточку!..»
— Не є бо тото ластівляточка,
Але ж бо то Божая Мати...
Ризочки прала, на камінь клала...
(Чуб. III, 443, Голов. 449).

Загалом же слово «ластівка», «ластівонька» вживається, як пестливе слово для жінки та для дівчини:

Дівчино моя, переяслівко,
Поцілий мене, моя ластівко...

Або: «В нашій стороні красні дівки, як ластівки, а тут — як ворони» (Чуб. V, 20).

Оповідали, що одного дня якийсь чоловік щось різав тай покаляв собі руки у кров, а жінка прийшла до нього та так коло нього й в'ється. От він узяв її під бороду: «Ластівочко ж ти моя!» Але, мабуть, сказав в таку хвилину, коли збувається все, що кажуть (див. ГОДИНА ДОБРА І ЛИХА). От і полетіли вони обоє ластівками. Тому й у неї під горлом червоняcте (Драгоманов «Малор. Нар. Пред.»). На Херсонщині ту червонясту плямку називають «вогнем» і кажуть, що, як хто зруйнує гніздо ластівки, то вона тим вогнем підпалює йому хату (Ястребов «Летоп.», III, 75).

Невважаючи на загалом світлу символіку ластівки, виступає вона іноді й вісником смерти. На Гуцульщині казали, що, коли ластівка сяде на вікно, то хтось із жінок (утримується символічний зв'язок між ластівкою й жінкою) умре. (МУЕ НТШ. XI. 37)). В інших місцях України загально казали (вже без символічного звязку між ластівкою й жінкою), що ластівка, яка влітає в хату, віщує смерть. (Ястребов «Летоп.» III, 75. Франко «Прип.» II, 337, Етн. Зб. НТШ. V, 175). З другого ж боку, як ми вже зазначали, оселюючись на хаті, ластівки приносять їй щастя: «Там, певно, буде добре вестися та ховатись рогата худоба». Проте, якщо ті ластівки чомусь ту хату покинуть, залишивши свої гнізда, — «там вимре вся родина» (Д. Лепкий в «Зоря» 1885, 118-19).

Ластівки, що охоче гніздяться коло людей і приносять їм добробут, символізують добрих сусідів (Франко, III, 135). Таку саму символіку знаходимо ми й в інших народів. Проте, дехто завважував, що ці добрі сусіди залишаються в сусідстві тільки поки тепло, потім же летять собі геть — тому служать вони й символом несталости взагалі, і окреслюють їх, як фальшивих приятелів, що покидають своїх друзів в найгірших хвилинах життя. Пітагор, щоб показати своїм учням, що треба триматися подалі від нещирих приятелів, наказав поскидати з своєї хати всі ластівчині гнізда. «Не приймай ластівку в хату», казав він.

Намагаючись з'ясувати, де діваються ластівки зимою, оповідали в нас, що «ластівки не одлітають до теплих країн, але збираються понад глибокими річками, ставами та озерами, чепляються одна до одної за крильця і так поринають у глибінь. Приклавши вухо до леду, можна почути, як ластівки під водою щебечуть. Вони виринають із води на Благовіщення і приносять із собою весну» (Д. Лепкий в «Зоря» 1885, 118-19). Те саме оповідали й на галицькому Підгір'ї: «Ластівки не летять на зиму, але тримаються за ніжки під водою так від одного берега до другого, ніби ланц той, тай сплять через усю зиму...» (Етн. Зб. V, 81). Подібні оповідання відомі і в Зах. Европі, де вважали, що ластівки заривалися на зиму в мул ставів та озер і там залишалися в зимовій сплячці (Каіро, 250).

«Якщо хто хоче на комусь помститися, хай зловить ластівку, обмиє сім раз досхідсонця у горівці та й дасть того напитися свому ворогові: — той напевно стратить розум і буде літати по світі, як ластівка («Зоря» 1885, 119). Давні греки оповідали про трьох сестер, яким був доручений маленький кошик із Еритонієм, із забороною той кошик відкривати. Але дві сестрі Аглавра та Герсея не змогли перебороти своєї цікавости, але зараз же збожеволіли, кинулися у безодню і вилетіли з неї ластівками.

Швидкість лету ластівки не могла не вразити наших людей. Тому коли хто з жінок побачить уперше весною ластівку, дмухає їй назустріч. Потім же, коли пряде та мотає, а нитки плутаються, дмухає на них, і ті нитки так швидко розплутуються, як ластівка швидко літає (МУЕ НТШ, XI, 37).

ЛАСТОВИННЯ, ВЕСНЯНКИ — малі жовтаві й бурі плямки на шкірі, що з'являються в наслідок неправильного нагромадження барвника в поверхневих верствах шкіри. У нас, в народі вірили, що ластовиння, як виказує й сама назва, з'являється в дітей, що руйнують ластовчині гнізда (Кузеля, I, 61; Сумцов у К. Ст. 1889, V, 303; Д. Лепкий в «Зоря», 1885, X, 118).

Щоб позбавитися ластовиння, радили три дні досхідсонця вмиватися водою з свячених яєць. Також, коли побачиш уперше ластівку весною, треба сказати: «Ластівко, ластівко! візьми собі рябину, дай мені білину» («Зоря», X, 119). «Хто має ластовиння на виду, то, поба-

чивши вперше весною ластівку... умивається, щоб не було того ластовиння» (Номис 226).

Менш забобонний спосіб — прикладання до шкіри цитринової шкірки, або обкладів із саліцилевим спиртом...

ЛАТА — БАНТИНА — довга перечка, що в'яже крокви на даху.

ЛАТЕР — кубічний сажень дров.

ЛАТОВЕЦЬ — дерев'яний цвях — ТИБЕЛЬ — для прибивання лат до крокв.

ЛАШТ — міра сипких речей, сипців, що вміщала в собі 12 ЧЕТВЕРИКІВ. Лаштами міряли в XVI ст. в Україні попіл, що його вивожувано за кордон. У кождім лашту рахувалося 12 бочок (Груш. «Іст. УР». VI. ст. 185). Іван Крип'якевич натомість визначав, що лашт містив у собі 25 сотнарів («Іст. у. культ.» 97). В усякому разі це була велика міра, і тому, коли в нас було чогось багато, то казали, що є його ЛАШТОМ.

ЛЕБЕДИН — колишнє місто Сумського козачого полку, засноване в 1658 р. Тут була — з 20 листопада по 26 грудня 1708 р. — штабкватира Петра I, що провадив тут свої приготування до війни зі шведами й повсталою Україною; тут перебував з ним і Іван Скоропадський, що видав тут свій універсал проти Мазепи. І тут же Меншіков провадив допити й люто катував захоплених мазепинців. На тутешньому кладовищі, званому «Гетьманцями» до останніх днів залишилася величезна братська могила в 10 сажнів завдовшки і стільки ж завширшки, в яких було поховано 900 жертв московського терору.

Про те, що діялося тоді в **Лебедині** над нашими людьми, автор «Історії Русів» занотував таке: «Премногі старшини і значні козаки, заподозрені у прихильності до Мазепи тому, що не прибули (до Глухова) на військову раду для вибору нового гетьмана, вишукувалися по їх домах і віддавалися на ріжні кари в містечку Лебедині, що близько міста Ахтирки. Кари ті були звичайним Меншикова ремеслом: колесувати, четвертувати й на палю вбивати, а найлегше, що вже за іграшку вважалося, вішати й голови стинати. Їхні провини шукали (московські слідчі) від їх признання і надійним засобом для того було тоді препоганське таїнство — тортури, догмат яких і досі відомий з такої приповідки російської: «Кнут не ангел, душі не вийме, а правду скаже». І переводжено їх з усією акуратністю, по законам Соборного Уложенія, тобто ступенями й за порядком: канчуками, кнутом і шиною, то значить розпеченим залізом, водячи його потихеньку й повільно по тілах людських, які від того кипіли, шкварилися і здималися. Хто пройшов одну пробу, той ішов на другу, а хто всіх їх не витримав того вважали з певністю за винного і провадили на страту. Згинуло таким чином людей, що не перейшли тих проб тортурами, до девятисот. Число це може і прибільшене, але дивлячись на кладовище, відлучене від християнського і звісне під назвою «Гетьманців», треба думати, що закопано їх тут чимало, навіть дуже».

Дослідник тих часів Д. Олянчин з приводу того кладовища завважував:

"Чому те кладовище в Лебедині було відокремлене від так зв. християнського, то річ ясна: Замучені гетьманці-мазепинці були закопані на ньому без похорону церковного обряду. В очах московських катів, як рівнож заляканого українського духовенства, вони підлягали анатемі, киненій перед тим на їх гетьмана, були отож відлучені від церкви та уділення їм її обрядів. Пор. пастирські посланія архиепископа чернігівського Іоанна Максимовича й епископа переяславського Захарія Корниловича до народу. В них сказано: Хто не коритиметься новому гетьманові Іванові Скоропадському, але співчуватиме зраді старого гетьмана Івана Мазепи (московському цареві), той «не токмо отъ церкви святыя восточныя, оть общенія таин святыхъ, но и отъ сопребывания православныхъ извержется и всѣм чуждъ будетъ». («Христ. Голос», 1959 р.).

ЛЕБЕДИН — село на Київщині, яке не треба змішувати з харківським Лебедином, про який вище. Тут був жіночий манастир із XVI ст., який проіснував до гайдамацького повстання: тут переховав Ярема, герой Шевченкових «Гайдамаків» свою Оксану і тут із нею повінчався.

ЛЕБЕДИНЦІВ ТЕОФАН (1828-1888) (У «Книзі Знання» подано рік народження помилково 1826), — український педагог і учений, (скінчив Київську Дух. Академію 1851) член київської «Комисії для разбора древних актов» (з 1860 р.) і київського «Губ. Стат. Комітету» (з 1861). Під впливом проповідей Гречулевича, яких поява викликала в Україні велике враження, Лебединців зладив й собі проповідь у зразковій українській мові, яка дуже сподобалася Шевченкові. Той привіз її до Петербургу і передав у редакцію «Основи», де її [illegible]. Заохочений цим успіхом, Лебединців [illegible] ще три проповіді в українській [illegible] в «Кіевс. Єпарх. Ведомостях» 1863 р. Вони звернули на себе увагу московського митроп. Філарета, який доглянув у них «крамолу» і написав листа до київського митроп. Арсенія, вказуючи, що виголошування проповідей у простонародній мові підкопує повагу проповідництва. Ця осторога наполохала київського митрополита, редакцію «Єпарх. Ведомостей» і самого ж автора — припинила дальше видавання проповідей в українській мові (М. Кордуба в «Ділі», 14. I. 1930).

Т. Лебединців був пізніше начальником

холмської шкільної округи (1864-1871), де «став оруддям русофільської роботи серед українського населення Холмщини». Коли ж вийшов нарешті на пенсію, почав видавати й редагувати в 1882 р. «Киевс. Старину», яку й провадив шість років майже до самої смерти серед великих редакційних і фінансових труднощів. Крім того, був редактором II тому «Архіву Ю. З. Росії», в якому вмістив також свою розвідку про архиманд. Мелхиседека - Значко Яворського, відомого діяча часів Гайдамаччини.

ЛЕБІДЬ — птах плавун із довжелезною шиєю, у нас звичайно білий, хоча існують і чорні лебеді. В нашій давнішій «Руськ. Правді» вже згадується лебідь, як домашня птиця (Акад. кодекс ч. 35-36). У наслідок чудової білизни свого пір'я, стає він символом чистоти, як фізичної, так і особливо душевної, себто безвинности, що до неї не чіпляється ніяке болото, ніякі наклепи. Пригадаймо собі байку Є. Гребінки (1812-1848) «Лебідь і Гуси»: з заздрости до надто білого лебедя сірі гуси взялися мастити його гряззю й глеєм:

Обмазали кругом — і галас трохи стих;
А лебідь плись на дно — і випурнув, як сніг...

Як символ духовної чистоти, в християнській західньо-европейській традиції, лебідь у міті про Льоенґріна виступає й оборонцем чистоти та невинности: він керує човен Льоенґріна в оборону переслідуваної Ельзи і потім таємничо зникає.

У клясичній мітології лебідь — присвячений Аполлонові, богові поезії й музики, що подорожуючи в північних краях Гіпербореїв, користується до лету білосніжним лебедем. Бачимо його й товаришем співака Орфея, що вважався за Аполлонового сина. Тому-то й наш славний Боян у «Сл. у Полку Ігор.» викликає спів лебедів-струн під своїми пальцями-соколами. Поезія й леґенди з найдавніших часів славили спів лебедя. А проте вже Вірґілій, Горацій та Лукрецій піддали під сумнів вокальні здібності лебедів, і сучасні зоологи з ними цілком погоджуються, роблячи виняток для ЛЕБЕДІВ-КЛИКУНІВ, про яких знаходимо у Брема такий опис Шеллінґа: «Лебідь-кликун захоплює спостерігача не тільки гарними формами, уважністю й розумом, але також своїми голосними й чистими звуками... Коли, при сильних морозах, вода озер вкривається кригою та шерехом, ці чудові птиці збираються сотками на незамерзлій ще поверхні й оскаржують своє нещастя, що не дає їм діставати з глибини потрібну їм поживу... Цей своєрідний спів оправдує оповідання про останній спів лебедя в передчутті смерти...»

Але, крім лебедів-кликунів, існує ще й інша порода лебедів — ЛЕБЕДІВ-ШИПУНІВ, які не співають, а шиплять, і злякавшись уночі, дико й несамовито кричать: їх має на увазі «Сл. о Полку Ігор.», коли порівнює їх крик із скрипом возів: «Кричать теліги опівночі, ніби лебеді налякані...»

У нашій поезії відбився головно образ лебедя-кликуна з його передсмертним співом. Так у Щоголева:

«Так в той час, як наступає
В самоті його кінець,
Гордовито умирає
Непривітаний співець»...

Драй-Хмара у поезії «Лебеді» з 1928 р. представив в «лебедях» „п'ятірне ґроно" українських поетів-неоклясиків, що мужньо намагалися розбивати кригу українського життя, заморожуваного жорстоким переслідуванням червоної Москви:

На тихім озері, де мріють верболози,
Давно приборкані, і влітку й восени
То плюскоталися, то плавали вони,
І шиї гнулися у них, як буйні лози.
Коли ж дзвінкі, як скло, надходили морози,
І плесо шерхнуло, пірнувши в білі сни,
Плавці ламали враз ті крижані лани,
І не страшні були для них зими погрози.
О, ґроно п'ятірне нездоланих співців!
Крізь бурю й грім гримить твій переможний спів
Що розбиває лід одчаю і зневіри.
Дерзайте, лебіді: з неволі, з небуття
Веде вас у світи ясне сузір'я Ліри,
Де пінить океан кипучого життя.

Ця поезія була головною підставою пізнішого заслання й смерти лебедя-поета (див. ДРАЙ ХМАРА).

В українській народній поезії лебідь, чи лебідка, часто символізує жінку, дівчину, чи молодицю: «Ой вийду я за ворота, гуляю, гуляю, як білая лебедонька по тихім Дунаю» (Чуб. III, 166). Цим словом часто користуються, як виразом любови у відношенні до жінки: «Матінко лебідочко» (там же). «Марусечко моя, лебідочко зірочко моя,перепеличко! — приговорював Василь, обіймаючи свою Марусю» (Квітка). У автора «Сл. о Полку Ігор.» уявлення ОБИДИ (див.), в образі діви, викликало одночасно й образ лебедя («сплеснула лебединими крильми на синім морі»).

Цей образ діви-лебедя дуже старий і поширений. Небесні діви індусів, любили змішувати свій людський образ з формами запозиченими в лебедів, чи в гусей. У германських та слов'янських народів це уявлення пустило глибоке коріння і розрослося в численних оповіданнях про лебединих дів. У німців відомі ВАЛЬКІРІЇ мали чарівні сорочки, що їх одягши, вони перетворювалися в лебедів. Сербські віли також прилітають лебедями. Дівчину-лебідь ми знаходимо й в сучасній народній пісні:

Десь ся взяв жвавий хлопець ще й стрілець,
Убив собі що й найкращий лебедець,
Порозсипав білі пера лугами,
Порозливав кров червоними річками,
То не кров, але дівоча краса... (Чуб. V, ч. 14)

Іноді, але далеко рідше, вживається образ лебедя і як символ парубка, козака: «Вже ж білі лебеді серед ставу впали, ой вже ж козаки в чистім полі стали...» (Чуб. V, 46). І в відношенні до чоловіків вживається назва лебедя в пестливому значенні: «Мій таточку, мій лебедочку» (Сл. Грінченка). У Шевченка: «Не цурайтесь, лебедики!»

ЛЕВ — найсильніший хижак, «цар звірів», з яким наші люди могли зазнайомитися лише з літератури та переказів, бо водиться він лише в Африці, хоча зустрічався свого часу навіть і в півд. Азії та в півд. Европі. У нашому давньому письменстві слова «лев» і «лютий звір» ототожнюються, і в словарі Памви Беринди так і зазначено: «Лев лютий, цар звірів». І «з таким значенням він часто зустрічається в пам'ятках нашої аскетичної літератури, в патериках, тощо, ототожнюючись із дияволом, «яко лев рикая ходить, шукаючи, кого б поглотити».

Проте, лев був емблемою св. євангелиста Марка, якого євангеліє починається з «голосу, що кличе в пустелі», себто ніби з голосу лева. Коли ж венеційці перенесли тіло св. Марка до себе, то й обрали його собі за опікуна й охоронця (в 828 р.), представляючи його пізніше в образі крилатого лева, що тримає книжку (євангеліє) (при кінці XV ст.).

У нас лев, — мабуть, як символ панування, повваги і сили, що знайшов відгук і в народніх приповідках («Дома лев, а на війні тхір», Номис, 4352), увійшов у герб Галицько-Волинської Держави. Першу печатку з левом, що, звернений ліворуч, стоїть на задніх лапах із підтягнутим угору хвостом, маємо з 1316 р. На печатці кн. Болеслава Юрія II Тройденовича († 1340) лев уміщений в полі щита триграннної форми.

«Нема сумніву, — писав наш відомий гербознавець д-р Р. Климкевич, — що галицько-володимирський герб був не тільки державним знаком, але й справжнім гербом, що, згідно з правилами геральдики, був зображений золотою барвою в блакитному щиті... У часах Галицько-Володимирського королівства не був він виключно галицьким гербом, лише гербом всієї держави, яка обіймала всі тогочасні українські землі. Навіть за володіння чужокровних — угорських і польських — королів представляв цей герб Русь, а не Галичину. Властивим гербом Галичини був від середньовіччя претенсійний герб угорських королів, а пізніше німецьких і австрійських цісарів, що представляв три золоті корони — дві над одною — в блакитному полі. Значення галицького гербу набрав лев Романовичів щойно в XV ст., як на остаточно прилучених до Польщі зах.-укр. землях стало творитися Руське воєвідство, що користувалося цим же гербом...» («Музейні Вісті», Чікаґо, 1959. I, ст. 5-6).

У наші часи жовтий лев, звернений направо, що, на тлі блакитного неба здіймається на золоту скелю — герб Львова і Галичини.

ЛЕВ, ЛЕВОК — монета, що мала обіг в Україні XVII-XVIII ст., — мала вона вартість 50 московських копійок або двох з половиною «золотих польських», або рахункової КОПИ (див.). Був це голляндський таляр з зображенням на ньому лева, що стоїть на задніх лапах. Били його в Нідерляндах, починаючи з 1575 р., для торгівлі зі Сходом. Серед монет талярового типу левок посідав в Україні чи не перше — щодо кількости — місце. Вартість його становила 5/6 нормального таляра. (В. Шугаєвський в Наук. Зб. УВАН, 1952 р. I, ст. 136).

Перед першою світовою війною це був австрійський ґульден, який коштував на Буковині, на Покутті та в Гуцульщині — дві корони, а на Поділлі та в Бесарабії — 10 коп.

ЛЕВ — перший митрополит в Україні, родом грек. Залишив по собі твори проти латинян (в грецькій мові) з рр. 989-1004 і 1008.

ЛЕВАДА — окопане або обгороджене місце для сінокосу поблизу хати, чи городу: «За городом левада, де збиралась громада» (Номис, 9091).

ЛЕВ ДАНИЛОВИЧ († 1301) — князь галицький, що від його імени зветься Львів. Почав його будувати кн. Данило Романович, що назвав його так з любови до сина. Син же закінчив організацію цього міста, перенісши до нього в 1272 р. свою столицю, яку перше мав у Перемишлі, діставши його від батька в 1264 р. При Льві Галицько-Волинська держава перестала існувати, як суцільний організм. — Волинь відійшла з кн. Васильком і сином його Володимиром, і Лев залишився тільки князем Галицьким. Був він князь енергійний, владолюбний, і воював чимало з угорцями та поляками. Галицько-Волинський літопис його так характеризував: «Був Лев князь мудрий, хоробрий і кріпкий на війни: не малу відвагу показав у численних війнах». (М. Груш. «Іст. УР.», III, стор. 104).

ЛЕВ ДІЯКОН — візантійський історик X ст., найголовніше джерело для історії воєн в. кн. Святослава з греками. Українців він називав старою архаїчною назвою тавроскитів, або й просто скитами: «Нарід (це) нерозважний, войовничий, сильний, що нападає на всіх сусідів... вони ніколи, хоч і переможені, не віддаються в руки ворогів і, якщо не сподіваються вирватися, встромлюють собі в нутро меч і так себе забивають...».

Ось як він описував бій 4 серпня 972 р.: «Військa взялися до бою, почалась битва велика, і в перших бійках боротьба йшла рівно з обох боків. Русини билися міцно, уважали за великий сором, якби тепер перемогли ромеї (гре-

ки) їх, що мали у сусідніх народів таку славу, що завше в битві поборюють ворогів, і позбавили її. Ромеї ж соромились і страшились, щоб піший нарід, що зовсім не вміє їздити, не подолав, буцім невправних у війні, їх, що завжди перемагали противників зброєю й відвагою, і щоб за одну хвилю не пропала їх вся слава. Такі маючи думки, війська билися одважно. Русь, несена своєю дикістю і запалом, завзято натискала на ромеїв, кричучи мов божевільні; ромеї ж відбивали їх своїм досвідом і військовою наукою. Багато погинуло з обох боків, і до самого вечора побіда була нерішена, і битва то в цей, то в той бік хилилася...» (В. Січинський, «Чужинці...» стор. 27-29).

Лев Діякон залишив нам дуже важливий опис зовнішнього вигляду в. кн. СВЯТОСЛАВА (див.).

ЛЕВЕРЖЕТ — пасмо волосся, залишене спереду над чолом на цілком остриженій голові Зразок леверджету можна бачити на портреті лубенського полковника Максима Ільяшенка в К. Ст. 1891 р., І. (Сл. Грінченка). (Див. ЧУБ, ЧУПРИНА).

ЛЕВИТСЬКИЙ МИКОЛА (1859—1934) — «артільний батько». громадський діяч і кооператор, що визначився своєю діяльністю на Надніпрянщині, закладаючи хліборобські спілки серед селян та виробницькі серед ремісників по містах.

ЛЕВИЦЬКА СОФІЯ (1874-1937) — малярка, сестра д-ра Мод. Левицького. Залишивши Київ у 1905 р., виїхала до Парижу, де протягом трьох років студіювала в Академії Мистецтв. здобуваючи собі признання французької критики: її приймали на щорічні виставки Осіннього Сальону, що визначає великий осяг для мистця чужинця. Високий рівень її малярської творчости відкрив перед її картинами не тільки приватні західньо-европейські ґалереї, але й славний Люксембурський до якого з наших мистців мала досі доступ тільки Марія Башкирцева, а по ній — Олекса Грищенко.

Проживши чверть століття в столиці культурного світу — Левицька не тільки зжилася з мистецькою атмосферою Парижа, не тільки перейняла від нього те, що органічно відповідало її творчій індивідуальності, але й зуміла манифестувати своє українство й репрезентувати його культуру скрізь, де цього вимагала потреба. Її участь у виставках «незалежних» в Тюлієрі й нарешті ретроспективна виставка в ґалерії Самби (1930 р.) мала завжди характер репрезентації української, образотворчої культури. Та не тільки Париж, але й Америка, Японія, Австрія, Норвеґія, Швеція, Польща й Туреччина, мали нагоду одушевлятися її високоякісною малярською продукцією. Скрізь, де Левицька виступала з своїми творами, гомоніли газетні шпальти від похвал і признань, ілюстровані журнали були переповнені репродукціями її творів.

В рівній мірі, як форма й тематика творчости Левицької, була багата й різноманітна сила її технічних засобів. Олій, акварeля, рисунок і дереворит мали в ній свого бравурного й тонкого майстра.

Ревеляцією в свойому роді були дереворитні ілюстрації Левицької, до перекладених нею на французьку мову «Вечорів на хуторі біля Диканьки» М. Гоголя. В передмові до них написала була Левицька, що Гоголь був українським письменником, але по російськи писав тільки тому, що українська мова була московським урядом заборонена. Французькі русофіли й московські еміґранти в Парижі приняли це за образу й пізвали мисткиню перед французький суд, що очевидно виправдав її, але справі придав великого розголосу.

Формально належала Левицька до мистців імпресіоністичного напрямку, але в його межах здобула собі різко окреслене, індивідуальне становище. Ніжність красокових переливів і ліризм у підході до проблем пейзажу, індивідуалізація типу в портретах, декоративність і простота її дереворитів, усе це ціхи, що характеризують її образотворчість. (М. Вільшина, «Новий Час» 18. X. 1937 р.)

Відомий французький письменник Поль Валері, захоплений ілюстраціями Левицької до книжки «Серпант», пише у вступі до своєї книжки: «Не можна собі уявити нічого більш співзвучного творові, ніщо не може більш дискретно підкреслити ідею твору, як ці декоративні помисли — такі довільні й рівночасно такі влучні. Схиляю чоло перед винятковим талантом пані Соні Левицької».

А в листі до Вергарна Поль Валері писав про С. Левицьку: «...я щасливий, що мав нагоду зустріти людину найвищої якости...»

ЛЕВИЦЬКИЙ ГРИГОРІЙ (†1769) — найвизначніший мистець українського граверства часів рококо. Вчився закордоном і в київській Академії. Працював у Данціґу, Бреславі й Києві. Залишив коло 40 мідеритів релігійного й алегоричного змісту, портрети, тезиси.

ЛЕВИЦЬКИЙ ДМИТРО (1735-1822) — син Григорія Левицького, славетний український портретист доби клясицизму; малював Андріївську церкву в Києві; з 1764 р. в Петербурзі, де від 1771 р. професорував в Академії Мистецтв. Залишив коло 100 портретів, в тому свого батька, філософа Дідро, цариці Катерини II, короля Станислава Лещинського і славний цикль портретів вихованок «Смольного Інституту». Наш мистець Ів. Кейван писав про нього:

"Геній Левицького проявляється не тільки в тому, що він володів рисунком з найбільшою досконалістю та неймовірно вмів відчути ко-

льорит. Теж не тільки в композиції та в чудовому відміченні зовнішнього характеру людини — себто подібності, а в тому, що Левицький, як майже жаден мистець до наших днів, вмів схопити й віддати вірно духовість людини. Вмів схопити те невловиме — вічно змінливе «щось», що в різних проявах існує в кожній людині. А за осягнення в мистецтві того «чогось» змагалися найбільші мистці світу, і не кожному з них вдалося це схопити. Портрети Левицького можна рівняти не тільки з працями велетнів клясицизму — англійських портретистів Рейнолдса або Ґенсборо, але навіть з архитворами Ренесансу".

ЛЕВИЦЬКИЙ ДМИТРО (1877 — ?) — політичний офіційний і фактичний лідер Зах. України під Польщею в рр. 1919 — 1939, голова УНДО в Галичині, посол до Варшавського сойму і голова Української Парляментарної Репрезентації з 1925 р. Як австрійський старшина попав у московський полон у 1915 р. з усією залогою фортеці Перемишля; з вибухом російської революції 1917 р. відразу стає в перших рядах українського національного руху: на першому великому українському з'їзді в Омську (в Сибірі, там Д. Левицький перебував, як полонений), де було коло 2.000 осіб, Дм. Левицького було обрано його головою. Приїхавши звідти до Києва, Дм. Левицький організує Галицько Буковинський комітет, в якому головує, — перше з вузько допомоговими цілями, а потім в цілях творення військової частини славних Січових Стрільців, що стали символом соборницького вояцтва. У створеному проти гетьмана Українському Національному Союзі був його секретарем. Як делеґат Директорії УНР, приїздить в 1918 р. до Галичини і складає звіт перед урядом Зах. УНР про стан речей на Наддніпрянщині. Від цього уряду виїздить із д-ром Цегельським назад до Директорії і підписує «Передступний договір про злуку» в Хвастові 4. XII. 1918, як підставу проголошення соборности 22 січня 1919 р. у Києві. З Києва виїздить послом УНР до Данії, де розвинув дуже корисну дипломатичну діяльність. Коли московські большевики опанували після другої світової війну Зах. Україну, арештували д-ра Дм. Левицького і вивезли його до Ташкенту в Туркестані, де він і помер

ЛЕВИЦЬКИЙ ЄВГЕН (1870—1925) — один із піонерів українського робочого руху в Галичині та один із основників радикальної, а пізніше націонал - демократичної партії. Був послом до австрійського парляменту. У роках визвольної боротьби представляв уряд Зах. УНР в Берліні та в Празі.

ЛЕВИЦЬКИЙ КОСТЬ (1859 — 1941) — провідна постать Зах. України, голова уряду Зах. Укр. Народньої Республіки. Адвокат, учений правник, дійсний член НТШ, заслужений робітник на полі кооперації, Кость Левицький з молодих літ клав підвалини під національно - політичне та економічне відродження української Галичини, коли вона була ще австрійською провінцією. Як посол до галицького сойму (з 1908 р.) і до віденського парляменту (з 1907 р.) (аж до розпаду Австрії), як довголітній голова національно - демократичної партії та Української Парляментарної Репрезентації в Відні (від 1910 р.) він усе стояв в перших лавах тих, що творили з галицького народу українську націю й промощували шлях, — зокрема в дуже складних часах першої світової війни та в добу відродження української державности, — у широкий світ европейської політики З початком війни 1914 р. був на чолі «Головної Української Ради» у Львові, а потім на чолі «Загальної Української Ради» у Відні (1915 — 1917 рр.) У 1939-тім році, коли большевики зайняли були вперше Львів, заарештували вони вже 80-літнього К. Левицького і вивезли його до Москви, де він просидів уЛуб'янці до весни 1941 р. Повернувшись до Львова перед советсько - німецькою війною, помер тут 12 листопада того року. Залишив по собі кілька цінних томів спогадів: «Історія політичної думки галицьких українців 1848—1914 рр.» в двох частинах, «Українські політики» в рр. 1907— 1914 в двох частинах та «Історія визвольних змагань галицьких українців 1914—17 рр.» в трьох частинах.

Львівське «Діло» писало з нагоди 70-ліття уродин та 45-ліття громадської діяльности К. Левицького: «Завдяки великому організаційному хистові, рідкій працьовитості і солідарності в праці, виїмковій силі волі і вмінню орієнтуватися в середовищі та використовувати талант і спроможність своїх найближчих співробітників по твердо наміченій лінії, він дійсно зв'язав зі своєю особою буйний розвиток українського національного руху на галицькій території».

ЛЕВИЦЬКИЙ МИХАЙЛО (1774—1858) — український кардинал і примас Галичини, брав участь у Віденському Конґресі 1815 р.В рр. 1813-1815, був перемиським греко-католицьким єпископом, потім львівським митрополитом у роках 1815-58. На цьому становищі здобув у Римі створення в 1852 р. станиславівської греко-католицької єпархії та подбав про українські виклади догматики (1848 р.) та про катедри богослов'я й катехитики у львівському університеті.

ЛЕВИЦЬКИЙ МОДЕСТ (1866 — 1932) — письменник і громадський діяч, за фахом лікар. Писав оповідання і гуморески (псевдо М. Пилипович, Виборний-Макогоненко), спогади «Товариші», численні статті по часописах і журналах, численні переклади з чужих мов. Був автором популярної граматики української мови, чистоту якої не раз боронив на сторінках нашої преси. У 1919 р. був призначений радником українського посольства до Греції, яке очолював Ф. Матушевський. У 1921 р. стає головою Укра-

їнського Червоного Хреста, а від 1922 — по 1927 р. лектором української мови і лікарем Української Господарської Академії в Подєбрадах (Чехія) (див. ще БАЛАКАНИНА).

ЛЕВИЦЬКИЙ ОРЕСТ (1849—1922) — український історик і письменник, знавець внутрішнього життя України (головно Правобережжя) XVI—XVIII. Від 1874 р. секретар київської Археологічної Комісії. Був видатним співробітником «Кієвс. Стар.» та Українського Наукового Т-ва в Києві, а потім ВУАН, якої був другим президентом. Писав також під псевдами Левко Маяченець та О. Орленко.

ЛЕВИЦЬКИЙ ПАМФИЛ, в чернецтві ПАРФЕНІЙ (1858 —1922) — єпископ кам'янець - подільський, від 1908 р. архиєпископ тульський, а пізніше полтавський перший наречений митрополит УАПЦ, для якої висвятив понад 20 священиків, але від якої відійшов в наслідок погроз митроп. Михаїла, екзарха московського патріярха, позбавити його сану.

ЛЕВІРАТ — звичай, за яким нежонатий брат покійного мусів брати за себе його бездітну вдову щоб, як сказано в Біблії, «не зникло з Ізраїля ім'я його» (У Моїсей, ХХУ, 5-6), щоб «возстановити сім'я братові свойому» (Матв. ХХІІ, 24).

Щодо походження цього звичаю, то етнологи не згідні між собою: одні ставлять його в зв'язок із культом предків, другі — шукають в ньому решток гуртового шлюбу, треті виводять його з погляду на жінку, як на майно: родина, заплативши за неї КАЛИМ (див.), не згоджується губити робочу силу, яка їй дорого коштувала і, замість витрачатися на купівлю нової жінки для нежонатого її члена, воліє пошлюбувати його з удовою і тим самим, осягти відразу дві цілі — народження потомка, здатного продовжувати родинний культ, і втримання корисної для родини робітниці.

ЛЕВІТИ нащадки Левія, служителі Церкви в Старому Завіті, закрема в третій книзі Мойсея в Біблії, в якій записано церковні розпорядки Моїсея.

ЛЕВІЯТАН — фантастична страшна морська потвора на подобу змія. Про нього оповідається в Біблії, в кн. Йова: «Рівні він на землі не має; він сотворений, щоб не боятися. Згорда він на все високе поглядає; усім гордим він гордує й над ним царює...» (гол. 41, 25 26). Ім'я левіятану зробилося символом усього надто великого й могутнього. Тому воно прикладали [illegible] іншим до англійської імперії, що по[illegible] владу на всі моря світу. «Левія[illegible] називається також відомий твір (1651) [illegible] філософа Т. Гоббеса, який пред[illegible] [illegible] силу поліційної тоталітарної держави. Звідти КУЛЬТ ЛЕВІЯТАНА — це сучасна статолятрія, культ тоталітарної держави, абсолютного пана над життям і смертю своїх громадян: «Круг зубів його — страх-трепет, кругом зубів його страх!» (Йова, 41, 6).

ЛЕВШІН АЛЕКСЄЙ (1799—1879) — москаль, вихованець харківського університету, що добре знав життя в Україні. Він залишив цікаві «Отривки писем о Малоросії» (1816), в яких відмітив побожність і чистоту звичаїв в українських селян, їх патріярхальний родинний лад, невинність молоді, сильне почуття власности, що не дозволяє красти. Українські жінки працьовиті, а чоловіки ледачі. Наприкінці з жалем він констатував: «Я мушу сказати про ненависть українців до великоросів... Ти легко міг би в тому переконатися, бо часто почуєш, як вони говорять: «Добрий чоловік, а — москаль (як протиставлення!). Матері лякають своїх дітей словом «москаль» (Січинський «Чужинці...» ст. 152-53).

ЛЕГКОВАЖНІСТЬ — звичка, чи нахил, трактувати речі без належної поваги. Прудон казав: «Інтеліґенція занадто легковажна», і пояснював це тим, що робітники і селянини мусять трактувати тверду, конкретну дійсність, яка ставить спротив і вимагає уважного підходу до неї, тим часом, як інтеліґенти вирішують свої, — а головно й чужі проблеми, часто навіть державні, — на папері, що все зносить, або й просто на словах, що рідко приводять до поважних — для їх авторів — наслідків. Гуїцінґа відзначав, що людина наших часів надто звикла змішувати поважні справи з грою, або, з другого боку, трактує й гру (спорт), як надто поважну справу. «Надто багато людей, — писав він, — і культурних і некультурних ставляться до життя, мов ті діти, як до постійної гри. Вже раніше ми говорили мимоходом про те загальне наставлення, що його можна було б назвати станом недорозвиненої дитячости. Він визначається браком чуйности до того, що притуще людині, що їй належиться, браком почуття гідности, пошани до своєї й чужої думки... Людина живе буквально в світі чудес, мов та дитина... власне як дитина в казці: може подорожувати в повітрі, може перелетіти на другий суходіл, здобути собі якісь ласощі, вклавши монетку в автомата, заповнити свою хату людьми й звуками з усього світу, завдяки радіо (й телевізії). Натискає ґудзика, і навкруги все оживає. Чи таке життя звільняє й розважає його дух? Навпаки, Життя робиться для нього ніби іграшкою. Чи треба ж дивуватися, що в таких обставинах він поводиться, власне як дитина?» («Криза цивілізації» іт. вид. ст. 112).

ЛЕГКОВІРНІСТЬ — надто безкритичне сприймання чужих тверджень. Соломон казав у своїх «Приповідках»: «Безумний віри йме всякому слову, а розумний вважає на дороги свої»

(XIV. 15). У новіших часах Бертран Рессель писав у своюму «Словнику сучасної людини»: «Легковірність — одна з головних перешкод розуму. і її можна було б значно зменшити шляхом навчання панівних форм брехливости. В наші часи легковірність більше лихо, ніж давніше, бо, завдяки розвитку цивілізації. тепер далеко легше поширювати неправдиві інформації, і завдяки демократії, поширювання неправдивих інформацій далеко важливіше тепер для урядів н'ж давніше...» Люди особливо легко вірять тим хто обіцяє речі, яких їм хотілося б мати. На тому побудована вся ДЕМАГОГІЯ (див.) взагалі а московських большевиків особливо. Вся їхня політика імперіялістичного поширення побудована на бажанні людей мати мир і спокій (див. КОЕКЗИСТЕНЦІЯ).

Французький соціолог Лебон писав: «Одна з характеристик народної психіки — це крайня легковірність юрби. Ніщо не є неможливе в її очах, як і в очах дитини. Коли юрба жадає місяця з неба, треба їй його обіцяти. Зрештою політики й не цураються таких обіцянок. Поширте на виборчих зборах найнеймовірніші наклепи на вашого противника, і вам повірять. Лише не обвинувачуйте його в надто понурих злочинах, бо збудите симпатію до нього. Юрба завше має подив і респект до великих злочинців. Зрештою, легковірність юрби властива й одиницям Не скептицизм, а легковірність — наш звичайний стан душі. Ми маємо трохи критичного змислу лише в обсягу нашого фаху. поза його межами стрічаємо дуже малі сліди того критицизму. Про цю легковірність знають м. і. автори проспектів і анонсів. які добре розуміються на суґестивній ролі категоричного твердження і повторення. Нехай надії, запалені перед їх очима, фальшиві, нехай завтра їх спростують факти, — це нічого нікого не обходить. Юрба — сліпо довірлива... Перенесіть це явище в область політики і ви матимете причину успіху певних одиниць і певних доктрин. Обіцяти хімери, твердити без доказів, повторяти без упину ті самі обіцянки — така формула успіху...» (ЛНВісник. 1931. VII, 715).

ЛЕГКОДУШНИКИ — «це малі хлібці, які подають за простибіг, аби було легше померлим душам...» (Шухевич «Гуцульщина» I. 143).

ЛЕГКОДУШНІСТЬ. ЛЕГКОДУХІСТЬ — моральна нестійкість, відсутність волі до спротиву занадто легке заломлювання в моменти небезпеки. Легкодух під загрозою відмовляється від власних переконань і виправдовується та бреше щоб здобути милість у ворога. Він зраджує своїх товаришів, щоб порятуватися самому, і радо замовчує правду, коли бачить. що її виявлення може йому бути небезпечним. Таких типів повно в стероризованому чужим поневоленням суспільстві. Легкодух і герой — дві протилежності. (Див. МАЛОДУШНІСТЬ).

ЛЕҐАЛІЗМ — дотримування законности, політична акція громадян. згідна з законами їх країни. Поскільки якась поневолена нація не відмовляється від ідеї визволення. вона не може добровільно коритися законам, що скеровані на дальше її поневолення. і розвиває в собі тенію революційно-визвольну, яка заперечує й поборює леґалізм тих, хто з «охоти до урядів, а особливо до жалования» (див. КАТЕРИНА II) йдуть на службу поневолювачів. Ще ніде й ніколи ніяка нація не здобула собі держави «законними» способами. а лише шляхом «незаконних» революційних організацій, що підготовляли ґрунт для національної революції, яка тільки й може повернути поневоленій нації втрачену державність. В Італії, що осягла свого національного визволення в 1861 р., революційні організації почали діяти ще з 1809 р., коли створилася організація «незаконних» карбонарів. Греція, заки визволилася від турецького поневолення, мала революційну організацію «Приятелів Музи». Ірляндія. що була століттями в неволі, з 1871 р. мала революційну організацію «Білі Хлопці» з 1875 р. «Фенікійське Братерство», а потім «Шин Фейн». які змагалися з імперіяльною Англією, аж поки не вибороли свободи своюму народові. Українці з 1928 р. утворили були революційну Організацію Українських Націоналістів (ОУН). в імені якої В. Мартинець писав в 1933 р., звертаючись до українських леґалістів-угодовців:

«Ви свідомо обмежилися леґалізмом, значить уклали всю свою політичну акцію в рамки ворожих законів: тим самим поставили себе відразу в гірше становище від ворога. Бож хіба признаєте. що коли ворожа держава, що хоче забезпечити свій стан посідання на загарбаних нею землях, і ви. що змагаєте зменшити той ворожий стан і збільшити свій стан посідання на тих землях, станули разом на засаді законів ворожої держави. то становище держави завсіди ліпше. І то не тільки тому, що держава сильніша; не тільки тому. що держава не видає шкідливих для себе законів; і не тільки тому. що держава може постійно зміняти закони на щораз для неї вигідніші; і не тільки тому, що держава може сама не додержувати своїх законів, а ще до того примушувати. — але передусім тому, що ви свідомо зрезиґнували з усіх інших способів шахування ворога. крім його власних законів і обов'язань. Ви маєте стрим у силі і в законах ворога. а для ворога такого стриму не існує. Отже, вже в самому початку утворюється положення ліпше для ворога; він ніколи не може програти, а ви ніколи не можете виграти..» («Реальна чи визвольна політика» ст. 84).

Леґалізм як довів приклад Ґанді, може давати добрі наслідки тільки у відношенні до високо культурного ворога. вихованого в звичці шанувати закони і людську гідність інших. але ніколи не в відношенні до ворога, вихованого

в деспотизмі, в тиранії і насильстві, як то мали ми перше в царській, а тепер у большевицькій Росії. Див. ЛЬОЯЛЬНІСТЬ.

ЛЕҐАТ — майно, одержане за заповітом, згідно з останньою волею покійника, не за правом спадку.

ЛЕҐАТ — у римлян посол, а також заступник команданта леґіону, і заступник намісника провінції.

ЛЕҐАТ ПАПСЬКИЙ — від часів папи Льва І-го (440—461) повновласник папи з церковною юрисдикцією, або без неї. Леґат без церковної власти — див. НУНЦІЙ.

ЛЕҐЕНДА — спочатку оповідання про святих, читане після Служби Божої; пізніше — народній переказ, або й літературний твір, що має в собі елементи чудесної події, ідеалізацію релігійно-моралізаторського підґрунття. Ів. Кедрин писав у «Свободі» (ч. 227):

«Як нема окремої людини з найтверезішими поглядами на довкільний світ і з найбільшим практицизмом, яка проте не мала б — бодай в якомусь відтинку свого життя — відірваних від життьової прози мрій і не знала переживань і почувань, що плили б дійсно з глибини душі, — так нема й народу, який не мав би своїх леґенд, не плекав їх і не виховувався на них... Коли нарід живе лише леґендами, то це зле. Але коли нарід, що бореться за свою політичну програму з великим почуттям реалізму, має водночас свої леґенди, то це явище добре, позитивне і високо похвальне. І коли починається кампанія проти якоїсь історичної події, окутаної вже чаром леґенди, яка захоплює молодь і цементує певний гурт громадянства у вірності певним, наскрізь здоровим гаслам, то такі заклики до «розвінчування леґенди» — злочин. Проти надмірної ідеалізації Козаччини сучасна українська історія підіймає поважні голоси перестороги, накликаючи до пізнавання також неґативних рис історичного українського козацького війська, особливо притаманностей Запорізької Січі. Але ми можемо собі на це нині вже дозволити, бо це — давні часи. Зате був час, коли леґенда про козаччину, віддзеркалена в «Історії Русів», захоплювала й Шевченка, і безумовно спричинилася до українського національно-політичного відродження у другій половині XIX сторіччя з відгуками навіть у двадцятих роках XX-го віку».

Французький історик Тієрі теж писав: «Справжню історію знайдемо лише в леґендах. Леґенда — це жива традиція, і в трьох випадках із чотирьох ,вона правдивіша, ніж те що ми називаємо історією...»

На протилежній позиції стояв наш історик Вол. Антонович: «Костомарову закидали, — писав він, — зайву, так би мовити, строгість історично-критичних вимог, якесь ніби навмисне розвінчування їх із історичних п'едесталів... Але в цьому, на нашу думку, і є велика заслуга померлого письменника. Тільки історик, що глибоко вірить у могутність свого народу, в його сили, в його майбутність і духову міць, не зупиниться усунути те, що хоч іноді й приємне патріотичному почуттю, але не витримує строгої критики, чи такі леґенди, які межують дуже часто з панегіриком... Костомарова не могли стримувати такі підрядні міркування, як заховання хоч і давніх, але фальшивих традицій і заснованої на них фальшивої національної самонасолоди. Нам здається, що тільки письменник, який не довіряє розумовим силам і духовій могутності свого народу, може... побоюватися доторкнутися історичної традиції, навіть тоді, коли на основі критичного досліду він стратив довір'я до неї. Правдивий історик знає, що історія — це народнє самопізнання, і що чим більше внести до нього світла, правди й науки, тим вище, моральніше, а, значить, і могутнішим стає даний нарід; духові сили розвиваються не від створення фантастичних тенденційних образів, а від тверезого й, насамперед, правдивого розуміння свого минулого... («К. Ст.» 1885 ст. XXXII-XXXIII. Цитовано в О. Миюка «Укр. Хлопомани» 1933 ст. 65).

ЛЕҐІОН — відділ римського війська, що ділився на 10 когорт, 30 маніпул і 60 центурій і начисляв від 4.200 до 6.000 піших вояків та 300 кінних. У наших часах назву леґіону прибирають добровільні національні формації при чужих арміях: ПОЛЬСЬКИМ леґіоном називалися добровольчі частини в кол. Австрії, що під проводом Й. Пілсудського виступали проти Росії в першій світовій війні. УКРАЇНСЬКИМ ЛЕҐІОНОМ тих часів називають формацію УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ. Чехословаки були сформували свій ЧЕСЬКИЙ леґіон в різних країнах Антанти в 1917 р., що билися проти осередніх держав за відновлення чеської державности. За II світової війни ролю УКРАЇНСЬКОГО ЛЕҐІОНУ відогравала Українська Дивізія при німецькій армії на протимосковському фронті. Вона втратила під Бродами понад 5.000 свідомої патріотичної української молоді. З цього приводу З. Пеленський писав пізніше в «Укр. Самостійнику» в Мюнхені:

«Є одна річ, за яку — як нам здається — не зважаючи на все, варт було заплатити криваву ціну Бродів. Вона раз на завжди кінчає в українському народі фазу так званих «леґіонових концепцій». В цьому пункті ми дозволяємо собі не погоджуватися з п. пор. Ортинським, який заступає погляд, що «леґіонова політика притаманна визвольній дії поневолених народів, і буває корисна для цих народів. На жаль, ані в одному випадку вона не була досі корисна в житті українського народу. Ані один український леґіон в рамках тієї чи іншої чужої

держави. чужої констеляції потуг, не був попереджений політичним договором, який ґарантував би українські воєнні цілі. Всі вони були досі творені на засаді «авось», «може придатись». «хто його знає». **Це була льотерія, а ніколи не українська міжнародня політика.** В майбутньому вона зможе спиратись лише на виразних договорах з покликаною до того українською стороною ніколи більше на здогадах і надіях, так як це було з УСС, а тепер з УД. Хай нам ніхто не приходить більше «з леґіонами».

ЛЕҐІТИМІЗМ — політична теорія, що обстоює права монарха і династії, вважаючи її незалежними від волі народу.

ЛЕҐРА ЖЮЛЬ — французький дослідник Росії, професор Сорбонни в Парижі, автор численних праць, присвячених Росії, як «У Росії» 1910 р., «В Сибірі» 1913, «Література в Росії» 1929 «Російські мемуари» 1921, «Російська душа» 1934 та інші. Він довго жив в Росії і багато в ній подорожував. Його особливо вражав бруд московського народу в протилежність до чистоти народу українського: «Навіть по місту стоїть страшна грязюка. Я бачив у Томску труп п'яниці, який втонув у болоті вулиці. Ці стійне пеклування про чистоту ваших робіт на одягу неможливі поза великими містами; звідти, мабуть, забування про них і тоді, коли для нього представляються кращі можливості» («Російська душа» ст. 238). Інша характерна риса москалів — пиятство. Звичай пити, щоб «зігрітися», поширений в усіх північних країнах але «тільки в Росії звичка й відсутність моральної дисципліни дійшли до хворобливого перебільшування, що вилилося в пиянтво. Воно було тим більше неминучим, що, як побачимо далі, русскім бракує моральних гальм, що стримували б їх апетити...» (там же ст. 239 40). З інших рис духовости москалів Леґра особливо відзначає некультурність, грубіянство, покірливість, зв'язану з браком особистости і з отарністю; забобонність, пиху, обрізливість, відсутність точности (все робиться якнибудь»), хитрість, злодійкуватість («Всі закордонні спостерігаючі погоджуються в тому, що Росія — країна злодійства, і я дав тому десять прикладів...» ст. 252), брехливість, імпульсивність, невитривалість і несталість, непередбачливість, легкість до обіцянок... З добрих рис характеру. Леґра відзначає особливо веселість привітність, здатність захоплюватися, товариськість і гостинність, дотепність, музичність, красномовність... І врештою, висновок: «Як мені здається, я вияснив вираз Ґабріеля Моно, яким розпочалася ця книжка, що нема народу, більш «спокусливого», привабливого, ніж руський народ, бо елементи цієї привабливости розсіяно всіх усюдах, але нема одночасно й на[рода] більш облудного, бо всі його добрі прикмети закреслюються деякими хибами, певно, не [стра]шними, але в усякому разі такими, що роблять марними всі спроби спрямувати його на шляхи, спільні іншим народам» (ст. 237). (Див. БРУТАЛЬНІСТЬ).

ЛЕ ДРАН — директор французького міністерства закорд. справ, що в 1734 з доручення свого уряду склав «Меморіял про Москалів і про союз Імператора (німецького) з цією нацією».

У цьому меморіялі він писав:

«Росію можна ще значно турбувати Україною. Козаки, мешканці України, — нація незадоволена відважна й численна, що віддавна стогне під ярмом росіян. Пан Апостол, вождь козаків, помер недавно (17. І. 1734, Є. О.) Козаки, зазнаючи кривди від поляків, перейшли до турків, а звідти до москалів. Україна, що її вони заселюють одна з найродючіших країн світу. Козаки мають армію в 100.000 піхоти. Україна — осередок, де схрещуються шляхи з Трансильванії, Відня, Копенгаґи. Вона служить заслоною проти варварів — росіян, татар і турків. Козаки самі здатні не тільки стримати росіян, але й відкинути їх до кордонів між Україною й Московією». («Україна» Париж, 1950, ч. IV. ст. 276).

ЛЕЖЕ ЛЮЇ ПОЛЬ (1844—1923) — визначний французький філолог, основник славістики у Франції. Приятель Костомарова. В. Антоновича й М. Драгоманова, перший розпочав викладати української мови в 1905 р. в Колеж де Франс у Парижі, і перший читав там лекції про Т. Шевченка, які вийшли в 1906 р. в швайцарській «Універсальній Бібліотеці», а в 1814 р. в книжці Леже «Інтелектуальна Росія».

Був автором численних статтей, присвячених Україні, — перша його українознавча стаття з'явилася в 1873 р. в журналі «Ревю крітік д'істуар е де літератюр» («Критичний журнал історії й літератури): вона була присвячена оглядові українського літературного руху, який підбудовував М Драгоманов у фльорентійському місячнику «Рівіста Европеа».

Він був учасником III Археологічного Конґресу в Києві в 1874 р. і написав про нього докладну доповідь, яку видрукувало французьке міністерство освіти.

ЛЕЖЕНЬ — колода, або брус, положений на землю, як підмурівок хати: «Тепер становлять хати на стоянах, а перше були на лежнях» (Сл. Грінченка).

ЛЕЖЕНЬ, ЛЕЖАК — частина димаря, що йде рівнобіжно стелі.

ЛЕЖЕНЬ — великий довгастий весільний хліб, що його печуть разом із короваєм. Його клали на стіл у молодої під двома ложками, зв'язаними червоною биндою. На нього молода схиляла голову, коли приходив молодий. (Ящуржин-

ський в К. Ст. 1879, XI, 286) Хв. Вовк писав, що його дарували молодим на другий день після шлюбної ночі перед тим, як вони вставали з ліжка («Студії...» 247—48).

Ящуржинський описав два лежні, що були в його розпорядженні. Один, із черкаського пов., був довгастий і підошву з нього оточував пояс із тіста. Прикрашений він був чотирма голубками навхрест і поперечними гладкими та зубчастими валиками з тіста. Другий зразок, з олександрівського пов., складався з більших зубців, поділених на три гнізда, по п'ять зубців у кожному. Обвязала їх навкруги кругла бинда тіста, і все це було оточено одним спільним поясом, до якого були прироблені шишки. На Лубенщині в лежень запікали яйця й гроші (К. Ст. 1897. XI, 286-87).

ЛЕЗИВО — драбина з лика у БОРТНИКІВ (див.).

ЛЕЙБИК — безрукавка з сукна. Носили лейбик як чоловіки, так і жінки. На південному сході Галичини та на Наддніпрянщині його називали КАТАНКОЮ (див.). Назва лейбик, чи БРУСЛИК, зустрічається головно в бойків та в карпатських українців. У бойків шили лейбики з сірого чи брунатного сукна, у лемків найчастіше з синього, оздоблюючи його більшою кількістю шнурків чи петельок та металевих ґудзиків. (див ГУНЯ, КОРСЕТКА).

ЛЕЛЕКА — див. БУСЕЛЬ.

ЛЕЛІТКА — металева блискітка пришивана до одежі, до церковних риз тощо.

ЛЕЛІТКИ — прикраси головного убору гуцулок: дрібні блискітки навкруги голови.

ЛЕЛЬ — приспів до обрядових весінних пісень вроді ЛАДО, (див.). З цього приспіву наші поети й мітологи зробили бога, ніби сина богині ЛАДО. Звідти й у Т. Шевченка в поемі «Царі»:

Перед богами Лель і Ладо
Огонь Рогніда розвела,
Драгим елеєм полила
І сипала в огнище ладон....

ЛЕМИК МИКОЛА (1914 — 1942) — член ОУН, що в 1933 р., на доручення Проводу ОУН, забив у совєтському консульстві у Львові, на знак протесту й пімсти за організований в Україні голод, Майорова, провідного службовця ҐПУ, що під невинною назвою «секретаря консульства», об'їздив, з метою контролі, дипломатичні і консулярні представництва СССР. За день перед своєю смертю він приїхав з совєтської амбасади в Варшаві до Львова з головним завданням спаралізувати протестаційну акцію українців Галичини й Волині проти голодового винищування українців в УССР і зазнайомитися ближче з рухом ОУН. Він був забитий замість консула Голубова, проти якого був запланований замах. Треба було звернути увагу світу на цей страшний злочин масового винищування українців, що його систематично замовчували, або й заперечували московські аґенти закордоном СССР (див. КОЦЕЛЬМАН), а крім того, треба було дати знати страдним братам на підсовєтській Україні, що їхніми болями болють і їхнім гнівом на насильників живуть також українці Зах. України, гноблені іншими насильниками. Одночасно це мав би бути заклик до підсовєтських українців стати на шлях активного революційного спротиву. М. Лемика польський суд засудив на кару смерти але з огляду на його неповнолітність (він не мав ще тоді 18 років), змінив цей присуд на досмертну в'язницю. Він з неї вийшов у наслідок розвалу Польщі в 1939 р., але призначений в 1941 р. на крайового провідника ОУН бандерівців на Лівобережжя, вже три місяці пізніше був схоплений німецьким Ґештапо і повішений.

ПОПРАВКА

На ст. 749 в другому стовпці поплутано рядки: п'ятий рядок знизу має йти на місце останнього, а останній на місце п'ятого.

На ст. 800 третій рядок знизу треба читати:

КУТАС — китиця з ниток або шнурів. для прикраси одягу.

КОЦЮБИНСЬКОГО ЮРКА «зліквідовано» в 1936 р. Цю дату завдячую в останній момент Вп. В. В. Дорошенкові, бібліотекарові НТШ.

Se terminó la impresión de este libro
el mes de Mayo de 1960
en los Talleres Gráficos "Champión"
c. Mercedes 2163/67, Buenos Aires.